TÜRK KÜLTÜR TARİHİ İÇERİSİNDE ÇORUM

SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

TÜRK KÜLTÜR TARİHİ İÇERİSİNDE ÇORUM

SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

26 - 27 TEMMUZ 1991

ULUSLARARASI 11. ÇORUM HİTİT FESTİVALİ

KÜLTÜR BAKANLIĞI KATKILARIYLA BASILMIŞTIR.

TAKDİM

Elinizdeki eser, Çorum ilinin tarih ve kültürü hakkında bilim adamlarımızın çalışmalarını içermektedir. Şehir sadece bina ve caddelerden oluşan somut bir mekan değildir. Nasıl ki insan sadece etten ve kemikten ibaret değil ise; ruh ve bedeniyle bir bütün ise... Kentlerin de manevi yönü var. Tarihi ve kültürü var. ***Kenti sevimli kılan fiziki yapısındaki güzelliği ile birlikte tarihi ve kültürüdür.*** *Kenti bütünüyle sevimli kılmak gerekir.*

Güzel Çorum'u her yönüyle örnek kent yapma karar ve azmi içindeyiz. Kentimizin fiziki görünümünü imarla güzelleştirmeye çalışıyoruz. Temizliğiyle onu yaşanabilir bir belde haline getirmeye gayret ediyoruz. Tarih ve kültür zenginliklerini ortaya koymakla onunla bağlarımızı güçlendirmeye çalışıyoruz. ***Birey için hafıza ne kadar önemliyse kent ve toplumlar için tarih o kadar önemlidir.*** *Hafızasını kaybeden insanın içine düştüğü çıkmazı bir düşünelim. Yakınlarını tanıyamaz ve kendini geleceğe hazırlayamaz. Hayatını çelişkiler içinde sürdürmede zorlanır ve bocalar. Tarihi bilinmeyen kent ve toplumun bugünkü durumunu sağlıklı bir şekilde tahlil etmek ve geleceğe hazırlamak güçtür.*

Belediye olarak şehrimizin imarına önem verdiğimiz kadar tarih ve kültürüne de önem vermeye çalışıyoruz. Geçmişte yapılan çalışmaları yayınlamakla kurumların sürekli olduğunu ortaya koymaktayız. ***Yönetimler değişir, gelir gider. Kentler ve devletler süreklidir. Her yeni gelen yönetim geçmişin hatalarını tekrarlamaz ve iyi yönlerini geliştirir ve sürekli kılarsa, gelişme devamlılık arz eder.***

26-27 Temmuz 1991 tarihinde düzenlenen ***"TÜRK KÜLTÜR TARİHİ İÇERİSİNDE ÇORUM"*** *Sempozyumunu şehrimizle ilgili çok faydalı bir etkinlik olarak değerlendiriyoruz. Bu etkinliği düzenleyen dönemin yöneticilerine teşekkür ediyorum. Dönemin Belediye Başkanı Merhum Dr. Turhan KILIÇCIOĞLU' nu rahmetle yad ediyorum. Bu çalışmaya katkıda bulunan değerli bilim adamlarımıza saygılar sunuyorum. Şehrimizde benzer çalışmalar da bulunmalarını bekliyorum. Bu eserin yayınlanmasına katkıda bulunan arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Bu çalışmanın şehrimizin kültürüne önemli katkısı olacağı kanaatindeyim. Eserin yayınlanmasına destek veren Kültür Bakanlığı mensuplarına şükranlarımı arz ederim.*

Belediyemiz benzer eserlerin hazırlanıp yayınlanmasına ortam hazırlayacaktır. Bu eseri değerli hemşehrilerimin bilgisine ve ilim dünyasının hizmetine sunmaktan mutluluk duyduğumu belirtmek isterim.

Gelişmiş ve sanayileşmiş, kültür merkezi bir Çorum için el ele...

Prof. Dr. Arif ERSOY
Çorum Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

1. **15 ve 16. Yüzyılda Çorum Sancağı Nüfus-İktisadi Hayat** 5
Dr. Mehmez ÖZ (H.Ü.)

2. **16. Yüzyılda Çorum Sancağının İdari Yapısı** 19
Dr. Üçler BULDUK (A.Ü.)

3. **16. Yüzyılda Çorum Kazasında Kişi Adları** 57
Dr. Yılmaz KURT (A.Ü.)

4. **16. Yüzyılda İdari İktisadi ve Sosyal Açıdan Kargı Kazası** 103
Dr. Ahmet KANGAL (A.Ü.)

5. **Elvan Çelebi ve Zaviyesive Vefailik Tarikatı** 119
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (H.Ü.)

6. **Elvan Çelebi Zaviyesinin Vakıfları** 125
Dr. Adnan GÜRBÜZ

7. **Aşık Deli Boran** 137
Hayrettin İVGİN (Kültür Bakanlığı)

8. **Dünyanın Işığı Evliyaların Desteği Kalbi Temizlerin Zübdesi Koyun Baba** 149
Dr. Zeki GÜREL (H.Ü.)

9. **Karadonlu Can Baba Menkıbesi** 211
Ar. Gör. Gülin Öğüt EKER (H.Ü.)

10. **Ashabi Kiramdan Suheyb'i Rûmî Hazretlerinin Çorum'da Adına Vakıfları** 219
Dr. Yılmaz KURT (A.Ü.)

11. **Osmanlı İlmiye Geleneği İçerisinde Ebussuud Efendi** 225
Araş. Gör. M. Hulûsi LEKESİZ (H.Ü.)

12. **XV. ve XVII. Yüzyılda Osmanlı Yönetim Kademesi İçerisinde Ebusuud Efendi Ailesi** 231
Araş. Gör. Fahri UNAAN

13. Çorum'da Bir Türk Aşireti Dedesli 241
Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (A.Ü.)

14. Millî Mücadelede Çorum 253
Dr. Bayram SAKALLI (H.Ü.)

15 ve 16. YÜZYILDA ÇORUM SANCAĞI: NÜFUS VE İKTİSADÎ HAYAT

Dr. MEHMET ÖZ*

Bilindiği gibi Çorum yöresi Osmanlılar tarafından nihai olarak Rum beylerbeyisi Yörgüç Paşa'nın 1427 civarında mahalli beylikleri (Çorum'da Kızılcakoca oğulları, Osmancık yöresinde Kocakayası hakimi Haydar Bey) tasfiyesinden sonra idare altına alınmıştır[1]. Bundan sonra bu yöre, merkezi Amasya'da bulunan ve bugünkü Amasya, Tokat, Sivas, Samsun'u kapsayan Kadim Rûm Eyaletinin bir parçası olmuştur. XV. yüzyıla ait **tahrir defterleri**'nde ne Çorum için ne de eyalete bağlı diğer yerler için **sancak** veya **liva** tâbirine rastlamıyoruz. Dolayısıyla bu yüzyılda Çorum'un müstakil bir **sancak** olup olmadığı belirsizdir[2]. Bizce bunun altında bütün Rum Eyâletinin, merkezi Amasya'da bulunan Şehzâde Sancağına bağlı olması yatıyor. Şehzâdelik dönemlerinde II. Beyazıd'ın olsun, oğlu Ahmed'in olsun Canik yöresinde hıristiyanlardan sağlanan cizye gelirlerine, vakıfların dışında kalan topraklardaki çeltük arglarının hemen hemen hepsine sahip olmaları bu fikrimizin dayanağını oluşturuyor[3].

Bölgenin idarî yapısı üzerinde ayrıntılı bilgileri Üçler Bulduk'un yazdığı kısımda bulmak mümkün. Kısaca belirtirsek, 1513'te Şehzâde Ahmed'in kardeşi Yavuz Sultan Selim tarafından tasfiyesini müteakip müstakil bir **liva** (**sancak**) konumunu kazanan Çorum yöresinde belli başlı beş kazâ mevcuttu (XI. yüzyılda bu yerler **nâhiye** veya **vilâyet** olarak geçiyordu): Çorumlu, İskilip, Osmancık, Karahisar-ı Demirli ve Katar (Bu son iki kazâ muhtemelen bugünkü merkez ilçe hudutları içindeydi).

Malûm olduğu üzere XV ve XVI. yüzyıllar Osmanlı sosyal, ekonomik ve demografik tarihinin en önemli kaynakları **tahrir** (= sayım) defterleridir[4]. Bu

---

(*) Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi

(1) Çorum yöresinin Beylikler Devrindeki durumu ve Osmanlılar tarafından alınışı hakkında bkz. Ömür Bakırer, "Bizans, Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", **Çorum Tarihi,** Yay. 5. Hitit Festival Komitesi, yer ve tarih belirsiz, ss.53-78.

(2) Rum Eyâleti hakkında bkz. M.T.Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum", **Vakıflar Dergisi**, 6 (1965), ss. 51-61.

(3) Bu konuda yakında yayınlanacak olan **15 ve 16. Yüzyıllarda Canik Sancağı'nda Nüfus. Vergilendirme ve mahallî Ekonomi** başlıklı incelememizde ayrıntılı bilgi verilecektir.

(4) Tahrir defterleri hakkında genel bilgi için bkz. Ö.L. Barkan, "Türkiye'de imparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve hakana Mahsus İstatistik Defterleri", **İst. ün. İktisat Fak. Mec.,** II/1(1940), ss. 20-59; II/2(1941), ss. 214-247.

defterlerin genel nitelikleri üzerinde birazcık durmak her halde faydadan âri değildir. **Tahrir Defterleri,** Osmanlı Devleti'nin klâsik döneminde, yani XV ve XVI. yüzyıllarda, timar sisteminin uygulandığı bölgelerde vergi mükellefi olan yetişkin erkek nüfusu, bu kişilerin ödemeleri beklenen vergileri ve sözkonusu vergilerin hangi kişi veya kurumlara tahsis edildiğini tespit etmek maksadıyla düzenlenmişlerdir. Yani, temelde vergi amaçları gözönünde tutulmuştur. Defterlerde ferdî yükümlülükler değil, bir köyün veya eğer o köy hisselere ayrılmış ise bir hissede yazılı kişilerin toplam vergi yükleri kaydedilmiştir.

Genelde Rum Eyâleti'nin, özelde de Çorum Sancağının tahrirlerine gelince...[5] Evvelâ şunu belirtmeliyiz ki, osmanlılar herhangi bir yöreyi ilk olarak orasının fethi akabinde tahrire tâbi tutarlardı. Çorum yöresi 1398'de Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra Osmanlıların eline geçmiş Fetret Devrinde mahalli beylerle Osmanlıların çatışmalarına sahne olmuş, nihayet, yukarıda da belirttiğimiz gibi 1427'de kesinlikle Osmanlıların kontrolüne girmişti. Çorum yöresinin gerek 1398'in akabinde gerekse 1427'de tahrir edilip edilmediğine dâir elimizde belge yok. Ancak, 1455-56 yılına ait bazı defterlerden Rum Eyaleti'ne bağlı yörelerin daha önce Hızır Paşa tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu ise, Çorum'un 1427'den sonraki ilk tahririnin bu kişi tarafından yapıldığını düşünmenizi sağlıyor. Fetih sonrası tahririn dışında Osmanlılar bir yöreyi 25-30 yıllık aralıklarla sayıma tâbi tutarlardı. Yeni bir padişahın tahta geçişi tahrirlere vesile olabilirdi. Nisbeten istikrarsız yerlerde daha kısa aralıklarla tahrir yapıldığı da gözlenmektedir.

Hakkında elimizde hiçbir belgenin bulunmadığı fetih sonrası tahrirlerinden başka Çorum'un en az beş defa tahrir edildiği anlaşılıyor: 1455, 1480-85, 1520, 1554, 1574-76. Bunlardan 1480-85 ve 1554 tarihlerine ait olanlardan elimize her hangi bir belge kalmamışsa da, Rum Eyâleti tahrirlerinden bu dönemlerde bütün eyâletin tehrir edildiği anlaşılıyor. Çorum yöresine ait eldeki ilk defter 1455-56 tarihli **MM 354**'tür. İstanbul Başbakanlık arşivi'nde bulunan bu defter eksiktir ve henüz incelenmemiştir. Biz burada bu defterden yalnızca Çorum kasabasının nüfusu ve iktisadî durumu bağlamında yararlanacağız. 1520'lere ait biri **mufassal (TT 444)**, diğeri de **Mücmel (TT 387)** olan ilk deftere sahibiz. Sözkonusu icmal (özet) defteri **(TT 287)** Karaman ve Rum eyâletlerini kapsayan bir nüfus ve hasılat icmâli niteliğinde olup klâsik timar icmâlerinden farklı bir mahiyet arzeder. Son defter ise, Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime

(5) Rum Eyaleti tahrirleri hakkında bkz. M.A. Cook, **Population Pressure in rural Anatolia, 1450-1600,** London 1972, s.51; Mehemt Öz, **Canik Sancağı'nda Nüfus...,** Birinci Bölüm: Çorum yöresine ait defterler için bkz. Huricihan İslamoğlu-İnan, **osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü,** İstanbul 1991, s.88.

Arşivi'nde bulunan **TK 38** numaralı defterdir. Bu mufassal bir defter olup, elimizde yine 1574-76 tarihine ait bir timar icmâli **(TK 244)** de mevcuttur.

Konumuz nüfus ve iktisadî hayatla ilgili olduğundan sözkonusu defterlerde bu hususlara dâir mevcut verilerin niteliği üzerinde de kısaca durmamız faydalı olacaktır. Tahrir Defterlerinin nüfus kayıtları olmayıp yalnızca ergenlik çağının üzerindeki erkekleri kaydettikleri bilinen bir gerçektir. Her ne kadar Rum Eyâleti defterlerinde vergi mükelleflerinin yanısıra bazı **muaf** ve **müsellem** gruplar da yazılmışsa da, yönetici tabakaya mensup belirli grupların hiç kaydedilmediği de biliniyor. Esasen **muaf** ve **müsellem** olarak zikredilen grupların, bazı kişiler müstesna, XVI. yüzyılda vergi mükellefi kaydedildikleri ve yalnızca avârız denen olağanüstü vergilerden muaf tutulmaya devam ettikleri görülüyor. Kırsal nüfus defterlerde kişilerin ellerinde bulundurdukları toprak miktarı esas alınarak yazılırdı. Elinde bir çiftlik kadar toprak olan bir kimse- bir çiftlik, toprağın verimine göre 60 ilâ 120 dönüm arasında değişiyordu- **çift**, yarım çiftliğe sahip bir kişi de **nîm (çift)** olarak yazılırdı. Yarım çiftten az toprağa tasarruf edenler ekinlü/bennâk, üzerinde kayıtlı toprağı olmayanlar ise **caba (caba-bennâk)** kaydedilirlerdi. Bekârlara **mücerred** denirdi[6]. Şehirli nüfus genelde **nefer (erkek kişi)** olarak verilirken son defterlerde evli-bekâr **(müzevvec-mücerred)** ayrımına göre yazılmıştır.

Vergilerle ilgili olarak ise, defterlerdeki rakamların "tahminî" bir mahiyet arzettiklerini hatırda tutmalıyız. Bunlar, gerçekte toplanan miktarları değil, toplanması beklenen miktarları yansıtırlar. Tanımsal ürünlerden elde edilmesi beklenen **öşür** hâsılları muhtemelen tahrirden önceki üç yılın toplam ürünü baz alınıp, varılan üç yıllık toplam üçe bölünerek hesaplanıyordu[7]. Rum Eyâleti'nde hububat ve diğer mahsullerden beşte bir nisbetinde vergi alındığı için ortalama yıllık üretim miktarı beşe bölünüyor ve elde edilen rakam deftere yazılıyordu. Mamafih, mahiyetini aşağıda izah edeceğimiz

(6) Rum Kanunamesine göre bu terimlerin ifade ettiği manalar için bkz. **TT 387**, s. 349. Bu kanunname, Şebinkarahisar sancağına ait muahhar tarihli üç kanunname (1547, 1569 ve 1613) ile mukayeseli olarak Bahaeddin Yediyıldız tarafından yayınlanmıştır: **Ordu Kazası Sosyal Tarihi- 1455-1613**, Ankara 1985, ss. 150-167. 1520 tarihli bu kanunnameden başka KK 14 numaralı ve 1574 tarihli Sivas Mufassalı'nın baş kısmında da bir başka Rum kanunnamesi mevcuttur. Burada çalışmasından geniş ölçüde faydalandığımız İslamoğlu- inan eserinde bir kaç kere **KK 14**'deki kanunnameye atıfta bulunmuşsa da (a.g.e., s.264, not 38, s. 266, not 54 vs.) **caba** kelimesini bu kanunnamedeki tanıma bakmaksızın geçimini kendi başına temin eden bekâr erkek olarak yorumlamıştır. Yazar bu tanımı Karaman ve İç-il kanunlarından almıştır. Halbuki Rum Kanunnamesinde evlenen **mücerred**'in **caba** yazıldığı açıkça ifade edilmiştir: "... mücerred olan tecehhül etse caba resmi alınır..." (Yediyıldız, **aynı yer.**)

(7) Bu konuda bkz. Barkan, "Nüfus ve Arazi Tahrirleri I", s.40.

mâlikâne-divânî sisteminin uygulandığı bu bölgenin defterlerinde genelde yalnızca **divânî** (devlete ve temsilcisi durumundakilere ait) hisselere ait vergiler yazıldığından, onlarda gördüğümüz rakamlar tahmini yıllık üretimini onda biri (1/10) oranındadırlar. Unutulmaması gereken bir husus da köylülerin ailevi ihtiyaçlarına yönelik bağ-bahçe üretimlerinin, koyun dışındaki hayvanların defterlere yazılmadığıdır. Ayrıca, gerek sipahilerin, gerekse köylülerin üretim miktarını olduğundan az göstermeye gayret etmiş olmaları da kuvvetli bir ihtimaldir. Dolayısıyla, bu rakamlara dayanarak kesin istatistikler elde etmemiz mümkün değildir. Ancak, genel iktisadî durum ve üretimdeki genel eğilimleri belirlememize yardımcı olurlar.

Çorum Sancağının beş kazâsından üçü (Çorumlu, Karahisar-ı Demirli ve Katar) hakkında elimizde ayrıntılı bir inceleme mevcuttur. Münhasıran Çorum snacağına ait olmamakla beraber Huricihan İslâmoğlu-inan'ın **Osmanlı İmparatoğrluğu'nda Devlet ve Köylü** (istanbul 1991) adlı kitabından bu üç kazanın nüfus ve üretim durumuyla ilgili verileri kullanma imkânımız var. Mamafih, sancağın en büyük iki kazâsı durumundaki İskilip ve Osmancık hakkında yayınlanmış veriler yok denecek kadar azdır. Bu araştırmada her iki kazanın XVI. asırdaki nüfusu hakkında genel bilgi verilecektir. İktisadî açıdan bu kazalardaki durumu bütünüyle araştırmamız henüz mümkün olmamışsa da, genel bir fikir vermek bakımından köylerdeki vergiler incelendi ve üretimin yapısı hakkında özet ve kaba bir sonuca ulaşılmaya çalışıldı.

NÜFUS VE TOPLUM

XV ve XVI. yüzyıllarda Çorum Sancağında yaşayan nüfus tamamen müslümanlardan oluşuyordu (tabiatıyla köleler kaydedilmiş nüfusun içinde değildi). Tahrir Defterleri nüfusun etnik durumu hakkında bilgi vermezlerse de Çorum yöresinde müslüman olarak kaydedilen insanların hemen tamamen Türk oldukları söylenebilir. Yörede belli başlı üç kasaba mevcuttu: Çorum, İskilip ve Osmancık. 1455'te 6 mahalleden oluşan Çorum'da (**nefs-i şehr-i Çorum**) 438 kayıtlı nefer yaşamaktaydı. Srraiya Faroqhi'nin kıstasına göre Çorum bu tarihte küçük boy bir kasaba idi. Pek çok sanayi-öncesi kasabalarda olduğu gibi, 15. asır Çorum'unda da kasaba halkının bir kısmı ziraatle meşguldü. Nitekim 1455 civarında Çorum kasabası sâkinleri, muaflar hâriç, **resm-i çift ve hennâk** vergilerini ödedikleri gibi 30 **müd** (**1 müd=513, 12 kg.**) buğday, 30 **müd** de arpa öşrü ödemekle yükümlü kılınmışlardı[8].

(8) Defterlerdeki rakamları esas alarak toplam nüfusu hesaplamada kullanılan teknikler hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz. Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", **İst. Ün. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,** 32(1979), ss. 331-348.

Çorum'un bu dönemdeki tahminî nüfusu 2000-22000 olarak hesaplanabilir. Bilindiği gibi tahrir defterlerine göre nüfus hesaplanırken ortalama bir **hâne** için rahmetli Ö. Barkan'ın teklif ettiği 5 rakamı kullanılır. Ayrıca, **nefer** rakamlarını esas alan yaklaşımlar vardır[9]. Bunlara göre büluğ çağının üzerindeki erkek nüfus, sanayi-öncesi tarım toplumlarında toplam nüfusun üçte birini veya üç buçukta birini teşkil eder. Dolayısıyla toplam nefer sayısını 3 veya 3,5 ile çarparsak tahmini nüfusu buluruz. 1455 defterine göre Çorum kasabasında 438 nefer kayıtlıydı ve bunların 10'u mücerred idi. Kalan 428 kişiyi hâne sahipleri olarak kabul edersek nüfusu 2140 kişi olarak hesaplarız. Teklif edilen çarpanlar olsun bunları kullanarak varılan toplam nüfus rakamları olsun tamamen tahminîdir. Onun için biz nüfusun 2000-2200 arasında olduğunu belirtiyoruz.

XVI. yüzyılda Çorum kasabası gerçekten büyük bir gelişme gösterdi ve orta boy şehir haline dönüştü, 1520 civarında kasabada 1339 kayıtlı neferin 432'si bekâr 907'si evliydi[10]. Toplam nüfusu 4.500 kişi civarında tahmin edebiliriz. 1576'ya gelindiğinde nüfus bir kez daha ikiye katlanmış ve toplam 42 mahallede 2984 nefer kaydedilmiştir[11]. ki, toplam nüfusu 8.000-9.000 olarak hesaplayabiliriz. Yazılmayanları da dikkate alırsak nüfusun on bine yaklaştığı söylenebilir. Aynı şekilde İskilip ve Osmancık'ın nüfusları da 1520-1574 arasında yüzde 90-100'lere varan nisbetlerde artış göstermiştir. Burada kabaca belirtirsek İskilip'in nüfusu 1.800-2.000'den 3.500 civarına, Osmancık'ınkiyse 1.200-1.300'den 2.500 civarına çıkmıştır. (Bkz. Tablo I). 1574'te her iki kasabada da 11'er mahalle mevcuttu[12].

1520-1574 arasında sancağın kırsal kesiminde yaşayan nüfus takriben göstermekle beraber, ortalama yüzde 80-85 arasında gerçekleşmiştir. Şehirli ve köylü nüfusu birlikte hesaplarsak bütün sancağın nüfusu yaklaşık 60-65 binden 110-115 bine çıkmıştır. Sancak nüfusunun yüzde 13-14'ünün şehirlerde yaşaması bölgenin o devrin şartlarına göre önemli çapta bir kentleşmeye sahne olduğunu gösterir[13].

---

(9) Defterlerdeki rakamları esas alarak toplam nüfusu hesaplamada kullanılan teknikler hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz. Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", **İst. ün. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,** 32(1979), ss. 331-348.

(10) İslamoğlu- inan, s.207, Tablı IV.3.

(11) **Aynı yer.** Bu dönemde Çorum'un nüfusu ve mahalleleri için ayrıca bkz. **TK 38,** v. 7b-20a. Gerek kentin gerekse bütün sancağın nüfusu hakkında ayrıca bkz. Suraiya Faroqhi, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine kadar Çorum", **Çorum Tarihi,** ss.116-117.

(12) İskilip için bkz. TK 38, v.151b-154a. Osmancık için bkz. **aynı defter,** v. 71b.

(13) Kırsal nüfusun hesaplanmasında islamoğlu-inanın eseriyle Faroqhi'nin makalesini esas aldık. İskilip ve Osmancık'ın 1576'daki nüfusunu **TK 38**'den çıkardık. İskilip'le ilgili verileri Üçler Bülduk'la birlikte çıkardık. Osmancık'ın kırsal nüfusu hakkında yine Üçler Bulduk'un yazdığı kısımndan faydalandık.

Sancaktaki kayıtlı yetişkin erkek (**nefer**) sayısının artmasında bekârların toplum nüfusa nisbetindeki artışın önemli bir paya sahip olduğu gözlenmektedir. Gerçekten de 1520'lerde kayıtlı nüfusun yüzde 30'unu teşkil eden bekârlar (**mücerredler**) 1570'lerde toplam kayıtlı nüfusun yüzde 45'ini teşkil etmişlerdir. Bu da nüfus artışı karşısında geç evlenmelerin arttığını ima etmektedir. Bölge nüfusunun artışında tabii artışın yanında konar-göçerlerin iskânı ve doğudan yapılan göçler de etkili olmuş olmalıdır. Nitekim 1574-76 civarında Çorum şehrinde daha önceki defterlerde görülmeyen bir Şarkiyan, yâni Doğulular mahallesine rastlıyoruz.

Şimdi de kırsal nüfusun reâyânın elinde bulundurduğu toprak miktarı bakımından bir tasnif ve tahlilini yapmaya çalışalım. Yukarıda köyüllerin tasarruf ettikleri toprağın büyüklüğüne göre tasnif edildiklerini yazmıştık. Osmanlı kanunlarına göre köylüler toprağın çıplak mülkiyetine değil, kullanım hakkına sahiptiler. Arazinin çıplak mülkiyeti genelde (vakıf topraklarla mülk topraklar hariç) mîrî'ye yani devlete aitti. Köylüler bir nevî ırsî ve daimî kiracılar durumundaydılar. Ellerindeki topraklara karşılık her yıl bağlı bulundukları kişi veya kuruma (sipahi, zaim, sancakbeyi, pâdişah veya bir vakıf kuruluşu) **çift resmi** ödemekteydiler. Rum Eyâleti'nde tam bir çiftliğe mutassarrıf bir köylü 57 akçe, yarım çiftlik sahibi bunun yarısını (25,5 akçe) ve yarım çiftlikten az toprağa sahip olan **ekinlü-bennâk**'ler de 18 akçe resim ödüyordlardı. Üzerinde kayıtlı toprak olmayan **caba**'lar 13 akçe ödemekle yükümlüydüler[14].

1520 civarında yetişen erkeklerin yüzde 31'i bekâr, yüzde 29-30'u da **caba,** yani topraksız evli erkek kaydedilmişti. Geri kalan yüzde 40 ise toprak sahibi evli kişilerdi. Bunların büyük çoğunluğu (toplam nefer sayısının %30'u, toprak sahiplerinin %70'i) yarım çiftliğe mutasarrıftı. (Bkz. Tablo 3a). 1576'ya gelindiğinde ilginç bir durum ortaya çıkıyor. Kayıtlı nüfusun yüzde 45'i bekâr, yüzde 36-37'si **caba** idi. Böylece yetişkin erkeklerin yüzde 18-19'u toprak sahibi olarak görülüyor (hâne sahiplerininse %65'i caba, %35'i toprak sahibi olarak kayıtlıydı) (bkz. Tablo 3b). Mamafih bu görüntünün aldatıcı olduğunu belirtmeliyiz. Zira 1570'lere ait defterde toprakların önemli bir kısmı **zemin** adı altında, yâni **çift resmi** sisteminin dışında yazılmıştır. Bu zeminlere kimlerin mutasarrıf olduğuna baktığımızda, en çok **caba** diye yazılanların isimleriyle karşılaşıyoruz.**Mücerred'**ler de bazen toprağa mutasarrıf olabilirlerdi. **Zemin** sâhipleri topraklarının büyüklüğüne göre **çift,nim çift** veya **bennâk resmi** öderlerdi. **Kilelik zemin** denen küçük toprak parçalarına sahip olanlar da **dönüm resmi** öderlerdi. Bu durumu bir

(14) Bu vergiler hakkında yukarıda 6 numaralı dipnotta zikredilen Rum kanunnamesine bakınız.

örnekle açıklalyalım: İskilip'in Ulu Karkın köyünde 10 kişi yarım çift ve 1 kişi de ekinlü-bennâk yazılı olduğu hâlde, vergiler kısmından 16 kişinin yarım çift 3 kişinin de bennâk resmi ödedikleri anlaşılıyor[15], zemin sahipleri zeminlerin bulunduğu köyde kayıtlı olabildikleri gibi, başka bir köyde mukim de olabilirlerdi.

Yine, gerek 1520'lerde gerekse 1570'lerde **caba** veya **mücerred** yazılanların bir kısmı, **çift, nîm** veya **bennâk** kaydedilen kardeş veya akrabalarıyla aynı toprağa tasarruf etmekteydiler. Dolayısıyla, ilk bakışta edinilen izlenimin aksine, toprak dağılımının nisbeten eşitlikçi bir mahiyet arzettiği söylenebilir[16]. Mamafih, toplam ekilebilir toprak miktarındaki artışın nüfus artışının gerisinde kaldığı dikkate alınırsa hiç toprağı olmayanların veya çok az toprağı olanların sayısının artmış olduğu da ileri sürülebilir.

Nüfusla ilgili olarak şunu da belirtmeliyiz ki, kırsal nüfusun istatistikî bakımdan ihmal edilebilir bir kısmı dinî görevliler, zâviyedârlar, yaşlı ve sakatlar yaşlı ve sakatlar gibi kişilerden oluşmaktaydı.

İKTİSATÎ HAYAT

Bölgedeki kasabalar (Çorum, İskilip ve Osmancık) çerçevelerindeki kırsal kesim açısından pazar işlevi görmekten başka, idareci zümrenin ve bölge halkının muhtelif ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Özellikle Çorum'un gelişmiş bir kasaba olduğu anlaşılıyor. Çorum'da bir bedesten, 2 hat, 148 vakıf dükkanı ve boyahane gibi kuruluşlar mevcuttu. İskilip'te 15 dükkanlı bir bedesten, bir han, 22 vakıf dükkanı, boyahane ve bozahane vardı[17]. Bölgedeki kasabalarda pazarlardan sağlanan vergilere de rastlıyoruz. Çorum bedesteninin gelirleri Amasya'daki Şeyh Abdurrahman Vakfına, İskilip bedestenin gelirleri ise Ebussuud'un aynı kasabada yaptırdığı camiine tahsis edilmişti.

Bizim asıl üzerinde duracağımız husus kırsal ekonomidir. Tarım temelli bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda ziraî üretimden sağlanan gelirler devletin gelirleri arasında baş sırayı almaktaydı. Tahrir Defterleri'nde belli bir yöreden sağlanması beklenen vergilerin kaydedildiğine işâret etmiştik. Bu vergilerin bir kısmı üretimle doğrudan ilişkili değildi. Reâyânın elinde bulundurduğu toprak miktarına göre devlete veyâ temsilcilerine (tamamen vakıf veya mülek olan yerlerde vakfa veya mülk

(15) **TK 38**, v. 156a.

(16) Bu fikri Cook ileri sürmüştür: **Population Pressure...**, s.37.

(17) S. Faroqhi, **Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia-Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650**, Cambridge 1984, s. 304, Tablo 2.

sahip timarlarda genelde sancakbeyi ve subaşıyla tahsis edilen ve **çift resminin** 15, **bennâk** ve **caba** resimlerinin 5'er akçesiyle koyun vergisinin ve **bâd-ı hevâ'nın** yarısından oluşan **niyâbet** gelirleri bunların başlıcalarıydı. **Deşt-bânî** (korucu), tapu resimleri ve değirmen gelirlerini de ekleyebiliriz. Bizim yaptığımız hesaplamalara göre, eğer defterlerde genelde belirtilmeyen **mâlikâne** hisselerini de hesaba katarsak, üretimle doğrudan ilgili olmadığın söylediğimiz yukarıdaki vergi kalemleri toplam hâsılın yaklaşık yüzde 20'sini oluşturuyordu.

Üretime dâir bilgilerimizin esasını ise, tarımsal ürünlerden sağlanan öşür gelirleri, koyunlardan ve kovanlardan sağlanan vergilerle pazar vergileri teşkil eder. Evvelâ bölgedeki öşür nisbeti üzerinde duralım. Gerek Rum Eyâleti'nde gerekse Osmanlıların daha önceki Türk-İslâm devletlerinden ve İlhânîlerden tevarüs ettikleri Doğu Anadolu'nun bazı mahalleri, Karaman ve Suriye gibi yerlerde **mâlikâne-divânî** sistemi uygulanmakta ve ziraî üretimden sağlanan gelirler belirli oranlarda devlet (**divânî**) veya temsilcileriyle, **mâlikâne** (mülk) sahipleri arasında bölüşülmekteydi[18]. Temelde Osmanlı-öncesi mahallî güç sahiplerinden oluşan **mâlikâne** hissesi sahipleri, sınırlı bir mülkiyet hakkına sahip olarak hisselerine düşen öşrü topluyorlardı. Hisselerini satabilirler veya vakfa dönüştürebilirler. Nitekim, defterlerde **mâlikâne** hisselerinin büyük kısmının vakıflara ait olduğu görülür. Rum Eyâleti'ndeki sistem **iki baştan** esasına dayalıdır. Ziraî mahsullerden alınan vergi oranı beşte bir (**hums**) dir. Yarısı divanî ya, yarısı da **mâlikâne'**ye aitti. Defterlerde genellikle sadece **divanî** gelirleri yazılı olduğundan elde edilen miktarların toplam tahminî üretimin onda biri (1/10) olduğunu varsaymamız gerekir. Değirmen (âsiyâb) vergisi de yarı yarıya bölüşülmekteydi. Çift resmi, koyun ve kovan vergileri, ârızî vergiler (bâd-ı êvâ) vb. münhasıran divânî hissesi sahiplerine aitti[19].

Rum eyâletinin bir sancağı olan Çorum'da da bahsettiğimiz sistem yürürlükteydi. Tablo IV'de bölgedeki ziraî üretimin çapını gösteren veriler mevcuttur[20]. Burada bu rakamlara dayanarak ziraî üretimini yapısı ve üretimdeki değişmelere dair bazı genel gözlemlerde bulunacağız. Her şeyden evvel

(18) Bu sistem hakkında bkz. Ö.L. Barkan, "Malikane-Divanî Sistemi", **Türkiye'de Toprak Meselesi,** İstanbul 1979, ss. 151-208.

(19) Barkan'ın makalesinden Karaman'da kovan resminin de paylaşıldığı anlaşılıyor ("Malikane-Divanî Sistemi", s.170). Muhtemelen bu bilgiye dayanarak İslamoğlu-İnan Rum Eyâleti'nde de aynı durumun geçerli olduğunu varsaymıştır. Bizim, **mâlikane** ve **divanı** hisselerini ayrıntılı olarak veren TT 37 (1485) tarihli)'den çıkardığımız sonuca göre, Rum'da kovan vergisi münhasıran **divanî'**ye aitti. Canik-i Bayram (Ordu) kazasında da malikâne gelirleri arasında kovan vergisine rastlanmaz: Yediyıldız, **aynı eser,** ss. 231-232, Tablo XIV d.

(20) Üretimle ilgili veriler için bkz. İslamoğlu-İnan, **aynı eser,** ss, 211-221'deki tablolar.

Çorum Livasında buğday ve arpa üretiminin âdeta bir monokültür oluşturduğu görülüyor. 1520 civarında Çorumlu kâzâsı ziraî üretimin %66'sı buğday ve «31.6'sı arpadan gelmekteydi. Sebze ve meyvaların payı ise %2.5 kadardı. Katar ve Karahisar-ı Demirli'de de hemen hemen aynı durum sözkonusuydu. Tek farkla ki, bu iki kazâda pamuk üritmi takriben toplam üretimin %3'ünü teşkil etmekteydi.

1576'ya gelindiğinde temel yapıda çok büyük bir değişiklik olmadıysa da, bazı değişmeler fark edilmektedir. Öncelikle buğday ve arpanın payında biraz düşüş olmuş gibi görünüyor. Buna mukabil gerek sebze ve meyvaların gerekse pamuğun üretiminde artışlar kaydedilmiştir. Ayrıca, toplam üretimde payı %1'in altında olsa bile, nohud, mercimek, bakla gibi ürünlerin yaygınlıkla yetiştirildiği dikkatimizi çekmektedir. Toplam üretim içinde buğdayın payı kazâdan kazâya %56 ilâ %59 arasında değişirken, arpa ortalama %33-34 bir paya sahipti. Sebze ve meyvaların toplam üretim içindeki payı, Çorumlu ve Karahisar-ı Demirli'de %5, Katar'da %3, İskilip'te %9 civarındaydı. Pamuk'ta %5.6 ila Katar başta gelir yine çok az miktarda da olsa (binde 15 arası) Çorumlu, K. Demirli ve İskilip'te keten ve kendir üretimine rastlıyoruz.

Bölgedeki toplam tarımsal üretimin 1520-1576 arasında arttığı müşahede ediliyor. Buğday üretimi Çorum'da %46 oranında artarken K. Demirli ve Katar'da hemen hemen aynı kalmıştır (5,7 ve %10 artışlar). Arpa üretimi ise daha büyük bir oranda artış göstermiştir. Çorumlu'da %75, K. Demirli'de %37,3 ve Katar'da %31,7. Çorumlu kazâsında buğday üretiminin nisbeten çok daha yüksek bir oranda artmış olmasını Çorum şehrinin büyümesi ve bu kasaba nüfusunun artan hububat ihtiyacıyla izah etmek mümkündür. Mamafih, bir hususa dikkat çekmek gerekiyor: toplam üretim miktarı artmışsa da bu artış nüfus artış oranının çok gerisinde kalmış ve kişi başına üretim miktarında düşüşler kaydedilmiştir. Yayınlanmış araştırmalardan bu durumun Anadolu'nun diğer yerleri için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır[21].

Nüfusun hızlı bir şekilde artmasına karşılık ekilebilir toprak miktarının daha düşük bir oranda artması, daha doğru bir ifadeyle nüfus artışının çok gerisinde kalması kişi başına düşen üretimin düşmesinin başlıca sebebi miydi? İslamoğlu- İnan ekilebilir toprak miktarının arttırılmasının üretimi arttırmanın tek yolu olmadığına, nadas süresinin kısaltılarak ve ot veya yemlik ürünleri rotasyona sokarak üretimin arttırılmış olabileceğine dikkat çeki-

(21) **Aynı eser,** s223, Tablo IV.16. Krş. Yediyıldız, **Ordu,** s. 133, Tablo XIe; Feridun M.Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası,** ankara 1989, s. 243, Tablo XXX; M. Ali ünal, **XVI Yüzyılda Harput** Sancağı. Ankara 1989, s. 101.

yor. Defterler bu konuda aydınlatıcı mâlumat vermezlerse de baklagil üretiminin artışı ve yaygınlaşması- bu ürünlerin bir nev'i gübre fonksiyonu ifa ettikleri düşünülürse- verimlilik seviyesinin yükselmiş olabileceğini ima etmektedir[22].

Bahsettiğimiz mahsullerin yanısıra bölgenin kırsal ekonomisinde hayvancılık ve balcılığın önemli bir yer tuttuğu ve âdeta bir monokültür teşkil eden hububat üretimini nisbeten dengelediği söylenebilir. Çorum sancağının hemen bütün yerleşimlerinde koyun ve kovan vergilerine rastlıyoruz. Defterler yalnızca koyunları kaydettiği için büyük baş hayvancılığın durumu hakkında hiç bir malumatımız yoktur. Sancak'ta vergi mükellefi başına düşen koyun sayısı kazâdan kazâya 2 ilâ 6 arasında değişiyordu ki, bu kişi başına ortalama 6-20 koyunun düştüğünü gösterir[23].

Üretimle ilgili olarak söylediklerimizi şöyle özetleyebiliriz: gerek Osmanlı merkezî yönetiminin artan taleplerinin gerekse nüfus baskısının Çorum sancağında ve Anadolu'nun öbür yörelerinde, kişi başına düşen üretimdeki azalmanın da etkisiyle, bazı sosyal ve ekonomik sıkıntılara yol açtığı ve 16. asrın son çeyreğinde Anadolu'yu saran Celâlî isyanlarının doğuşunda rol oynadığı söylenebilir.

Son olarak toplanan vergilerin ne şekilde ve nerelere tahsis olunduğuna temas etmek istiyoruz. Rahmetli Ö.L. Barkan'ın hesaplamalarına göre 1520 civarında Çorum sancağının toplam hâsılı 2.838.728 akçe idi ve bunun %29.5 **mâlikâne**, %70'i **dîvanî** hisselerine kalanı ise müsellemlerden toplanan gelirlere aitti[24]. **Divanî** gelirler, bunların tahsis edildiği **has, zeamet** ve **timar**lar hakında Üçler Bulduk'un yazdığı kısımda ayrıntılı bilgiler mevcut. **Mâlikâne** hisselerine gelince bunların çoğu **mülk** veya **vakıf,** çok cüz'i bir de **timar** olarak tahsis edilmişti. Vakıflar arasında imaret, cami, medrese vb., kamu hizmeti gören kuruluşlar baş sırayı almıştır. Zaviye vakıfları ile evlâtlık vakıflar da önemliydi. Evlatlık vakıflar bilindiği gibi, kendi mülkünden gelecek çocuk ve torunlarını da faydalandırmak maksadıyla maksadıyla kişilerin tesis ettikleri bir vakıf türüdür. Vakıflara bakıldığında bunların gelirlerinin bir devamlılık arzettiği anlaşılır. Mülklerde böyle bir istikrar sözkonusu değildi. Bunlar ya hissedarlar arasında parçalanmış, ya satılmışlar, yahut ta sahipleri tarafından vakfa dönüştürülmüşlerdir. Değinmek istediğimiz bu son hususta özellikle vakıflara giden gelirlerin bir kısmından sancak dışında bulunan kuruluşların yararlanmasıydı. Meselâ, Çorum kazâsı gelirlerinden Amasya ve Tokat'ta bulunan câmiler yararlanıyordu. Sancak içindeki bir kazâdan temin

(22) **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü,** s. 179 vd.

(23) **Aynı eser,** s.224, Tablo IV. 17.

(24) Barkan, "Malikane-Divanî Sistemi", s. 166.

edilen gelirlerin diğer bir kazâdaki bir vakfa tahsisi ise daha sıkça rastlanan bir durumdu. Meselâ Osmancık'taki Mehmed Paşa imâreti İskilip, Çorumlu ve Karahisar-ı Demirli kazâlarından da gelirlere sahipti[25].

Kamu hizmetlerinin devlet eliyle değil de vakıflar sâyesinde ifâ edildiği dikkate alınırsa Osmanlı idare sisteminde, sosyal hayatında, eğitim ve kültür hayatında bu kuruluşların oynadığı rolün önemi ortaya çıkar. Ayrıca, gerek ulemânın gerekse zâviyerdârların yönetimle halk arasında bir köprü vazifesi gördükleri hesaba katılırsa, bu yolla Osmanlı hanedanının ahlak katındaki meşruiyetinin de sağlandığı belirtilebilir.

SONUÇ

Özetlersek, 1520-1576 arasında Çorum sancağında nüfus yüzde 80'in üzerinde bir artış göstermiş ve Çorum ve İskilip orta boy şehirler olarak temâyüz etmişlerdir. Bu kasabaların ve Osmancık'ın büyümesindeki en önemli etken, çevrelerindeki kırsal kesim için pazar fonksiyonu ifa etmeleri ve idarî merkez olmalarıydı. Hiç bir zaman ana ticaret yollarının önemli bir kavşak noktası olmayan Çorum'un gelişmesi ancak böyle açıklanabilir. Bölge ekonomisi temelde hububat üretimine ve bir dereceye kadar da hayvancılığa dayanıyordu. Sanaî üretim bölgesel ihtiyaca karşılık verecek çaptaydı. On altıncı asrın ikinci yarısında sebze ve meyvacılıkta ve baklagil üretiminde önemli artışlar kaydedilmiştir. Mamafih bütün Anadolu'yu kaplayan Celalî isyanlarının Çorum'da da etkili olduğunu biliyoruz. Bu isyanların nüfusa ve üretime tesirini belirlememizi sağlayacak verilerden yoksun isek de, genelde bu isyanların Çorum'da büyük bir tahribata sebebiyet verdiğini söylemek abartma sayımamalıdır[26].

(25) Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. İslamoğlu- inan, ss. 144-155.

(26) 16. Asrın sonundaki buhranın Çorum'daki tesirleri için bkz. S. faroqhi, "Town officials, timar-holders and taxation: the late sixteenth-century crisis as seen from Çorum", Turcica, 18(1986), ss. 53-82.

TABLOLAR

Tablo I — Kasabalarda Nüfus (Nefer Olarak)

KASABA	1455	1520	1576
Çorum	435	1339	2984
Osmancık	-	412	802
İskilip	-	591	1133

Tablo II — Çorum Sancağında Köylü Nüfus (Nefer Olarak)

KAZA	1520-1530	1575-76	ARTIŞ (%)
ÇORUMLU	1974	3522	78.4
K. DEMİRLİ	1659	3394	104.6
KATAR	1251	2521	101.5
İSKİLİP	5574	10.122	81.6
OSMANCIK	6027	12.157	99

Tablo III-a. — Kırsal Nüfus Kategorileri (1520-1530)*

Çift	%	Nîm-çift	%	Bennâk	%	Caba	%	Mücerret	%
254	5.4	1273	29.6	289	6.2	1377	29.7	1438	31.

(*) Kaynak: H. İslamoğlu - İnan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü,** s. 83, Tablo II.2, Çorumlu, K. Demirli ve Katar kazaları.

Tablo III-b. — (1576)*

Çift	%	Nîm-çift	%	Bennâk	%	Caba	%	Mücerret	%
254	5.4	1273	29.6	289	6.2	1377	29.7	1438	31.

(*) Kaynak: H. İslamoğlu - İnan, aynı eser, S. 85, Tablo II.4 ve **TK 38.** Çorumlu, K. Demirli ve Katar kazaları ile ilgili veriler İslamoğlu - İnan'ın kitabından, İskilip kazasına ait olanlar doğrudan doğru **TK 38**'den alınmıştır.

Tablo IV — Tahıl Vergileri Tahminleri* (kile olarak)

Kazâ	Buğday			Arpa		
	1520	1576	Artış (%)	1520	1576	Artış (%)
Çorumlu	14,198.8	20,819.5	46.6	8209.25	14,396.4	75.3
K.Demirli	15,725.4	16,622.8	5.7	8189.5	11,245.8	37.3
Katar	9466.6	10,388	9.7	5538	10,388	31.

(*) Kaynak: İslamoğlu - İnan, aynı eser, s. 216-217, Tablo IV. 11. Yazar temelde nakdî kıymetleri vermiş ve artış oranlarını ise tahrir kıymetlerindeki değişmeye göre hesaplamıştır. Biz meseleyi basitleştirmek için sadece kile olarak buğday ve arpa vergileri tahminlerini verdik (1 kilo = 25.656 kg.).

Tablo V — Vergi Mükellefi Başına Düşen Buğday ve Arpa Üretimi (kile olarak)

	1520		1576	
Kaza	buğday	arpa	buğday	arpa
Çorumlu	32.5	20.1	28.2	19.0
K. Demirli	37.3	20	19.3	14.2
Katar	38.5	22.6	20.9	14.8
İskilip	-	-	19.3	13.7

(*) İlk üç kazâ ile ilgili rakamlar İslamoğlu - İnan'ın eserinden (s. 223, Tablo IV.16) İskilip'e ait rakamlar ise bu kazanın ilk otuz köyünün tarafımızdan incelenmesiyle elde edilmiştir.

16. YÜZYILDA ÇORUM SANCAĞININ İDARİ YAPISI

Dr. ÜÇLER BULDUK*

1. ÇORUM VE EYALET-İ RUM

Osmanlı Devleti, idari bakımdan merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki esas yapıya sahip idi. Askerî, mülkî, iktisadî ve sosyal hayatın esasını oluşturan bu sistemin en üstünde eyalet ve eyaletlere bağlı sancaklar bulunmaktadır. Sancaklar ise kaza, nahiye gibi alt idari birimlere ayrılmaktadır. Sancaklar ise kaza, nahiye gibi alt idari birimlere ayrılmaktadır[1]. Osmanlı Devletindeki idari yapı esaslarını kısmen de olsa kendinden önceki islam ve Türk Devletlerinden almıştır'[2]. Ancak zamanın şartlarına ve devletin yapısına göre şüphesiz sistem daha mütekamil hale getirilmiştir. Eyaletler ve sancaklar oluşturulurken bölgenin fethi ve fetih biçimi, bölgenin coğrafi konumu, stratejik mevkii ve daha önceki siyasi-etnik durumu gibi kıstasların esas alındığını söyeleyebiliriz. Bu idari yapı zaman içerisinde değişikliklere uğramıştır.[3] Nitekim Osmanlı Devletinde ilk önce Sultan I. Murad devrinde Rumeli Beylerbeyliği kurulmuştu (1362). Sonra 1393 yılında Yılıdırm Bayezid tarafından Anadolu Beylerbeyliği kuruldu. Daha sonra ise 1413'de üçüncü bir beylerbeylik ihdas edildi[4] ki Vilayet-i Rumiye-i Suğrâ" şeklinde de kaynaklarda görmekteyiz[5].

Çorum ve civarı XIV. yüzyılın sonlarında kısmen Kadı Burhaneddin Ahmed'in elinde bulunmaktaydı. Yıldırım Beyazıd Osmancık'ı elegeçirdiği zaman, Kadı Burhaneddin burasının kendi hakimiyet sahasına dahil olduğunu ve reayasından alınan eşyanın iadesini barış için şart koşmuştur. Olayın nihayetinde cereyan eden Çorumlu Muharebesi'nde Osmanlı öncü kuvvetleri yenilgiye uğratılmıştır[6] (1393). Çelebi Mehmed"in devleti yeniden derleyip

(*) DTCF Tatih Bölümü Araştırma Görevlisi

(1) Osmanlı idarî yapısına dair geniş bilgi için bak:I. M. Kunt, Sancaktan Eyalete, 1550-1650 arasında osmanlı Umerası ve İl İdaresi, İstanbul, 1978

(2) İ.H. uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara, 1984, S IX-XIV

(3) Osmanlı Eyalet ve Sancaklarının umumi durumu ve XIX. yüzyıla kadar olan değişiklikler için: Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasının Giriş-I, Ankara, 1985.

(4) Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum" Vakıflar Dergisi, sayı VI, s. 51-52; karş; Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği", Türklük Araştırmaları Dergisi (TAD), sayı, 5 (1989) s. 289-290

(5) T. Gökbilgin, a.g.m. s. 51; A. Şimşirgil, aynı yer.

(6) Yaşar Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398), Ankara, 1983, s. 113-114.

toparlamasından sonra Çorum Bölgesi Eyalet-i Rümdaki yerini almıştır[7]. Rum Beylerbeyliği merkezinin zaman zaman Amasya ve zaman zaman Tokat olduğu görülmektedir[8]. Ancak incelediğimiz dönemde eyalet merkezinin Sivas olduğunu biliyoruz[9]. TT 387 nolu muhasebe icmal defterinde Eyalet-i Rum'a bağlı livalar; Amasya, Çorumlu, Tokat ve Sivas, Sonisa ve Niksar, Karahisar-ı , Hasandıraz, Canik Trabzon, Kemah, Bayburd, Malatya, Gerger ve Divriği olarak geçmektedir[10].

Kanuni Sultan Süleyman'ın hakimiyetinin ilk yıllarına ait bu tahrirden Çorum Sancağının komşu sancaklara göre durumu kıyas edebiliriz[11].

	Amasya	Tokat	Sivas	Çorum
Divani Hisse	2.711.979	1.726.638	1.058.728	1.989.431
Malikâne Hisse	1.014.987	425.437	373.730	838.571
İhtisab rüsumu	6.340	-	-	2.000
Müsellem Hisse	11.976	6.648	-	8.726
TOPLAM (AKÇA)	3.745.285	2.158.723	1.432.730	2.838.731

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Eyalet-i rum'u meydana getiren sancakların artık sabit hale geldiği müşahede edilebilmektedir; Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Divriği, Canik, Arakbir[12] Ayni Ali Efendi'nin Risalesine göre, Sivas Eyaleti olarak geçen bu eyalete bağlı sancaklara ait verilen şu şekildedir[13].

(7) Çorum'un Eyalet-i rum'a kesin olarak dahil edilmesi Yörgüç Paşa'nın Amasya Valiliğine getirilmesi ile gerçekleşmiştir. Çorumlu Ovası'nda bulunan Kızılkoca Oğulları isimli Türkmenler bölgeden çıkarılmış, ardından Osmancık yöresinde Zeytun (Şimdi Samsun'un Alaçam Bucağı'nda bir köy) da bulunan Kocakayası Hisarı'nda hüküm süren Taşanoğlu Kasım Bey'in evladı Haydar Bey teslim alınmıştır: Neşri Tarihi, C. II, Ankara, 1984, s. 89.93 (Hz. M. Altay Köymen); Hoca Saadettin Efendi, Tacü't - Tevârih, C. II, Ankara 1979, s. 162-163 (sadeleştiren, I. Parmaksızoğlu)

(8) A. Şimşirgil, a.g.m., s. 290

(9) Başbakanlık Arşivi tapu Tahrir (TT) Fihristi 387 numaralı defterde ve yazımızda kullandığımız kaynaklarda Sivas, beylerbeylik merkezi olarak görülmektedir.

(10) TT 387, s. 349-904; Trabzon ve sonraki livalar Kadim Eyalet-i Rum'dan ayırt edilmesi için "Vilayet-i rum-ı Hadis" adıyla yazılmıştır; A. Şimşirgil, aynı eser, s 292-293.

(11) Eski numarası 584 ola TT 387 nolu deftere ait sancak gelirleri için bak: Ö. Lütfi Barkan, "Türk-İslam Hukuku tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda aldığı şekiller I: Malikane, Divami Sistemi" Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, 1 (1939), s. 135-137.

(12) Evliya Çelebi, Ayn-i Ali Efendi, koçi Bey'in eserlerinde bu durum teyid edilmektedir.

LİVA	SANCAKBEYİ HASSI (Akça)	ZEAMET (adet)	TİMAR (adet)	CEBELÜ (adet)
SİVAS (b.beyi hassı)	900.000	47	928	(180)
AMASYA	300.000	19	429	(60)
BOZOK	300.275	16	731	(60)
DİVRİĞİ	250.362	2	210	(50)
CANİK	200.725	7	347	(40)
ARABKİR	210.00	2	153	(42)
Zeamet Kethüdası	80.200	-	-	(16)
Tımar Kethüdası	62.558	-	-	(12)
TOPLAM	2.659.420	109	3.020	(530)

XVI. yüzyılın son çeğreğinde, Rum Eyaletinin umumi hasılatı 13.187.320 akçayı bulmakta idi[14] ki, Çorum Sancağı'ndan sağlanan gelir, eyalet hasılatının yaklaşık %23'üne tekabül etmektedir.

2- İDARİ TEŞKİLATTA ÇORUM SANCAĞI

Osmanlı idarî teşkilatında sancak, eyalete bağlı en mühim idari merkezdir[15]. Sancak, esas itibariyle tuğ ve davul ile beraber zikredilen,

(13) Ayn-i Ali Efendi, Kavânin-i Al-i Osman der-Hulâsa-i Mezamin-i defter-i divan (neşr, Tayyib Gökbilgin) İstanbul, 1979, s. 22-23; A. Şimşirgil, a.g.m. s. 297-298. Ayn-i Ali Efendi Risalesi'nin başka bir örneği, Tapu Kadarstro Genel Müdürlüğü Arşiv'inde Kuyud-ı Kadime bölümü Vakf-ı Cedid Kataloğu 14 numarada kayıtlıdır. "Ayn-i ali Efendi'nin Zeamet ve Tımarat Hakkında Cem ve Tertib Eylediği Kitab-ı teşrifat"ı adıyla geçen defterdeki rakamlar, Gökbilgin'in neşri ile farklılıklar arzetmektedir. Mesela Sivas Livası'ndaki zeamet sayısı 48, tımar sayısı 528 olarak gösterilmiştir. çorum sancağı beyinin hassı 310.000 akça, zeamet 16, tımar 310 adettir. Ayn-i Ali Efendi'nin bu bilgileri tahrir defterlerinden (umumiyetle III. Murad devri tahrirlerinden) aldığını biliyoruz. Nitekim TD. 244 nolu Çorum Sancağı icmal defterinde de sancakbeyinin hassı 355.300 akça gelir için 1 cebelü barındırmak esasını göz önüne alacak olursak, sancakbeyinin cebelü sayısının da geliriyle orantılı olduğunu görürüz. Bu sebeble biz, Kuyud-ı Kadime'deki defter verilerini ihtiyatla karşılıyoruz. Ancak risalede 222 adet tımar verilirken, TD 244'de bu sayıs 324'e ulaşmaktadır.

(14) Ayn-i Ali Efendi Risalesi, s. 51.

(15) Sancak ve sancağın yapısı hakkında bak: J. Deny, "Sancak", IA.,X; Metin Kunt, The Sultan's Servants The Transformation of Ottoman Provencial Goverment, 1550-1650, Newyork, 1983

hükümdarın hakimiyet sembollerinden birisidir[16]. Metbütabi münasebetlerin sembolü olan sancak, osmanlı padişahının hakimiyetinin ve devlet nizamının esasını oluturur. Bu sebeble, muayyen bir coğrafi bölgeyi kaplayan sancaklara ve onların yönetimine hususi bir önem verilmiştir. Divan-ı Hümây^ün'-dan çıkan hükümlerin umumiyetle sancak beylerine yazılmış olması şehzadelerin devlet idaresini öğrenmek için sancaklarda bir nevi staj görmeleri de bunu gösterir[17].

Çorum'un ne zaman "sancak merkezi" olduğu tam olarak belli değildir[18]. Çorum'a ait olan en eski tahrir defteri[19], eksiktir. Defterde, nahiye ve vilayet tabirleri kullanılmakla beraber, "sancak" ibaresi yer almamaktadır[20]. Ancak bu dönemde Çorum'un bir osmanlı Sancağı olduğu şüphe götürmez. Çünkü o dönemin tahrir defterlerinde Çorum'un herhangi bir sancağa bağlı bulunduğuna dair küçük bir kayıta tesadüf edilmemiştir. Nitekim Çorum ve kazalarının önemli ve eski Türk yerleşim merkezlerinden olduklarını da biliyoruz. İbni Bibi, Türkiye Selçukluları zamanında, Çorum'un bir "serleşkerlik" olduğunun ve Hatırüddin Zekeriye Sücasi ismindeki serleşkerin burada bulunduğunu kaydeder[21]. 16. yüzyılda Çorum'un kazaları arasında geçen Karahisar-ı Demirli'nin de eski ve büyük bir şehir olduğu bilinmektedir. Hatta buranın, Selçuklu çağında idari bir merkez durumunda olduğu ve o dönemde, ülkedeki yeni oluşum gereğince, merkezin Çorumlu'ya bırakılmış bulunabileceği öne sürülmekterir[22]. Ancak bu Selçuklu kasabası, "uc" bölgesi olma özelliğini kaybedip, sağlam kalelerin fonksiyonunu yitirmesi üzerine, Osmanlı devrinde şehir olarak küçülmüştür. Nitekim 1576 tahririne göre Karahisar-ı Demirli iki mahalleden ibaret, küçük bir kaza merkezi haline gelmiştir[23].

---

(16) A. Taneri, osmanlı Devletinin Kuruluşu Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı, Ank. 1978, s. 224; karş; M. Ali ünal, XVI. yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara, 1989, s.30.

(17) M. Ali ünal a.g.e., s. 29

(18) S. Faroqhi, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", Çorum Tarihi, 1990 s. 87

(19) Maliyeden Müdevver (MM), no 34'de kayıtlı, 1465 tarihli bu deftere ilişkin veriler Huricihan İslamoğlu-inan tarafından yayınlanmıştır; Osmalı İmapartorluğunda devlet ve Köylü, İstanbul, 1991

(20) S. Faroqhi, aynı yer.

(21) Tuncer Baykara, Anadolu'nun Selçuklulura Devrindeki Sosyal ve İktasid tarihi üzerine Araştırmalar, İzmir, 1990, s.58

(22) W.J. Hamilton'a göre (Researches, London I, 379) burası Çorum ve Yozgat'tan da eski yerleşmedir; T. Baykara, a.g.e., s. 88

(23) TD 38, v. 228b- 229a

İskilip ve Osmancık da bu dönemde, stratejik konumları ile güçlü ve önemli yerleşim merkezleri idiler. İran'a uzanan yolun sebebiyle, askeri ve ticari açıdan ehemmiyete sahiptiler. Yukarıda belirttiğimiz üzere bölge bu nedenle savaşlara sahne olmuştur. Aziz Astrabadi, Bezm u Rezm isimli eserinde, Çorumlu Muharebesi"nden sonra İskilip'den sivrihisar'a kadar olan bölgelerin, Kadı Burhaneddin askerleri tarafından yağma edildiğini yazar. O, Ankara ve iskilip'den „Vilayet" olarak bahseder[24]. Vilayet tabiri de zamana göre değişik anlamlarda kullanılmakla beraber, daha çok şehrin dışındaki bölgeyi tanımlamaktadır. Bu bakımdan idari ıstılah olarak „nahiye"yi karşıladığı söylenebilir[25].

İdari bakımdan eski bir bölge olduğunu izah etmeye çalıştığımız Çorum, ancak Kanuni'nin ilk yılarında tutulan icmal defterinde sancak merkezi olarak görülmektedir[26]. Çorum Sancağı bu deftere göre 5 kazadan oluşmaktadır: Çorumlu, İskilip, Osmancık, Karahisar-ı Demirli ve Katar. Başlarında kadıların bulunduğu, sancak içerisindeki idari birimler kazayı oluşturmaktadır. Dolayısıyla sancakların şer'i yöneticisi, ilmiyye sınıfından gelen kadılardır[27]. Köy ve mezraa gibi küçük birimlerin, idarî ve coğrafi sınırlarla çevrili bölgelere taksim olunmasıyla tesis edilen "nahiye"ler umumiyetle kazanın bir parçasını oluştururlar. Ancak bu her zaman ve her bölge için geçerli değildir[28]. 16. yüzyıl tahrir defterlerinde Çorum Sancağının idari taksimat bakımından değişiklik arzetmediği müşahade edilmektedir. Nitekim, incelemenin asıl kaynağını oluşturan 1576 tarihli defterde de Çorum Sancağının kazaları Kanuni dönemindeki gibidir:

1- Çorumlu Kazası

2- Osmancık Kazası

3- İskilip Kazası

4- Karahisar-ı Demirli Kazası

5- Katar Kazası ve Kârım Divanı[29].

(24) Y. Yücel Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, s.114

(25) Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", İA. IX, s. 36-37

(26) TD 387 (929/m. 1523). karş: H. İslamoğlu-İnan, a.g.e.,s. 88 ve S. faroqhi, a.g.m., s. 87

(27) Ebululâ Mardin, "Kadı" İA, s. 46

(28) Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s. 110; T. Gökbilgin, "Nahiye", İA, IX. s. 36-37.

(29) Kârım Divanı idarî bakımdan aslında Amasya Sancağı'nın kazalarından olan Gümüş'e tâbiidir. Ancak, divanî gelirlerin bir kısmı Çorum Sancağı sipahilerinin dirliğine ayrıldığından, deftere kayd edilmiştir: TD 38 v. 268b- 271b, TD 244 v. 41a.

1- ÇORUMLU KAZASI

1576 tarihli mufassal defterde adı geçen ilk kaza Çorumlu kazasıdır[30]. Çorumlu isminin nereden neşet ettiği hakkında çeşitli görüşler bulunuyorsa da[31] Türk fethinden sonra bölgeye yerleşen Alayuntlu Boyu'ndan „Çorumlu" oymağının, ismini bölgeye verdiği görüşü daha yaygındır[32].

Çorumlu Kazası, incelediğimiz dönemde, başlıca üç nahiyeden oluşmaktadır:

1- Nahiye-i Çorumlu
2- Divan-ı Emlâk
3- Divan-ı Serkis

İcmal defterde adı verilen bu idari üniteler yanında, Bayat divanı da Çorumlu kazasına bağlı bir nahiye olarak gösterilmiştir. Halbuki Bayat, İskilip Kazasına tabidir[33]. Çorum'da ise aynı isimli bir köy bulunmaktadır[34]. Sadece mufassal defterde zikredilen divanların da bulunduğu dikkati çekmektedir. Bunlar, Ağcamescid, Tuzcuyân ve Çorumlu Divanlarıdır[35].

Çorumlu Nahiyesi: Bugünkü Çorum Şehrinin batısında ve kuzeyine doğru uzanan ovalık bölgeyi içine almaktadır. Şehrin kuzey ve kuzeybatı istikametinde, Çorumlu nahiyesinin sınırları Çatak ve Kırkdilim boğazlarına kadar ulaşmaktadır. Yine bu nahiyede, 4 köyden ibaret olan Tuzcıyân Divanı'nın ve alayundlu, Sadreddin ve Seyfeddin Köylerine ait kayıtlarda geçen Divan-ı Çorumlu'nun[36] şehrin yakın çevresinde yeraldığı görülmektedir.

1576'da, Çorumlu Nahiyesi'ne tabii 76 köy bulunmaktadır[37]. Bu köyler-

(30) TD 38, v. 7b - 70a

(31) Evliya Çelebi, çorlu hastaların burada iyileşmesi sebebiyle bu adın verildiğini, ancak şehir ayanının, Çorum isminin Cevr-i Rum'dan bozulmuş olduğunu ileri sürdüklerini yazar; Seyahatname, İstanbul, 1970, C. IV, s. 104 (Çvr: Zuhuri Danışman). Çorum İsmi üzerine geniş bilgi için bak: S. Köstekçioğlu, "Çorum Adı üzerine İncelemeler". Çorumlu Dergisi (CD), C. 1, sayı 6 (1938), s. 191-192.

(32) Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, İstanbul 1329 C.1 s. 286: Ö. Bakırer, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", Çorum Tarihi s. 59.

(33) TD 38 nolu mufassal defterde bu durum açıkca görülmektedir. Buna benzer idari taksimat hataları icmal defterde karşımıza çıkmaktadır. Yeri geldiğince düzeltmeye çalışacağımız bu yanlışlıklar sebebiyle, idari taksimatta mufassal defter esas alınacaktır.

(34) TD 38, v. 2Ia

(35) TD 38, v. 28/b, 49b, 40a

(36) TD 38, v. 40a ve 56b

(37) H. İslamoğlu- İnan köy sayısını 80 olarak tesbit etmiştir; Osmanlı imparatorluğunda Devlet ve köylü, s. 82, Tablo II. 1

den elde edilen gelirlerin divanî ve niyabet hisseleri 290.000 akçayı geçmektedir. Buna karşılık Çorumlu Nahiyesi'nin köylerini, nüfus bakımından fazla bir yoğunluk göstermediğini söyleyebiliriz. Vergi veren nefer sayısı yüzün üstünde bulunan ancak 6 köy vardır; Çarşı[38], Edel[39], İnam (Karapürçek)[40], Beğdili[41], Çay[42], ve Göleyman (Eymür)[43], Ziraat ve hayvancılığa dayalı ekonomiye sahip bu köyler arasında, sadece Karapürçek ve Eymür Köylerinden alınan resim ve öşürler 10.000 akçayı geçmektedir. Köylerde nüfusun az olmasının ve, bir ölçüde buna bağlı olarak, köy gelirlerinin düşük bulunmasının en önemli sebebi, Çorumlu kasabasının varlığı ile ilgilidir. İktisadi ve idari yönden bölgenin canlı bir merkezi olan şehir, kırsal nüfusu bünyesine çekmektedir. Celali isyanlarının en yoğun merkezlerinden olan bu sancakda halk, mal ve can kokusu sebebiyle de şehre göç etmek zorunda kalmıştır[44].

1576 tahririne göre, Çorumlu'nun nefsi 48 mahalleden ibarettir[45]. Evliya Çelebi ise, şehirde 42 mahalle ve 42 mihrab, 43.000 bağlı-bahçeli ev bulunduğunu kaydeder[46]. Özer Ergenç'e göre, şehri oluşturan asıl unsur mahallelerdir. Osmanlı şehrindeki mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer tabirle aynı mescidde ibadet eden "cemaat"in, aileleri ile yerleştileri şehir kısmıdır[47]. Nitekim birçok Anadolu-Türk şehri, bu anlayışla kurulmuş ve gelişmiştir.

Bir bölgeye yerleşen dervişin kurduğu tekke, inşa edilen camii, mescid veya pazar yeri, o bölgenin "şenlenmesini" sağlamış dolayısıyla yeni yerleşim birimlerinin oluşmasına yada var olan yerleşme merkezlerinin Türkleşmesine vesile olmuştur. Çoğu Anadolu-Türk şehri gibi Çorum, İskilib ve Osmancık'daki mahalle isimlerinin zaviye, mescid, camii adlarıyla anılması da bu gerçeğin bir ifadesi olmaktadır. Nitekim Çorum'daki 48

(38) TD 38, v. 30b: 60'ı mücerred, 119 nefer

(39) TD 38, v. 36a: 41'i mücerred 117 nefer

(40) TD 38, v. 36a: 41'i mücerred, 116 nefer

(41) TD 38, v. 34b: 46'sı mücerred, 110 nefer

(42) TD 38, v.34a: 54'ü mücerred, 109 nefer

(43) TD 38, v.32a: 41'i mücerred, 100 nefer

(44) Celali İsyanları ve neticeleri için bak: Mustafa Akdağ, Celali İsyanları 1550-1603, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963. Aynı yazar, "Celali İsyanlarında Büyük Kaçgun" Tarih Araştırmaları Der., 2(1964), s. 1-49.

(45) TD 38, v. 7a-20b.

(46) Evliya Çelebi, Seyahatname, c. 11. s. 638

(47) Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki mahallenin işlev ve nitelikleri üzerine" Jos/Osmanlı araştırmaları. IV (1969), sayı 1, s. 6978.

mahalleden 23 adedi camii ve mescid isimleri taşımaktadır. Mufassal deftere göre Çorum şu mahallelerden oluşmaktadır:[48]

MAHALLELER	NEFER	EVLİ	BEKAR	İMAM	MÜEZZİN	HATİB	ZAVİ YEDAR	DUAGUY	CÜZHAN	MUHASSİL	MUTAK
1- CAMİ-İ KEBİR	107	59	46			2					
2- SAĞRICI	128	80	46			1			1		
3- ÇAKIR MESCİDİ (M)	59	38	18	2					1		
4- HACI YUSUF (kesek) M.	122	121	1								
5- YENİCE KAYYUM M.	55	31	23	1							
6- ESİRÜDİN	33	17	16								
7- ÜMİD HALİFE	73	37	35					1			
8- PINAR (HASAN FAKI M)	163	86	76		1						
9- ETCİ ALİ	82	40	41	1							
10-ÇİPLÜBEY	55	22	33								
11-HALİFE	97	54	42	1							
12-ŞEYH EYYUB	123	92	31								
13-CEDİD M.HACI YUSUF	47	24	22					1			
14-AHMED ÇELEBİ MESCİDİ	116	62	52			1					1
15-C.M. HOCA HAMZA	52	28	23				1				
16-MEDRESE	65	36	29								
17-M. KARAHİSAR. HACI MUSTAFA (Turhan Kethuda)	129	91	38								
18-C.M. YAVRU TURNA	58	37	20			1					
19-İBRAHİM HALİFE	53	22	31								
20-KUNDUZ HAN	62	34	28								
21-MELİK DANIŞMEND	56	27	29								
22-SİNAN MESCİDİ	25	13	12								
23-C. ŞARKİYAN. M. HACI MUSTAFA	73	40	32					1			
24-AKPINAR	99	45	46	1		7					
25-UC	74	38	36								
26-YENİCE (KAMER HATUN)	33	16	17								
27-ALACA MESCİD	17	13	4								
28-NAMAZGAH-I CEDİD	23	11	11	1							

(48) TD v. 7b-20a: Mahalle isimlerinin uzun olması sebebiyle cedid=c Mescid=M şeklinde kısaltılmış ve bazı terkiplere de yer verilmemiştir. Bu mahallerin tarihi seyri için karşılaştır. Neşet Köseoğlu, "Çorum'un 350 yıl evvelki ile bu günki mahalle adları hakkında bir araştırma" ÇD, s.296-304.

MAHALLELER	NEFER	EVLİ	BEKAR	İMAM	MÜEZZİN	HATİB	ZAVİ YEDAR	DUAGUY	CÜZHAN	MUHASSİL	MUTAK
29-C.M. FATMA HATUN	53	30	23								
30-VOROS OĞLU?	25	1	14								
31-DERVİŞLER	43	24	17	1	1						
32-DİVANE MESCİDİ	20	14	6								
33-AHMED FAKI M.	90	54	36								
34-C. GÜLABİ BEY M.	34	27	7								
35-SABUNCU	36	18	18								
36-MAKBERE	41	22	19								
37-SANCAKDAR	50	26	23	1							
38-ÖMER FAKI (SOFULAR)	53	31	22								
39-M. HACI KEMAL. diğer	47	28	18	1							
40-C.M.NURİ	45	23	21	1							
41-C.M.HACI KEMAL	51	23	27	1							
42-C. HACI NASRULLAH	65	32	33								
43-C. ARAB AHMED	27	19	8								
44-YENİCE NURULLAH	101	49	52								
45-C.M.ZAVİYE-İ HIDIRLIK	12	12									
46-C.M. HACI ALİ B. UZUN YAKUB	28	16	12								
47-M. HACI BAYRAM	55	26	29								
48-HACI BAYRAM diğer	27	20	7								
TOPLAM	2982	1718	1230	12	2	4	1	10	2	1	1

Görüldüğü gibi mahalle isimlerinin büyük çoğunluğu dini bir kimlik taşımaktadır. Bunun yanısıra, Eski sancakbeyleri ve diğer görevlilerin isimlerini taşıyan mahallelere de rastlanmaktadır; Gülabi Bey, Turhan Kethuda, Sancaklar vs. gibi. Sağrıcı, Sabuncu, Pazar Mescidi gibi isimler, şehrin sosyal ve iktisadi yapısına, az da olsa, ışık tutmaktadır. Hicri 1004 tarihli sicilde, Sağrıcı Mahallesi halkı kadıya başvurarak, yük taşımakta kullanılan atları beslemekten feragat etmek isediklerini ve ilgazi ile Çanakcı ahalisinin bu işe talib olduklarını bildirmişlerdir[49]. Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere bazı mahalle ahalisi, çeşitli işlerde vazifelendirilmekte ve karşılığında avarız vergilerinden muaf tutulmaktadırlar.

Tabloya göre, 1230'u mücerred olmak üzere toplam 2982 vergi nüfusu mahallelerde yaşamaktadır. Dolayısıyla kentte tahminen 10.000 kişinin

(49) Çorumlu Dergisi (ÇD). Ç. 11, s. 207:137 nolu sicil.

yaşadığı ortaya çıkmaktadır[50]. Ancak verilecek rakamların tam olarak nüfusu yansıttığı söylenemez. Örneğin kesin sayısını bilemediğimiz askeri sınıf, nüfusa dahil değildir. Halbuki Evliya Çelebi kentte kalabalık bir askeri sınıfın bulunduğunu seyahatnamesinde belirtir[51]. Dolayısıyla biz yukarıda verilen rakamın en düşük tahmini nüfus olduğunu düşünmekteyiz. Tahrir çalışmaları neticesinde görülmüştür ki, Anadolu'nun büyük bir kesiminde olduğu gibi, Çorum idari sancağında ve şehirde, 16. yüzyıl boyunca, nüfus giderek artmaktadır[52]. Çorum'da bu artış, 1520-1576 arası için, %100'ü bulmaktadır[53]. 1576'dan 1590'a kadar nüfusdaki artış belirli bir düzeyde devam etmiştir. ancak son on yılda, bölgede karışıklıkların çoğalması sebebiyle, nüfus artışından bir yavaşlama görülmüştür[54].

Çorum şehrine ait vergi gelirleri, 1576'da 166.663 akçadır[55]. Bu gelirlerin içerisinde en önemli pay 70.000 akça ile akârât mukataası, bac-ı bazar, bazar-ı keyl ve kapan ile ihtisab vergilerine aittir. Geliri sancakbeyi ve padişah hassına dahil edilen at ve katır pazarından 36.000 akça alınması, bölgedeki konar-göçer cemaatlerin varlığı ile ilgilidir. Keza 25.000 akçayı bulan boyahane mukatası da, Çorumdaki ticari yapının, kırsal kesimle en denli içiçe olduğunu göstermektedir. Şehirde önemli oranda ziraat ile de uğraşılmaktadır; bağ ve meyvadan 6000, buğday ve arpadan 14000 akça miktarı öşür alınmaktadır. 1520'lerde ise şehir gelirleri 118.000 akça civarındaydı[56]. Dolayısıyla kent nüfusunda görülen elli yıl zarfındaki artış oranının, vergi gelirlerine yansımadığı ortaya çıkmaktadır.

Nahiye-i Divan-ı Emlâk: Emlak Nahiyesi, Çorum Şehrinin güneyine düşen bölgeyi içine alır ve Alaca ilçesinin sınırlarına kadar uzanır. Özellikle

---

(50) Toplam nüfus için, hane nüfusu 5 olarak kabul edilmiştir. Bu sebeble, hane x 5 + mücerred = toplam nüfus, formülü esas alınmıştır. Çorum için tahmini nüfus 9990'ı bulmaktadır.

(51) E. Çelebi Seyahatnamesi C. 11, s. 637.

(52) S. Faroghi, "The Late sixteenth-Century Crisis As Seen Form Çorum" Turcica 1986 sh 156.

(53) H. İslamoğlu - İnan, a.g.e., s. 207: Tablo IV. 3:Kanuni'nin ilk dönemlerine ait olan 387 nolu vilayet icmalinden faydalanılarak hazırlanan tabloya göre, Çorum'un toplam vergi mükellefi 1339, mücerredlerin sayısı ise 432'dir.

(54) S. Faroqhi, aynı yer: 1590'da 1015 avarız hanesi varken 1595-1596'da bu rakam 1000'e düşmüştür. Faraqhi bu rakamlara göre, Çorum'da 10-15 bin vergi nüfusu bulunduğunu kabul etmektedir.

(55) TD 38, v. 20b: Huricihan İslamoğlu-İnan, 1466 akça tutan şahıs vergilerini ve 10000 akçalık bad-ı heva arusane vergisini, 2500 akça tutan deştbani ve tapu-yı zemin vergilerini, verdiği tabloda göstermemiş, şehir gelirlerini 152697 akça olarak kaydedilmiştir; a.g.e., s. 226 tablo IV. 19.

(56) Aynı tablo.

Çorum'a uzanan karayolu ile Cemilbey arasında kalan yerleşim bölgeleri nahiyenin esas alanını belirler. Ağca Mescid Divanı da mufassal defterde bu nahiyeye tâbii olarak gösterilmektedir[57]. Aynı isimli köyden adını alan Ağca Mescid Divanı 4 köyden müteşekkil olup, köylerin malikane gelirleri umumiyetle beylerçelebi vakfına aittir.

Emlak, mufassal defterde **divan, icmalde ise nahiye-i divan-ı Emlak şeklinde geçmektedir. Divan tabiri Çorum'un yanısıra Bolu,** Çankırı ve Ordu gibi, Karadeniz'in orta ve iç bölgelerinde kullanılmaktadır. Günümüz coğrafyacılarına göre "köy öncesi bir iskan şekli" olan divan, Evliya Çelebi'nin de belirttiği gibi[58] Türkiye Selçuklularında da görülür. 1212 tarihli Cacaoğlu Vakfiyesi'nin İskilib nüshasında, İskilib ve Kızılırmak arasında 3 divan adı geçmektedir; Divan-ı Kacac Özü, Karaöyük ve Divan-ı Kebir[59]. 1576 tarihli mufassal defterde de İskilib'in Kocac adında, Karabörk divanına bağlı bir köyü bulunmaktadır ki, buranın eski Kacac Özü Divanı'nın merkezi olduğu söylenebilir. Nitekim aynı defterde, Çay Köyü'nün Divan-ı Kocac'a tâbii olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır[60]. Keza II. Murad devrine ait Çöplübey ve Koca Mehmed Paşa'nın arabça vakfiyelerinde de çok sayıda divan, bağlı köylerle beraber verilmiştir[61]. Görüldüğü üzere, divanların teşekkülü eskiye dayanmaktadır. Bölgenin coğrafî yapısı ve konar-göçer Türkmen boylarının bölgedeki düzenleri, bu yapının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla, divan bir araya gelmiş köylerin "idarî ve kazaî birlik" oluşturmaları neticesinde[62], hem coğrafî hem de idarî bir anlam kazanmıştır[63].

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız tanım çerçevesinde idari bir birim olarak karşımıza çıkan Emlak Divanı Nahiyesi, incelediğimiz dönemde 51 köyden ibarettir. Nahiyeye bağlı en büyük köy 128 neferlik vergi nüfusuyla Yağdiğin'dir ki,[64] bugün de mevcut olan köy, Çorum Şehri'nin güney girişinde bulunmaktadır. Göçenovacığı ve Habderesi (Çayhatab) köyleri de

(57) TD 38, v. 69a: Karye-i Tercüman taabii-i Ağca Mescid ez Divanı Emlak.

(58) Seyahatname, c. 11, s. 175: "etrakin divan tabir ettikleri, Selçukilerden Sultan Alaaddin Asrında Bolu Beyi iken bu dağları fethettikçe aman vermek için divan idüb, kös çaldırdığı yerlerdir ki, hâlâ divan lafzı ile tabir olunur"

(59) T. Baykara a.g.e., s. 86-87.

(60) TD 38, v.165a ve 192a.

(61) Neşet Köseoğlu, "Osmanlı Mehmet Paşa'nın iki vakfiyesi", CD., c 1 vesikalar: s. 14-16.

(62) T. Gökbilgin, Eyalet-i Rum, s. 51: Kars.: T. Baykara, aynı eser, s. 87.

(63) Ordu kazasına ait 15. yüzyıl defterlerinde niyabet, bölük ve divan tabirleri idari taksimatta önemli yer tutar; Bahaeddin yediyıldız, Ordu kazası sosyal Tarihi, Ankara 1985. s. 41-50.

(64) TD 38, v. 24a köyün divani gelirleri 6000 akça olup, malikane hissesi Çorumlu Medresesi'ne aittir.

100 neferin üzerinde vergi nüfusuna sahip diğer köylerdir. Göçenovacığı aynı zamanda nahiyenin en fazla gelire sahip köyüdür[65]. Görüldüğü gibi Emlak Divanı da, Çorumlu nahiyesi gibi köy nüfusu bakımından yoğunluk arzetmemektedir. Köylerin nüfus ve hasılatı oldukça düşük sayılabilecek bir orandadır.

Emlak Nahiyesindeki köylerden yaklaşık 200.000 akça tutarında bir gelir tesbit edilmiştir. Nefsi bulunmayan nahiyedeki toplam nüfus ise tahminen onbin civarındadır[66].

Nahiye-i Divan-ı Serkis: Çorumlu Kazasının diğer bir nahiyesi durumunda olan Serkis Divanı, 6 köy ve bir mezraadan oluşan küçük bir idarî birimdir. Karahisar-ı Demirli ve Çorum Kazası arasında bulunduğu tahmin ettiğimiz Divan'ın toplam tahmini nüfusu ancak 1500 civarındadır[67]. 30.000 akçayı bulan nahiye gelirlerinin divanî hisseleri 9 kılıç tımara gitmekteydi[68].

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Çorumlu Kazası, 16. yüzyılda sınırları itibariyle şimdikinden daha küçük bir alanı kapsamaktaydı. Kazaya bağlı köyler, özellikle Karadeniz ve İran'a ulaşan kervan yolları üzeri ile çevresindeki düzlüklerde yeralmakta idi. Kaza dahilinde yer alan 137 köyün ve 29 mezraanın gelirleri 574.794 akça olup nahiye ve divanlara göre dağılımı şöyledir:

NAHİYE	KÖY	HASIL	MEZRAA	HASIL	TOPLAM	NEFER	BEKAR	T. NÜFUS
ÇORUMLU NAHİYESİ	72	289.836	15	8557	298.373	3577	1540	19425
Tuzcıyan Divanı	4	16.617	2	400	17.019	194	95	1065
EMLAK DİVANI	51	200.770	4	3228	203.998	2225	1051	12.176
Ağcamescid Divanı	4	19.395	7	7205	26.600	290	131	1581
SERKİS DİVANI	6	27.886	1	900	28.786	278	130	1520
Yekün	137	554.504	29	20290	574.794	6564	2947	35767

Yukarıda verilen gelirler, kazanın divanî ve niyabet hisseleridir. Vergi kalemlerinin % 40'ı tutarında tahmin edilen malikane hisseleri[69] rakamlara

(65) TD 38, v.46a: Köyün divani ve nihayet gelirleri 9095 akçadır.

(66) TD 38'e göre nahiyedeki toplam nefer sayısı 2260 olup, bu rakamın 1046'sı mücerred yani bekarlardan oluşmaktadır.

(67) 130'u mücerred 278 nefer vergi nüfusuna sahip divanın en çok nüfusu ve geliri olan köyü (.....)'dür. 54'ü mücerred, 126 vergi neferi bulunan köyün divani gelirleri 10352 akça idi. Diğer köyler şunlardır: Deliler, Karacapınar İbrahim-i Kiçik, Sarı Hasan, tanrı Vermiş.

(68) TD 244, v.14a-14b.

(69) H. İbrahim - İnan, a.g.e., s.76: İnan, Yıldız nahiyesi için yaptığı hesaplamalarda bu orana ulaşmıştır. Ancak malikane hisselerinin ayrı kalemler halinde verilmemesi, her vergi birimi için malikane hisselerinin bulunmaması gibi sebebler, Çorum sancağı'ndaki toplam malikane gelirlerini vermemizi engellemektedir.

dahil edilmemiştir. Kazaya müteallik niyabet, bad-ı heva ve beytü'l-mâl gibi umumî vergiler 45.200 akça olup[70], Çorlu kazasının toplam gelirleri, şehir ve köy gelirleri ile beraber, 786.657 akçaya ulaşmaktadır. Çorumlu Kazasının toplam nüfusu ise, tahminen 50.000 kişiyi bulmaktadır. 1576 tarihli deftere göre yaptığımız bu tahminlerden, nüfusun % 20-25'inin şehirde, % 75-80'e yakın kısmının ise kırsal kesimde yaşadığı söylenebilir[71].

2 - OSMANCIK KAZASI

Osmancık Malazgirt Meydan Muharabesi'ni müteakip, 1075-1076 tarihlerinde Türkler tarafından fethedilmiş ve stratejik mevkii sebebiyle önemini muhafaza etmiş eski bir Türk şehridir[72]. Bazı kaynaklar tarafından Osman Gazi'nin doğduğu ve bir de kale inşâ ettirdiği yer olarak belirtilen Osmancık, aslında Yıldırım Bayezıd zamanında, 1392'de Osmanlı Ülkesine dahil edilmiştir[73]. Osmancık Şehri Evliya Çelebinin belirttiği üzere 110 akçalık bir kaza merkezi olup[74], incelediğimiz dönemde 9 nahiyesi bulunmaktadır[75].

1 - Osmancık Nahiyesi
2 - İncesi Divanı
3 - Çepni Divanı
4 - Sakız Divanı
5 - Bayır Divanı
6 - Saz Divanı
7 - Öyücek Divanı
8 - Pelitbükü Divanı[76]
9 - Mihmadselam[77]

Osmancık Nahiyesi Kaza merkezi durumunda olan Osmancık, bölgede çok sayıda divan bulunması sebebiyle, kapladığı alan ve nüfus bakımından oldukça küçük bir nahiyedir. Şehri ikiye bölen Kızılırmak'ın kuzey ve doğusuna düşen dokuz köyden ibaret bu nahiyenin, nüfus ve gelir bakımından

(70) TD 38, v.70a: bu kalemler hass-ı hümayün'a dahil edilmiştir.

(71) Karşılaştırma için bak: Mahelle ve köyler tablosu.

(72) Osmancık'ın coğrafi yerleşmesi ve şehrin tarihi - Mimari değerleri için bak: Fügen İlter, "Osmanlı ulaşım ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık" ...elleten c.LII (Ağustos-1988) sayı 203, s. 535-570.

(73) Y. Yücel-Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti, s. 112-114: Evliya Çelebi, c.11. s. 479.

(74) E. Çelebi, aynı yer.

(75) TD 244, v.31a-40a

(76) İcmal defterinde Pelitbükü Divanı, İskailib'in nahiyeleri sırasında kaydedilmiştir. Ancak bu divanın İskilib'e bağlı olduğuna dair bir kayıt mevcut değildir. Bu durum, Pelitbükü Divanı'nın tımar hisselerinin (3 hissede 10200 akçalık bir gelir bulunmaktadır.) bir kısmının iskilib kazasında görülmesinden kaynaklanmaktadır.: TD 244 v.28b.

(77) İcmal defter fihristinde kaydedilmemiştir. Tımar esasına göre nahiyelerin tasnif edilmesi, zeamet ve haslar içerisinde bulunan divanların gözden kaçırılması gibi sebepler neticesinde bu tür yanlışlıklar yapılmıştır. Nitekim Mihmatselam'ın nefsi Benam Hasan isimli bir zaimin dirliği içerisindedir.; TD 244, v.4a.

en büyük köyü Çaybaşı'dır. 232'si bekâr, 386 vergi nüfusunun yaşadığı Çaybaşı Köyü'nün senelik hasılatı 22799 akçayı bulmaktadır[78]. Köy nüfusunun bu denli fazla olması, bölgedeki yoğun Türkmen cemaatlerine bağlanabilir. Nitekim Çaybaşı'nda Orta ve Gedikli, Ağca Okdul, Karacataş cemaatleri bulunmaktaydı. Dokuz köy, bir mezraa ve Bilücek karyesi müsellemlerinin vergilerinden ibaret olan kırsal gelirler ancak 50.000 akça civarındadır.

Osmancık Şehri ise bu dönemde 11 mahalleden oluşmaktadır[79]:

MAHALLELER'İN ADI	NEFER	EVLİ	BEKAR	KADI	İMAM	HATİB	HAFIZ	MÜEZZİN	ZAVİ YEDAR	SERMAHFİL	MUHASSIL	SİPAHİZA
1-CAMİİ	118	63	52			2				1		
2-KADI FERAHŞAD	95	47	34	2	2	1	3	1	1		4	
3-CENDERHANE	85	55	29		1							
4-SANLU?	87	54	32		1							
5-ÇIKRIK	91	60	31									
6-KÖNİ	53	25	24		1							3
7-SARI KADI	50	34	16									
8-MEDRESE-İ MUZAFFERİYE	51	37	14									
9-SARUYAN	64	64	–									
10-ŞİRMERD AĞA	63	41	22									
11-ÜRBEDAR	45	26	18		1							
TOPLAM	802	506	272	2	6	3	3	1	1	1	4	3

Görüldüğü gibi Camii Mahallesi, Osmancık'ın enbüyük mahallesidir. Ancak Kadı Ferahşad Mahallesi ise bünyesinde idarî ve dinî vazifeleri barındıran merkez durumundadır. Mahallelerdeki bu nüfus yanında, Seyyidü'l-budâlâ Koyun Baba'nın zaviyesinde 18 dede ve derviş, vakıf hizmetlerini ifâ ediyordu.[80]. Mustafa Çelebi utekâsına ait 5 nefer ve 7 sipahizadegan isminin kaydedildiği sayfanın başında Osmancık Kalesi içinde de bir yer ayrılmış olmakla birlikte, kale görevlileri hakkında herhangi bir kayıt düşülmemiştir[81]. Halbuki Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden, şehir kalesinin 17. yüzyılda bile fonksiyonunu muhafaza ettiği bilinmeketdir[82]. Sadece mahallelerde kayıtlı nefer sayısı esas alınırsa, Osmancık kent

(78) TD 38, v.82b.
(79) TD 38, v.71b-76a
(80) TD 38, v.75b.
(81) TD 38, v.75a
(82) Seyahatname, c 11, s. 479

merkezinde yaklaşık üçbin kişinin yaşadığı söylenebilir. Kanuni'nin ilk devirlerinde şehirde 412 vergi nüfusunun olduğu bilindiğine göre[83] Osmancık, yaklaşık elli yıllık dönemde %100'e yakın bir nüfus büyümesine sahne olmuştur.

1576'da Osmancık'ın nefsine ait vergiler toplamı ise 37.600 akçadır[84]. Bu vergiler içerisinde en önemli payı 10.700 akça tutarındaki pazar ve ölçü vergileri ile 8000 akçalık boyahane vergileri almaktadır.

Şehre ait bu bilgilerden sonra, Kazayı oluşturan nahiyelere geçebiliriz:

İncesi Divanı: Bu nahiye, Osmancık'ın Laçin ve Dodurga İlçeleri'yle olan sınırı boyunca uzanan dar bir bölgeyi içine almaktadır. Doğuda İncesu ve Batıda Büyük Elmalı Köyleriyle sınırlanan nahiye, 1576'da 11 köyden oluşmaktaydı. Bu dönemde nahiyenin vergi nüfusu yüz kişiyi aşan üç köyü vardır: Saray[85], Yenice[86] ve Sarık[87]. Köylerdeki toplam tahminî nüfus ise 2220 kişiyi bulmaktadır. İncesu Divanı'ndan elde edilen gelirlerin divani ve niyabet hisseleri 43516 akça tutarında olup, gelirlerin % 60'a yakını zeamet ve haslara kaydedilmiştir.

Çepni Divanı: Osmancık'ın kuzeyinde bulunduğunu zannettiğimiz bu nahiyenin kesin sınırlarını, köylerinin yerlerini bulamadığımız için, tesbit edemiyoruz. İncesu gibi 11 köyden oluşan nahiyenin 2879 kişiyi bulan toplam nüfusuna karşılık, 65.770 akça tutarında bir geliri vardı. Divan ismini Cepni Karyesi'nden almıştır. Ancak nahiyenin en büyük yerleşim birimi İstiri ile beraber kaydedilen Akpınar Köyüdür. 149 vergi nüfusuna sahip köyde ayrıca 10 neferlik "Etrak-ı Yörük" cemaati bulunmaktadır[88]. Köseler Yenice ve Monla köyleri de nahiyenin diğer büyük yerleşimleridir.

Öyücek Divanı: İncesu ve Bayır Divanları arasında kalan nahiye bazen Eyücek şeklinde de deftere yazılmaktadır. Dokuz köyden ibaret divanın merkezi "Nefs-i Öyücek"dir[89]. Fakat Anbar[90] ve Karaviran[91] köyleri gelir ve nüfus bakımından, Öyücek'ten daha büyüktür. Öyücek Nahiyesi'nin toplam

(83) S. Faroqhi, a.g.m., tablo 2

(84) TD 38, v.75a-75b

(85) TD 38, v.97b;109'u bekar, 141 nefer

(86) TD 38, v.100a; 42'si bekar, 136 nefer

(87) TD 38, v.127a; 58'i bekar, 108 nefer

(88) TD 38, 95a-96b

(89) TD 38, v.128a; Nefs-i Öyücek'de 39'u mücerred 120 vergi nüfusu yazılmıştır. Ayrıca 7 nefer "muaf" burada ziraat yapmaktaydı.

(90) TD 38, v. 145a; 105'i bekar, 193 nefer vergi nüfusuna sahip köyün senelik hasılatı 11000 akça idi.

(91) TD 38, v.129b; 66'sı mücerred 166'sı nefer

nüfusu 2569 ve divani gelirleri 55.679 akça idi.

Mihmadselam Divanı: Osmancık ve Çorum arasında bugün de mevcud olan Mescidli Köyü ve çevresini kapsamaktadır[92]. Laçin'in Doğu ve Kuzeydoğu yönünde yayılan bu nahiyenin merkezi "Nefs-i Mihmadselam"dır. 133 vergi nüfusundan ibaret bu köy[93], Neşet Kösoğlu'ya göre bugünkü Yeniçamlıca Köyüdür[94]. 1576'da sadece dört köyü bulunan nahiyenin toplam nüfusu ise 1187 kişiden ibaretti. Buna rağmen toplam gelir 35626 akçayı bulmaktaydı ki, bu rakam sancak ortalamasının çok üzerindeki bir oranı ifade etmektedir. Koca Mehmed Paşa'nın hicri 842 tarihli vakfiyesinde ise Mihmadselam Divanına ait yedi köy ismi geçmektedir[95]: Teke, Rum, Cafer, Ödü, ödemiş Adil, Dere ve nefs-i Mihmadselam. Ancak mufassal defterde, vakfiyede adı geçen Rum ve Ödemiş Köyleri Sakız Divanına bağlı olarak kaydedilmişlerdir ki[96], bu durum divan sınırlarının ve idari taksimatın zaman içerisinde değişikliğe uğradığını bize göstermektedir. Nitekim 1595-1596 yılına ait şer'iye sicilinde Mihmadselam, Çorum Sancağına bağlı bir kaza olarak geçer[97].

Bayır Divanı: Osmancık-Gümüşhacıköy yolunun kuzeyindeki, umumiyetle ormanlık ve tepelerle çevrili bölgeyi içine alan Bayır Divanı, 24 köyden oluşan bir nahiyedir. Bu köylerden Tekmen iki ve Öbektaş ise dört tımar hissesine bölünmüştür. Öbektaş 254 vergi nüfusu ve 18288 akçalık gelirleriyle, nahiyenin en büyük köyüdür[98]. Mehmed Paşa'nın vakfiyesinde Öbektaş, Ağızsuyu, Uzun Yayla, Nefs-i Öbektaş, Anbar, Karaağaç ve Girinoğlanı köylerinden müteşekkil bir divan olarak geçer[99]. Yağbasan[100] ve Ardıç Köyleri[101]'de nahiyenin diğer büyük yerleşim birimleridir. nahiyenin toplam tahmini nüfusu 5563 kişiyi ve senelik hasılatı ise 112.546 akçayı bulmaktaydı. Bayır divanı, Sakız Divanı'ndan sonra, nüfus ve gelir açısından Osmancık Kazası'nın ikinci büyük nahiyesi idi.

Pelitbükü Divanı: Daha önce ve belirttiğimiz gibi, icmal defterde İskilip nahiyeleri ile beraber kaydedilen bu nahiye, Osmancık'ın hem batısından, Kargı'ya doğru uzanan Kızılırmak'ın güney sahili boyunca dizilmiş 8 köyden

(92) S. Faroqhi, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinden...", s. 88

(93) TD 38, v.114a.

(94) N. Köseoğlu, "Osmancıklı Mehmed paşanın iki vakfiyesi", s.14-16

(95) N. Köseoğlu, a.g.m., s. 15

(96) DT 38, 113a-114a

(97) S. Faroqhi, a.g.m., s. 88

(98) TD 38, v. 136-137b

(99) N. Köseoğlu, a.g.m., s.16

(100) TD 38, v.138a; 60 mücerred 165 nefer

(101) Td 38, v.76b; 45'i mücerred, 118 nefer

oluşmaktadır. Hemen hepsi bugün de mevcut olan bu karyelerin en önemlileri Sarbun (Sarpın), Kızıltepe ve Pirinçciyan (nam-ı diğer Ovacık Suyu)dır. 166 nefere sahip Kızıltepe'den 5000 akçalık gelir elde edilirken[102], 118 vergi nüfusu olan Pirinçciyan'dan 6623 akça hasılat toplanmaktaydı[103]. Köyün adından da anlaşılacağı gibi bölgede çeltik üretimi yapılmaktaydı. Pelitbükü Divanının nüfusu 1308 kişiden ibaret olup, 37334 akçayı bulan divani gelirleri tımara kaydedilmiştir. Gelirlerin malikane hisseleri ise, Mehmet Paşa'nın Osmancık'daki vakıflarına gitmekteydi.

Saz Divanı: Yerini tam olarak tesbit etmekte güçlük çektiğimiz bir başka divan da Saz'dır. Ancak günümüze ait bazı haritalarda bulunan köy isimleriyle kaynağımızdaki köyleri karşılaştırdığımızda, nahiyenin bugünkü Oğuzlar ilçesinin çevresi ve akseki köyü arasındaki bölgeyi kapsadığı fikrine varmaktayız. 1576'da nahiyeye tabii 8 köy bulunmaktadır. Dört tımar hissesine ayrılmış olan akseki Köyü Saz'ın en fazla nüfusa sahip köyüdür[104]. Avuz (Oğuz), Murad, Çeltikçi ve Döğer Köylerinde de 100'ün üzerinde vergi nüfusu barınmaktaydı. Murad Karyesinde ayrıca, padişahın alıcı kuşlarına bakan 57 neferlik bir "bazdaran" cemaati bulunmaktaydı[105]. Divan'da dikkati çeken bir başka grup da müsellemlerdir. Çandır, Çakal ve Karımış Köylerinde yoğunlaşan müsellemler, bu dönemde maden, köprü, yol işleri gibi geri hizmetlerde çalışmakta ve ziraatla uğraşmaktaydılar[106].

Saz divanının 1576'da 3720 nüfusluk bir idari birim olduğunu tahmin etmekteyiz. divanın senelik geliri 58.965 akçayı bulmaktadır. 1590'dan itibaren kaza olan Saz[107], 19. yüzyıla kadar bu durumu muhafaza etmiştir[108].

Sakız Divanı: Osmancık Kazasının gelir ve nüfus bakımından en büyük nahiyesi Sakız Divanıdır. Bugünkü Dodurga'nın tamamı, Laçin'in batı kısmı ve Çorum'un kuzeybatısındaki Erdek, Esençay çaltıcak köylerini ve çevresini içine alan Sakız Divanı, Faroqhi'ye göre 14. yüzyılda bile ayrı bir kadılık

(102) TD 38, v. 141a

(103) TD 38, v.143a

(104) TD 38, v. 84b-86a; 81'i mücerred, 229 vergi nüfusuna sahip köyün divanı gelirleri 12151 akça idi.

(105) 38, v.80a

(106) Adı geçen 3 köyde 64'ü bekar, 124 nefer müsellem vardı; TD 38, v.86a-89a; müsellem teşkilatı üzerine geniş bilgi için bak: Muzaffer Arıkan, XV. Asırda Yaya ve müsellem Ocakları (Toprak tasarrufu, Vergi muafiyetleri ve Hizmet) Basılmamış Doçentlik Tezi (1966) 16. yüzyıldaki müsellem teşkilatı üzerine; Halime Doğru, Osmanlı İmparatorluğunda Yaya - Müsellem - Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI.yy'da Sultanönü Sancağı), Eren Yayınları, İstanbul, 1990.

(107) S. Faroqhi, a.g.m., s.88

(108) T. Baykara, Anadolu4nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, s. 247-248

idi. 16. yüzyıl sonunda ise Sakız'ın artık "kaza" sayılması, eskiden beri mevcud olan fiili durumun resmileştirilmesi anlamına gelmektedir[109]. Ancak 1590'dan önce Sakız'ın kaza olduğuna dair destekleyici bilgiler kaynağımızda bulunmamaktadır.

Çorum Kazasına tabii Emlak nahiyesi gibi, Sakız da "küçük bir idari birim" olarak tanımlanan divan kavramına ters düşmektedir. Nitekim 46 köyden oluşan divan, 14.000'i bulan nüfusu ve 326.556 akçayı aşan köy gelirleriyle, Çorum Sancağı'ndaki birçok nahiyenin üzerinde yer almaktadır. Sakız Divanı nüfus itibariyla da oldukça kalabalıkdır. 48 köyden 18'inin vergi nüfusu 100 neferi aşmaktadır. Bugün de mevcut olan Alpagut ve Dodurga köyleri 1576'da adeta bir kasaba büyüklüğünde yerleşmelerdi. Alpagut'ta 187'si mücerred 382 ve Dodurga'da 135'i mücerred 345 vergi hanesi yaşamaktaydı[110]. Köy nüfusunun bu kadar yüksek olmasının asıl sebebi, Türkmen cemaatlerinin bölgede meskun olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Alpagut'ta Tutuş, Çepni Özü, Servent ve Ortaköy cemaatleri[111], Bezirgan Köyü'nde Atnalı ve Seki[112], Sarbaş Mezraasında 76 neferlik Şarkiyan cemaati[113] Obruk Karyesinde Kızılyük cemaatleri[114] mütemekkindi. Ovacık Köyü de 181'i bekâr, 344 vergi nüfusuyla nahiyenin 3. büyük yerleşimi durumundadır[115]. (nüsb) şeklinde deftere kaydedilmiş olan yerleşim birimi adı geçen köylerden küçük olmasına rağmen[116], "nefs" olarak yazılmıştır ki, Sakız'ın idari merkezinin burası olduğu düşünülebilir.

Osmancık, 1576'da Çorum Sancağının en fazla gelir ve nüfusa sahip kazasıdır. Bugünkü Laçin, Dodurga ve Oğuzlar ilçelerini de içerisine alan bu saha, tarıma ve hayvancılığa elverişli bulunduğundan, eski ve kalabalık bir yerleşme bölgesidir. Köy hasılatına dahil ettiğimiz az sayıda mezraa ve çiftliklerle beraber, Osmancık Kazası'nın kırsal gelirleri 782.025 akçaya ulaşmaktadır. 130 köyün yer aldığı kazanın tahmini nüfusu ise 37.000 civarında idi. Osmancık Kazasına tabii köylerin nüfus ve hasılatı nahiyelere göre şu şekilde dağılmaktadır:

(109) S. Faroqhi, aynı yer
(110) TD 38, v.101a ve 123a
(111) TD 38, v.103a
(112) TD 38, v.123a
(113) TD 38, v.124a
(114) TD 38, v.104a
(115) TD 38, v.92b
(116) TD 38, v.89a; 93 Ü mücerred 187 nefer ve 11000 akçalık gelir kaydedilmiştir.

NAHİYE	KÖY sayısı	NEFER	BEKAR	NÜFUS (tahmini)	HASIL (akça)
OSMANCIK	9	923	499	2619	49.686
MİHMADSELAM	4	423	232	1187	34.783
ÖYÜCEK	9	793	349	2569	52.560
İNCESU	11	752	385	2220	41.000
ÇEPNİ	11	967	489	2879	56.914
SAZ	8	1196	565	3720	58.965
PELİTBÜKÜ	8	728	333	2308	35.310
BAYIR	24	1731	773	5563	112.546
SAKIZ	46	4644	2296	14036	326.556
TOPLAM	130	12157	5921	37101	768.320

Köylerdeki 13705 akçalık niyabet hisseleri de dahil edildiğinde, kırsal gelirler 782.025 akçayı bulmaktadır.

Osmancık Kazasının umumuna ait vergi kalemleri 44.500 akça miktarındadır. 37.800 akça tutan niyabet ve bad-ı heva en büyük vergi kalemi olup[117], hass-ı hümayun'a dahil edilmiştir. Yine has kaydedilen 6500 akçalık mahsul-ı beytü'l-mal, yave ve kaçgun ile[118] 200 akçalık arusane vergisi[119] diğer kaza gelirlerini oluşturmakta idi. Osmancık şehrine ait 37.600 akçalık vergileri de dahil edecek olursak Kaza'nın toplam gelirleri 864.125 akçayı bulmaktadır. Osmancık şehri gibi kaza nüfusu da elli yıllık dönemde % 90'ın üzerinde bir artış göstermiştir[120]. Ancak sancak genelinde olduğu gibi nüfus artışını karşılayacak orandaki bir gelir yükselmesi gerçekleşmemiştir.

3 - İSKİLİB KAZASI

İskilip, Kızılırmak havzasında yer alan birçok şehir gibi, eski bir yerleşme bölgesidir. Bizans döneminde "hacılar Yolu" olarak adlandırılan,

(117) TD 38, v.150a.

(118) TD 38, v.75a; defter-i atik mucebince alınan bu vergiler, kayıp olan büyük ve küçükbaş hayvanların bulunması, yada kaçan cariye ve kölelerin yakalanması neticesinde alınan vergilerdendir.

(119) TD 38, v.150a.

(120) S. Faroqhi, a.g.m., tablo 3

İzmit'ten Amasya'ya uzanan askeri ve ticari maksatlarla kullanılan yol üzerinde bulunan İskilib[121], Türk fethinden sonra da önemini muhafaza etmiştir. Beylikler döneminde "vilayet" olarak anılan İskilib[122] Osmanlı hakimiyeti ile beraber Çorum Sancağı'nın kazaları arasında yer almıştır. 1576 tarihli tahrir defterine göre bu kazaya bağlı 8 idari ünite bulunmaktadır[123]:

1. İskilib Nahiyesi
2. Fevkettarîk Divanı
3. Tattettarik Divanı
4. Bayat Divanı
5. Karabörk Divanı
6. Uluköy Divanı
7. Halkasuyu Divanı
8. Koğa Divanı

İskilib Nahiyesi: Kadılık merkezi durumunda olan kasaba ve yakın çevresini içine alan nahiyenin, tıpkı Osmancık Nahiyesi gibi, divanların varlığı sebebiyle küçük bir idari bölgeden ibaret kaldığı görülmektedir. Nitekim nahiyeye bağlı köy sayısı ancak onbiri bulmaktadır. Bu sayının içerisine hangi nahiyeye bağlı oldukları belirtilmeyen Şeyh Ali[124] ve Kurusaray[125] karyeleri de dahildir. Kurusaray Köyü 2200'ü bulan nüfusu ve 25.281 akçalık geliriyle adeta bir kasaba hüviyetindedir. Köy çevresinde bulunan 50'si mücerred 142 vergi nüfusunun bulunduğu mülk çiftliklerden de 26.498 akça hasılat elde edildiği göz önüne alınırsa köyün de 26.498 akça hasılat elde edildiği göz önüne alınırsa köyün büyüklüğü ortaya çıkar[126]. Ağcasu[127] ve Elmalu[128] karyeleri nüfus ve gelir itibarıyla nahiyenin önemli köyleridir. Nahiyenin toplam kırsal nüfusu 4500 kişiyi bulmaktadır[129]. İskilib Nahiyesine kaydedilen vergi kalemlerinden toplam 115.612 akça gelir sağlamakta olup, köy ve çiftlik kalemleri ile 12.000 akçayı bulan memlihâ[130] (Tuz ocağı) gelirleri vergilerin tamamını oluşturmaktaydı.

1576'da İskilib Kazası, Çorum'dan sonra bölgenin ikinci büyük yerleşim

(121) Ö. Bakırer, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum", Çorum Tarihi, s. 57.

(122) Y. Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, s. 114.

(123) TD 38, v.151b-227a; TD 244, v.19a-30a

(124) TD 38, v.189a

(125) TD 38, v.177a-181b

(126) Aynı yer: Köyde ve çiftliklerde toplam olarak 245'i mücerred 635 nefer bulunmaktadır.

(127) TD 38, v.215b; 115'i mücerred 215 neferin kayıtlı olduğu Ağcasu'da Habil, Adil, Ali Fakı, çavundur ve Ala Bey Cemaatleri mütemekkin idi. Köyün gelirleri ise 10200 akçayı bulmaktaydı.

(128) TD 38, v.220a; 81'i mücerred 174 kişinin yaşadığı köyün 10923 akça tutarında yıllık geliri vardı.

(129) Toplam 1395 vergi nüfusundan 618'i bekardır. Bunlardan 50'si mücerred olmak üzere 142 nefer, onaltı çiftlikte kayıtlı ashab-ı mülk raiyyetindendir.

(130) TD 38, v.163b

birimidir. Osmancık gibi İskilib de bu dönemde 11 mahalleden oluşmaktadır[131]:

MAHALLELER'İN ADI	NEFER	EVLİ	BEKAR	HATİB	DUAGUY	MÜTEVELLİ	MUHASSIL	FERRAŞ
1-CAMİİ-FEVKETTARİK	248	144	99		1	1	2	1
2-ALİ BEY	65	41	24					
3-ŞEYH HALİL	127	54	73					
4-CAMİİ-İ KADIASKER	121	75	45	1				
5-HACI PİRİ	92	52	40					
6-ZAVİYE-İ İSA	47	21	26					
7-YENİCE	48	33	15					
8-MEYDAN	18	10	8					
9-KASIM FAKI (DURUL)	72	33	39					
10-ZAVİYE-İ ŞEYH MUSA	45	24	21					
Cemaat-ı huffâz-ı camii	18	18						
11-CEDİD. (EBU'S-SU'UD)	189	103	85			1		
TOPLAM	1090	590	475	1	1	2	2	1

Tablodan görüleceği üzere beraber yazılan Camii Mahallesi ve Fevkettarîk İskilib'in en kalabalık bölgesidir. Dikkati çeken bir başka husus ise imam, müezzin gibi dinî görevlilerin defterde yer almaması, buna karşılık hafızların tek kalemde gösterilmesidir[132]. Mahalle isimlerinin büyük bir kısmının din adamlarıyla ilgili olması da ayrıca ilgiyi çeker. Nitekim Kadıasker Camii Mahallesi, Anadolu Kadıaskerliği yapmış olan Mevlana Cafer Çelebi'den adını almaktadır[133]. Kadıasker Mahallesi gibi yeni oluşturulan diğer bir mahallede Şeyhü'l-islam Ebu's-su'ûd Efendi mahallesidir. Osmanlı Devletinin ünlü müftüsü Ebussuûd Efendi (1491-1574), memleketi olan İskilib'e bir camii yaptırmıştır[134]. İşte adı geçen mahalle, onun hatırasını taşımaktadır.

1576'da İskilib'in nefsinde tahminen 3500-4000 arasında bir nüfus yaşamaktadır. Şehrin içinde ve yakın çevresinde bulunan Ahi Çelebi, Ahi

(131) TD 38, v.151b-154a

(132) TD 38, v.154a; bunların avarız-ı divaniyeden muaf oldukları kaydedilmiştir.

(133) Mahalleye adını veren camii Cafer Çelebi'nin vakıflarındandır; TD 38, v.153a Cafer Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in Diyarbakır'ı ele geçirdiği sıralarda (1515) nişancılıktan Kadıaskerliğe nakledilen Tâci-zâde Cafer Çelebi olarak geçen kişi olmalıdır. Bak: İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi c.II, Ankara 1983 (4. Baskı), s.274.

(134) İ. Hakkı Uzunçarlışı, a.g.e., s. 677-678.

Yusuf, Ahi Piri, Ahi Ali ve Sahib zaviyelerinde de şüphesiz vazifeliler yer almaktaydı. Mesela Ahi Ali v. Ahi Mahmud Zaviyesindeki 11 nefer ve Şeyh Ebu-l-Basri utekâsından gösterilen 22'si mücerred 342 nefer, avarızdan muaf kaydedilmişlerdir[135]. Kanuni döneminin ilk yıllarında ise vergi veren nüfus 591 nefer olduğuna göre[136], Sancak genelinde gözlendiği gibi, kasaba nüfusu % 100'ün üzerinde bir nüfus artışına uğramıştır.

İskilib'in nefsine müteallik olan vergilerin büyük kısmı, vakıflara ayrılmıştır. 3600 akça tutan Kervansaray, bezzazistan ve dükkan mukataası İskilib Camisine[137], 5000 akçalık iki hamam ise, Şeyh Muhyiddin evladı ve Yörgüç Paşa vakfına kaydedilmiştir[138]. Geliri 8000 akça olan Boyahane Ebussuûd Efendiye temlik edilmiştir[139].

İki baştan yazılan şehir mahsulatı ve öşürler yaklaşık yirmişer bin akçayı bulmakta idi. Bunlar arasında hububat (2500), bağ-bahçe (3500), akârât, bozahane ve bac-ı hamr(3500) resm-i keyl(2000) ve yaylak (3720) vergileri önemli vergi kalemleridir[140]. Tesbit edilebilen şehir vergileri bu dönemde 59.975 akçadır.

İskilib Kazasına bağlı diğer nahiyeler de şunlardır: **Fevkettarîk Divanı:** Kanuni devrinde de İskilip'in nahiyeleri arasında geçmekte olan Fevkettarîk[141] İskilib'deki bir mahalleye ismini verdiğinden anlaşılacağı üzere, şehre yakın bir bölgede olmalıdır[142]. Kelime olarak "yukarı yol" anlamına gelen nahiye, gerçekten İskilip-Tosya yolunun batı yakası üzerindeki bölgeleri içine almaktadır. Müradifi durumundaki Tahtettarîk Nahiyesi ise bu yolun doğu yakasında, Fevkettarîk ile sınır oluşturmaktadır. XVI. yüzyılın sonunda kaza yapılan Fevkettarîk, XIX. asra dek bu vasfını korumuştur[143].

İnceldiğimiz dönemde ise nahiye 7 köyden ibarettir. Bugün de çoğu mevcutolan köylerden en büyüğü Karımış Karyesidir. Tahminen 813 toplam nüfusa sahip köyden 13346 akça tımar geliri elde edilmekteydi[144]. Çomu,

(135) TD 38, v.155a.

(136) S. Faroqhi, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinden..." Çorum Tarihi, Tablo 2

(137) TD 38, v.154b; Kervansaray'ın 600, Bezzazistan ve 15 aded dükkanın 3000 akçalık geliri vardı.

(138) TD 38, v.155b; 4000 akçalık geliri bulunan hamam Şeyh Muhyiddin ve 1000 akça yazılan ise Yörgüç Paşa vakfına aittir.

(139) TD 38, v.154b

(140) TD 38, v.154b-155a

(141) N. Tombuş "16.asırda Çorum'un...", s.7

(142) S. Faroqhi, a.g.m., s.88

(143) T. Baykara, Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş, s. 247-248

(144) TD 38, v.187b; 88'i bekar, 233 nefer

Çay, Sorgun köylerinde de vergi nüfusu yüzün üzerinde bulunmaktaydı. Nahiyenin toplam nüfusu 2600 civarında olup[145], 1600 akçalık çiftlik hasılatıyla beraber, köylerden elde edilen gelir 47.507 akçaya ulaşmaktadır. İdari taksimat açısından sağlıklı olmayan icmal defterde ise İskilip ve Tahtettarik nahiyelerine ait bazı köy gelirlerinin de bu nahiyede gösterilmesinden dolayı, tımara giden miktar 105.991 akça olarak kayd edilmiştir[146].

Tahtettarîk Divanı: Yukarıda belirttiğimiz gibi, Fevkettarîk'in en karşısında yer alan nahiye, kapladığı alan itibariyle de Fevkettarîk'den daha geniş sınırlara sahiptir. Nahiyenin güneyinde Uluköy ve Karabörk, kuzeyinde ise Koğa divanı yer almakta, doğusu ise Osmancık Kazası ile sınır oluşturmaktadır.

Tahtettarîk ancak 10 köyden oluşmakla beraber, nüfus itibariyle kazanın üçüncü büyük nahiyesidir. Tahminen 4100 kişinin yaşadığı[147] köylerden, 73.585 akça divani ve niyabet hissesi toplanmakta idi. Ayrıca ashab-ı mülk ve müsellem çiftliklerinden de 17.053 akçalık bir gelir kaydedilmiştir. Oda Yakası[148] ve Sivriseki[149] 650-700 toplam nüfusa sahip köylerdi. Ayrıca Kuz, Beyoğlanı, Kutlu Özü ve İki Kilise Köyleri de 100 neferin üzerinde vergi nüfusu barındırmaktaydı ki, bu köyler halen mevcuttur.

Tahtettarik Nahiyesi de 16. yüzyılın sonundan itibaren kaza statüsüne kavuşmuştur[150].

Bayat Divanı: İskilip Kazası'nın en büyük nahiyesi durumundadır. Batıda Kengrı (Çankırı), doğuda Fevkettarîk, İskilib ve Halka Suyu ile çevrili olan Bayat, güneyde Kızılırmak'a kadar uzanır. Bu sınırlar hemen hemen günümüzde de muhafaza edilmiştir. Kuzeyde ise bugün İskilib sınırları içerisinde kalan Kuş (Kuşlar) ve Ahlat Köyleri ile Tahtettarîk'e bile komşu olmuştur. Dolayısıyla Bayat, diğer nahiyelere göre geniş bir alana yayılmıştır. Ancak Fevkettarîk ve Tahtettarîk Divanları gibi daha küçük idari birimler 16. yüzyıl sonundan itibaren "kaza" statüsünü kazandıkları halde Bayat, müstakil bir kaza olamamış ve İskilib'in doğan bir parçası olarak kalmıştır.

1576'da nahiyeye bağlı 45 köy bulunmaktadır. Bu köyler içerisinde en fazla nüfusa sahip köy Çukur'dur. Kızılırmak kenarında yer alan ve bugün

(145) Yedi Köyde 300'ü bekar 759 vergi nüfusu sayılmıştır.

(146) TD 244, v. 22b-25a

(147) On köyde 653'ü bekar, 1339 vergi nüfusu kaydedilmiştir.

(148) TD 38, v.171a; 111'i bekar, 255 nefer, 15756 akça hasıl

(149) TD 38, v.224b; 152'si bekar, 258 nefer, 8842 akça hasıl

(150) N. Tombuş, a.g.m., s.7

Çukurköy olarak geçen köyde 79'u mücerred olmak üzere 247 vergi nüfusu bulunmaktaydı[151]. Nahiyenin geliri en yüksek köyü olan Saraykatar'da da vergi nüfusu iki yüz neferi geçmektedir[152]. Çukurköy'ün hemen batısındaki Saray Köy olduğunu tahmin ettiğimiz bu yerleşim birimi, 17. yüzyıl kayıtlarında kaza olarak görülmektedir[153], ki bu konuya ilerde temas edeceğiz. Kar (a) tekin?, Kuruçay, Anbarcık ve orducak ile Pancarlık Köylerinde de vergi nüfusu 100'ü aşmaktaydı. Nahiyenin toplam nüfusu yaklaşık 8000 kişi civarında olup[154] köyler dışında sadece Çıkrıkçı Mezraasında 4'ü mücerred 12 neferlik bir yerleşme mevcuttu[155]. Bayat Nahiyesinin gelirler toplamı ise 152.852 akçadır. Bu gelirlerin 5300 akçası mezraa ve çiftlik kaydedilen vergi birimlerinden, 147.552 akçası ise köylerden elde edilmekte idi. Mezraa gelirlerinin bu derece az olmasının sebebi, çoğu zaman hasılların köy gelirleri içerisinde gösterilmesinden kaynaklanır.

Karabörk Divanı: Günümüzde, İskilib ve Çorum Merkez İlçelerini birbirinden ayıran Kızılırmak'ın kuzeyinde yer almaktadır. Batıda İskilib, doğuda Osmancık Kazası ve kuzeyde de Tahtettarîk Divanı ile çevrili olan Karabörk, kendisine bağlı 20 köy ile, Bayat'tan sonra en fazla köye sahip ikinci nahiyedir.

Çay Karyesi 12280 akça hasılı ve 1000 kişiyi aşan toplam nüfusu ile nahiyenin en büyük köyüdür. Mufassal Defterde köy Kucac Divanına tâbii gösterilmiştir[156]. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu divan, 1272 tarihli Cacabey vakfiyesinde geçen Kocac Özü Divanı olmalıdır[157]. Nitekim bu divanın adını taşıyan Kucac karyesi de Karabörk Nahiyesinin köylerindendir[158]. Nahiyenin diğer büyük karyesi ise öyük Köyüdür; nüfus sıralamasında ikinci, vergilerde ise ilk sırada yer alır[159]. Kızılpelit, Şaphane ve Gökçukur, Karacaşehr, Kozluviran köyleri nüfus ve gelir açısından nahiyenin diğer önemli karyeleridir.

Karabörk Divanı içerisinde müsellemlere ait 6 adet vergi kalemi kaydedilmiştir. 5056 akça hasılı olan müsellem ocaklarında 47'si bekâr 107

(151) TD 38, v.160b; köyün divani gelirleri 13.400 akçadır.

(152) TD 38, v.204b; 111'i bekar, 210 neferi olan köyde 19155 akça gelir kaydedilmiştir.

(153) Katip Çelebi, Cihan-nümâ, İstanbul, 1732, s.625

(154) 999'u mücerred 2381 vergi nüfusu köylerde kayıtlıdır.

(155) TD 38, v.114b

(156) TD 38, v.192a; 171'i bekar, 345 nefer

(157) T. Baykara, Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki..., s.86

(158) TD 38, v. 165b

(159) TD 38, v. 194b; 78'i bekar, 257 vergi nüfusunun bulunduğu köyün divani ve niyabet gelirleri toplamı 13982 akçadır.

müsellem bulunmaktadır. Derinöz Karyesinde ise 8'i mücerred 15 nefer zaviyedar, avarızdan muaf olarak ziraatle uğraşmaktaydılar[160]. Nahiye dahilindeki toplam nüfus 6340 kişi civarında olup[161], 125.842 akçalık vergi gelirleri tesbit edilmiştir. Bu vergilerin 13.915 akçası zemin, müsellemiye ve çiftlik gibi birimlerden, % 90'ın üzerindeki kısmı ise köylerden elde edilmekte idi.

Uluköy Divanı: İskilib'in hemen kuzeyinde, Ağcasu, Göldağı ve İkipınar Köyleri arasındaki alanı içine almaktadır. İskilib-Tosya Yolu nahiyenin batı sınırını oluşturur. 16. yüzyılda Uluköy Divanı 10 köyden mürekkeb, küçük bir nahiyedir.

Nefs-i Uluköy, adından da anlaşılacağı gibi, divanın merkezi durumundadır. Ancak Nefs-i Uluköy'ün bu dönemde oldukça küçük bir yerleşim merkezi olduğu söylenebilir[162]. Uluköy Divanı'nın en fazla nüfusu olan köyü Bağ özü Karyesidir. 165 vergi nüfusunun kayıtlı olduğu köyün gelirleri, niyabet hissesiyle birlikte 5198 akçadır. Köy nüfusu içerisinde 1 kadızâde, 2 mülazım ve 18 sahib-i beratın bulunduğu ayrıca dikkati çeker[163]. Çanak[164], Kadı[165] ve 8316 akça hasılı ile en fazla gelir kaydedilen Kuruçay[166] köyleri 100 neferin üzerinde vergi nüfusuna sahiptirler.

Uluköy divanı, İskilib Kazasının en az gelire sahip ikinci nahiyesidir. Köylerden kaydedilen resim ve öşürler toplamı ancak 42.208 akçayı bulmaktadır. Salar Bey Çiftliğinin 1560 akçalık hasılı da bu rakamın içerisindedir. Çiftlikte 3'ü mücerred, 9 nefer kayıtlı olup[167], bunlarla birlikte Uluköy'ün toplam nüfusunun 3000 kişinin biraz üzerinde olduğunu tahmin etmekteyiz[168].

Halkasuyu Divanı: İskilib merkezinin güneyinde, kasabaya oldukça yakın bir bölgedir. Nahiye ismini, İskilib'in hemen yanından geçen dereden almış olmalıdır. Batı ve güney sınırını Bayat Nahiyesinin oluşturduğu divan kapladığı alan ve köy sayısı itibariyle oldukça küçüktür.

1576'da Halkasuyu Divanına bağlı yedi köy mevcuttur. 126'sı mücerred,

(160) TD 38, v.206a

(161) Nahiyede 920'si mücerred, 2004 vergi nüfusu kayıtlıdır.

(162) TD 38, v.157b; 16'sı mücerred, 44 neferin kayıtlı olduğu köyün vergi hasılı 3289 akçadır.

(163) TD 38, v.162b-163a

(164) TD 38, v.198b; 68'i bekar, 143 nefer

(165) TD 38, v.159a; 63'ü bekar, 143 nefer

(166) TD 38, v.169a; 40'ı bekar, 136 nefer

(167) TD 38, v. 198b

(168) 337'si mücerred olmak üzere 876 vergi neferi esas alınmıştır.

235 nefer ile nahiyenin en kalabalık köyü Viranseki (Bugün Aşağı ve Yukarı Örenseki adıyla bilinen köyler) Karyesıdir[169]. Nahiyenin alış-veriş merkezinin ise Ortayer Köyü olduğunu, burada bir pazar yeri bulunduğundan anlıyoruz. Köyün ismiyle de ilgili olan bu pazardan 1000 akça tutarından vergi alınmaktaydı. Pazar vergisiyle beraber köyün toplam geliri 14726 akçaya ulaşmaktadır. Ortayer aynı zamanda nahiyenin nüfus açısından ikinci büyük köyü durumundadır[170]. Beğdili[171] ve Ubruk[172] nahiyenin diğer kalabalık köylerindendir.

Halkasuyu Divanının tahmini nüfusu 2634 kişi civarındadır[173]. Nahiyenin divani ve niyabet hisseleri ise 53.312 akçayı bulmaktadır ki, köy sayısının azlığı gözönüne alınacak olursa, bu miktarın sancak ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir.

Koğa Divanı: Bu Divan İskilib Kazasının en küçük nahiyesidir. Tahtettarîk Divanı ile Osmancık Kazasına bağlı Pelitbükü Divanı arasında yer alan Koğa'ya tâbii sadece 4 köy vardır.

Nahiyenin nüfus ve gelir bakımından en büyük köyü Tekür Pınarı'dır. 40 adeti mücerred olmak üzere 102 neferin bulunduğu köyden, hasılı iki başdan olmak üzere 9582 akça vergi toplamaktaydı[174]. Aynı köy civarında 6000 akça yazar dört ashab-ı mülk çiftliğinde de 64 neferlik bir nüfus yaşamakta idi[175]. Çatak, Dere ve Saraycık, nahiyeyi oluşturan diğer köylerdir. Çiftlik ve köylerdeki toplam tahmini nüfus 1300 kişi civarındadır[176]. Nahiye gelirlerinin yekûnu ise 32.985 akçadır.

16. Yüzyılda İskilib Kazası, Bayat'ı da dahil edecek olursak, hemen hemen günümüzdeki sınırlarını muhafaza etmiştir, diyebiliriz. Karahisar-ı Demirli ve Katar Kazalarında henüz konar-göçer cemaatler yerleşik hayata geçiş aşamasında iken, İskilib Kazasında nüfusun tamamına yakın yerleşmişti. Kazaya bağlı 114 köyün birçoğunun günümüze ulaşması ve idari sınırların genel çizgileriyle aynı kalması, bölgenin oturmuşluğunun ifadesidir. İncelediğimiz dönemde İskilib Kazasının tahminen 33.000 civarında bir

(169) TD 38, v.184a-184b; Köyün gelirleri ise 7600 akçadır.

(170) TD 38, v.187a;48'i bekar, 181 neferin bulunduğu köyde, 2 şeyh, 3 duagûy ve 4 utekâzâde deftere kaydedilmiştir.

(171) TD 38, v.167b; 81'i bekar, 186 nefer

(172) TD 38, v.217b; 53'ü bekar, 109 nefer

(173) Nahiyedeki 374'ü bekar 826 nefer esas alınmıştır.

(174) TD 38, v.213a

(175) TD 38, v.213b

(176) 138'i bekar, 380 vergilhanesi esas alınmıştır.

kırsal nüfusa sahip olduğunu söyleyebiliriz(177). Bu nüfusun mütemekkin olduğu idari ünitelerden sağlanan gelirler toplamı ise 661.016 akçayı bulmaktaydı. Gelir ve nüfus dağılımı, nahiyelere göre şu şekildedir:

NAHİYE	KÖY sayısı	NEFER	BEKAR	NÜFUS (tahmini)	HASIL (akça)
İSKİLİB	11	1395	618	4503	115.612
FEVKETTARİK	7	759	300	2495	47.507
TAHTETTARÎK	10	1339	653	4083	90.698
BAYAT	45	2397	1002	7977	152.852
KARABÖRK	20	2004	920	6340	125.842
ULUKÖY	10	876	337	3032	42.208
HALKASUYU	7	826	374	2634	53.312
KOĞA	4	378	138	1338	32.985
TOPLAM(178)	114	9974	4342	32402	661.016

İskilib Kazasının 55.000 akça tutarındaki niyabet ve nısf-ı bad-ı heva gelirleri(179), Çorum Sancakbeyi Mustafa'nın haslarından olup, gelirlere bunu da dahil ettiğimiz zaman şehir vergileriyle beraber İskilib Kazasının toplam gelirleri 775.991 akçaya ulaşır. İskilib Kasabasının toplam nüfusunun 3500-4000 arasında tahmin edildiği düşünülürse bu dönemde kaza nüfusunun % 10 civarındaki kısmının İskilib'in nefsinde, % 90'lık kısmının ise kırsal kesimde yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Kanuni devrinin başlarına ait 387 nolu mufassal defterde İskilib Kazasının 6335 vergi hanesine sahip olduğu(180) gözönüne alınacak olursa, 50 yıllık dönemde, nüfusda % 90'a yakın bir artışın gerçekleştiği görülür.

(177) TD 38, v. 156a-226b; İskilib'e bağlı 114 köy ile müsellem ve mülk çiftliklerinde mütemekkin olan 4284'ü mücerred, 9976 verg ihanesine göre hesap edilmiştir. Köy dışı vergi birimlerinde kayıtlı nefer sayısı genel yekün içerisinde büyük bir orana sahip değildir; 114'ü bekar, 357 nefer.

(178) 114'ü mücerred 357 nefer, köy dışı vergi birimlerinde, özellikle müsellem ve ashab-ı mülk çiftliklerinde kayıtlı vergi nüfusudur. Bu birimlerin toplam hasılatı 83.481 akçadır.

(179) TD 38, v. 227a

(180) S. Faroqhi, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinden..." tablo 3

3 - KARAHİSAR-I DEMİRLİ KAZASI

Karahisar-ı Demirli'nin eski bir yerleşme merkezi olduğunu, idari açıdan Çorum ve çevresinin kısa bir tarihini verirken kısaca açıklamış idik. Faruk Sümer, Karahisar'ın Selçuklular döneminde bölgenin idari merkezi olduğunu, Çorum'un ise Osmanlılar devrinde oluştuğunu ileri sürmektedir[181]. Nitekim ortaya çıkarılan arkeolojik buluntular da bu görüşe desteklemektedir[182]. Karahisar-ı Demirli'nin, bugün Alaca İlçesinin hemen kuzeyinde, Mahmudiye yakınındaki Kalehisar Köyü olduğu bilinmektedir[183].

Karahisar-ı Demirli ve Çorumlu'nun da kayıtlı olduğu Fatih devrine ait tahrirden[184] anlaşılacağı üzere Osmanlı Hakimiyeti ile birlikte Karahisar, Çorum Sancağına dahil edilmiştir.

Ancak Osmanlılar zamanında Karahisar-ı Demirli Kasabası,

Selçuklu devrindeki canlılığını muhafaza edememiştir. 1522 tarihinde 176 vergi hanesi bulunan kaza merkezi[185] 1576'da daha da küçülmüş ve vergi hanesi 116'ya düşmüştür[186]. Bu dönemde Karahisar, Kadı ve Kazancılar isimli iki mahalleden ibaret kalan orta büyüklükte bir köy konumundadır. Mahalle nüfusu yanında Ulu Yörük teşekkülüne bağlı Karakeçili Cemaatinden 7 nefer ve Karahisar'ın eski kadılarından Emrullah'a ait zeminde kayıtlı 4'ü bekar, 14 kişi Kaza merkezinde mütemekkindiler. Karahisar nefsinin 13.000 akça yazar hasılı içerisine dahil edilen bac-ı bazar kaydından, kasabada bir pazarın bulunduğu ortaya çıkmaktadır[187]. Ayrıca 1000 akçalık bir boyahanenin de mevcut olduğu dikkati çeker[188].

Karahisar-ı Demirli Kazası batıda Katar, doğuda ise bu dönemde Sivan Sancağına bağlı olan Mecitözü ile çevrilidir. 1576'da kazaya bağlı köy sayısı 43'ü bulmaktadır. Ancak bazı köylerin tek vergi kaleminde birleştirildiğini de belirtmek gerekmektedir[189] ki bunlarla beraber köy sayısı 47'ye erişir. Bu

(181) F. Sümen, "Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, (1970), s. 136. Karş: Ö. Bakırer, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", Çorum Tarihi, s. 64.

(182) Ö. Bakırer, a.g.m., s. 65; 1266'da bölgede hüküm süren Hüsameddin Timurtaş'ın inşa ettirdiği Hüsamiye Medresesi, bir kervansaray ve bir hamamın bulunması Karahisar kasabasının Selçuklu devrinde canlı bir merkez olduğu bize gösterir.

(183) Besim Darkot, "Karahisar", İA., C.6, s.283.

(184) MM. no354; s. 122-231. bak: H. İslamoğlu İnan, a.g.e., s.88

(185) S. Faroqhi, a.g.m., tablo 2

(186) TD 38, v.228b; 116 neferin 52'sini bekarlar oluşturmaktadır.

(187) TD 38, v.229a

(188) TD 38, v.229b

(189) Mesela Kozviran ve İncügez Köyleri birleştirilerek yazılmıştır; TD 38, v.231a.

köylerin yanısıra iki divan ismi geçmektedir: Divan-ı Alagöz (nam-ı diğer Karaçay) ve Divan-ı Gazi. ancak bu divanların diğer kazalardaki gibi ayrı idari ünitelerden olduğuna dair ne mufassal ne de icmal defterde herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Kilise Köyü'nün üzerine yazılı kayıtta "Divan-ı Gazi vakf-ı ûzaviye-i Abdalata iki baştan"[190] ve Sarıkamış Köyü üzerinde "Divan-ı Alagöz Alam-ı diğer Karaçay"[191] bareleri yer almaktadır. Biz bu divanların Selçuklu çağının bir hatırası olduğunu düşünmekteyiz.

Kazanın en fazla nüfus ve gelire sahip köyleri Zeynal Özü ve Demir Ziyareti ve Kızılviran'dır. 152'si mücerred 274 vergi hanesinin bulunduğu Zeynal Özü Karayesininin gelirleri 16.000 akça idi[192]. Mufassal defterde Demir Ziyareti Köyü için 158'i bekâr, 274 nefer ve 22280 akça hasıl kaydedilmiştir[193]. Köyün isminden ve 42 neferlik "evlad" kaydından burada bir ziyaretgâhın bulunduğunu anlıyoruz. Demir Ziyareti'nin, Kaleköy'ün batısında yer alan şimdiki Demirşeyh Köyü olması kuvvetle muhtemeldir. Kızılviran Karyesi ise 276 vergi hanesine sahipti[194]. Yılgun Ovacığı, Sarıkamış, Sapakol, Ağcakaya ve Cızlavuk Köylerinde de yüzün üzerinde vergi nüfusu kaydedilmiştir. Köylerde kayıtlı toplam nüfusun 10.000 civarında olduğunu tahmin ediyoruz[195].

Karahisar-ı Demirli Kazası'nda, diğer kazaların aksine, oldukça fazla mezraa kaydına rastlanmaktadır. Köy hasılı ile beraber yazılanların haricinde 78 adet mezraanın defterde yeraldığı görülmektedir. Huricihan İslamoğlu'na göre 1520-1576 tarihleri arasında 9 mezraa köy haline dönüşmüştür[196]. Dolayısıyla kazada yerleşim birimleri tam manasıyla oturmuş denemez. 1576'da Ağcayörük, Çayırhan, Göynücek, Kantar, Köse Hasan, Sarvan ve Yılgun Ovacığı gibi mezraalarda az da olsa bir yerleşme sözkonusudur[197]. Bu mezraalarda mütemekkin olanlar Yüzdepâre Yörükleri ve onun kolu olan Karakeçili Cemaati[198], Ağcayörük[199] ve Yörükân-ı Büzürk[200] Cemaatlerine bağlı yörüklerdir. Balluoğlu Karyesinde gösterilen Ballu ve İnallu (nam-ı diğer Hacılu) Cemaatleri için de 18 mezraa kaydı bulunmaktaydı[201]. Herne

(190) TD 38, v.243a
(191) TD 38, v.248a
(192) TD 38, v.238a
(193) TD 38, v.231b-232b
(194) TD 38, v.239b; 155'i bekar 276 nefer ve 13245 akça gelir kayıtlıdır.
(195) 1642'si bekar 3271 nefer köylerde kayıtlıdır.
(196) H. İslamoğlu-İnan, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve köyü, s. 82.
(197) 61'i mücerred 136 nefer mezraalarda kayıtlı idi.
(198) TD 38, v.234a ve 245a
(199) TD 38, 249b
(200) TD 38, v.250b
(201) TD 38, 251a-251b; bu mezraaların toplamı hasılatı 19180 akçayı bulmaktadır.

kadar Karahisar Kasabasının ve kalesinin eski önemini muhafaza edemediği ortada ise de, Osmancık ve Çorumlu Kalelerindeki görevlilere ait herhangi bir kayıta rastlanmadığı hale Karahisar Kalesi müstahfızları defterde yazılmıştır. 18 neferden ibaret olan müstahfızlar, 3000 akça hasılı altı mezraayı tasarruf etmekteydiler[202].

1576'da Karahisar-ı Demirli Kazası tahminen 10.000-11.000 arasında bir nüfusa sahiptir[203]. 1520-1576 tarihleri içerisinde kaza nüfusunda, kasabanın aksine, büyük bir artış olduğu bilinmektedir[204]. Kazanın toplam hasılatı ise bu dönemde 345.942 akçadır. 51.943 akça tutarındaki mezraa gelirlerini ve 2200 akçalık çiftlik kayıtlarını da dahil edecek olursak köy gelirleri 271.942 akçayı bulmaktaydı. Kazada dikkati çeken önemli bir vergi kalemi de memlihâdır. 30.000 akçalık vergisiyle karahisar tuzlası padişahın haslarına yazılmıştır[205]. Ballu Cemaatinin malikanesi kaydedilen kışlakların hasılatı da 12.000 akçayı bulmaktaydı. Defterdeki kayıttan Eyalet-i Rum'daki kışlakların yarı hissesinin divani ve diğer yarısının malikaneye yazıldığı görülmektedir[206]. Karahisar Kazasının 13.000 akçalık niyabet vb. vergileri Sancakbeyi[207] ve toplamı 4000 akçayı bulan mahsul-ı beytü'l-mâl, yave ve kaçgun ve aşiyane-i çakır ve ağça kalemleri ise padişah hassı olarak kaydedilmiştir[208].

4 - KATAR KAZASI

Katar Kazası, Çorum ve İskilib arasındaki bölgede, özellikle Kızılırmak'ın sınır oluşturduğu kesimlerle, bugünkü Uğurludağ civarında yer almaktadır. Doğuda Karahisar-ı Demirli Kazası ile de sınırdaş olan Katar'ın sınırlarını tam olarak tesbit edebilmek, konar-göçer cemaatlerinin yoğunluğu ve buna bağlı olarak yerleşik hayatın oturmamış olması sebebiyle, oldukça zordur. Nitekim 15. yüzyıl ortalarına ait Çorum Livası tahrirlerinde Katar ayrı bir idari birim olarak kaydedilmemiş, daha sonraki dönemlere ait tahrir defterlerinde kazaya dahil edilen köylerin bir kısmı, 15. yüzyılda başka idari birimlere bağlı yerler olarak gösterilmiştir. İdari sınırlardaki bu değişiklikler, farklı birimlere bağlı yerleşimlerin izlenmesindeki güçlükleri beraberinde

(202) TD 38, v.251b

(203) 1759'u mücerred, 3544 nefer esas alınmıştır. H. İslamoğlu ise 1642'si mücerred 3394 vergi hanesi tesbit etmektedir; a.g.e., s.85 ve 204.

(204) TD 387 nolu kanuni'nin ilk yıllarına ait defterden faydalanan S. Faroqhi nefer sayısını 2039 olarak verirken, H. İslamoğlu 1659 nefer tesbit etmiştir: S. Faroqhi, a.g.m., tablo 3

(205) TD 38, 239b

(206) TD 38, v.252b

(207) TD 244, v.4b

(208) TD 244, v.4a

getirmektedir[209]. Mesela, Kanuni'nin ilk yıllarında düzenlenen TD 387 nolu icmal defterinde, Çorum Sancağı 5 kazadan oluşmakta ve bu kazaların merkezleri durumunda olan Çorumlu, İskilib, Osmancık, Demirli Karahisar ve Katar (sarayı) birer kasaba sayılmaktadır[210]. Öte yandan katib Çelebi, Çorum Sancağına bağlı kazalardan bahsederken Katarsaray'ı ve Katar'ı da ayrı kazalar olarak verir[211]. İncelediğimiz dönemde ise Saraykatar isimli bir köy, İskilib Kazasına bağlı karyeler arasında sayılmaktadır[212].

İdari düzenlemeler yanında, ıstılahlarda da bölgenin içtimai ve coğrafi özelliğinden kaynaklanan farklılıklar dikkati çeker. Mesela, bazı cemaat ve köyler "Bölük-ü Arab Özü Divanı"na tâbii kaydedilmiştir. Ahi Özü mezraasında mütemekkin Tatarân-ı Mugal ve Ulu Arban (Kamışağıl) cemaatleri[213] ile Yayla (Bulduklu)[214] ve Okçulu Köyleri[215] bu divana bağlı vergi birimleridir. Ancak Bölük-ü Arab Özü Divanı'nın idari bir üniteyi karşıladığını söyleyecek yeterli bilgi, mevcut değildir. Bölük tabiri ise Ordu Kazası'nda kullanıldığı gibi[216] bir idari üniteden ziyade, cemaatlerin alt kollarını oluşturan küçük gurupları ifade etmektedir. Örnek verecek olursak, Çoban Otağı Cemaati Bölük-ü Günlüpâre, Çobanlı ve Karaağaç Bölükleriyle beraber bir vergi birimini oluşturmaktaydı[217]. Sivas, Amasya ve Tokat bölgesinde yaşayan Ulu Yörük Ulusunun üç kümesinden her birini teşkil eden oymakların bölük adını aldığını bildiren ve bunların adlarını veren Faruk Sümer[218], Dodurga ve onun gibi diğer teşekküllerin "kabilevî yapılışı bakımından" bölük adını kullandıklarını belirtir[219]. Katar Kazasındaki cemaat ve bölükler de Ulu Yörük Ulusunun şubelerindendir. Kazadaki 13 cemaatten alınan vergiler 86.553 akçayı bulmaktadır. Kaza nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan bu cemaatler 725'i mücerred 1571 vergi nüfusuna sahiptiler:

---

(209) H. İslamoğlu-İnan, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü, s. 153.

(210) S. Faroqhi, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinden...", s. 87.

(211) Katib Çelebi, Cihannümâ, İstanbul, 1732, s. 625; Kars: S. Faraqhi, a.g.m., s. 88.

(212) TD 38, v.204b; Bu köy için Bayat nahiyesi ile ilgili bölümde bilgi verilmiştir.

(213) TD 38, v. 253b

(214) TD 38, v.254a

(215) TD 38, v.259a

(216) TD Bahaeddin Yediyıldız, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, s. 38-45; 1455 ve 1485 tahrirlerinde Ordu Kazasında niyabet ve divan gibi "bölük" ıstılahı da idari bir yapıyı göstermekteydi. Başlarında bulunan kişilerin adıyla anılan bölükler, tabii çevre üzerinde yaşayan insan guruplarından hareketle icad edilmiş ve aynı idari bölgeyi belirlemede kullanılmış bir tabir olarak div ana yakın bir anlam kazanmaktaydı.

(217) TD 38, v.263a-b

(218) F. Sümer, Oğuzlar, İstanbul 1980 (3. Baskı), s. 179: karş: B. Yediyıldız, a.g.e., s.48

(219) F. Sümer, "Bozoklu Oğuz Boylarına Dairi, DTCF Dergisi, C.XI (1953), sayı 1, s.71.

CEMAAT	NEFER	BEKAR	HASIL
1-TATARAN-I MUGAL	19	5	2922
Bölük-ü Kuşanlu+Eğri+Nailözü	183	80	7067
2-ULU OBAK (Eskiköy)	55	28	4166
3-ARTUKŞAH + Bölük-ü artukşah-ı Küçük + Eğri Bölük	140	71	6921
4-ABACI + B.Alaca Atlu+Acıçayır	163	73	8223
5-( )	12	3	1747
6-Öküz Uyağı	56	25	4372
7-ÖDÜL	10	5	1500
8-KEREMEDDİNLİ BOZI (Kızıldepeli) + Toylu	259	123	7764
B. Sinan Özü	38	17	4230
B. Altmış	36	11	2511
9-ÇOBAN OTAĞI+B.Günlüpare+ Çobanlu+Karaağaç	178	80	9510
10-İNAN OTAĞI	10	4	936
11-CENABİ NURİ	222	78	12966
12-NUREDDİNLİ HACI + B.Hacı Bayramlu+ Nureddinli	81	50	5722
13-ALAGÖZ	109	42	5996
TOPLAM	1571	725	86.553

Çorum Sancağı içerisinde nefsi olmayan tek kaza Katar Kazasıdır. 1576 tarihli defterde Katar kadısının Çırçır Köyünde oturduğu görülmektedir[220]. Kaza merkezinin bu köy olduğu düşünülebilir. Nitekim küçük bir köy olmasına rağmen defterde kayıtlı, kazadaki tek imam ve muhassılın da burada bulunduğu dikkati çeker[221]. Katar Kazası bu dönemde 25 köyden müteşekkildir. Nüfus ve gelir açısından kazanın en büyük köyleri İkizyurt Hisarı[222], Kızılviran[223] ve Karataylu[224] Köyleridir.

(220) TD 38, v.256a; Hamid el-Kadı v.Üveys

(221) TD 38, v.256a; 19'u mücerred 52 neferin kayıtlı olduğu köyün gelirleri 2888 akçadır.

(222) TD 38, v.254b; 80'i mücerred, 183 nefer, 7067 akça hasıl.

1576'da Katar Kazası'nın tahmini nüfusu 8.000 civarında idi[225]. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu nüfusun % 62'sini cemaatler oluşturmaktadır. H. İslamoğlu-İnan mevkufları da dahil ederek, Katar'a ait vergi hanesini 1521 olarak tesbit etmiştir[226]. Bu değrelere göre yaklaşık elli yıllık dönemde kaza, nüfus bakımından % 100'ü aşan bir büyümeye sahne olmuştur[227]. Bu artışın en önemli sebebi, şüphesiz konar-göçer cemaatlerin bölgeye yerleşmelerinde yatar. 16. yüzyılın sonunda ise nüfusdaki artışta bir yavaşlama görülmektedir[228].

Katar Kazasının toplam hasılatı, 1576 verilerine göre, 172.842 akçadır. Dolayısıyla nüfus ve gelir açısından Çorum Sancağı'nın en küçük kazası Katar'dır. Gelirlerin divanı hisselerin tamamı padişah hassına aittir[229]. Gelirlerin malikane hisseleri ise daha ziyade zürrî vakıflar ve mülk sahiplerinin elindeki. Çorum Sancağının diğer kazalarının aksine, Katar'da köklü bir malikane yapısının olmaması ve divani gelirlerin has olarak kaydedilmesi dikkati çekmektedir. İslamoğlu-İnan'a göre bu durum bölgedeki konar-göçerlerin henüz yerleşmeye başlamaları ve merkezi hükümetin bundan faydalanması ile ilgilidir[230].

Kârım Divanı: 1576 tarihli mufassal defterde, Katar Kazasından sonra Divan-ı Kârım adında bir idari ünite yer almaktadır[231]. Ancak bu divan idari açıdan Çorum'a değil Amasya Sancağına bağlıdır. Nitekim defterde de divanın Amasya'nın o dönemdeki kazalarından olan Gümüş Kazasına tâbi olduğu tâbii olduğu yazılıdır[232]. Amasya-Çorum sınırının Osmancık'a yakın kesiminde yer alan Kârım Divanı'nın sadece 8100 akça tutarındaki 3 divani hissesi Çorum sipahilerinin dirlikleri arasında gösterilmiştir[233].

Divan'a bağlı 7 köy bulunmaktadır. Bu köyler arasında nüfus ve gelir bakımından en zengin yerleşim birimi, aynı zamanda divanın merkezi duru-

(223) TD 38, v.261a; 94'ü mücerred, 170 nefer, 7840 akça hasıl

(224) TD 38, v.259b; 74'ü mücerred, 130 nefer, 3478 akça hasıl

(225) 1134'ü mücerred 2501 nefer esas alınmıştır.

(226) İ.H. İslamoğlu - inan Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü s. 83, tablo II.2

(227) Katar Kazası TD 387 nolu defterde (1520'lerde) Faroqhi'ye göre 1209, İslamoğlu'na göre 1251 vergi nüfusuna sahiptir; S. Faroqhi, a.g.m., tablo 3; İslamoğlu-İnan, aynı yer.

(228) S. Faroqhi, aynı yer.

(229) TD 244, v.3b; İcmal defterde Padişah hassına kayıtlı Katar'a ait birimlerin vergi miktarı 114.873 akça olarak toplanmıştır. Ancak aynı birimlerdeki vergiler toplamının 162.753 akça olduğu yaptığımız hesaptan anlaşılmaktadır.

(230) H. İslamoğlu - inan, a.g.e., s. 154; ayrıca gelirleri dağılımı için bak: Tablo III.5

(231) TD 38, v. 268b-271a

(232) TD 38, v.268b; "Divan-ı Kârım tâbii-i Kaza-yı Gümüş"

(233) TD 244, v.41a

munda olan "nefs-i Kârım"dır. 121'i mücerred, 328 vergi hanesinin kayıtlı olduğu Kârım'ın hasılı 21.392 akçayı bulmaktadır. Divan'ın diğer yerleşim birimleri, Kârım-ı Köhne, Eski, Burak Hacı Teknetaş, İsmail ve Karakaya (nam-ı diğer Kara Hacı) Köyleridir. 243'ü mücerred olmak üzere 610 vergi nüfusunun kayıtlı bulunduğu divanın toplam gelirleri ise 47.272 akça idi. Kârım Divanının tüm gelirlerinin Amasya dışında gitmesi ilgi çekici bir huustur. Çorum sipahilerine ait 8100 akçalık hisse dışında 7 köyün divani hisseleri Trabzon'daki Hatuniye İmareti vakfına, malikane hisseleri ise Kayseri'de bulunan Ertena (Eretna) Beğ Medresesi'ne gitmekteydi.

(*) İsmin okunuşu üzerinde bazı tereddütlerimiz bulunmaktadır. Neşet Köseoğlu Mehmet Paşa'nın vakfiyesinden geçen bu ismi Karayürek şeklinde okumuştur; "Osmancıklı Mehmed Paşa'nın iki Vakfiyesi", CD., Ekler: s. 16. TD 38 nolu defterde bu divan ( ) biçiminde yazılmaktadır. Dolayısıyla " "sız yazılan kelimeyi yürek yada börk şeklinde okumak hatalı görülebilir. Ancak daha çok Kara Börk olarak bilindiğinden dolayı bu okunuşu muhafaza ettik. Bak: T. Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, s. 191-192.

EK : 1

1576'DA ÇORUM SANCAĞINA BAĞLI KAZA, NAHİYE VE DİVANLAR

EK : 2

SANCAK NÜFUSU

Toplam: 39634 nefer

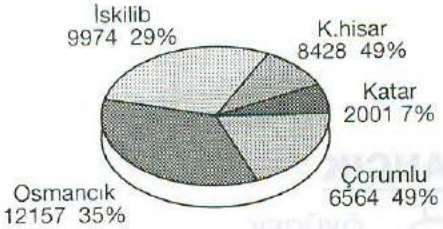

KIR

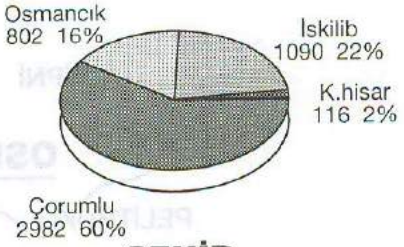

ŞEHİR

EK : 3

GELİRLERİN NÜFUSU

Toplam: 2.945.357 akca

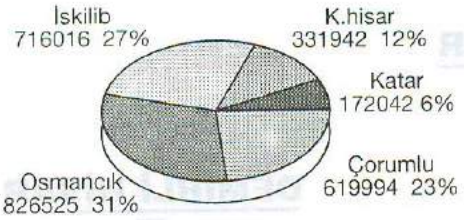

UMUMİ GELİRLER

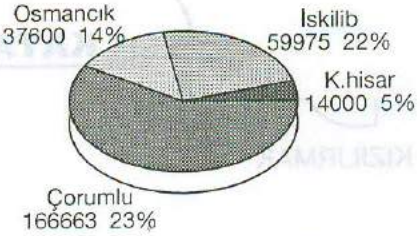

ŞEHİR GELİRLERİ

EK : 4

ÇORUM KAZALARI
(Kırsal Kesim Verileri)

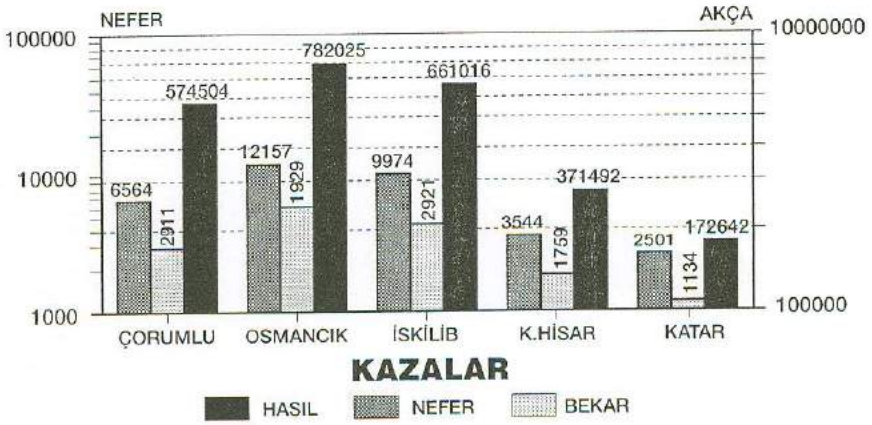

EK : 5

ÇORUM KAZALARI
("NEFS"LER)

XVI. YÜZYILDA ÇORUMLU KAZASI KİŞİ ADLARI

YILMAZ KURT*

İnsanoğlunun tarihi bir anlamda onun bir parçası olan kişi adlarının ve yer adlarının da tarihidir. Zamanın akışı içerisinde insanların kültürlerindeki gelişime paralel olarak kullandıkları adlar da değişiklikler göstermiştir. Bir zamanlar İlbeyi, Gülbeyi, Yol Kulu, Göç Beyi olan adlarımız İran'dan geçip Anadolu'ya gelirken Keykubad olmuş, Keyhusrev olmuş, Kıraldan fazla kıralcı ulemamız sayesinde İslamiyetle birlikte isimlerimiz de değişmeye başlamış. Bu değişim bugün de devam etmekte ve kültürel etkinin izleri çocuklarımızın adlarında kendini göstermektedir. Bazı batıcı aydınlarımız çocuklarına Cesika, Melissa gibi yabancı adları koymayı ilericilik saymakta ve bununla tatmin olmaya çalışmaktadır. Dini düşünceleri ön planda tutan bir grub ise, İslamı çocuklarının adlarında yaşamak istercesine bugüne kadar hiç duymadığımız bazı Arapça kökenli adları çocuklarına vermektedirler. Tarihi ve milli duyguları ağır basan bazı vatandaşlarımız tarih sayfalarından Kutalmış'ları İlalmış'ları, Çağrı'ları, Kürşat'ları günümüzde yaşatmaktadırlar. İsimlerde siyasi izleri ve etkileri görmemiz de her zaman mümkündür. Menderes'in idamından sonra bazı vatandaşlarımız, bir tür bağlılık mesajı gibi çocuklarına Menderes adı vermeye başlamıştır. 1970'lerden sonra görmeye başladığımız Devrim'ler, Evrim'ler, Ecevit'ler siyasi etkilenmenin ürünleridir. 1974 Kıbrıs Barış Harekatının yarattığı sevinç ve gurur dalgası ile Barış adının kullanım oranı birden bire yükselmiştir.

Kültür değişimi isimlerimize doğrudan yön verirken bazı isimler da halk arasında değişime uğratılmaktadır. Dulkadiroğlu Beyliğinin ünlü beyi Alauddevle Bey Gaziantep'de bir cami yaptırır ve bu camiye kendi adını verir. Ancak **Alaüddevle** adını söylemek halkın zoruna gittiği için camiin adı halk arasında **Alidola** Camisi olur çıkar. Aynı şeyi Çorum'da da görürüz. Çorum'un Acceliula, Accelisani diye anılan bir mahallesi vardır. "Ula" Arapça bir; "sani" de ikinci demektir. Ancak **Accel** kelimesini hiçbir sözlükte bulmak mümkün değildir. Ne demek Birinci accel, ikinci accel mahallesi? Bunun görünüşe göre hiçbir anlamı yoktur. Halbuki XVI. yüzyıl Tapu Tahrir Defterlerinde **Alçı Ali Mahallesi** vardır. Alçıali adlı halk dilinde tekerlene tekerlene Accali, Acceli olup çıkmıştır[1]. Bu fikir yürütme ve tahmin doğru

(*) Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi

(1) Kelimenin etimolojisi hakkında ilk dikkat çeken kişi Neşet Köşeoğlu olmuştur. Bkz.: "Çorum'un 150 yıl evvelki ile bugünki mahalle adları hakkında bir araştırma", Çorumlu, 17 9-10 (1939), s. 297 (296-304).

ise o zaman mahallenin eski adını Etçi Ali değil **Atçı Ali** okumak daha doğru olacaktır.

Halk sadece yer adlarını değil kişi adlarını da nasıl kolayına gelirse öylece değiştirmektedir. Şeyh Musa, **Şeyhmus** olurken, Hızır İlyas da **Hıdırellez** olarak kültürümüzdeki yerini alır. Osmancık tarafındaki **Dede Süllü** Aşiretinin adı aynı şekilde **Dedesli** oluverir[2].

Batıda ayrı bir bilim dalı olarak teşkilatlanmış olan kişi ve yer adları bilimine **Onomastik** adı verilmekte. Bizim dilcilerimiz ise yerinde bir deyimle Onomastik yerine **Adbilim** demektedirler. ancak ülkemizde bu bilim dalı henüz bilimsel olarak ele alınmamıştır[3]. Oysa arşivlerimizde yer alan Mufassal Tapu tahrir Defterleri ve Şer'iye Sicilleri bu konuda değerli kaynaklardır.

Mufassal Tahrir Defterleri XV ve XVI. yüzyıllarda vergi toplamak amacıyla tutulmuş sayım defterleridir. Bu defterlere vergi veren erkek nüfus tek tek baba adlarıyla birlikte kayıt edilmiştir. Amaç vergi toplamak olduğu için Müslüman halk yanında gayrimüslim halk da mahalle mahalle, köy köy bu defterlerde kayıtlıdır.

Biz bu çalışmamızda bu değerli arşiv belgesinden yararlandık. Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 38 numara ile kayıtlı Çorum Mufassal Tahrir Defterinden Çorum merkez ve Çorumlu kazasından yaşayan 9606 vergi mükellefinin adlarını tek tek yazdık, bilgisayara yükledik ve yüzdelerini aldık. Bu 9606 kişinin tamamı Türk ve Müslümandır. Gerek Çorum merkezde yaşayan 2987 vergi mükellefi, gerek çevre köylerinde yaşayan 6619 yetişkin erkek nüfusun tamamı Türk ve Müslümandır. XIX. yüzyılda şehir içerisinde görülen Ermeni mahallesindeki gayrimüslimler XVI. yüzyıldan sonra büyük ihtimalle İran taraflarından gelerek buralara yerleşmiştir.

Şehir içerisinde Ahi ve Ahi Yusuf gibi adlar dikkat çekmektedir. Nasırüddin Ahi Evren 1172-1262 yılları arasında Kırşehir ve çevresinde Ahilik halk arasında revaç bulmuş Ankara, Kastamonu, Çorum gibi şehirlerde de etkisini göstermiştir[4]. Hatta Osmanlı sultanlarından Orhan (1324-1362) ve

(2) Abdullah Güneydoğdu, "Çorumda bir Türk Aşireti: Dedesli", **Türk Kültür Tarihi içerisinde Çorum Sempozyumu**, 26-21 Temmuz 1991, Sempozyuma sunulan tebliğ.

(3) Halil İnalcık, "V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi, Salamanca 12-15 Nisan (1955)", **Belleten**, XX/78 (1956); Z. Fahri Fındıkoğlu: "Milletlerarası Onomastic Kongresi", **İş ve Düşünce**, XXVII/233 (1961); Besim Atalay, **Türk Büyükleri veya Türk Adları**, İstanbul 1339, Matbaa-i Amire, T.B.M.M. Hükümeti Maarif Vekaleti Neşr.: Beşim Atalay, **Türk Büyükleri ve Türk Adları**, İstanbul 1953; Fuad Köprülü, "Türk Onomastique'i Hakkında", **İUEF Tarih Dergisi**, c. 1 (1950), s. 221-236.

(4) Sevgi Aktüre, "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Basında Çorum", **Çorum Tarihi**, s. 129.

I. Murad (1312-1389) ahi teşkilatına mensup olmayı onur saymışlardı[5]. Çorum'da gördüğümüz bu Ahi ve Ahi Ali, Ahi Yar gibi adlar bu teşkilatın hatıralarını XVI. yüzyılda yaşatan son temsilciler olsa gerektir.

XVI. yüzyılda bugün genellikle soyadı olarak kullanılmakta olan bazı hayvan adlarının kişiadı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Arslan (6-8)[6], Er Arslan (0-1), Kara Koç (0-4), Kara Kurd (1-1), Karaca (12-19), Kurd (0-1), Tuğrul (0-2), Çakır (1-2), Şahin (0-1), adları bunlardandır. Bu adlar içerisinde Koyun ve Koyun Şeyh adları dikkatimizi çekmektedir.

Çorum'un ünlü Koyun Baba'sının türbesi Osmancık'ta bulunmaktadır. Koyun Baba'nın nereli olduğu ve ne zaman yaşadığı tam olarak tesbit edilememiştir[7]. Evliya Çelebi koyun Baba adının bu dervişin her gün belirli saatte koyun gibi melemesi dolayısıyla verildiğini rivayet eder. Tahrir Defterinde biz **Koyun** adını taşıyan 3; **Koyun Şeyh** adını taşıyan bir kişi tesbit ettik. Koyun adlı kişilerin **Hatab Deresi** köyünden yaşamaktadırlar. Bu bilginin ışığı altında Koyun adının bir sıfat değil doğrudan ad olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Ali, Hasan, Hüseyin isimleri bütün İslam dünyasınca sevilen ve saygı ile kullanılan adlardandır. Bu adlar özellikle de Alevi olarak adlandırılan vatandaşlarımız arasında daha da ayrı bir önem taşırlar. Özellikle Yozgat yöresinde tesbit edilen **Aliverdi** gibi adlar Çorum ve Çorumlu kazasında görülmez. Buna karşılık Ali Balı (6-3), Ali Cafer (1-0), Ali Fakih (4-2), Ali Koç (1-2), Ali Kulu (2-3), Aliyar (6-5), Alişar (2-1) gibi adlar yanında Ak Ali, Ahi Ali, Hoca Ali, Nur Ali (8-4), Pir Ali (17-11), Sah Ali (6-3), Seydi Ali (15-14), Dur Ali (11-15) adlarını da görürüz. Aslında Ali adının kullanım yüzdesi Adana sancağında Çorum'dan daha yüksektir[8]. Buna karşılık Çorumda Ali ile türetilen isimler daha çok çeşitlilik gösterir.

Şah Kulu (27-55), Şah Veli, Şahverdi (5-2), Cihanşah Cafer (88-39), Haydar (31-19) gibi isimler de mezheb eğilimini yansıtan isimler olarak kabul edilebilir.

Osmanlılarda islam dinine geçen gayrimüslimler tahrir defterlerine

(5) Neşet Çağatay, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamı üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)", **Belleton,** LII/203 (1988), s. 495. Bu konuda en son çalışma Hacettepe Üniversitesi Türk Dili Okutmanlarından Zeki Gürel tarafından yapılmış ve bu sempozyumda tebliğ olarak sunulmuştur.

(6) İsimlerin yanında parantez içerisinde verilen rakamlardan birincisi kişi adı: İkincisi baba adı olarak kaç kişi tarafından kullanıldığını göstermektedir.

(7) Fügen İlter, "Osmanlı Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık", **Belleten,** III/203 (1983), s.547.

(8) Bkz. Grafik 7. Çorumlu, Adana, Kastamonu kişi adları karşılaştırması. Burada adların kullanım yüzdeleri baz alınarak grafik oluşturulmuştur.

babalarının Hristiyan adlarıyla değil genellikle "Allahın Kulu" anlamında **Abdullah** baba adıyla kayıt edilmekteydi. Bu kişilere kişi adı verilirken de bazı isimlerin özel olarak seçildiğini tesbit etmekteyiz. Adana yöresinde bu adların başında Mübarek, Cevher, Maden gibi adlar gelmektedir[9]. Trabzon ve Rumelinin bazı bölgelerinde ihtida olayı daha çok olduğu için buna uyulmayarak islamiyete yeni geçen gayrimüslimlere Ahmed, Mehmed, Musatfa gibi İslam adlar verilmiştir.

Çorum'da Abdullah adını taşıyan 31 kişi, baba neslinde ise 86 kişi bulunmaktaydı. Çorum şehir merkezinde yaşayan Cevher adlı iki kişi yaşamaktaydı. İkisinin de baba adlarının Abdullah oluşu yukarıda açıkladığımız ihtida olayı ile ilgili olmalıdır. Maden ismini taşıyan 51 kişiden sadece 2'sinin babasının adı Abdullah'tır. Karagöz adını taşıyan iki kişinin babasının adlarının Abdullah olduğunu görmekteyiz. Ancak Karagöz ismi konusunda hüküm vermek için bu tesbitin yeterli olamayacağını kabul etmemiz gerekir. Bunun dışında baba adları Abdullah olanların adlarında herhangi bir yığılma görülmemiştir. Bazı batılı bilim adamları baba adı Abdullah olan kişilerin tamamını **mühtedi** saymaktadırlar[10]. Biz bu görüş katılmadığımızı sebepleriyle birlikte bundan önceki yazılarımızda açıkladık. Veled-i Abdullah'lar konusunda şu husus da belirtmekte yarar var: Çorum'da 1575'lerde gayrimüslim nüfus olmadığına göre bu ihtida nasıl gerçekleşmiştir? Sanıyoruz bu yeni müslümanlar ya şehir dışından gelmişlerdi veya bunlar azat edilmiş kölelerdi. Nitekim şehir merkezinde yaşayan bir kişinin azatlı köle olduğu defterde işaret edilmiştir. ancak, Bursa ve Biga gibi şehirlerde kadar bir **mu'tak** yani azatlı köle topluluğunu da Çorum'da göremiyoruz.

Hacı Bayram adı özellikle şehir merkezinde diğer sancaklara nazaran yaygındır. Baba neslinde Hacı Bayram adını taşıyan 27 kişi olduğu halde oğul neslinde bu rakam 48'e yükselmiştir. Bunu Ankara'lı Hacı Bayram Veli'nin etkilerinin Çorum'a kadar yayılması ile açıklayabiliriz. En çok kullanılan isim Mehmed olduğu halde Hacı mehmed adının (9-22) daha az kullanılmış olması da bu fikrimizi kuvvetlendirmektedir.

Türklerde "yayla"nın ayrı bir yeri ve önemi vardı. Nasıl Ramazan ayında doğan çocuklara **Ramazan,** Receb ayında doğan çocuklara **Receb** adı veriliyorsa yaylada doğan çocuklara da **Yayla** adı verilmekteydi. **Yayla** adı 13

(9) Adana'da **Mübarek** adı taşıyan 78 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 75'ini baba adı Abdullah'tır. Bkz.: Yılmaz Kurt, "Adana'da 1572 Yılında Kullanılan Türk Erkek Şahıs Adları", **VI. Türkoloji Kongresi,** İstanbul 1986, basılmamış tebliğ. Tebliğ baba adlarını da içine alacak şekilde genişletilmiş olup **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**'nde yayınlanacaktır.

(10) Beath W. Towry, **Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583,** Çev. Demet ve Hoath Lowry, İstanbul 1981, s. 119-140.

ayrı kişi tarafından kullanılmıştır. Baba neslinde ise 15 kişi ile **Yayla** adının % 0.200 oranında kullanıldığını görmekteyiz.

Yeri, yurdu olmak özlemi, karşımıza Yurd Beyi (2-6), **Yurdtutan** (1-1) gibi isimleri çıkarır, **Yol Kulu** ismi bu anlamda kullanılmış olabileceği gibi "Tarikat Kulu" anlamı da taşıyabilir[11]. **Yol Dede** adı da bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. **Göç Beyi** (5-4). Göç Eri (0-1) gibi isimler ise doğrudan bu yaylacılıkla ilgili olmalıdır.

Dede korkut hikayelerinde geçen isimlerden **Uruz** (1- 1), **Beyrek** (13-10) ve aynı ismin bir başka söylenişi olduğu tahmin ettiğimiz **Beyrük** (3- 1) adlarının Çorum'da kullanıldığını tesbit etmekteyiz. **Aşina, Börü Han, Böcü Han** olarak okuduğumuz isimler de Ortaasya günlerinin birer hatırası gibidirler.

Türklerde "er" olmak kadar "bey" olmak da önemlidir. **Aynî Bey, Ata Bey, Beylik, Evne Bey, Hacı Bey** gibi adlar sanıyoruz çocuğun doğumunda verilmiş tarihi şahsiyetlerin adlarıdır.

Eyne adlı Göktürk kitabelerinde **İne** olarak küçük kardeş anlamında geçer. İnegöl, İnebolu gibi yer adları da bu anlamda olmalıdır. Ancak isim kişi adlarında nedendir bilinmez çoğunlukla **Eyne** olarak okunmuştur. Bu sebeple biz de Eyne olarak okumayı tercih ettik. Aynı şekilde yaygın söylenişine uyduğumuz adlardan birisi de Dur Ali (11- 15) adı olmuştur. Durmak fiilinden emir olarak **Dur** diye okunan genç, fidan anlamında **Tor** olarak da okunabilir. Bizce bu okunuş da doğrudur. Bu sebeple biz diğer bu tür isimleri **Tor** olarak okumayı tercih ettik. tor Dem, Tor Hasan, Tor Halil, Tor Hacı isimleri bunlardandır.

Bununla birlikte ad koyma geleneğimizde **Durdu, Durmuş** gibi "Durmak" fiilinden türetilen adların ayrı bir yeri olduğunu da bilmekteyiz. Çocuk ölümlerinin çok oluşu Türk insanını bu tür isimlerden meded umar hale getirmiştir. **Durası** (2- 5), **Durdu** (1- 1), **Durmuş** (73- 58), **Dursun** (12-34) adlarının yaygın olarak kullanılması bu sebeptendir. Bazen çocuğun ölmesini önlemek için çocuk "dede"ye satılır ve adı da bu yüzden **Satılmış** (116- 45) olurdu. Satılmış adının oğul neslinde daha yaygın olarak kullanılmaya başlaması geleneğin gittikçe kuvvetlendiğini göstermesi bakımından ilginçtir.

Aydoğdu, Aydoğmuş, Gündoğdu, Erdoğdu, Kurd, Arslan gibi isimler bugün daha çok soyadı olarak kullanılmaktadır.

XVI. yüzyılda en çok kullanılan adlar hangileriydi? Çorum'da çok kul-

(11) Bu konuda beni uyaran Pro. Dr. Ahmet Yaşar Ocak olmuştur. Kendisine teşekkür ederim.

lanılan ad **Mehmed** (604- 341) idi. Mehmed adı tartışmasız bütün Anadolu'da en çok kullanılan ad idi. Bu durum bugün bile değişmemiştir. 1974 yılında üniversite sınavına giren öğrenciler arasında yapılan araştırmada en çok kullanılan kişiadının Mehmed, en çok kullanılan soyadının **Yılmaz** olduğu tesbit edilmiştir[12].

Mehmed'den sonra en çok Ali (472- 338) adı kullanılmaktaydı. Yaygın olarak kullanılan diğer adlar **Mustafa** (441- 237), Hüseyin (372- 223), Hasan (295- 278), Ahmed (237- 199) adlarıdır. Tablo 1'de yer alan bu 10 adı 3156 kişi ad olarak kullanmıştı (% 32), Baba neslinde ise bu adı 2114 kişi kullanmaktaydı (% 28). XVI. yüzyılın ikinci yarısında Çorum'da kişiadlarında Ahmet, Mehmed, Mustafa gibi Arapça kökenli İslâmi adların artması aslında diğer Anadolu sancaklarında da görülmektedir. Bu durum ise toplumda merkezin dini ağırlığının Anadolu'da aartması ve Türkçe kökenli İslam öncesi adların terk edilmeye başlaması şeklinde yorumlanabilir. İlk 10 ad içerisinde baba neslinden oğul nesline artış göstermeyen iki ad Yusuf ve Veli adları olmuştur (Bkz. Grafik 6).

TABLO I: EN ÇOK KULLANILAN 10 AD

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI		BABA ADI	
A D L A R	Sayı	%	Sayı	%
1. Mehmed	604	6.288	341	4.558
2. Ali	472	4.914	338	4.118
3. Mustafa	441	4.591	237	3.168
4. Hüseyin	372	3.873	223	2.980
5. Hasan	295	3.071	178	2.379
6. Ahmed	237	2.467	199	2.660
7. İbrahim	197	2.050	139	1.858
8. Hızır	190	1.977	105	1.403
9. Yusuf	182	1.895	169	2.559
10. Veli	166	1.728	185	2.473
TOPLAM	3.156	32.854	2.144	28.254

% 1'den daha çok kullanılan 11. grup adların ilk sıralarda Ramazan (154- 139), Musa (153- 134), Şaban (153- 86), Mahmud (151- 131) adlarını görmekteyiz. Şaban ve Receb adlarının Kastamonu ve Sinop çevresinde ili 10

(12) Aydın Köksal, **Dil ve Ekin** Ankara 1950, s. 211: 1. Mehmet **%0 49,2** 2. Mustafa **% 0 38,6** 3. Ahmet **% 0 31,6** 4. Ali **%0 26,7**.

ad arasında girdiği tesbit edilmiştir[13]. Osman ve Ömer adları yanında Bayram ve Satılmış gibi adların bu ikinci grup ad arasında yer alması dikkat çekmektedir. Aşağıdaki Tablo II'de bu adları ve kullanım yüzdelerini açık olarak görmekteyiz.

TABLO II: % 1'DEN ÇOK KULLANILAN ADLAR

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI		BABA ADI	
A D L A R	Sayı	%	Sayı	%
11. Ramazan	154	1.603	139	1.858
12. Musa	153	1.593	134	1.791
13. Şaban	153	1.593	86	1.149
14. Mahmud	151	1.572	131	1.751
15. Osman	135	1.403	44	0.588
16. Ömer	130	1.353	47	0.628
17. Receb	129	1.343	59	0.788
18. Bünyad	120	1.249	83	1.109
19. Satılmış	116	1.208	45	0.601
20. Himmet	112	1.166	95	1.270
21. Hamza	107	1.114	100	1.337
22. Bayram	100	1.041	56	0.748
23. Halil	99	1.031	99	1.323
24. Nebi	97	1.010	71	0.949
TOPLAM	1.756	18.280	1.189	15.891

(13) Jülide Akyüz, **Kastamonu Sancağı Kişi adları,** Ankara 1991; Müzeyyen Tunç, **Sinop Taşköprü ve Boyabat Çevresinde Kişi Adları,** Ankara 1991, DTCF Lisans tezi.

TABLO III: III. GRUP ADLAR (% 0.999 - % 0.500)

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI		BABA ADI	
A D L A R	Sayı	%	Sayı	%
25. Süleyman	94	0.973	68	0.909
26. Balı	94	0.973	68	0.909
27. İsa	92	0.958	73	0.976
28. Cafer	88	0.916	39	0.521
29. Murad	87	0.906	82	1.096
30. İsmail	85	0.885	62	0.829
31. Durmuş	73	0.760	58	0.775
32. Muharrem	60	0.625	32	0.428
33. Ebubekir	58	0.603	14	0.187
34. Bekir	57	0.593	16	0.14
35. Yakub	54	0.562	36	0.481
36. Budak	53	0.552	52	0.635
37. Maden	51	0.531	12	0.160
38. Muhammed	49	0.510	18	0.241
39. Hacı Bayram	18	0.500	27	0.361
40. Resul	48	0.500	26	0. 348
41. Şah Kulu	27	0.281	55	0.735
TOPLAM	1118	11.638	55	0.735
41 AD TOPLAM	6030	62.773	4041	54.009

Kişiadı olarak 801, babaadı olarak 752 ayrı ad kullanılmıştır. Kişiadı olarak geçen 804 ayrı adın 368 tanesi sadece birer kişi tarafından kullanılmıştır. Kişiadı ve babaadı olarak kullanılan adların toplu değerlendirmesinde ise 948 ayrı adın Çorumlu kazasında ad olarak kullanılmakta olduğunu tesbit ettik. Bu 948 addan Durası, Beyrük, Çiçek, Ergeldi, Ddek, Göç, Eri, Yol Kulu, Türkmen Şah gibi birçok adın 10.000 erkek adını ihtiva eden **Türk Adları Kılavuzu**'nda yer almadığını gördük. Çorum onomastik tarihi üzerine yaptığımız bu çalışma ile Türk Şahıs adları sözlüğüne yeni isimler kazandırmış olmamız bizi ayrıca sevindirmektedir.

9606 kişi 804 ayrı ad kullandığına göre her 11 kişiye bir ad düşmektedir. 804 ad içerisinde % 0.5'den daha fazla kullanılmış 41 ayrı adı kullanan 6030 kişi toplam kaza nüfusunun % 62'sini oluşturmaktaydı. Bir başka deyişle isimlerin % 5'ini teşkil eden 41 adı nüfusun % 62'sini oluşturan 6030 kişi kul-

lanmaktaydı. Geriye kalan 763 ismi (% 95) ise nüfusun % 32'si ad olarak kullanmaktaydı.

Bundan önceki bu tür onomastik çalışmalarımızda kişi adlarında nüfus artmış olmasına rağmen kullanılan ad türünün baba adlarına kıyasla azaldığını tesbit etmiştik. Çorumda ise nüfusun artışına paralel olarak kullanılan ad türünün de 752'den 804'e çıktığını gördük.

Kullanılan 948 ayrı ad içerisinde en çok kullanılan Türkçe adları Aydın (44-50). Balı (94-68) Bayram (100-56), Budak (53-52), Dede (16-14). Durmuş (73-58), Kaya (37-32), satılmış (116-45), Sevindik (31-32) adlarını sayabiliriz. Bunun dışında çok güzel Türkçe adlarla da karşılaşmaktayız. bunlardan bir kısmı bugün artık kullanılmamaktadır. Ağca, Akça, Ayaş, Ayvaz, Bağışladı, Bağışlandı, Bilmiş, Beyrek, Çırak, Çiçek, Çoban, Çalabverdi, Dede Balı, Dönmez, Doğanel, Doğuş Duman (Toman), Durdu, Ede, Ergeldi, Eylük, Gökçe, Gül Dede, Karaca, Kökes, Göğüş, Otamış, Saltık, Sevinç, Sülemiş, Teke, Taşkın, Tabduk, Yetilmiş isimlerini bu bağlamda sayabiliriz.

SONUÇ

1575 - 1576 yıllarında Çorum merkez ve Çorumlu kazasında kullanılan erkek adları arasında en çok kullanılan adlar Peygamber ve halile adları gibi Arapça kökenli İslâmi adlardır. Bunlar, Mehmed, Ali, Mustafa, Ahmed, Basan, Hüseyin gibi adlardır. Türkçe adlar içerisinde ise Balı, Bayram ve Satılmış adları yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Çorum'da 2987, Çorumlu kazasında 6619 olmak üzere toplam 9606 kişi 804 ayrı adla çağırılıyordu. Bu kişilerin baba neslini oluşturan 7482 kişinin de adları hesaba katıldığında bölgede 948 ayrı adın yaşadığını görmekteyiz. Bunlar içerisinde bugün hiç duyulmayan pırıl pırıl Türkçe adlar bulunmaktadır. Biz bu adları tesbit edip **Türk Kişiadları Sözlüğü**nü çıkardığımızda Çorum'un bir köyündeki Türkmen vatandaşımız televizyonun etkisiyle çocuğuna **Çesika** adı vermek garabetini göstermeyecektir. Çorum'un diğer kazalarında da aynı metodla tarihi onomastik çalışmaları yapmak, daha sonra bunları günümüzde kullanılan adlarla kıyaslamak Türk kültürüne ve folkloruna önemli katkılar sağlayacaktır.

Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyumunu düzenleyerek bu bilgilerin gün ışığına çıkmasını sağlayan Çorum Valisi Şevket Ekinci'ye, Belediye Başkanı Dr. Turhan Kılıçcıoğlu'na, İl Kültür Müdür Vekili Mehmet Yüce'ye ve emeği geçen bütün yetkililere burada teşekkür etmeyi borç bilirim. Sayın Vali'nin ve Belediye Başkanının sempozyumu sonuna kadar ilgi ile izlemesi yanında Çorum cadde ve sokaklarına temizliği karşısında duyduğum hayranlığı da burada ifade etmek isterim. Saygılarımla.

GRAFİK : 1

ÇORUM KAZASI KİŞİ ADLARI

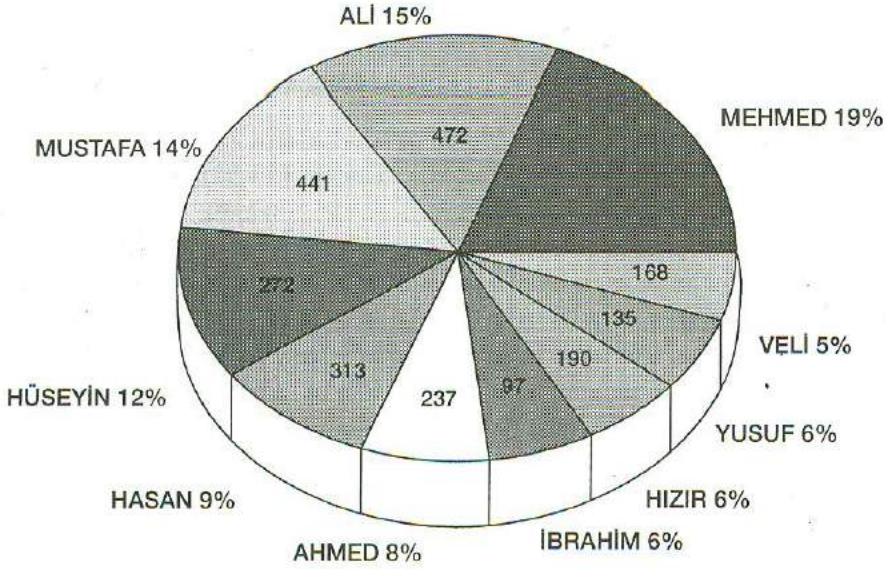

GRAFİK : 2

ÇORUMLU SANCAĞI KİŞİ ADLARI

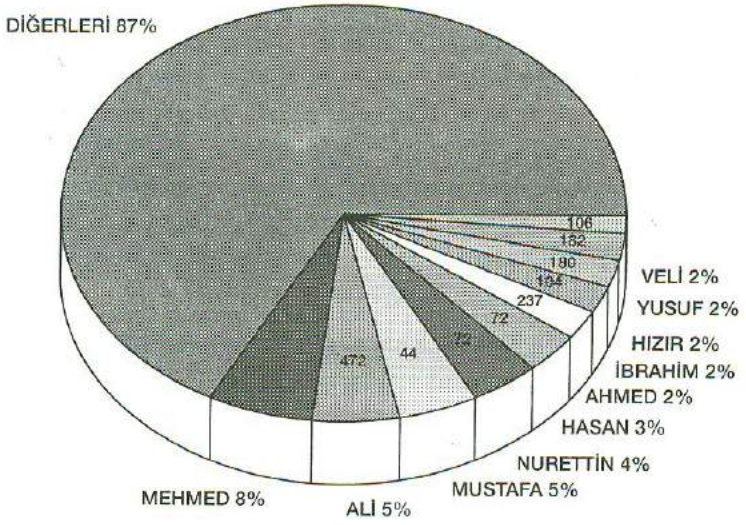

GRAFİK : 3

BABA ADLARI

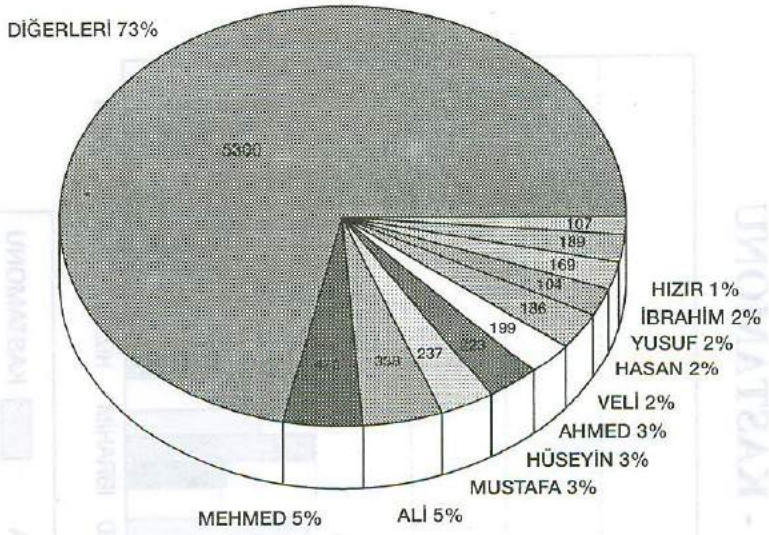

GRAFİK : 4

ÇORUMLU KAZASI BABA ADLARI

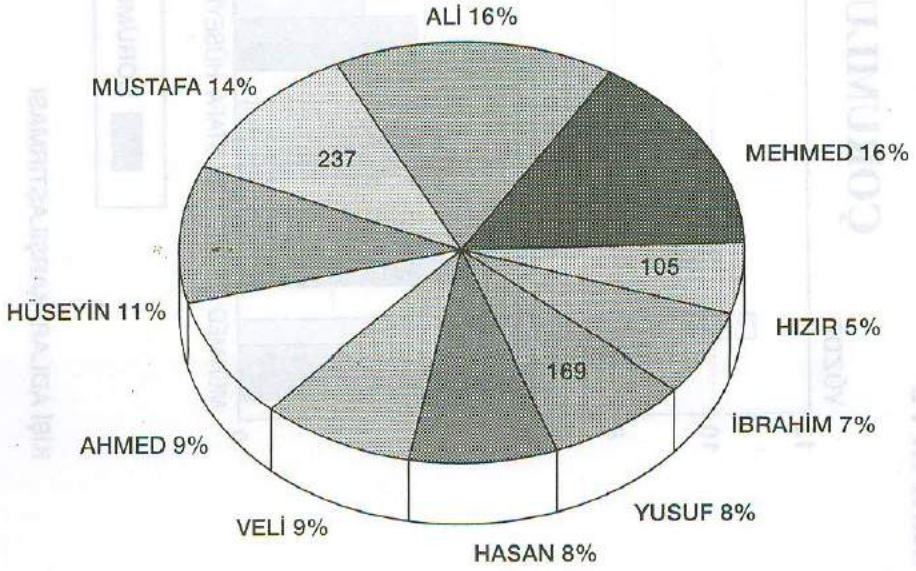

GRAFİK : 5

ÇORUMLU - ADANA - KASTAMONU

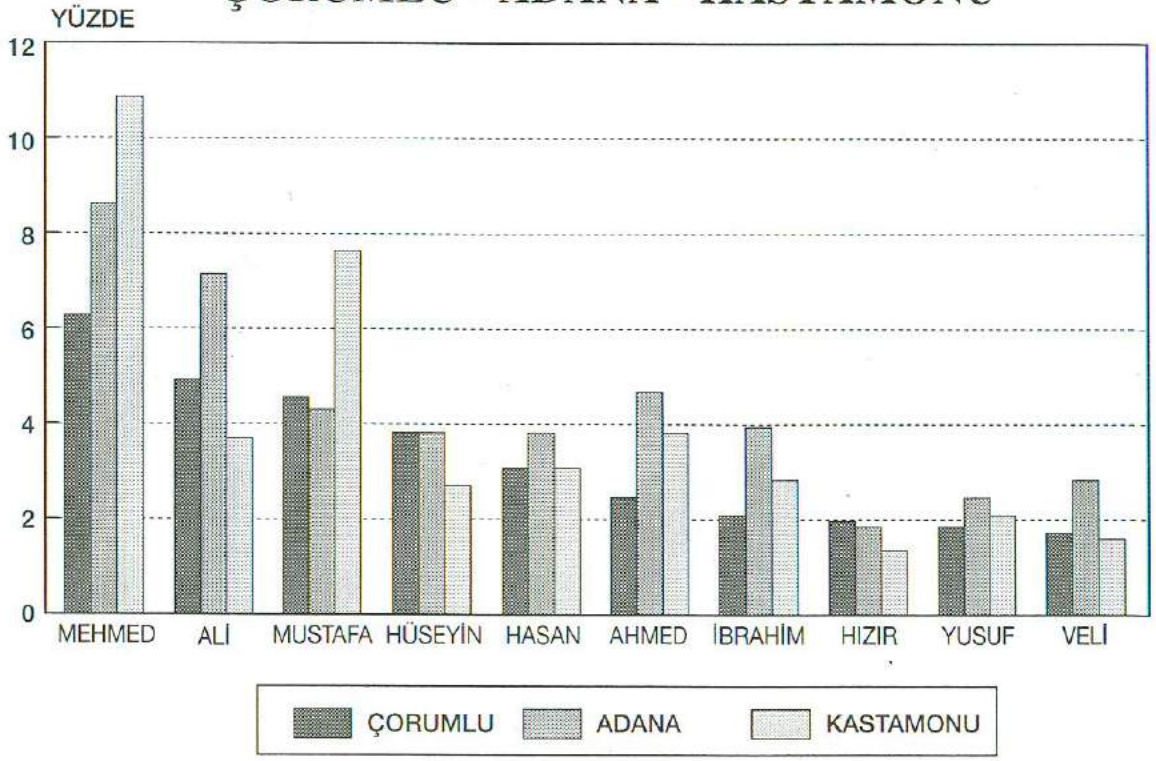

KİŞİ ADLARI KARŞILAŞTIRMASI

GRAFİK : 6

KİŞİ VE BABA ADLARI

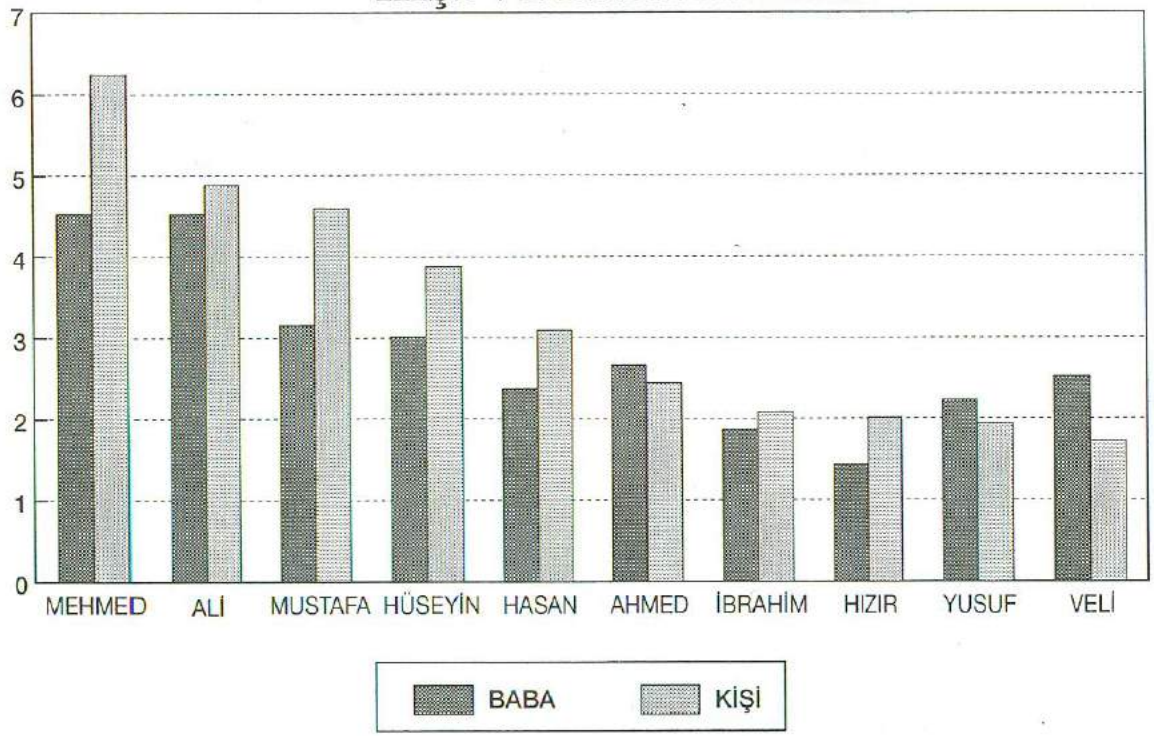

TD 38 1575 - 1576 YILI

GRAFİK : 7

ÇORUMLU - ADANA - KASTAMONU

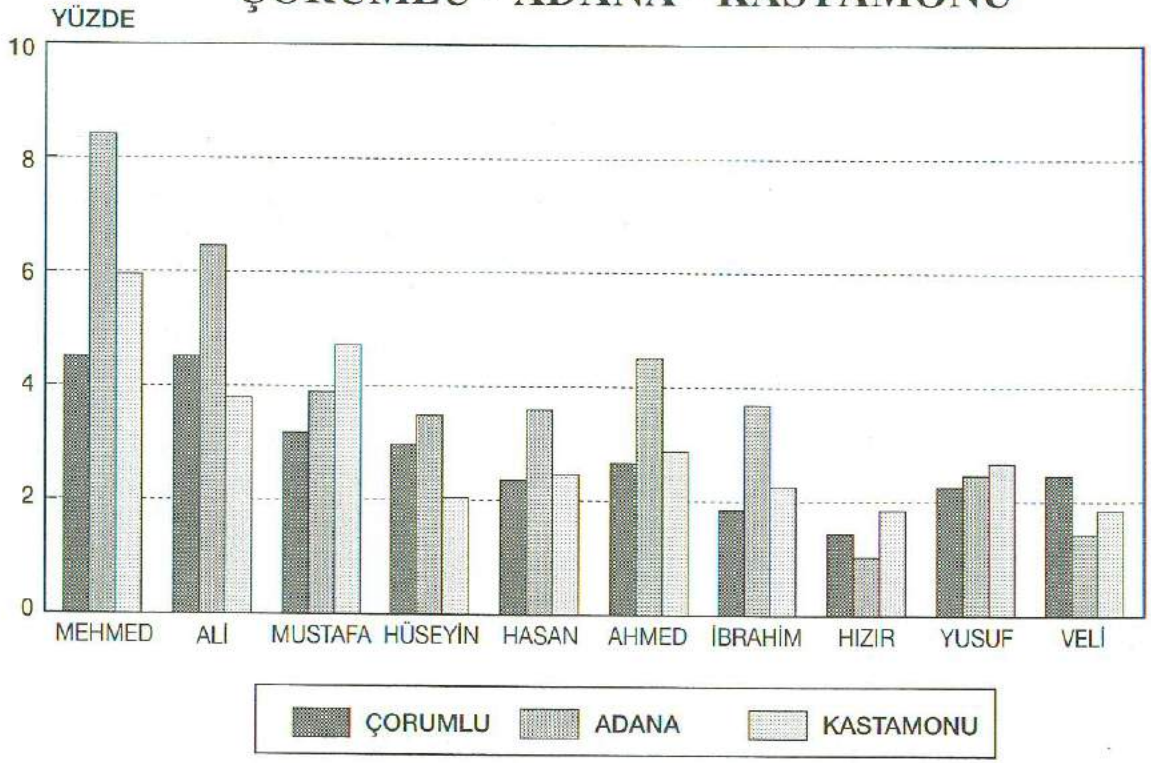

KİŞİ ADLARI KARŞILAŞTIRMASI

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
ABAN	8b	1	0.010		–	
ABAZA	63a	1	0.010		1	0.013
ABBAZ		9	0.094		8	0.107
ABDİ		41	0.427		42	0.561
ABDİ HALI		1	0.010		1	0.013
ABDİ ŞAH		1	0.010		1	0.013
ABDİK		–		12a	1	0.013
ABDÜL	18b	2	0.021		2	0.027
ABDULAHAD		3	0.031		2	0.027
ABDULALİM		1	0.010		–	
ABDULCABBAR		2	0.021		–	
ABDULFAKİH		3	0.031		5	0.067
ABDULFETTAH		1	0.010		–	
ABDULGAFFAR		1	0.010		2	0.027
ABDULGANİ		3	0.031		2	0.027
ABDULKADİR		6	0.062		5	0.067
ABDULKERİM		10	0.104		4	0.053
ABDULLAH		**31**	**0.322**		**86**	**1.149**
ABDULVEHHAB		3	0.031		–	
ABDURRAHİM		1	0.010		–	
ABDURRAHMAN		24	0.249		13	0.174
ABDURREZZAK		4	0.042		8	0.107
ABDUSSELAM		1	0.010		–	
ABİDİN		1	0.010		–	
ABİDULLAH		–			3	0.040
ADİL		6	0.062		2	0.027
ADİL HAN		1	0.010		–	
AGCA		2	0.021		1	0.013
AHİ	13a	6	0.062		7	0.094
AHİ ALİ		1	0.010		1	0.013

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
AHİ MEHMED		–			1	0.013
AHİ YUSUF	8a	1	0.010		1	0.013
AHİBAN		–			1	0.013
AHİYAR		1	0.010		2	0.027
AHMED		**237**	**2.467**		**199**	**2.660**
AHMED DEDE		–			1	0.013
AHMED FAKİH		2	0.021		3	0.040
AK ALİ		1	0.010		1	0.013
AKÇA		2	0.021		–	
AKIL		2	0.021		–	
ALEM		1	0.010		–	
ALEM ŞAH		2	0.021		1	0.013
ALEMDAR		–			1	0.013
ALEMSA		1	0.010		–	
ALİ*		1	0.010		1	0.013
ALİ		**472**	**4.914**		**338**	**4.518**
ALİ HALI		6	0.062		3	0.040
ALİ CAFER		1	0.010		–	
ALİ CAN		–			1	0.013
ALİ FAKİH		4	0.042		2	0.027
ALİ HAN		–			3	0.040
ALİ KOÇ		1	0.010		2	0.027
ALİ KULU	45a	2	0.21		3	0.040
ALİ PAŞA		1	0.010		–	
ALİ PAŞE		1	0.010		–	
ALİ PİR		1	0.010		1	0.013
ALİ TERZİ		–			2	0.027
ALİM*		1	0.010		1	0.013
ALİŞAR		2	0.021		1	0.013

(*) Uzun (A) iledir

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
ALİYAR		6	0.062		5	0.067
ALLAHVERDİ		12	0.125		–	
ALİYYULLAH		–			1	0.013
ALPI	28b	1	0.010		1	0.013
ANBER	43a	–			1	0.013
ARAB		2	0.021		5	0.067
ARAB ÇELEBİ		1	0.010		–	
ARAFA		1	0.010		–	
ARCAN	29b	1	0.010		2	0.027
ARDUÇ		1	0.010		–	
ARMAĞAN		1	0.010		–	
ARMAN ?		–			2	0.027
ARSLAN		6	0.062		3	0.040
ARTUK	12a	–			1	0.013
ARZUMAN		5	0.052	69a	1	0.013
ASAYİŞ	17a	3	0.031		2	0.027
ASİL		1	0.010		–	
ASİL HAN		–			1	0.013
ASLİ HAN		–			1	0.013
AŞIK		–			3	0.040
ASİNA	66b	1	0.010		–	
AŞUR		14	0.146		–	
ATA	8b	–			1	0. 013
ATA BEY (ATABEK)	21a	1	0.010		1	0.013
ATAULLAH		1	0.010		–	
AYAN		1	0.010		1	0.013
AYAS	40a	1	0.010		–	
AYDIN		**44**	**0.458**		**50**	**0.668**
AYDOĞMUŞ		3	0.031		1	0.013
AYDOS		1	0.010		–	
AYKUD		34	0.354		36	0.481

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
AYNİ		2	0.021		2	0.027
AYNİ BEY		1	0.010		1	0.013
AYVATİ	11b	3	0.031		2	0.027
AYVAZ		20	0.208		27	0.361
AYVAZ FAKİH		2	0.021		2	0.027
AYVAZ HACI		–			5	0.067
AZAK		2	0.021		–	
AZER		1	0.010		–	
AZİZ		1	0.10		–	
BABA		–			1	0.013
BABA ALİ	10b	1	0.010		1	0.013
BAĞIŞLADI	47a	3	0.031		1	0.013
BAĞIŞLANDI		1	0.010		1	0.013
BAĞIŞLANMIŞ	57a	1	0.010		–	
BAHADIR		1	0.042		2	0.027
BAHRİ		1	0.010		–	
BAHSAYIŞ		17	0.177		38	0.508
BAHTİYAR		12	0.125		6	0.080
BAKİ		3	0.031		2	0.027
BALABAN		–		16a	1	0.013
BALİ		**94**	**0.979**		**68**	**0.909**
BALI FAKİH		1	0.010		2	0.027
BALI HAN		–			1	0.013
BALIM KULU	60a	3	0.031		1	0.013
BASMAK	61a	–			1	0.013
BAYAT	33a	1	0.010		–	
BAYEZID		25	0.322		41	0.648
BAYRAM		**100**	**1.041**	**56**	**0.748**	
BAYRAM HOCA		4	0.042		3	0.040
BEDİR		4	0.042		6	0.080

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
BEHRAM		7	0.073		3	0.040
BEHZAD		7	0.073		1	0.013
BEKDAŞ		14	0.146		7	0.94
BEKİR		**57**	**0.0593**		**16**	**0.214**
BEKİR FAKİH		2	0.021		1	0.013
BEKTAŞ		3	0.031		–	
BENDE		6	0.062		2	0.027
BESAT		1	0.010		2	0.027
BEŞİR		–			2	0.027
BEYAM		1	0.010		–	
BEYLİK		–		51b	1	0.013
BEYREK		13	0.135		10	0.134
BEYRÜK		3	0.031		1	0.013
BEYTEMÜR		2	0.021		2	0.027
BEYTULLAH		–			1	0.013
BIYIK		–			1	0.013
BİLAL		1	0.010		–	
BİLMİŞ		18	0.188		7	0.094
BİRUNDA		1	0.010		–	
BİRUNİ		–		49b	6	0.080
BOLLU	69a	1	0.010		–	
BOSTAN		1	0.010		1	0.013
BOYACI		–		9a	1	0.013
BÖCÜ HAN	24b	1	0.010		1	0.013
BUDAK		**53**	**0.552**		**52**	**0.695**
BULDUK		–			1	0.013
BULHAYR		1	0.010		1	0.013
BURAK		1	0.010		–	
BURHAN		11	0.115		13	0.174
BÜNYAD		**120**	**1.249**		**83**	**1.109**
BÜNYAD FAKİH		2	0.021		1	0.013
BÜYÜK		1	0.010		–	

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
CABBAR	2	0.021			–	
CABBAR FAKİH		–			1	0.013
CABİ		2	0.021		1	0.013
CAFER		**88**	**0.916**		**39**	**0.521**
CARULLAH		3	0.031		1	0.013
CEMAL		5	0.052		4	0.053
CEVHER		2	0.021		1	0.013
CİHAN		1	0.010		–	
CİHAN ŞAH		1	0.010		2	0.027
CİHANSUZ	68a	1	0.010		–	
CİVAN		4	0.042		–	
CÖMERT		1	0.010		–	
CUMA		7	0.73		1	0.013
CÜNEYD		2	0.021		8	0.107
CÜNEYD FAKİH		1	0.10		1	0.013
ÇADIR		1	0.010		–	
ÇAĞAY	46a	1	0.010		–	
ÇAKIR		1	0.010		2	0.027
ÇALAB KULU		–			1	0.013
ÇALABVERDİ		19	0.198		10	0.134
ÇAVUŞ		1	0.010		1	0.013
ÇELEBİ		1	0.010		1	0.013
ÇERMEK	55a	1	0.010		–	
ÇIRAK		27	0.281		30	0.400
ÇİÇEK	48b	1	0.010		1	0.013
ÇOBAN		–		19a	1	0.013
DANİ		1	0.010		1	0.013
DANYAL		1	0.010		–	
DAVUD		23	0.239		15	0.200
DAVUD FAKİH		1	0.010		1	0.013
DEDE		16	0.167		14	0.187

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
DEDE BALI		9	0.94		2	0.027
DEDE FAKİH	1	0.010	1	0.013		
DEDEK	25b	3	0.031		1	0.013
DEĞER		1	0.010		1	0.013
DELİ		1	0.010		–	
DEMİRKALE		1	0.010		1	0.013
DERTİ		1	0.010		–	
DERVİŞ AŞIK		–			1	0.013
DEVELİ		–			1	0.013
DEVLET HAN		–	0.021		2	0.027
DEVLETAN	46a	1	0.010		2	0.027
DEVLETYAN		1	0.010		–	
DİNİ		1	0.010		–	
DOĞANCI		–		63a	1	0.013
DOĞMUŞ		–		13a	1	0.013
DOĞDUYAR		–		45b	1	0.013
DOSTAN		1	0.010		–	
DÖNMEZ		1	0.010		–	
DUACI		1	0.010		1	0.013
DUDUYAR (TUTİYAR)		–			1	0.013
DULKADİR		1	0.010		–	
DUMAN		–		69b	1	0.013
DUR ALİ		11	0.115		15	0.200
DURAK		39	0.406		45	0.601
DURASI		2	0.021		5	0.067
DURDU		1	0.010		1	0.013
DURMUŞ		**73**	**0.760**		**58**	**0.075**
DUSUN		42	0.437		34	0.454
DÜRRİCE	65b	1	0.010		1	0.013

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
EBİ YUSUF		1	0.010		2	0.027
EBU		1	0.010		–	
EBU KURD		–		58a	1	0.013
EBU TALİB		1	0.010		–	
EBU BEKİR		1	0.010		14	0.187
EBU DERDA		1	0.010		–	
EBU DÜVEL	48a	1	0.010		1	0.013
EBULHAYR		–			1	0.013
EBULKASIM		16	0.167		8	0.107
EBULMÜSLİM		2	0.021		6	0.080
EDE		–		60a	2	0.027
EDHEM		4	0.012		4	0.053
EĞLEN		–		11a	1	0.013
EKİCİ		–		27a	2	0.027
ELEMSA	48b	1	0.010		–	
ELİF		1	0.010		–	
ELVAN		2	0.021		12	0.160
EMENLİK		1	0.010		3	0.040
EMİN		1	0.010		1	0.013
EMİNLİK		1	0.010		2	0.027
EMİR		24	0.250		28	0.374
EMİR AHMED		–			2	0.027
EMİR ALİ		7	0.073		7	0.094
EMİR HAN		5	0.052		5	0.067
EMİR ŞAH		–			2	0.027
EMİR VEFA		–			2	0.027
EMİRULLAH		1	0.010		1	0.013
EMİRULLAH FAKİH		1	0.010		1	0.013
EMİRZA		40	0.116		44	0.588
EMRULLAH		3	0.031		9	0.120

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
EMRE		–			3	0.040
ENBİYA		7	0.073		6	0.080
ER ARSLAN		–			1	0.013
ER DİVAN		1	0.010		1	0.013
ER DİVANE		1	0.010		1	0.013
ER GANİ	13b	1	0.010		–	
ER KULU		12	0.125		8	0.107
ER TÜREMİŞ		–		13a	1	0.013
ER ZAMAN	37a	2	0.021		–	
ERDEBİL	48b	1	0.010		1	0.013
ERDOĞDU	13a	2	0.021		2	0.027
ERGELDİ	65b	1	0.010		–	
ERİŞDİ		–		28b	1	0.013
ERZANİ		24	0.250		13	0.174
ESED		–			1	0.013
ESEN		–		13a	1	0.013
ESENLİK		1	0.0f0		–	
ESİN	52a	1	0.010		2	0.027
ESNAN		1	0.010		–	
ESVED	66b	1	0.010		–	
ESEK		–		45a	2	0.027
EVHAD		3	0.031		–	
EVLİYA		4	0.042		6	0.080
EVRAN		1	0.010		–	
EVREN		1	0.010		1	0.013
EYLÜK		–			2	0.027
EYNE		2	0.021		–	
EYNE BEY		4	0.042		2	0.027
EYNE BEYİ		1	0.010		1	0.013
EYNE GAZİ		5	0.052		4	0.053

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
EYNE HACI		2	0.021		3	0.040
EYNE HAN		3	0.031		2	0.027
EYNE HOCA		11	0.115		15	0.200
EYNE KULU		1	0.010		–	
EYÜB		6	0.062		3	0.040
EYÜLÜK		1	0.010		–	
EYVANİ		4	0.042		3	0.040
EYVATİ		1	0.010		–	
FAKİH AHMET		1	0.010		1	0.013
FAZIL		2	0.021		2	0.027
FAZLI		9	0.094		3	0.040
FAZL		1	0.010		–	
FAZLULLAH		4	0.042		3	0.040
FERAHSAD		5	0.052		6	0.080
FERAHZAD		2	0.021		–	
FERHAD		12	0.125		7	0.094
FERES	60a	1	0.010		–	
FERİD		2	0.021		5	0.067
FERRUH		3	0.031		1	0.013
FERRUHSAD		–			1	0.013
FETHİ		–			1	0.013
FETHÜDDİN		–			1	0.013
FETHULLAH		3	0.031		7	0.094
GANİ		1	0.010		1	0.013
GAZİ		5	0.052		4	0.053
GÖÇ BEYİ		4	0.040		5	0.067
GÖÇ ERİ		–			1	0.013
GÖĞÜS		2	0.021		1	0.013
GÖK		–			1	0.013

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
GÖK DEDE	58a	1	0.010		–	
GÖKÇE		7	0.073		6	0.080
GÖKÇE MURAD		1	0.010		1	0.013
GÜL ABDAL		1	0.010		–	
GÜL DEDE	16a	3	0.031		4	0.053
GÜL HAYR	39b	1	0.010		1	0.013
GÜL VELİ		1	0.010		1	0.013
GÜLABİ		14	0.458		11	0.147
GÜLLÜ		–		56b	2	0.027
GÜLLÜCE		1	0.010		–	
GÜNDOĞDU		–			1	0.013
GÜNDOĞMUŞ		1	0.010		1	0.013
GÜNDÜZ		2	0.021		9	0.120
GÜVENDİK		10	0.104		16	0.214
GÜRBENDE		1	0.010		–	
GÜVENÇ		–		18a	1	0.013
HABİB		10	0.14		5	0.067
HABİL		18	0.187		11	0.147
HACI		22	0.229		8	0.107
HACI ABDİ		3	0.031		2	0.027
HACI AHMED		8	0.083		15	0.200
HACI ALİ		11	0.115		20	0.267
HACI ARSLAN		1	0.010		–	
HACI AMİL		–			1	0.013
HACI AYVAZ		3	0.031		2	0.027
HACI BAYŞAYIŞ		–			1	0.013
HACI BALI		1	0.010		1	0.013
HACI BAYRAM		**48**	**0.500**		**27**	**0.361**
HACI BEKİR		4	0.042		2	0.027
HACI BEY		1	0.010		–	
HACI BÜNYAD		3	0.031		3	0.040

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
HACI CELAL		1	0.010		2	0.027
HACI DAVUD		1	0.010		3	0.040
HACI DEDE		1	0.010		2	0.027
HACI DURMUŞ		1	0.010		1	0.013
HACI EBİ		1	0.010		1	0.013
HACI ELVAN		1	0.010		1	0.013
HACI EMİR		2	0.021		2	0.027
HACI FAKİH		–			1	0.013
HACI HALİL		4	0.042		9	0.120
HACI HAMZA		2	0.021		3	0.040
HACI HASAN		5	0.052		9	0.120
HACI HAMDİ		1	0.010		1	0.013
HACI HIZIR		2	0.021		1	0.013
HACI HİMMET		1	0.010		4	0.053
HACI HÜSEYİN		3	0.031		7	0.094
HACI İBRAHİM		3	0.031		2	0.027
HACI İLYAS		2	0.021		6	0.080
HACI İSA		1	0.010		2	0.027
HACI İSAK		1	0.010		1	0.013
HACI İSMAİL		1	0.010		1	0.013
HACI KARA		1	0.010		1	0.013
HACI KASAB		1	0.010		1	0.013
HACI KASIM		1	0.010		1	0.013
HACI KAYA		–			1	0.013
HACI KEMAL		1	0.010		4	0.053
HACI KARA		–			1	0.013
HACI KÖRPE	9b	1	0.010		1	0.013
HACI MAHMUD		3	0.031		9	0.120
HACI MADEN		3	0.031		1	0.013
HACI MANSUR		1	0.010		1	0.013

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
HACI MEHMED		9	0.091		22	0.291
HACI MEZİD		–			3	0.040
HACI MURAD		5	0.052		8	0.107
HACI MUSTAFA		7	0.073		8	0.107
HACI MUSA		1	0.010		3	0.040
HACI MÜRÜVVET		1	0.010		–	
HACI MÜSTECAB		–			1	0.013
HACI NASIR		–			3	0.040
HACI NASUH		–			1	0.013
HACI NEBİ		–			2	0.027
HACI NURULLAH		2	0.021		4	0.053
HACI ÖMER		2	0.021		2	0.027
HACI PİR		1	0.010		–	
HACI PİR AHMED		–			2	0.027
HACI PİR ALİ		–			1	0.013
HACI PİR KULU		1	0.010		–	
HACI PİRİ		–			3	0.040
HACI RAMAZAN		5	0.052		2	0.027
HACI RECEB		1	0.010		2	0.027
HACI SALİH		1	0.010		–	
HACI SATILMIŞ		1	0.010		2	0.027
HACI SELMAN		–			2	0.027
HACI SEVİNDİK		1	0.010		1	0.013
HACI SIDDIK		1	0.010		1	0.013
HACI SİNAN		1	0.010		1	0.013
HACI SİNAN		1	0.010		1	0.013
HACI SÜLEYMAN		2	0.021		3	0.040
HACI ŞAH KULU						
HACI ŞEMSEDDİN		1	0.010		1	0.013
HACI ŞEYH ALİ		1	0.010		2	0.027

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
HACI TAYYİB	–				2	0.027
HACI ÜMMET		–			2	0.027
HACI VAKKAS		–			1	0.013
HACI VELİ		1	0.010		2	0.027
HACI YAKUB		2	0.021		2	0.027
HACI YAYLA		1	0.010		2	0.027
HACI YUSUF		2	0.021		7	0.094
HACI ZEYD		–			1	0.013
HACI ZÜLFİKAR		1	0.010		1	0.013
HAFIZ		1	0.010		–	
HALEF		1	0.010		–	
HALET	11b	1	0.010		–	
HALİL		**99**	**1.031**		**99**	**1.323**
HAMİD		1	0.010		–	
HAMİDİN		1	0.010		1	0.013
HAMDİ		5	0.052		4	0.053
HAMDULLAH		18	0.187		28	0.374
HAMZA		**107**	**1.114**		**100**	**1.337**
HAMZA BALI		1	0.010		1	0.013
HAMZA FAKİH		–			1	0.013
HAMZA HACI		–			1	0.013
HAN		1	0.010		2	0.027
HAN AHMED		2	0.021		2	0.027
HAN FAKİH		–			1	0.013
HAN KULU		–			1	0.013
HAN PAŞA		1	0.010		1	0.013
HANEFİ		5	0.052		3	0.040
HANEFİ FAKİH		1	0.010		1	0.013
HANİFİ		3	0.031		2	0.027

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
HARUN		1	0.010		–	
HASAN		**295**	**3.071**		**181**	**2.419**
HASAN ABDAL		1	0.010		–	
HASAN ALİ		1	0.010		1	0.013
HASAN BALI		1	0.010		–	
HASAN DEDE		–			1	0.013
HASAN FAKİH		–			1	0.013
HAŞİMİ		1	0.010		–	
HAYATİ		1	0.010		1	0.013
HAYDAR		34	0.354		19	0.254
HAYR		1	0.010		1	0.013
HAYRAN		4	0.042		4	0.053
HAYREDDİN		1	0.010		1	0.013
HAYRULLAH		1	0.010		–	
HIZIR		**190**	**1.977**		**105**	**1.403**
HIZIR ABDAL		–			1	0.013
HIZIR BALI		12	0.125		6	0.080
HIZIR FAKİH		5	0.052		2	0.027
HİDAYET		1	0.010		–	
HİMMET		**112**	**1.166**		**95**	**1.270**
HOCA		3	0.031		5	0.067
HOCA ALİ		3	0.031		4	0.053
HOCA BEY		3	0.031		1	0.013
HOCA İSHAK		1	0.010		–	
HOCA YAKUB		–			1	0.013
HÖSÜN	68a	2	0.021		1	0.013
HUBYAR	9a	7	0.073		5	0.067
HURSİD		–			2	0.027
HUYUŞ		–		11b	1	0.013
HÜDABAHŞ		1	0.010		2	0.027

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
HÜDAVERDİ		10	0.416		24	0.321
HÜSAM		6	0.062		2	0.027
HÜSAM FAKİH		1	0.010		2	0.027
HÜSEYİN		**372**	**3.873**		**223**	**2.980**
HÜSEYİN ABDAL		–			1	0.013
HÜSEYİN FAKİH		2	0.021		2	0.027
HÜSEYİN KULU		5	0.052		1	0.013
İBADULLAH		2	0.021		3	0.040
İBRAHİM		**197**	**2.050**		**139**	**1.858**
İBRAHİM FAKİ		–			1	0.013
İDRİS		25	0.260		20	0.267
İHTİYAR		27	0.281		19	0.254
İL		1	0.010		–	
İL ALDI		–			1	0.013
İL EMİN		–			1	0.013
İLBAGUR	69a	1	0.010		1	0.013
İLYAS		**94**	**0.979**		**65**	**0.869**
İMAM		–			1	0.013
İMAM KULU		3	0.031		–	
İMAM MUSA		–			1	0.013
İMAN		1	0.010		–	
İMİRZA		–			3	0. 040
İNAL ALİ		1	0.010		–	
'İNAN	18b	1	0.010		1	0.013
İNAYET		2	0.021		1	0.013
İSA		**93**	**0.958**		**73**	**0.976**
İSA HALI		4	0.042		2	0.027
İSA FAKİH		2	0.021		3	0.040
İSFENDİYAR		1	0.010		4	0.053
İSHAK		39	0.406		43	0.575
İSLAM		3	0.031		2	0.027
İSMAİL		**85**	**0.885**		**62**	**0.829**

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
İSRAFİL		3	0.031		5	0.067
İSRAİL		9	0.093		8	0.107
İSTİBA		–			1	0.013
İVAZ		6	0.062		3	0.040
İVAZ ŞAH		1	0.010		3	0.040
İZZEDDİN		2	0.021		–	
KABİL		7	0.073		7	0.094
KADEMBASDİ		1	0.010		3	0.040
KADI		2	0.021		–	
KADİR		3	0.031		–	
KADİR KULU		4	0.042		3	0.040
KADİR SOFU		1	0.010		1	0.013
KADİRİ		–			1	0.013
KADİMİ		1	0.010		–	
KADRİ		2	0.021		1	0.013
KALENDER		22	0.229		3	0.040
KANBER		1	0.010		2	0.027
KARA		2	0.021		2	0.027
KARA BALI		1	0.010		1	0.013
KARA HAMZA		–			2	0.027
KARA HÜSEYİN		1	0.010		1	0.013
KARA İLYAS		–			1	0.013
KARA KOÇ		–		60a	4	0.053
KARA URD		1	0.010		1	0.013
KARA MEHMED		2	0.021		1	0.013
KARA ÜMMET		1	0.010		1	0.013
KARA VELİ		1	0.010		2	0.027
KARACA		12	0.125		19	0.251
KARACA LÜTFULLAH		–			1	0.013
KARACA SÜLMEN		1	0.010		–	
KARAGÖZ		2	0.021		2	0.027

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
KARAMAN		3	0.031		3	0.040
KARAOĞLAN		1	0.010		–	
KARIMIŞ		–		60a	1	0.013
KARLU		2	0.021		4	0.053
KASIM		35	0.364		47	0.628
KASIM FAKİH		–			1	0.013
KAYA		37	0.385		32	0.428
KAYA FAKİH		1	0.010		1	0.013
KAYA HAN		1	0.010		–	
KAYALI	29b	2	0.021		–	
KEMAL		14	0.115		7	0.067
KENAN		3	0.031		5	0.067
KEREM		1	0.010		1	0.013
KEREMÖDEMİŞ		–			1	0.013
KERİM		1	0.010		1	0.013
KESKİN		–		8b	4	0.053
KESLİK		1	0.010		1	0.013
KILAVUZ		2	0.021		1	0.013
KILIÇ		2	0.021		8	0.107
KINIK		1	0.010		–	
KIYAS		1	0.010		1	0.013
KIYMAS	58b	1	0.010		1	0.013
KIZIL	46a	1	0.010		–	
KİCİ BEY		1	0.010		–	
KOCA		1	0.010		–	
KOCAMAN	51b	1	0.010		–	
KOÇ ALİ		7	0.073		5	0.067
KOÇ BABA		–			1	0.013
KOCU		2	0.021		1	0.013
KOÇDAN		–		13a	1	0.013

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
KONMUŞ		1	0.010		–	
KORKUD		2	0.021		2	0.027
KOYUN		–		60b	3	0.040
KOYUN ŞEHY		–		54a	1	0.013
KÖKES	65a	1	0.010		–	
KÖSE ŞABAN		1	0.010		1	0.013
KÖSİ	13b	2	0.021		4	0.053
KUBAD		29	0.302		35	0.468
KULAVUZ		1	0.010		2	0.027
KULAĞIZ		–			3	0.040
KULKAL	60b	2	0.021		–	
KULU		35	0.364		19	0.254
KUMARİ		–			1	0.013
KUMAŞ		1	0.010		–	
KUMRAL		–			1	0.013
KURD		1	0.010		–	
KURDTUTAN		–			1	0.013
KUTBEDDİN		2	0.021		3	0.040
KUTLU BEY		2	0.021		1	0.013
KÜÇÜK		7	0.073		6	0.080
LATİF		8	0.083		3	0.040
LÜTFİ		3	0.031		3	0.040
LÜTFULLAH		8	0.083		16	0.214
MADAN	29a	3	0.031		2	0.027
MADEN		**51**	**0.531**		**12**	**0.160**
MAGAZ	66b	1	0.010		1	0.013
MAHARA		–		57a	1	0.013
MAHMUD		**151**	**1.572**		**131**	**1.751**
MAHMUD ÇELEBİ		1	0.010		1	0.013
MAHMUD FAKİH		1	0.010		1	0.013
MAHSUM		1	0.010		–	
MAKSUD		27	0.281		28	0.374

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
MALKOÇ		2	0.021		1	0.013
MAMIK		1	0.010		–	
MANSUR		36	0.375		24	0.321
MARUF		1	0.010		–	
MA'SUM		2	0.021		2	0.027
MA'SUR		–			1	0.013
MAZLUM		–			1	0.013
MEHDİ		7	0.073		3	0.040
MEHMED		**604**	**6.288**		**341**	**4.558**
MEHMED FAKİH		1	0.010		3	0.040
MELDAN		–		31b	1	0.013
MEMİ		24	0.250		15	0.200
MEMÜK		1	0.010		1	0.013
MENDEK		–		15a	1	0.013
MENTEŞE		15	0.156		16	0.214
MERCAN		1	0.010		–	
MERDAN		–			2	0.027
MERVANİ	63b	1	0.010		–	
MESUD		–			1	0.013
MESAYİH		–			1	0.013
MEVLANA ALİ		1	0.010		1	0.013
MEVLANA BAYEZID		1	0.010		–	
MEVLANA HASAN		1	0.010		1	0.013
MEVLANA İSA		1	0.010		1	0.013
MEVLANA KASIM		1	0.010		1	0.013
MEVLANA MUSA		–			1	0.013
MEYDAN		1	0.010		–	
MEZİD		12	0.125		23	0.307
MEZİD FAKİH		1	0.010		–	
MİHMAD	19a	2	0.021		5	0.067
MİHMAN		2	0.021		–	
MİHNET		1	0.010		1	0.013

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
MİHEYAR		1	0.010		–	
MİKDAD		–			1	0.013
MİR		1	0.010		1	0.013
MİR KULI		1	0.010		1	0.013
MİR VELİ		1	0.010		–	
MİRZA		4	0.042		3	0.040
MİSKİN		–			1	0.043
MUARRİF		–			1	0.013
MUHAMMED		**49**	**0.510**		**48**	**0.241**
MUHARREM		**60**	**0.625**		**32**	**0.428**
MUHİB		1	0.010		–	
MUHTAR		11	0.115		–	
MUHYİDDİN		1	0.010		–	
MURAD		**87**	**0.906**		**82**	**1.096**
MURAD FAKİH		1	0.010		–	
MURTAZA		38	0.396		6	0.080
MUSA		**153**	**1.593**		**134**	**1.791**
MUSA DEDE		–			1	0.013
MUSA FAKİH		–			1	0.013
MUSA ŞEYH		–			1	0.013
MUSLU		2	0.021		–	
MUSTAFA		**441**	**4.591**		**237**	**3.168**
MUSTAFA FAKİH		1	0.010		–	
MUTTALİB		2	0.021		–	
MUZAFFER		7	0.073		10	0.134
MÜ'MİN		–			3	0.040
MÜ'MİN ÇELEBİ		–			1	0.013
MÜNADİ		1	0.010		–	
MÜNCİ	13a	1	0.010		–	

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
MÜNEVVER		1	0.010		3	0.040
MÜRSEL		3	0.031		4	0.053
MÜRİVVET		17	0.177		24	0.321
MÜSAFİR		1	0.010		1	0.013
MÜSLİM		12	0.125		6	0.080
MÜSLÜMAN		–			1	0.013
MÜSTECAB		25	0.260		4	0.053
MÜSERREF		–			1	0.013
MÜSTAK	69a	1	0.010		–	
MÜYESSER		15	0.156		5	0.067
MAMİ		–			1	0.013
NAŞİ		1	0.010		1	0.013
NASİB		9	0.094		8	0.107
NASİR		–			1	0.013
NASRULLAH		1	0.010		1	0.013
NASUH		22	0.229		17	0.227
NAZAR		30	0.312		25	0.334
NEBİ		**97**	**1.010**		**71**	**0.949**
NEBİ FAKİH		1	0.010		3	0.040
NEFES		9	0.094		10	0.131
NESİMİ		23	0.239		24	0.321
NESİMİ FAKİH		1	0.010		–	
NESİL		1	0.010		–	
NESLİ		1	0.010		–	
NİMETULLAH		1	0.010		2	0.027
NİYAZ		4	0.042		–	
NUR ALİ		8	0.083		4	0.053
NUR DEDE		1	0.010		1	0.013
NUR HAMUN		–		40a	1	0.013
NUR HAN		4	0.042		2	0.027
NUR HASAN		–			1	0.013

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
NUR YAHŞİ		1	0.010		–	
NUR YAHYA	13a	2	0.021		–	
NURAN		1	0.010		1	0.013
NURDAN	31b	2	0.021		2	0.027
NURDUTAN		1	0.010		–	
NURE FAKİH		–			1	0.013
NURİ		2	0.021		2	0.027
NURİ DEDE		1	0.010		1	0.013
NURİBAHS		–		46a	2	0.027
NURİCE		1	0.010		1	0.013
NURLU		–			3	0.040
NURUBENDE		1	0.010		–	
NURULLAH		24	0.250		25	0.334
NUSRET		4	0.042		5	0.067
OĞUZ	17a	2	0.021		2	0.027
OL HAN		1	0.010		–	
ORUÇ		40	0.416		22	0.294
ORUÇ ŞEH		1	0.010		1	0.013
OSMAN		**135**	**1.403**		**44**	**0.588**
OSMAN FAKİH		1	0.010		1	0.013
OTAMIŞ		–			1	0.013
ÖDÜL	25a	5	0.052		2	0.027
ÖMER		**130**	**1.353**		**47**	**0.628**
ÖZGÜN		1	0.010		1	0.013
ÖKKAŞE (ÖKKEŞ)	33a	1	0.010		–	
PASE		–			1	0.013
PERVANE		1	0.010		1	0.013
PİR AHMED		18	0.187		20	0.267
PİR ALİ		17	0.177		11	0.147
PİR AZİZ		–			1	0.013

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
PİR BABA		1	0.010		–	
PİR BENDE		1	0.010		2	0.027
PİR BUDAK		5	0.052		2	0.027
PİR CİVAN		9	0.094		1	0.013
PİR DEDE		12	0.125		14	0.187
PİR FAKİH		1	0.010		1	0.013
PİR GAİB		5	0.052		5	0.067
PİR HASAN		1	0.010		3	0.040
PİR HACI		1	0.010		1	0.013
PİR HOCA		1	0.010		2	0.027
PİR HUN		1	0.010		1	0.013
PİR İNAN		1	0.010		1	0.013
PİR KADEM		1	0.010		–	
PİR KALEM		1	0.010		–	
PİR KULU		25	0.260		33	0.441
PİR MEHMED		10	0.104		12	0.160
PİR MEZİD		2	0.021		2	0.027
PİR MUHAMMED		–			1	0.013
PİR NAZAR		4	0.042		7	0.094
PİR NEFES		10	0.104		11	0.147
PİR SAİD		1	0.010		–	
PİR SULTAN		1	0.010		–	
PİR VELİ		24	0.250		38	0.508
PİRCE		4	0.042		3	0.040
PİRİ		**42**	**0.437**		**67**	**0.895**
PİRİ FAKİH		–			1	0.013
PİR HÖSÜN		1	0.010		–	
PİRLÜ		4	0.042		5	0.067
PİRÜBENDE	19a	4	0.042		2	0.027
PİRZADE		4	0.042		3	0.040
PİYALE	11b	1	0.010		–	
POLAD		3	0.031		3	0.040

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
RAHMAN KULU		1	0.010		1	0.013
RAMAZAN		**154**	**1.603**		**139**	**1.858**
RECEB		**129**	**1.343**		**59**	**0.788**
RESUL		**48**	**0.500**		**26**	**0348**
REYBİ		1	0.010		1	0.013
REYHAN		1	0.010		2	0.027
REYHAN ŞEH		–			1	0.010
RIDVAN		5	0.052		–	
RIZA		2	0.021		1	0.013
RÜSDEM		9	0.093		11	0.147
SAAT		3	0.031		5	0.067
SADAKA		1	0.010		–	
SADİ		4	0.042		2	0.027
SADIK		3	0.031		2	0.027
SADULLAH		7	0.073		16	0.214
SAFA		11	0.114		11	0.147
SAFİ		3	0.031		–	
SAĞRICI		–		9a	1	0.013
SAİD VAKKAS		1	0.010		1	0.013
SAKCA		1	0.010		–	
SALI		6	0.062		3	0.040
SALİH		9	0.094		6	0.080
SALİH ŞAH		1	0.010		1	0.013
SALTIK		–			4	0.053
SALMAN	47b	3	0.031		–	
SAMİ		2	0.021		1	0.013
SARU		6	0.62		9	0.120
SARU HAN		1	0.010		1	0.013
SARU VELİ		1	0.010		1	0.013
SARUCA		1	0.010		2	0.027

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
SATI		6	0.062		10	0.134
SATILMIŞ		**116**	**1.208**		**45**	**0.601**
SATİR		–			1	0.013
SEFER		23			6	0.080
SEFER ŞAH		1	0.010		–	
SELAM		1	0.010		–	
SELAMET		1	0.010		1	0.013
SELİM		2	0.021		5	0.067
SELMAN		2	0.021		8	0.107
SEVDİYAR	35b	1	0.010		–	
SEVİNÇ		1	0.010		2	0.027
SEVİNDİK		31	0.323		32	0.428
SEYDİ		31	0.323		41	0.548
SEYDİ AHMED		17	0.177		28	0.374
SEYDİ ALİ		15	0.156		14	0.187
SEYDİ FAKİH		1	0.010		2	0.027
SEYDİ GAZİ		1	0.010		2	0.027
SEYDİ KASIM		–			1	0.013
SEYDİ MAHMUD		1	0.010		–	
SEYDİ MEHMED		2	0.021		1	0.013
SEYDİ MUHAMMED		–			1	0.013
SEYDİ ŞAH		1	0.010		–	
SEYFEDDİN		1	0.010		–	
SEYFİ		2	0.021		–	
SEYYİD GAZİ		–			1	0.013
SIDDIK		3	0.031		–	
SİNAN		1	0.010		2	0.027
SİNAN FAKİH		–			1	0.013
SİYAMİ		3	0.031		1	0.013
SOFU		–			2	0.027
SÖKLÜ		2	0.021		1	0.013
SUBOĞAN		–			1	0.013

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
SUNULLAH		1	0.010		–	
SÜBHANVERDİ		1	0.010		1	0.013
SÜLEMİŞ		–			1	0.013
SLEYMAN		**94**	**0.979**		**68**	**0.909**
SÜLEYMAN FAKİH		2	0.021		1	0.013
SÜLMEN		14	0.136		21	0.280
ŞABAN		**159**	**1.655**		**86**	**1.149**
ŞA'DAN	41b	1	0.010		1	0.013
ŞADİ		8	0.083		4	0.053
ŞADAN		1	0.010		1	0.013
ŞAH ALİ		6	0.062		3	0.040
ŞAH ÇELEBİ		–			1	0.013
ŞAH HÜSEYİN		1	0.010		1	0.013
ŞAH KUBAD		–			1	0.013
ŞAH KULU		**27**	**0.281**		**55**	**0.735**
ŞAH RUH		–			1	0.013
ŞAH RUY		–		27b	1	0.013
ŞAH VELİ		1	0.010		1	0.013
ŞAHABEDDİN		1	0.010		1	0.013
ŞAHİN		–			1	0.013
ŞAHVERDİ		5	0.052		2	0.027
ŞAMİL		2	0.021		1	0.013
ŞEH BALI		1	0.010		–	
ŞEHRİ		–			1	0.013
ŞEHRİMAN	49a	1	0.010		3	0.040
ŞEHRİYAR		12	0.125		10	0.133
ŞEHSUVAR		13	0.136		18	0.241
ŞEMİYÜDDİN		–			1	0.013
ŞEM'İ	56a	1	0.010		–	
ŞEMS		1	0.010		2	0.027
ŞEMSEDDİN		–			2	0.027

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
ŞEMSİ		1	0.010		1	0.013
ŞEREF		1	0.010		2	0.027
ŞEREFRAZ	38b	1	0.010		–	
ŞEREFİ		–			1	0.013
ŞERİF		1	0.010		2	0.027
ŞEYH		–			1	0.013
ŞEYH ABDAL		–			1	0.013
ŞEYH AHMED		–			1	0.013
ŞEYH ALİ		1	0.010		2	0.027
ŞEYH ARSLAN		1	0.042		1	0.013
ŞEYH BEYİ	45b	1	0.010		1	0.013
ŞEYH FAKİH		2	0.021		–	
ŞEYH İBRAHİM		1	0.010		1	0.013
ŞEYHİ		5	0.052		4	0.053
ŞİİR	36b	1	0.010		1	0.013
SUAYB		1	0.010		1	0.013
SÜCA'		–			1	0.013
ŞÜKRULLAH		13	0.135		7	0.094
ŞÜKRÜ		2	0.021		1	0.013
ŞÜKÜR		7	0.072		7	0.094
TABDUK	65a	1	0.010		–	
TAHİR		6	0.062		17	0.227
TAHİR FAKİH		–			1	0.013
TANRIVERDİ		5	0.05		4	0.053
TANRIVERMİŞ		7	0.073		5	0.067
TAŞKUN		4	0.042		1	0.013
TATAR		–			1	0.013
TAYKUZ		1	0.010		–	
TAYYİR		9	0.094		10	0.134
TEKİ		–			1	0.013

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
TEKELİ		–			1	0.013
TEKES		1	0.010		1	0.013
TEMÜR		–			1	0.013
TEMÜR DEDE		2	0.021		2	0.027
TERCÜMAN		2	0.021		–	
TERZİ HAMZA		1	0.010		1	0.013
TİMUR		7	0.073		4	0.053
TİMUR HAN		2	0.021		3	0.040
TOKLU ÇELEBİ		1	0.010		1	0.013
TOPALAK		1	0.010		–	
TOR DEM	11b	1	0.010		–	
TOR HACI		1	0.010		–	
TOR HASAN		1	0.010		7	0.094
TOR HALİL		–			1	0.013
TOR HOCA		1	0.010		2	0.027
TOR ŞAH		1	0.010		1	0.013
TORA HAN		2	0.021		3	0.040
TORA HOCA		1	0.010		2	0.027
TUĞRUL		–		13a	2	0.027
TURA BEY		1	0.010		–	
TURA HACI		1	0.010		2	0.027
TÜRABİ		10	0.014		1	0.013
TURAN		2	0.021		1	0.013
TURAN ABDAL		1	0.010		1	0.013
TURGUD		11	0.115		12	0.160
TURHAN		5	0.052		6	0.080
TÜREMİŞ	11b	1	0.010		–	
TÜRKMEN		–		39b	1	0.013
TÜRKMEN ŞAH		3	0.031	36b	2	0.027
UBEYD		1	0.010		–	
UĞURLU		6	0.062		–	

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
UĞURLU FATİH		1	0.010		1	0.013
ULAŞ		1	0.042		9	0.120
ULU		1	0.010		2	0.027
ULU BEY		1	0.010		–	
ULUCA	41b	1	0.010		–	
UMUR FAKİH		1	0.010		1	0.013
UMUR SOFU		–			1	0.013
URUZ		1	0.010		1	0.013
USTAGİR		–		62a	1	0.013
ÜMİD		–			1	0.013
ÜMMET		30	0.311		20	0.267
ÜNSİDDİN		–		28a	1	0.013
ÜVEYS		26	0.271		28	0.374
ÜVEYS KULU		1	0.010		1	0.013
VEFA		2	0.021		6	0.080
VEFADAR		1	0.010		1	0.013
VELED		1	0.042		1	0.013
VELİ		**166**	**1.728**		**185**	**2.473**
VELİ ABDAL		–			1	0.013
VELİ FAKİH		3	0.031		6	0.080
VELİ ŞEYH		1	0.010		–	
VELİ İMAM		–			1	0.013
VELİ KADI		–			1	0.013
VEYSEL		1	0.010		4	0.053
VERMİŞ		1	0.010		–	
VİLDAN		4	0.042		1	0.013
YADİGAR		6	0.062		3	0.040
YAĞAN	50a	1	0.010		–	
YAHŞİ		16	0.167		17	0.227
YAHŞİ FAKİH		–			1	0.013
YAHYA		28	0.291		16	0.214

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
YAHYA FAKİH		1	0.010		1	0.013
YAKUB		**54**	**0.562**		**36**	**0.481**
YANARU	69b	1	0.010		–	
YANIŞ	28b	1	0.010		1	0.013
YANIŞ FAKİH		1	0.010		1	0.013
YAR		–			1	0.013
YAR AHMED		7	0.073		13	0.174
YAR ALİ		–			1	0.013
YARAMIŞ	11b	4	0.042		5	0.067
YARAŞ		–		40a	1	0.013
YARGELDİ		–			2	0.027
YARLI		1	0.010		–	
YAYLA		13	0.135		15	0.200
YAYLA HACI		–			1	0.013
YAZICI		–			1	0.013
YENİ BEYLİ		–		18b	1	0.013
YETİLMİŞ		1	0.010		–	
YEVM ABDAL		1	0.010		–	
YEVM HAYR		2	0.021		2	0.027
YEVMGELDİ	41b	1	0.010		1	0.013
YEVAM		1	0.010		–	
YOL DEDE		1	0.010		1	0.013
YOL KULU		12	0.125		12	0.160
YOLCU	61a	1	0.010		–	
YÖRÜK		–		56b	1	0.013
YUNUS		25	0.260		29	0.388
YUNUS ABDAL		–			1	0.013
YURD BEYİ	38b	2	0.021		6	0.080
YURDTUTAN	66a	1	0.010		1	0.013
YUSUF		**182**	**1.895**		**169**	**2.259**
YUSUF FAKİH		1	0.010		3	0.040

TD. 38 ÇORUMLU KAZASI	KİŞİ ADI			BABA ADI		
A D L A R	Varak	Aded	%	Varak	Aded	%
ZAHİD		3	0.031		3	0.040
ZAKİR		1	0.010		2	0.027
ZATİ		1	0.010		–	
ZATİYAR		–			1	0.013
ZEKERİYA		8	0.083		2	0.027
ZEYN		–			1	0.013
ZEYNEL		10	0.104		1	0.013
ZEYNELABİDİN		–			1	0.013
ZEYNİ		3	0.031		–	
ZEYNİ FAKİH		1	0.010		1	0.013
ZÜLFİKAR		13	0.135		3	0.040

16. YÜZYILDA İDÂRÎ, İKTİSÂDÎ VE SOSYAL AÇIDAN KARGI KAZÂSI

AHMET KANKAL*

TARİHİ

1671 Malazgirt Zarferi'ni müteâkiben, Anadolu'ya akan Türkler tarafından ve muhtemelen Emir Dânişmend'e bağlı kumandanlardan Çankırı ve Kastamonu civârının fâtihi Emir Karatigin tarafından 1083-1084 yıllarında fethedilmiş olması îcâb eden Kargı[1], tarihî kayıtlarda pek zikredilmez. Târihî seyir olarak Dânişmendliler, Anadolu Selçukluları ve Cândâroğulları'nın eline geçmiş olan Kargı ve civârı, Yıldırım Bâyezid zamanında 1392-1393[2] yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş, ancak 1402 yılında Timur'un gâlibiyeti ile neticelenen Ankara Savaşı'ndan sonra, tekrar Cândâroğulları'na iâde edilmiştir. Çelebi Mehmet'in idâreye hâkim olmasından sonra, Cândâroğlu hükümdârı İsfendiyâr Bey'in oğlu Kâsım Bey ile Çelebi mehmet arasında bir dostluk vücûda gelmiş, bunun neticesinde de Cândâroğulları arâzîsinden Çankarı, Kaleçik, Tosya ve muhtemelen Kargı, Çelebi Mehmet'in emri ile İsfendiyâr Bey tarafından oğlu Kâsım Bey'e terkedilmiştir (1416-1417)[3].

Kâsım Bey'in hâkimiyetinin Çankarı, Kalecik ve Tosya hâricinde Kargı'ya kadar uzandığını, tahrir defterlerinde geçen ve Kâsım Bey'in Çankarı'da inşâ ettirmiş olduğu imâretine, Kargı kazâsına bağlı Yazıkilise nâm-ı diğer Dereköy adlı karyeyi vakfetmiş olduğu kayıttan öğreniyoruz. Ayrıca Kâsım Bey'in vakfiyesinin birer sûreti gerek Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü[4], gerekse Vakıflar Genel Müdürlüğü[5] arşivlerinde mevcuttur.

(*) Ankara Üniv., Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

(1) Daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya Tarihi, İstanbul, 1322, C.II; J.H.Mordtmann, İslâm Ans. "Çankırı" md. C.III, s. 357-359; Yaşar yücel, XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Canbar-ŞOğulları Beylikleri, TTK. Ankara, 1980.

(2) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, KTB, Ankara, 1985, s. 73; Neşrî Tarihi C.I, KTB, Ankara, 1983, s. 154.; Oruç Beğ Tarihi, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 56.

(3) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 87-88.; Neşrî Tarihi C.II, TTK, Ankara 1957, s. 540-541.

(4) Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Eskino: 2289/2269, Yeni no: 194.

(5) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 593 no'lu Anadolu Defteri'nin 247. sahifesinde bulunan ve Şeyh Bahâeddin Zâviyesi vakfı diye kayıtlı olan vakfiye aslında Kâsım Beğ imâretinin vakfiyesidir. Üstelik vakfiye tarihi H. 633 olarak yanlış kaydedilmiş olup H. 833 olmalıdır.

Muhtemelen Kargı bu tarihlerde henüz isminden söz ettirecek kadar büyük bir yerleşim merkezi değildi.

Kâsım Bey'in Osmanlılar'a bağlı yarı müstakil bir hükûmet sürdüğü târihen sâbittir. Kâsım Bey'in 1430 tarihinden sonra vefât ettiği zannedilmektedir[6]. Buna göre, Kargı da bu tarihten sonra tamâmen Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve tesis edilen Çankırı Sancağı'nın bir kazâsı olmuştur. Ancak bunun tarihini ve ilk tahririn de ne zaman yapıldığını kat'î olarak bilemiyoruz. Elimizde mevcut Çankırı'ya âit en eski tahrir defterleri Başbakanlık Arşivi, Tapu Tasnifi'nde 100 numarada kayıtlı 1521 tarihli Mufassal Defter ve onun icmâli yine Tapu Tasnifi 97 numarada kayıtlı 1520 tarihli Tımar İcmâl Defteri'dir. Bu defterlerdeki kayıtlara göre bu tarihten önce iki tahririn daha yapıldığını anlaşılmaktadır[7]. Vakıf kayıtlarını ise Tapu tasnifi 438 numarada, Kânûnî Sultân Süleymân devri kayıtlarını ihtivâ eden ve tarihi kat'î olmamakla birlikte 1530 olarak kabûl edilen tahrir defterinden çıkardık. Yine Başbakanlık Arşivi Mâliyeden Müdevver Defterler tasnifinde 291 numarada kayıtlı 1555 tarihli bir Evkâf Defteri daha mevcuttur.

Son tahrirler ise III. Murad zamanına âittir. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-u Kadîme Arşivi 81 numarada kayıtlı 1579 tarihli Mufassal Defter ve onun icmâli 274 numarada kayıtlı aynı tarihli Tımar İcmâl Defteri ile 578 numarada kayıtlı 1580 tarihli Evkâf Defterleri kullandığımız başlıca tahrir defterleridir.

İşte bahsetmiş olduğumuz bu tahrir defterlerine göre Kargı, 16. yüzyılda Anadolu Eyâleti'ne bağlı Çankırı Sancağı'nın on kazâsından bir tanesi olup yevmî 15 akç alık kadılıktır[8]. Bugün, Çorum İli'ne bağlı İlçe olan Kargı, herne kadar Çorum merkezine yakın olsa da 16. yüzyılda Çankarı'ya bağlıdır ve bunda da âmil olan husûs tamâmen tabiî hudûd ile alâkalıdır. Bu hudûdu ise Kızılırmak teşkîl etmektedir. Bugün dahî Kargı'nın Çorum merkezi ile sıkı ilişkiler içinde olduğu pek söylenemez.

Kargı, coğrafî vaziyet itibâriyle engebeli bir arâzîye sâhip olup, köyleri Kızılırmak ve Devrez Çayı boyunca teşekkül etmiştir. Kâtip Çelebi, Kargı merkezi için "etrâfı sengistân cibâl arasında bir düz yerde vâkı' cümle

(6) Kâsım Beğ'in imâreti için tertip ettirdiği vakfiyesinin tarihi 1430'dur. Buna göre Kâsım Beğ'in bu tarihte henüz hayatta olduğu ve bu tarihlerden sonra vefât ettiği zannedilmektedir.

(7) Başbakanlık Arşivi Tapu Tasnifi 100 numarada kayıtlı Mufassal Defter'in 299. sahifesindeki kayıt: "Mezkûrûn sipâhiyân an kadîm çiftliklerin dutugelmişlerdir Mevlânâ Vildân defterinde ataları mu'âf kaydolunmuştur deyu defter-i Ca'fer'de mukayyed bulundu hâliyen defter-i cedîde vech-i meşrûh üzeri kaydolundu".

(8) BA TT 438, s. 736.

cevânibi bağ bir kasaba" diye bahseder[9].

Birbirine yakınlığı itibâriyle, gönderilen fermânlarda Tosya ile Kargı berâberce zikredilmiştir. 16. yüzyılda Kargı ile alâkalı Mühimme Defterleri'nde üç kayıt mevcuttur. Bunlar: 1576 yılında Kargı kadısının kardeşi ile birlikte kalpazanlıktan bulunduğuna dâir kayıt[10]; Eğri Sipâh ve Öküz Hayreddin adlı suhtelerin yörede halka zulümlerde bulunduğuna dâir kayıt[11] ve Kargı şubaşısında fukarâya zulmettiğine dâir kayıtlar[12] olup bunların tahkîk edilmesi, eğer suçları sâbit ise îcâbının yapılması için merkezden emirler gönderilmiştir.

KARGI'YA BAĞLI KÖYLER

16. yüzyılda ekseriyeti Türkçe isimler taşıyan Kargı'nın köyleri arasında dört aded kilise ismi taşıyan köy mevcuttur. Buralarda Bizans döneminden kalma kiliselerin mevcut olduğu ve isimlerin de onlara izâfeten verildiği anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda Kargı'ya bağlı 44 köyden bugün yarıdan fazlasının ismi mevcut değildir. Acabâ bu köyler terkedilmiş midir yoksa zamanla isimleri değişmiş midir bunu bilemiyoruz. Köylerin isimleri aşağıdaki şekildedir:

Afşar
Ağcakilise
Akkaya
Argunşeh - Argunşa
Arıklar
Bâdâmca
Bağözü
Balluca
Başvîrân
Beğdili
Çaykışla
Çehârşenbe
Çeştköyü
Çevlik
Değirmenözü n.d. Karaoğlan
Delüler

(9) Kâtip Çelebi, Cihannümâ, s. 647.
(10) Mühimme Defteri 28, s. 272 (18 Zilka'de 983).
(11) Mühimme Defteri 51, s. 24 (16 Şevvâl 991).
(12) Mühimme Defteri 53, s. 189 (27 Muharrem 992).

Eğzen
Felikkilise
Gökdere
Göl
İnal
Karaboya
Karakilise
Karapürçek
Karı
Kınıközü
Kızılsin
Kurd Gâzî
Mesûdlu
Mora
Obruk
Ortaluca
Ovaluca
Öküz
Pelidcik
Pelitözü
Runkuş
Sraycık
Sinânözü
Vîrâncık
Yalmansaray
Yaycılar
Yazıkilise n.d. Dereköy
Zeytûnözü

Yukarıdaki köyler dikkate alındığında 1521 yılında takrîbî nüfus açısından en büyük üç köy; 691 nüfuk ile Arıklar; 586 nüfus ile Runkuş ve 421 nüfus ile Pelidcik köyleridir. 1579 tarihinde ise; takrîbî 1613 nüfus ile Runkuş; 1236 nüfus ile Arıklar ve 976 nüfus ile Afşar köyleridir. Görüldüğü üzere Pelidcik köyü Runkuş ve Arıklar köyünün tersine yerini muhâfaza edememiştir.

Bu köylerin hâsılât açısından en büyükleri ise; 1521 yılında 8469 akça ile Runkuş; 7210 akça ile Arıklar ve 5995 akça ile Pelidcik köyleridir. 1579 yılında ise; 10500 akça ile Runkuş; 9710 akça ile Arıklar ve 8000 akça ile Pelidcik köyleridir. Yine görüldüğü üzere Pelidcik köyü nüfustakinin tersine hâsılât açısından yerini muhâfaza etmiştir.

Yukarıda verdiğimiz nüfusa o köyde bulunan kürekçi ve müsellemler de dâhildir, ancak bunların vergilerinin bir kısmı hâsılât içinde olmayıp pâdişâh hâsları içinde yer aldığından köylerin hâsılâtına dâhil edilmemiştir. Onun için nüfusa bakıp da hâsılâtın düşük olmasına şaşılmamalıdır.

NÜFUS

Kargı, 16. yüzyılda hudûdları dâhilinde hiçbir gayr-ı müslim yaşamayan tamâmen Türk ve Müslüman nüfusa sâhip bir kazâ husûsiyeti taşımaktadır. 1521 tarihinde Kargı şehri "Nefs-i Kargu"[13] diye kaydedilmiş diğer mahallelerinden bahsedilmemiştir. Bu da bize henüz o yıllarda Kargı'nın çok küçük bir yerleşim birimi olduğunu göstermektedir. Bu tahrire göre Kargı merkezinde 381 kişinin yaşamakta olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine 1521 yılında nüfusun ekseriyeti köylerde bulunmakta olup toplam 44 köyde tekrîben 7325 kişi yaşamaktadır[14].

1521 ile 1579'a kadar aradan geçen 58 yıllık dönemde Kargı'nın nüfusu bir misli artmış, en çok nüfus artışı şehrin merkezinde vukûbulmuştur. Ayrıca bu yılda Kargı şehri Nefs-i Kargı, Câmi-i Kebîr, İmam Beğ ve Hacı İlyas adlı dört mahalleye taksîm edilmiştir[15]. Bu mahallelerin nüfus bakımından en kalabalık olanı 346 nüfus ile Hacı İlyas mahallesidir. Bu dönemde Kargı'nın merkez nüfusu % 169'luk bir artış göstererek takrîben 1025'e ulaşmıştır. Yine köylerde yaşayan nüfus da % 99'luk bir artış göstererek 14648'e ulaşmıştır. 1579 yılında dikkati çeken bir nokta bekar nüfustaki artıştır.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi en fazla nüfus Runkuş ve Arıklar köyünde bulunmaktadır.

TOPRAK TASARRUFU

16. yüzyılda Kargı kazâsında yaşayan reâyânın elinde tuttuğu ve zirâatle meşgûl oldukları topraklara bakacak olursak; 1521 yılında 44 çift, 325 nîm çift ve 289 ekinlü bennâk şeklinde olduğu görülür. 1579 yılında ise çift ve nîm çift sayısında bir azalma söz konusu olup, çiftin dörtte birine tekâbül

(13) BA TT 100, s. 386.

(14) Yukarıda verdiğimiz rakamlar takrîbî rakamlar olup defterlerde geçen ve hane diye kaydedilenler 5 rakamı ile çarpılmış, mücerred ve muâf diye kaydedilenler ise tek kişi olarak değerlendirilmiş ve böylece nüfusun bulunması yoluna gidilmiştir. 1521 tahririnde Kargı merkezinde 70 Hane, 31 Mücerred, köylerinde ise 1362 Hâne, 493 Mücerred ve 22 Muâf kayıtlıdır. 1579 tarihinde ise Kargı merkezde 177 Hâne, 124 Mücerred, 16 Muâf: Köylerinde ise 2635 Hâne, 1442 Mücerred ve 31 Muâf kaydedilmiştir.

(15) TKGM KKA 81, v.177b-178b.

eden ve "zivle" diye adlandırılan bur toprak parçası kaydedilmiş ve ekinlü bennâk kendi geçimini temin edecek kadar nîm çiftten az miktârda toprak parçasını işleyen raiyyete denirdi. Buna göre 1579 yılında 19 çift, 284 nîm çift, 183 zivle ve 341 ekinlü bennâk kayıtlıdır. Bu rakamlar da toprağın giderek parçalandığını ve büyüklüğünü muhâfaza edemediğin göstermektedir.

Kargı kazası, çeltik alanları hâriç bırakıldığı takdîrde zirâat yapılabilir toprak açısından Çankırı Sancağı'nın en az toprağa sâhip kazâsıdır.

Kargı kazâsında 1521 yılında 10 sipâhî mevcûtken bu rakam 1579 yılında 34'e ulaşmıştır.

BAĞCILIK VE MEYVECİLİK

Kâtip Çelebi Kargı'dan "İyi ayvası ve çok üzümü olur" diye bahsetmektedir[16]. Tahrir defterlerine baktığımızda gerçekten de bağcılık ve meyveciliğin Kargı'da epey ileri derecede olduğu görülmektedir.

Defterlerde "öşr-ü bağ", "öşr-ü bostan", "öşr-ü meyve" "öşr-ü ceviz", "öşr-ü bâdem", "öşr-ü soğan" ve "öşr-ü sarımsak" adı altında toplanan vergi ve kadarlık bir istihsâl yekûnundanalınmaktaydı bunu tespit etmek hayli zordur.

Bunun için Kargı'da yetiştirilen mahsûlün istihsâl yekûnunu değil de bunlardan toplanan verginin akça olarak değerini vereceğiz. "Öşr-ü meyve" tâbirinin içerisine Kargı'da hangi tür meyvelerin dâhil olduğu da kesin olarak belli değildir.

Defterlerde bağ, bostan ve meyveden alınan vergi birlikte kaydedildiğinden, toplanan verginin ne kadarı bağ, ne kadarı bostan ve ne kadarı da meyveden alınmaktaydı bilemediğimizden her üçünün vergisini birlikte verdik. Buna göre 1521 yılında bağ, bostan ve meyveden alınan vergi 9.875 akça iken 1579'da % 183'lük artışla 27.938 akçaya ulaşmıştır. 1521 yılında en fazla bağcılık Arıklar köyünde yapılmaktayken 1579 yılında İnal köyünde yapılmıştır.

Cevizden alınan vergi ise ilk tahrirde 373 akça iken ikinci tahrirde % 61'lık artışla 601 akçaya yükselmiştir.

Bâdem ise ilk tahrirde 240 akçalık vergi değerine sâhipken ikinci tahrirde % 73'lük artışla 417 akçaya ulaşmıştır.

(16) Kâtip Çelebi, Cihannümâ, s. 647.

Soğandan alınan vergi 99 akça iken % 96 artışla 195 akça, Sarımsaktan alınan vergi ise ikinci tahrirde 524 akça olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü üzere en yüksek artış bağ, bostan ve meyve vergisinden olmuştur. 1521 yılında yetiştirilmeyen sarımsak 1579'da yetiştirilmiştir. Ceviz ağacı sayısı ise kaza dahilinde ilk tahrirde 186 iken ikinci tahrirde 300'e ulaşmıştır[17].

PAZARLAR VE İŞLETMELER

Bir yerde pazar kurulmasının şartı ne o yerin nüfus durumuna ve ne de idârî birimin merkezi olma husûsiyetine sâhip bulunmasına bağlı değilsede yine de pazarlar, şehri tamamlayıcı bir husûsiyete sâhiptirler.

Kargı'nın merkezinde kurulan pazarın yıllık geliri 1521 yılında 600 akça[18] iken nüusun artış göstermesiyle birlikte gelir de 1579 yılında 200 akçaya ulaşmıştır. Bu gelir Kargı câmiinin vakfıdır[19].

Kargı merkezinde kurulan pazardan başka Öküz köyünde de pazarın kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu pazarın geliri ise daha düşük olup yıllık 300 akçadır[20]. Pazarın kurulduğuna dâir kayıt 1579 tahririnde mevcuttur.

Son tahrîrde Kargı'da bir boyahânenin olduğu kayıtlıdır. Geliri pâdişah hâsları içinde yer alan boyahânenin yıllık geliri 500 akçadır[21]. Boyahânenin hâricinde Kargı'da herhangi bir işletmenin var olduğu kayıtlı değildir.

HUBUBAT ÜRETİMİ

16. yüzyılda Kargı'da ekseriyetle hubûbât üretimi yapılmış buna mukâbil bakliyât üretimi hiç yapılmamıştır. Hubûbâtta ise Buğday, arpa ve cüz'î miktarda darı üretimi gerçekleştirilmiştir. kargı, her iki tahrirde de Çankırı Sancağı'nın en az hubûbât üretimi yapılan kazâsı durumundadır. Bu da tamâmen tabîî şartlar ile alâkalıdır.

(17) BA TT 100 no'lu defterin Kargı Nâhiyesi'ndeki kayıtlarına göre her ceviz ağacından iki akça resm alınmıştır. Buna göre toplanan ceviz resmini ikiye bölerek kazâdaki ceviz ağacı sayısı tespit edilmiştir.

(18) BA TT 438, s. 738.

(19) TKGM KKA 578, v.127a.

(20) TKGM KKA 81, v.182b.

(21) TKGM KKA 274, s.2

1521 yılında 1.044.917,5 kg. olan buğday üretimi 1579 yılında % 21'lik bir artış göstererek 1.274.384 kg.'a ulaşmıştır[22]. Her iki tahrirde de en fazla buğday Pelidcik köyünde üretilmiştir.

Arpa üretimi de hemen hemen buğday ile aynı düzeydedir. 1521 yılında takrîben 981.085 kg. olan arpa üretimi 1579'da % 25'lik bir artış göstererek 1.231.282 kg.'a ulaşmıştır. Görüldüğü üzere arpa üretimindeki artış buğday üretimindeki artışa nazaran daha fazladır. Her iki tahrirde de en fazla arpa üretimi Aralıklar köyünde yapılmıştır.

Darı ise 1521 yılında üretilmiş olup 1579 yılında üretilmemiştir. Bu yılda üretilen darı ise takrîben 35.918 kg.'dır.

Her ne kadar nüfustaki artış % 100 olsa da hubûbât üretimindeki artış % 25'ler düzeyindedir.

DEĞİRMENLER

Hubûbât ile alâkalı olduğundan değirmenlerden de bahsetmeden geçemeyeceğiz. 16. yüzyılda Kargı kazâsının 18 köyünde bulunan 32 aded değirmenden 1.044 akça, 1579 yılında ise 15 köyünde bulunan 58 aded değirmenden 1.413 akça vergi tahsîl edilmiştir[23]. Değirmen adedindeki artış gerek nüfus ve gerekse hubûbât üretimindeki artışla paralellik arzetmektedir.

ÇELTİK ÜRETİMİ

16. yüzyılda Tosya kâzası da dâhil olmak üzere Çankarı Sancağı'nda çeltik zirâati sâdece Kargı kazasında yapılmaktadır. Toplam üretimin miktarı hakkında maalesef malûmât sâhibi değiliz. Yalnız defterlerde kaydedildiğine göre gerek 1521 yılında gerekse 1579 yılında pâdişâh hâssı için ekilen çeltik tohumu 350 müd[24] yani 179.592 kg.'dır. Bu dönemde çeltik bire kaç vermektedir ve istihsâl yekûnu nedir bilemiyoruz. 1521 yılında Afşar, Beğdili, Çehârşenbe ve Runkuş köylerinde 130 çeltik hânesi tarafından yapılan çeltik zirâati 1579 yılında yukarıdaki köylere ilâve olarak Çevlik ve Kurd Gâzî adlı

(22) Çankırı sancağında dolayısıyla Kargı kazâsında hubûbâttan alınan öşr miktârı 1/8'dir. Kazâda üretilen hubûbât miktârını tespit etmek için alının öşrü 8 rakamı ile çarparak istihsâl yekûnunu bulduk. Defterlerdeki kayıtlar müd hesâbı ile tutulduğundan 1 müd=20 Kile, 1 Kile=25.656 kg. hesâbından hareketle üretilen hubûbâtın kg. olarak değerini bulduk.

(23) Değirmen resmi yahut resm-i âsyâb, diğer sancaklarda olduğu gibi her aya 5 akça olarak tespit edilmiştir.

(24) BA TT 100, s. 428; TKGM KKA 81, v. 211b.

köylerinde de iştirâkiyle altı köyde 392 çeltik hânesi tarafından yapılır hâle gelmiştir. Çeltik hânesi sayısındaki artışa nazaran ekilen çeltik tohumu yine 350 müdde kalmıştır.

Pâdişâh hâssı hâricinde Kargı merkezinde ve Runkuş köyünde ekilen çeltikten alınan öşr yani vergi miktârı 6514 akçadır[25]. Alınan öşr miktârı 1/8 olduğuna göre yetiştirilen çeltiğin akça olarak değeri 52.112 akçadır, ancak bu kaç kg.a tekâbül etmektedir bilemiyoruz.

PAMUK ÜRETİMİ

Kargı, Çankırı Sancağı dâhilinde Çankarı, Kalecik ve Keskin kazâları ile birlikte pamuk üretimi yapılan dört kazâdan birisidir. Hem de 1521 yılında tüm sancak üretiminin % 82'sini, 1579 yılında ise % 50'sini gerçekleştirmiştir. Her nekadar Kargı kazâsında 1521 yılında 3.119 kg. olan pamuk üretimi 1579 yılında 6.193,5 kg.'a erişerek % 98,5'luk bir artış göstermişse de Keskin kazâsında yapılan pamuk üretimi ile umûmî yekûn içindeki yüzdeki düşüş arzetmiştir[26]. En fazla pamuk üretimi İnal köyünde yapılmaktadır.

HAYVANCILIK

Tahrir defterlerinde resm-i ganem veya âdet-i ağnâm şeklinde kaydedilen vergi, kelimenin mânâsı itibâriyle koyunlardan alınan vergiyi ifâde etmektedir. Ancak koyundan başka büyük baş hayvan olarak kara sığır ve su sığırının yetiştirilmekte olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Hattâ Kargı'nın Kızılırmak'a sınır bir kazâ olduğu gözönünde tutulursa su sığırının yetiştirilmekte olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanında bilhassa topraklarını işlemek maksadıyla çiftçi köylülerin kara sığır veya öküz yetiştirecekleri de gâyet tabiîdir. Ancak defterlerde büyük baş hayvanların yetiştirilmekte olduğuna dâir herhangi bir kayıt mevcût değildir.

Hayvancılık bilindiği üzere yaygın olarak köy civârında geçici olarak ikâmet eden veya o köyün üzerine yazılmış, pâdişâh hâslarına tâbi, konargöçer teşekküller tarafından yapılmaktadır. Ancak bur kargı kazasında bahsedildiği şekilde değilde köylüler tarafından yapılmaktadır.

(25) Bu rakamın 4000 akçalık kısmı Kargı merkezinden tahsîl edilmiştir. TKGM KKA 81, v. 179a. Geriye kalan 2514 akçalık kısmı ise Runkuş köyünden alınmıştır. aynı defter, v. 187a-187b.

(26) BA TT 100, s. 441, 443-444 ve diğer sahifelerdeki kayıtlara göre pamuğun okkası 12 akça olarak kayıtlıdır. Alınan öşr miktârı kaydedilirken hem okkası hem de akçası yazılmıştır. Okkayı 1.2828 kg. alarak bunun kg. olarak karşılığını bulma yoluna gittik.

Kânûn hükümlerine göre resm-i ganem iki koyuna bir akçadır[27]. Bu hüküm gözönüne alınarak, ağnâm resmi yekûnundan hareketle Kargı kazâsı dâhilinde yetişen koyun adedi takrîben 1521 yılında 11.592; 1579 yılında ise 31.000 civârındadır. Koyun adedinde % 167'lik bir artış olduğu gözlenmektedir.

Koyun yetiştirmenin yanısıra arıcılık da Kargı kazâsında oldukça yaygın görünmektedir. Tahrir defterlerinde "öşr-ü kovan", "öşr-ü petek", "resm-i küvvâre", "resm-i asel" ve "resm-i zenbûriye" gibi muhtelif isimler altında zikredilen ve reayânın elinde bulunan arı kovanlarından veya mahsulden yani baldan alınan bu vvergiyi biz kovan başına iki akça olarak aldık[28]. Buna göre 1521 yılında Kargı kazasında 908; 1579 yılında ise 2363 aded kovan mevcûttur. Aradan geçen 58 yıllık dönemde kovan sayısında da % 160'lık bir artış olmuştur. arıcılık hayvancılığa nazaran daha yaygındır. İlk tahrirde 35 köyde yapılan arıcılık ikinci tahrirde Kargı'nın hemen bütün köylerinde yapılır hâle gelmiştir.

VAKIFLAR

Şehirlerin büyüyüp gelişmesinde mühum rolü olan vakıf müesseseleri bakımından Kargı kazâsı 16. yüzyılda oldukça fakir görünmektedir. Merkezde bulunan bir câmisi, köylerinde bulunan 3 mescid, 1 türbe, 4 zâviye, 1 çeşme ve Kızılırmak üzerinde bulunan bir köprüsü belli başlı hayır müesseseleridir.

Zâviyeler muhtemelen Anadolu Selçukluları veya beylikler döneminden kalmadır. ancak câmi ve mescidler Osmanlılar dönemine mi yoksa önceki dönemlere mi âittir bu konuda herhangi bir fikir ileri süremiyoruz. Hangi döneme âit olursa olsun osmanlılar buraları aldıklarında mevcût olan bütün müesseselerin vakıf şartlarını kabûl ve vakfiyelerine göre de idâmelerini temîn eylemişlerdir.

Câmi-i Şerîf: Şehrin merkezinde Câmi-i Kebîr mahallesinde bulunan bu câmi, ne zaman ve kim tarafından inşâ ettirilmiş bilemiyoruz. Ancak 1530 tarihinden önce inşâ edilmiş olduğu âşikârdır. Bâc-ı bâzâr-ı Kargı'nın tamâmı ve Mora köyünde bulunan üç çiftlik yer ile bir değirmen gelirini yarısı câmiin vakıflarındandır[29].

(27) Çankırı Sancağı kânûnnâmesinde resm-i ganem kayıtlı değilse de biz Anadolu eyâletinin diğer sancaklarında olduğu şekilde koyun resmini iki koyuna bir akça olarak aldık.

(28) Kovan resmi de kayıtlı olmayıp diğer sancaklarda olduğu şekilde kovan başına iki akça olarak hesâp ettik.

(29) BA TT 438, s. 738; BA MMD 291, s. 245.; TKGM KKA 578, v.127a.

Karakilise Köyü Mescidi: 1530 yılından önce inşâ edilmiştir. Mora Karyesinde bulunan üç çiftlik yer ile bir değirmen gelirinin yarısı mescidin vakfıdır[30].

Mora Köyü Mescidi: 1530 yılından önce inşâ edilmiştir. Tûsî adlı bir hayır sâhibi Mora köyünde bulunan 33 mudluk yerini mescidin imâmetine vakfetmiştir[31].

Argunşeh Köyü Mescidi: Bu mescid de 1530 yılından önce inşâ edilmiştir. Mehmed Bey adlı birisi nîm çiftlik yerini mescide vakfetmiştir[32].

Bunlardan başka Çevlik köyü imâmına Hacı Çelebi adlı birisi bahçesini vakfetmiştir. Ancak bu köyde mescid var mıdır yok mudur bilemiyoruz.

Şeyh Kocalı-Kodalı Zâviyesi: Kargı'ya bağlı Mora köyünde bulunan bu zâviyeyi isminden de anlaşılacağı üzere Şeyh Kocalı kurmuştur. Aynı köyde bulunan iki çiftlik yer zâviyenin vakfıdır[33].

Şeyh Hacı Zâviyesi: Kargı'ya bağlı Başvîran köyünde bulunan bu zâviyeye aynı köyde bulunan bir çiftlik yer ile bir değirmen vakfedilmiştir[34].

Şeyh Aydın Zâviyesi: Bu zâviye muhtemelen Kargı'ya bağlı Palutözü köyünde bulunmaktadır. "Cândâroğlu Kâsım Beğ'den mukarrernâmesi varmış" kaydına bakarak bu zâviyenin 1450 yıllarında faâliyette olduğu anlaşılmaktadır. Aynı köyde bulunan on mudluk yer ile bir değirmen zâviyenin vakfıdır[35].

Elvân Çelebi Zâviyesi: Bugünkü Mecitözü İlçesinde bulunan Elvân Çelebi zâviyesi ile aynı zâviye midir belli değildir. Şâyet aynı zâviye olsaydı Mecitözü o zaman ki Çankırı Sancağı sınırlarının dışında kalıp Zile'ye bağlı olduğundan muhakkak sûrette "der livâ-ı mim veya der kaza-yı mim" ibâresi kayıtlı olurdu. Çankarı Sancağı'nın dışında herhang ibir hayır müessesesine yapılan vakıfların muhakkak sûrette nerede olduğu Çankırı evkâf defterlerinde kayıtlıdır. Buna göre biz bu zâviyenin aynı bir zâviye olduğu söylüyoruz ancak Kargı'nın hangi köyünde bulunduğunu da tespît edemiyoruz. Palutözü köyünde bağlı Çartvîran mezraasında üç mudluk yer zâviyenin vakfıdır. Ayrıca Şeyh Lütfullah Çelebi, köy civârında bir değirmen ile Bayındır köyünde bir bahçe satın alıp zâviyeye vakfetmiştir[36].

(30) BA TT 438, s. 738.; TKGM KKA 578, v.125a.
(31) BA TT 438, s. 738.; BA MMD 291, s. 245.; TKGM KKA 578, v.124b.
(32) BA TT 438, s. 739.; BA MMD 291, s. 247.; TKGM KKA 578, v.126a.
(33) BA TT 438, s. 738.; BA MMD 291, s. 224.; TKGM KKA 578, v. 125a.
(34) BA TT 438, s. 738.; BA MMD 291, s. 247.; TKGM KKA 578, v.126a.
(35) BA TT 438, s. 738.; BA MMD 291, s. 247.; TKGM KKA 478, v.126b.
(36) BA TT 438, s. 739.; BA MMD 291, s. 249.; TKGM KKA 578, v.126b.

Mehmed Beğ v. İsmail Beğ Türbesi: Kargı'ya bağlı İnal köyünde bulunan bu türbeye aynı köyde bulunan bir çiftlik yer vakfedilmiştir[37].

Kızılırmak-Kızılcaırmak Köprüsü: Muhtemelen bugün ismi mevcut olmayan Kargı'ya bağlı Argunşeh köyünde bulunmaktadır. Adıgeçen köyden Seydî Fakîh ve Murad v. İbrahim köprüyü binâ etmişler ve Çankırı'ya bağlı Şabanözü köyünden bir miktâr yer satın alıp köprünün rakabesine vakfetmişlerdir. Bundan başka Yahya Fakîh adlı biri Zeytunözü köyünde bulunan bahçesine ve Resûl adlı birisi de vakfettiği bağ bahâsından yüz elli akçanın ribhini köprünün meremmetine sarfolunmak için vakfetmişlerdir[38].

Mehmed v. İsmail ve Kızıl adlı şahıslar ellerinde data geldikleri nîm çiftlik yerlerini tarîk-i âmm üzerinden vaz' olunan çeşmeye su getirmek için vakfetmişlerdir[39].

NETİCE

Kargı, 16. yüzyılda Çankırı sancağının on kazasından birisi olup merkezdeki dört mahallesi ve 44 köyü ile birlikte tamâmen Türk ve Müslümân bir nüfusa sâhiptir. Köyleri ekseriyetle Devrez Çayı ve Kızılırmak boyunca teşekkül etmiştir. Köyleri içinde sâdece dördünde kilise ismi bulunup diğerleri Türkçe isimler taşımaktadır. Ancak yarısının ismi 16. yüzyılda olduğu şekliyle bugüne ulaşmıştır.

Ziraat yapılabilir toprak açısından oldukça az bir araziye sâhip bulunan Kargı, çeltik alanları hâriç bırakıldığı takdirde Çankırı Sancağını en az toprağa sâhip kazâsı durumundadır. Bu sebeple hubûbât üretimi de fazla değildir. Bağcılık ve meyvecilikte ise hubûbâtın tersine oldukça zengindir.

Tosya'nın da içinde bulunduğu Çankırı kazâları içinde çeltik zirâati sâdece Kargı da yapılmaktadır. Çankırı Sancağı pamuk üretiminin 1521 yılında % 82'sini 1579 yılında ise % 50'sini gerçekleştirmiştir. Hayvancılık alanında ise daha çok koyun yetiştiriciliği ve arıcılık yaygındır.

Merkezde ve Öküz karyesinde kurulan iki pazara sâhiptir.

Kazâ dâhilinde vakıf eseri olarak 1 câmi, 3 mescid, 1 türbe, 4 zâviye, 1 çeşme ve kızılırmak üzerinde bulunan 1 köprüsü mevcuttur.

(37) BA TT 438, s. 738.; BA MMD 291, s. 244.; TKGM KKA 578, v.125b.
(38) BA TT 438, s. 739.; BA MMD 291, s. 248.; TKGM KKA 578, v.127a.
(39) BA TT 438, s. 739.; BA MMD 291, s. 247.; TKGM KKA 578, v.126a.

KARGI MAHALLELERİ VE NÜFUS DURUMLARI

MAHALLELER	HÂNE		MÜCERRED		MUÂF	
	1521	1579	1521	1579	1521	1579
Nefs-i Kargı	70	20	31	6	–	14
Câmi-i Kebîr	–	48	–	36	–	–
İmâm Beğ	–	51	–	27	–	1
Hacı İlyâs	–	58	–	55	–	1
YEKÛN	70	177	31	124	–	16

KARGI'YA BAĞLI KÖYLERİN NÜFUS VE HASILATI

KÖYLER	1521 TARİHİNE GÖRE				1579 TARİHİNE GÖRE			
	Hâne	Mücerred	Muâf	Hâsılâtı	Hâne	Mücerred	Muâf	Hâsılâtı
Afşar	66	17	–	1.724	178	82	14	3.600
Ağcakilise	38	10	2	4.143	47	27	–	4.600
Akkaya (hâsılı Nesudlu ile)	–	–	–	–	27	18	–	–
Argunşeh-Argunşa	34	18	–	1.490	37	24	–	2.910
Arıklar	129	44	2	7.210	228	95	1	9.710
Bâdâmca	34	10	–	2.881	44	17	–	3.500
Bağözü	34	3	1	2.336	27	11	–	3.300
Balluca	–	–	–	–	8	7	–	400
Başvîrân	6	–	–	729	9	2	–	1.000
Beğdili	52	22	–	2.818	148	35	1	3.400
Çaykışla	12	3	–	1.228	28	12	–	2.924
Çehârşenbe	18	–	–	–	40	–	–	–
Çeştköyü	21	7	–	1.517	35	16	–	2.430
Çevlik	58	36	–	1.755	147	53	1	4.549
Değirmenözü n.d. Karaoğlan	50	13	–	4.621	98	62	–	7.359
Delüler	10	1	–	1.054	29	20	–	1.820
Eğzen	26	8	–	2.036	47	46	–	2.500
Felikkilise	21	7	–	2.479	35	27	–	3.800
Gökdere	25	7	–	1.409	54	41	1	2.444
Göl	8	1	–	742	15	15	1	1.000
İnal	37	20	–	3.812	73	30	3	6.600
Karaboya	14	5	–	1.267	42	39	1	2.000
Karakilise	61	30	8	3.316	117	116	2	5.550
Karapürçek	20	7	–	1.417	39	36	–	2.000
Karı (hane ve hasılı Mesudlu ile) Kınıközü (hasılı Bağözü ile)	7	5	–	606	8	–	–	

KARGI'YA BAĞLI KÖYLERİN NÜFUS VE HASILATI

KÖYLER	1521 TARİHİNE GÖRE				1579 TARİHİNE GÖRE			
	Hâne	Mücerred	Muâf	Hâsılâtı	Hâne	Mücerred	Muâf	Hâsılâtı
Kızılsin	9	–	–	650	10	5	1	800
Kurd Gâzî	15	4	–	500	18	4	–	1.000
Mesûdlu (ve Karı)	69	13	1	5.150	91	45	–	7.250
Mora	41	15	–	1.848	66	73	5	4.666
Obruk	24	4	–	1.787	15	9	–	2.000
Ortaluca	25	9	–	2.059	56	54	1	3.000
Ovaluca	35	19	1	2.987	58	29	1	3.300
Öküz	43	32	3	2.732	83	81	–	5.950
Pelidcik	79	26	2	5.995	118	54	–	8.000
Pelitözü	39	12	–	2.058	36	27	1	3.260
Runkuş	108	46	–	8.499	306	80	3	10.870
Saraycık	12	5	1	885	27	14	–	2.000
Sinânözü	11	4	–	1.730	22	8	–	1.500
Vîrâncık	29	11	1	2.568	62	43	1	3.900
Yalmansaray	4	4	–	339	13	15	–	1.000
Yaycılar	17	7	–	947	25	27	1	1.350
Yazıkilise n.d. Dereköy	9	4	–	704	28	12	–	791
Zeytûnözü	12	4	–	1.237	33	21	1	1.700
YEKÛN	1.362	493	22	93.955	2.635	1.442	30	141.551

ELVAN ÇELEBİ, ZAVİYESİ VE VEFÂİLİK TARİKATI

A. Yaşar OCAK*

Bugün Çorum'dan Mecidözü'ne giderken yol üzerindeki küçük bir köyde (Elvançelebi) bulunan ve köye adını veren mütevazi tekkenin ve içindeki türbede yatan zâtın tarihi kimliği uzunca bir müddet meçhul kaldı. Anadolu'nun dinî ve kültürel tarihiyle ilgili hemen her konuda olduğu gibi, bu bilinmezlik ilk defa bundan yirmi beş yıl önce vefat eden merhum Fuat Köprülü tarafından ortadan kaldırıldı. O, bu tekkenin ve kurucusu olan zâtın, Anadolu'nun dinî tarihinde çok önemli ve sonucu yüzyıllara yayılan bir takım olayların baş kahramanının soyundan geldiğini, hüviyetinin bütün açıklığıyla ortaya koydu. Tekkenin kurucusu olup bu mütevazi türbede yatan zâtın, Baba İlyas-ı Horosanî'nin torunu ünlü süfî şâir Aşık Ali Paşa oğlu, yine bir sifi şair olan Elvan Çelebi olduğunu ortaya çıkardı. ondan yıllar sonra yine tanınmış bir bilim adamımız, ünlü sanat tarihçisi Prof. Semavi Eyice, Elvan Çelebi'nin bu tekkesinin mükemmel bir tarihçesini yayınladı.

İşte bizim burada sözünü edeceğimiz Elvan Çelebi ve tekkesinin bugüne kadarki bilimsel macerasının kısaca tarihçesi bundan ibarettir. Biz ise burada onun kişisel hayatından çok, mensubu ve temsilcisi bulunduğu sufi zümerin ve bu zümrenin hareket noktası olan, ana merkez nitleğindeki tekkesinin kendi devrinde ve müteakip yüzyılda anadolu'da oynadığı rolden bahsetmek istiyoruz.

Kimdi Elvan Çelebi ve nasıl bir dinî ve tasavvugi ortamın temsilcisiydi? Zamanındaki tesirleri neler olmuştu? Şunu hemen belirtelim ki, elvan Çelebi, o devirlerde anadolu'yu dolduran yüzlerce alelâde herhangi bir sufi ailenin mensuplarından biri değildir. O, XIII. yüzyılın ilk yarısında Moğol istilâsı önünden kaçarak orta Anadolu'ya gelip yerleşmiş, zamanla burada büyük bir nüfuz kazanarak devrinin siyasî, sosyal ve dini bir takım hareket ve buhranlarına karışmış, Karamanoğulları Beyliği'nin teşekkülünde rol oynamış, nihayet XV. - XVI. yüzyılda Aşkıpaşazade gibi bir tarihçi yetiştirmiş büyük bir sugi ailesinin üyesidir. Babası, XIV. yüzyılın ünlü sugisi, **Garibnâme** müellifi Aşık Ali Paşa, dedesi, Karamanoğulları Beyliği'nin kuruluşunda adı karışan Muhlis Paşa veya Muhlis Baba, onun da babası, 1240'daki ünlü Babai isyanını lideri Baba İlyas-ı Horosânî'dir.

(*) Hacettepe Üniversitesi

Elvan Çelebi'nin hayatının büyük bir kısmını, bahsi geçen -Çorum Mecidözü arasındaki- tekkede, zâviyede geçirdiği anlaşılıyor. Bazı kaynakların bildirildiğine göre bu zâviyenin kurucusu Elvan Çelebi'nin bizzat kendisidir. Kaynaklara göre o buraya 1326'lardan sonra gelmiş ve ölünceye kadar da bir daha ayrılmamıştır. Aslına bakılırsa köye ilk yerleşen, **Amasya Tarihi** yazarı H. Hüsameddin'e de kaynaklık eden **Belâbilü'r-Râsiye** müellifi Mustafa Vâzıh Amâsi'ye göre, dedesi Muhlis Paşa'dır ve halihazırdaki türbe içinde bulunan mezarlardan birisi Muhlis Paaşa'ya aittir. Ondan sonra Elvan Çelebi, babası Aşık Ali Paşa'nın izniyle dedesinin yerleştiği bu köye gelmiş ve çok müuhtemel olarak dedesinin zâviyesini yeniden inşâ edip büyüterek buraya yerleşmiştir. Böylece burada kendi ismini taşıyan ve zâviyenin etrafında gelişen bir köy, şimdiki Elvançelebi köyü oluşmuştur.

H. Hüsâmeddin'e bakılacak olursa, Elvan Çelebi zâviyesini kurarken, o zaman bölgenin hâkimi olan Eretnaoğulları'ndan Alâeddin Ali Şah'ın yardımını temin ve o sâyede zengin vakıflar tesis etmiştir. Yine kaynaklarımızın belirttiklerine göre Elvan Çelebi, babası ve dedesi gibi, devrinde epeyce tanınmış bir mutasavvıfdır. Cezbe sahibi ulu bir şeyhtir. Hatiboğlu ve Muhyiddin Çelebi gibi XV. ve XVI. yüzyılın tanınmış sufi şairlerinin ifadelerine göre, Elvan Çelebi'nin daha yaşadığı yıllardan itibaren önemli derecede bir nüfuz ve şöhret kazandığına hükmedilebilir. XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda ise o çoktan halk arasında öteki evliyâ gibi, kendisinden istimdad edilen, şifâ umulan bir veli olarak yerini almış bulunuyordu. O kadar ki, bu yüzyıllardaki yabancı seyyahlar bile onun bu mânevi otoritesinin farkına varmışlar ve bunu eserlerine kaydetmişlerdi.

Yukarda da belirttiğimiz üzere, burada onun hayatı, bir Anadolu velisi olarak halk arasındaki nüfuz ve şöhreti, bir şair olarak Türk tasavvuf edebiyatındaki yeri üstünde durmayacağız. Fakat bizim asıl üstünde durmak istediğimiz husus, yaşadığı yıllarda bizzat elvan Çelebi tarafından re'sen temsil edilen tarikatının Anadolu'da ne kadar önemli bir boyuta sahip bulunduğu, bu boyutun, bizim Elvan Çelebi ve eseri **Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsıbu'l-ünsiyye** hakkındaki incelememizi yayımladığımız yıllarda sandığımızın bile daha ötesinde bir önem arzettiğidir. Sözünü ettiğimiz tarikat, Vefaflik Tarikatı'dır.

bu tarikat, şahsi tahminlerimize göre, kurulduğu XI. yüzyılda bütün Orta-Doğu popüler sufiliğini tesiri altına almış bulunan Melâmetilik cereyanı daha sonra Kalenderlik içinde mütalaa edilmesi gereken bir tarikat olup 1107'de bağdad'da vefat eden Tâcü'l-Ârifin Seyid Ebu'l-Vefâ Bağdadi tarafından kurulmuştur. Ondan 60 yıl sonra Mâverâünnehirde kurulan ve aynı şekilde göçebe Türkler arasında yayılan Yesevilik'le aynı kökten geldiği için büyük

benzerlikler arzeden bu tarikat bilindiği gibi haterodoks, yani gayri Sünni bir nitelik arzediyordu. Daha doğrusu göçebe Türkmen boylar o dönemlerde İslâm'a henüz girdikleri için, onun kitabı isaslarını tam anlamıyla özümsemekten henüz uzak bulunuyor, başka bir ifadeyle, islâmiyet'i henüz eski inanç ve geleneklerinin çerçevesinde anlıyor ve yaşıyorlardı. bu ise çok tabii bir durumdu.

Bu tarikat, yani Vefâilik, Anadolu'ya XIII. yüzyıl başlarında Baba İlyas-ı Horosânî'nin şeyhe Dede Garkın aracılığıyla girdi. Onun ölümü üzerine yerine geçen ve şimdi Amasya-Turhal yolu üstünde kendi adıyla anılan İlyas köyü (eski Çat köyü)nde yerleşerek bir zaviye açan ve elvan Çelebi'nin dip dedesi olan Baba İyas-ı Horasânî tarikatı yaymaya devam etti ve etrafına kısa zamanda pek çok mürid topladı. Özellikle yarı göçebe türkmen boyları kendisine tâbi oldular. Çünkü onun tasavvui anlayışı ve islâmiyet'i yorumlayışı, yarı göçebe hayatın gerçeklerine uygun düşüyordu.

Nitekim 1230'lardan sonra çeşitli sebeplerle Anadolu'da siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarın bozulmasıyla Selçuklu merkezi yönetimiyle ters düşen Türkmen boyları ve Anadolu'nun diğer mağdur kesimlerinin önemli bir kısmı, Vefâilik'te kurtuluş kapısı görmeye başladılar ve Baba İlyas'ın etrafına toplandılar. O da bir **mehdî** sıfatıyla -kaynaklara göre peygamber hüviyetiyle- merkezi yönetime karşı koydu ve halifesi Baba İshak aracılığıyla bir düzine mücadeleye girişti ki, tarihte buna Babailer isyanı denmektedir.

1240'taki bu isyanın bastırılması üzerine, başlarını Baba ilyas'ın çevresine mensup Vefâi halifelerinin çektiği Babaîler'in bir kısmı öldürüldü, bir kısmı takipten kurtulmasını bildi. onlar, merkezden uzak yerlere gidip müridleriyle oralara yerleştiler. İşte bu Vefâî halifelerinden ikisi vardı ki, bunlar daha başından beri isyana taraftar olmayıp bu sebeple katılmadılar ve takipten yine de kurtulabilmek için saklanıp izlerini kaybettirdiler. Bu iki genç baba İlyas halifesi Vefâî şeyhi, aynı zamanda aslında bir Hayderi dervişi olan Hacı Beşktaş ile, Şeyh Edebalı idi. Bunlardan ilki 1243 sonrasında Anadolu'ya Moğollar'ın gelmesi üzerine Kırşehir yakınlarında Çepni Türkmenleri içinde ortaya çıkarken, diğer önce Karamanlı Türkmenlerin sahasında belirdi, sonra osmanlı Beyliği arazisine geçti. İsyan sırasında henüz bir beşik çocuğu olan Baba İlyas'ın en küçük oğul Muhlis Paşa ise, öteki dört ağabeyinin ölümle sonuçlanan âkıbetine uğratılmamak için, yine bir Baba İlyas halifesi tarafından kaçırılıp saklandı; daha sonra Mısır'a götürüldü. 1260'lardan sonraki siyasi kargaşa esnasında henüz taze bir delikanlı iken, rivayete göre babasının davasının sürdürmek amacıyla tekrar anadolu'ya döndü ve o zamanlar bi yandan moğal hakimiyetine, diğer yandan Selçuklu yönetimine karşı mücadele eden Karmaanoğulları'na katıldı. 1277'lerden sonra

Kırşehir'e gelip yerleşti ve kendini büyüten ve ölümden kurtaran Şeyh osman isimli zâtin kızıyla evlendi, ki Aşık Paşa, yani Elvan Çelebi'nin babası bu hanımdan olmadır. Muhlis Paşa Kırşehir'de açtığı zâviyesinde ölümüne kadar yaşadı.

İşte böylece Baba İlyas-ı Horasanî ile Anadolu'nun XIII. yüzyıldaki siyasî mücadelelerine karışan Vefailik Tarikatı, büyük isyandan sonra Anadolunun üç ayrı yerinde üç ayrı merkezde, üç ayrı isimle, üç ayrı siyasî birliğin teşekkülü dönemlerinde kendini temsil ettirdi:

1. Karamanoğulları sahasında Nevşehir yakınlarındaki Sulucakaraöyük'te Hacı Bektaş-ı Veli,

2. Eretnaoğulları sahasında Kırşehir'de Muhlis Paşa (ki oğlu Âşık Ali Paşa zamanında da burada varlığını sürdüren bu merkez onun oğlu Elvan Çelebi ile Mecidözü havalisine kayacaktır),

3. osmanoğulları arazisinde, Bilecik civarında Şeyh Edebalı.

Bunlardan birincisinin, yeni 1270'te vefat eden Hacı Bektaş-ı Veli'nin bulunduğu merkez, XI. ve XVI. yüzyılda Bektaşiliğin teşekkülüne zemin hazırlarken, üçüncüsü, yani Edebalı'nın Bilecik'teki merkezi, osman Gazi ile akrabalık kurarak Osmanlı Devleti'nin teşekkülüne katkıda bulundu. Osmanlı Beyliği'nin arazisinde Vefâî şeyhi olarak Şeyh edebalı yalnız değildi. Ondan başka, müridlerinin şöhreti XVI. yüzyılda bile osmanlı tahrir defterlerine kadar yansıyan (Geyiklü Cemâti)'nin kurucusu, Baba İlyas kültüne bağlı Geyikli Baba da vardı. Ne var ki, Vefâîliğin, dolayısıyla onun temelini teşkil eden Baba İlyas kültünün osmanlı topraklarındaki bu hâkimiyeti, ancak Orhan Gazi devrine kadar sürdü. Bu devirde, Sulucakaraöyük tekkesinden gazâ maksadıyla osmanlı topraklarına gelen Abdal Musa ve benzeri şeyhlerin aracılığıyla Hacı Bektaş kültü hâkim olmaya başladı. Bu hâkimiyetin tesisinde kanaatimizce, Babaî isyanına katılmayan Hacı Bektaş'ın böyle bir siyasî şâibeden arınmış şahsiyetinin, bu isyanın bizzad liderliğini yapan Baba İlyas'ınki karşısında daha başından beri avantajlı durumda oluşunun rolü bulunmaktadır.

Üçüncü merkez, yani bizzat Baba İlyas'ın neslinden gelen Elvan Çelebi'nin başında bulunduğu Mecidözü merkezi ise, öteki ikisine nisbetle sessiz olmayı tercih etmiş görünüyordu. elvan Çelebi'nin babası Aşık Ali Paşa'nın yaşadığı Kırşehir'deki zâviyeyi bırakıp, vaktiyle dip dedesinin ve dedesinin yaşadığı bölge olan Amasya-Mecidözü mıntakasına yerleşmeyi tercih etmesinin bizce bir tek önemli sebebi vardı: atalarının, devlete isyan etmiş kişiler olırak gerek siyasî çevrelerde, gerek halk arasında şâibe altında kalmış hâtıralarını temize çıkarmak, onun için zâviyesinde olabildiğince siyasî

çevrelerden uzak durarak yaşadı ve **Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiye** isimli eserini bu amaçla kaleme aldı (1358-59).

Bütün bu söylediklerimizden bir sonuca gidecek olursak, diyebiliriz ki, daha yakın yıllara kadar önemi yeterince anlaşılmayan ve anadolu dinî tarihiyle ilgili çalışmalarda çoğu zaman adı bile anılmayan Vefâiyye Tariktaı, gerçekte XIII. ve XIÖ. yüzyıllarda sanıldığının çok üstünde bir öneme hâizdir. Melâmetîlik gibi, daha doğuştan muhalif bir sûfîyâne ideolojiye dayanan vee XII. yüzyılın sonlarıyla XIII. yüzyılın başlarından itibaren bütün orta-Doğu'da ve özellikle Anadolu da popüler sûfî akımları kucaklayan Kalenderiyye akımına mensup Vefâîlik, yukarda sözünü ettiğimiz üç merkez aracılığıyla Türkiye tarihinde en önemli rollerden birini oynayan ilk sufî teşekküllerden biridir. Bu teşekkülün en önemli merkezlerinden biri ise, işte bu Amasya, Çorum ve Mecidözü havâlisidir; başka bir ifadeyle, bugünkü Elvançelebi köyündeki Elvan Çelebi Tekkesi'dir.

ELVAN ÇELEBİ ZÂVİYESİ'NİN VAKIFLARI

Adnan GÜRBÜZ[1]

Türkler'e Anadolu'nun kapılarını kesin olarak açan hâdise 1071 yılındaki Malazgirt zaferi olmuştur. Gerek Malazgirt zaferinden sonra, gerekse Moğol istilâsının hemen öncesindeki büyük çaptaki Türkmen göçleri Anadolu coğrafyasında siyâsî, dinî, içtimâî ve kültürel önemli değişmelere yol açmıştır. Anadolu'nun Türkleştirilme ve İslâmlaştırılma gâyelerinin başlıca nirengi noktalarından olan Amasya-Çorum bölgesine iskân edilen Türkmenlerin, Selçuklu idaresiyle olan anlaşmazlıkları çatışmalara sebeb olmuş, bu ise içtimâî yapı üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bölgenin Türkler'in eline geçmesinden, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar geçen sürede, izleri, daha sonra kurulacak Osmanlılar ve hatta günümüze değin sürecek olan en önemli hâdise, anadolu Türk tarihinin en büyük ayaklanmalarından biri olan 1240 yılındaki "Babaî Ayaklanması"dır. Görünürde, Selçukular'ın resmî ideolojisi olan Sünniliğe karşı "Heterodox" bir hareket olmakla birlikte, arkasında iktisadî-içtimâî sebebler de vardır. Şehirlerde yerleşerek iktisadî gücü elinde tutan, Anadolu'daki hayatı bu yolla denetim altına alan Selçuklulura'a karşı, Türkmen kitlelerinin bir takım dini inançlarını istismar ederek ayaklanmayı, dini bir mahiyete büründürmüşlerdi[2].

XIII-XIV, yüzyıllar boyunca içtimâi-kültürel hayatı derinden sarsmış ve günümüze kadar uzanan derin izler bırakmış bu hareketin lideri Baba İlyas Horasani'nin soyundan gelen Elvan Çelebi bu şeyh ailesine mensuptur.[3].

---

(1) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

(2) Anadolu'ya vukubulan heterodox derviş güçleri, Babaî Ayaklanmasının sebebleri ve Ayaklanmanın tarihî seyri, Babaî hareketinin fikrî alanda devamı ve konu hakkında yapılmış araştırmalar ile ilgili geniş bibliyoğrafya için bkz. A.Y. Ocak, **Babaîler İsyanı (XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl (Babaîler) İsyanı ve Anadolu'nun İslâmlaşması Tarihindeki Yeri)**, istanbul 1980; Ayrıca, Babaî hareketini meydana getiren zümrelerin inanç sistemi, sistemin unsurları ve unsurların menşe'leri konusunda bkz. A.Y. Ocak, **Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri,** İstanbul 1983.

(3) "... Elvan Çelebi, Babaî ayaklanmasının baş liderlerinden Baba İlyas-ı Horasanî'nin dip torunudur. Babası, XVI. yüzyıl Türk tasavvuf edebiyatının ünlü simalarından Aşık Paşa ünvanıyla tanınan Aşık Ali Paşa (öl. 1333)'dır. Onun da babası, Babaî ayaklanmasından epey bir müddet sonra, Karamanoğulları Beyliği'nin kurulmasına adı karışan Muhlis Paşa veya öteki unvanıyla Baba Muhlis'tir." Bkz. A.Y. Ocak, "XIII ve XIV. Yüzyıllar Anadolu Türk Tarihi Bakımından Önemli Bir Kaynak: Menâkıbu'l-Kudsiya Fi Menâsıbi'l-Unsiya". **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi,** 32(1979), s. 91; Ocak, aynı makalede Elvan

Bugün Çorum'un Mecitözü ilçesi'nde hâlen kendi adını taşıyan köyde Elvan Çelebi'nin bir zaviyesi bulunmaktadır.

Elvan Çelebi'nin kimliği, şahsiyeti ve yaşadığı dönem; Zaviyesi'nin ne zaman kurulduğu, gördüğü dini, içtimâî ve iktisâdî fonksiyon ve tarihteki gelişimi ile ilgili hususlar üzerinde kayda değer araştırmalar yapılmıştır[4]. Biz bu hususlarda kısaca bilgi verdikten sonra, Zaviye'nin daha çok XVI. yüzyıldaki durumunu ve vakıflarını konu edineceğiz.

Elvan Çelebi'nin doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Kırşehir'de doğduğu tahmin edilebiliyor. Selman ve Can adlarında iki kardeşi daha olduğu belirtiliyor. Sonradan, Kendisine temlik edilen Çorum ile Amasya arasındaki mevkiye gelerek yerleştiği ve zaviyesini burada kurduğu anlaşılmaktadır[5].

Elvan Çelebi, sülalesinin diğer fertleri gibi yaşadığı devirde meşhur olan bir sufidir, şeyhtir. Babası ve dedesi gibi Baba ilyas'ın tarikatından (Vefâiyye) olduğu tahmin ediliyor[6].

Elvan Çelebi'nin 1360'lı yıllarda öldüğü, Menakıbu'l-Kudsiyye'nin bitiş tarihinden çıkarılabiliyor. Zaviyesi'nin yanındaki türbesine gömülmüştür[7].

Çelebi'nin eseri Menâkıbu'l - Kudsiyye'deki bilgilere dayanarak bir seceresini hazırlamıştır (s.92); Bundan önce, Neşet Köseoğlu, Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi'nde verdiği bilgilere istinaden Elvan Çelebi'nin seceresini çıkarmıştır. Bkz. Neşet Köseoğlu, "Elvan Çelebi III" **Çorumlu,** 48 (1944), s. 1439. Ocak'ın hazırladığı seçerede, Elvan Çelebi'den ileri gidilmemekte, Köseoğlu'nda ise, oğlu olarak abdurrahman Çelebi görünmektedir. Biz Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunduğumuz ve geç döneme ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir kayıtta (**Maliyeden Müdevver Nu: 6223, Muhasebe-i İcmâl-i Evkâf der Livâ-i Amasya,** s. 14), elvan Çelebi evladı Hamdullah Çelebi vakıf sahibi olarak görünmektedir. Tapu Tahrir defterlerindeki kayıtlarda da Hamdullah Çelebi vakfından bahsediliyordu. Ancak doğrudan Elvan Çelebi ile olan yakınlığına değinen kayda rastlayamamıştık. Hamdullah Çelebi'nin Elvan Çelebi evladı olarak ortaya çıkmasından sonra, Hamdullah Çelebi'nin oğlu Fazlullah Çelebi, onun oğlunun Nurullah Çelebi ve onun da oğlunun ahmed Çelebi olduğu görülmektedir. (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, **Tapu Defteri** (= TD) Nu: 38, s. 41b: Karye-i Güğersülek tâbi-i Çorumlu Malikânenin iki sehmi mülk-i Fazlullah Çelebi bin Hamdullah Çelebi haliya nısf yed-i Ahmed Çelebi bin Nurullah bin fazlullah Çelebi...; **TD.** Nu; 26, s. 133b: Karye-i Kürekavağı tâbi-i Geldiklân malikâne vakf-ı ebnâ-i Hamdullah Çelebi, divani mezkûr Elvan Çelebi Zaviyesi'ne tasarruf olunur haliya der dest Ahmed Çelebi bin Nurullah Çelebi ebnâ-i Hamdullah.)

(4) Bu araştırmalar için bkz. S. Eyice, "Çorum'un Mecitözü'nde Aşıkpaşa oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", **Türkiyat Mecmuası,** XV (1969), s. 211-246; A.Y. Ocak, a.g.m., s.89-102; elvan Çelebi, **Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye,** Haz. İ.E. Erünsal-A.Y. Ocak, İstanbul 1984, s. XIX-LXIII. Daha fazla bibliyoğrafya için aynı esere bakılabilir.

(5) S. Eyice, **a.g.m.,** S. 222.

(6) Elvan Çelebi, **Menâkıbu'l-Kudsiyye,** s. inceleme kısmı, XXII.

(7) A.Y. Ocak, **a.g.m.,** s. 95.

Elvan Çelebi'nin zaviyesi bugün Çorum'un Mecitözü İlçesi'nde Elvan Çelebi köyündedir. Semavi Eyice, zaviyenin kurulduğu yerin ilk çağa ait ve adının "Eukhaita" olan eski bir yerleşme alanı olduğu ve bu adın biraz bozulmuş haliyle "Avukat"da yaşamaya devam ettiğini, Elvan Çelebi köyünün kuzey tarafındaki dağın adının Avukat dağı olduğunu ve bir köyün bu adla anıldığını söylüyor. Bugünkü elvan Çelebi köyünün eski Eukhaita'nın tam üzerinde olmasa bile çok yakınında kurulduğunu, zaviyenin mimari işçiliğinde Antik ve Bizans devrine ait taş ve kitablelerin kullanıldığı belirtiliyor[8].

Amasya Tarihi yazarı Hüseyi Hüsameddin'in Mecitözü kazasına bağlı nahiyeleri sayarken, Elvan Çelebi'yi nahiye olarak zikretmesi ve merkezinin Elvan Çelebi köyü olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir. Elvan Çelebi'nin ikâmetinden önce burasının "Tanunözü" diye meşhur bir kaza olduğunu, "Zünnûnabâd" nahiyesinin de bu kaza dahilinde bulunduğunu, Tanunözü'nün kaza merkezinin "Tanun" köyü olduğunu ifade ile bu kazaya, 727/1327 tarihine kadar "Tanuk" kazası, merkezine de "Tanuk" kasabası denildiğini, daha sonra galat olarak "Tanun" adını aldığını belirtir. Aşık Paşa oğlu Elvan Çelebi'nin babasının Kırşehir'de vefatı üzerine buraya yerleştiği, Tanunözü'ne 753/1352 yılında ufak bir câmi, önüne kendine mahsus bir türbe, batı tarafına büyük bir zaviye, imaretane ve bir hamam yaptırdığı, bundan sonra da kasabanın Elvan Çelebi kasabası namıyla anılmaya başlandığı belirtilir[9]. N. Köseoğlu, Amaysa Tarihi yazarını verdiği bu bilgiler sebebiyle eleştirir. "... Elvan Çelebi ile bu Danın (Tanun)ı aynı köy zannetmiş ve buna istinad ederek Elvan Çelebi'nin Danın'da eserler yaptırdığını yazmıştır. yekdiğerine üç saat mesafede bulunan bu iki köyü görmediğinden bu hataya düşmüştür"[10].

S. Eyice, 16. yüzyıl seyyahlarının zaviye hakkında verdiği bilgilerden de istifade ederek, Elvan Çelebi zaviyesinin Avkat (Eukhaita) köyü yakınındaki "Theodors" manastırı ve ziyaretgâhı üzerinde kurulduğunu ve buranın Elvan Çelebi köyü haline geldiğini, zaviyenin mimarî bakımından Anadolu'daki mevcutları serisinin güzel, değerli ve dikkat çekici bir örneği ve sanat eseri olduğunu belirtir[11].

---

(8) S. Eyice, **a.g.m.**, s. 229-230.

(9) Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, I, İstanbul 1327, s. 394-395.

(10) N. Köseoğlu, "Köy Adlarına Göre Bir Araştırma", **Çorumlu**, 13(1939), s. 400.

(11) S. Eyice, **a.g.m.**, s. 234-239.

Elvan Çelebi Zaviyesi'nin Vakıfları:

Elvan Çelebi Zaviyesi'nin vakfiyesinin aslı bugün elimizde olmamakla beraber, 855/1451 tarihli bir sûreti, Arapça metin halinde, yayınlanmıştır[12]. Ancak, vakfiyeden sadece zaviyeye tahsis edilen vakıf arazinin tesbiti mümkün olmakta, elvan Çelebi'nin kimliği ve zaviyenin tarihçesini ortaya çıkarcak bir bilgi elde edilmemektedi. Vakfiye, klasik dua bölümüyle başlayıp, Elvan Çelebi ve babası Aşık Paşa'dan bahseder (Şeyhü'l--meşâyi-hi'l-muhakkıkîn ve'd-dîn Elvan Çelebi İbn-i Aşık Paşa) kısmından sonra, elvan Çelebi'nin mülkü olup tasarrufu altında bulunan ve tamamını vakfettiği şeyleri saymaktadır. Bunlar:

1- Çağana köyünün tamamı. Sınırları: Doğusunda Evhâd, Güneyinde Horku, Batısında Almizeviran köyleri ve Kuzeyinde Çal dağı.

2- Kürdler köyü. Sınırları: Doğusunda Zünnûn, Batısında Tercümanviranı, Güneyide Hâbil Hcı, Kuzeyinde Saraycık köyleri.

3- Kürücek köyünün tamamı. Sınırları: Doğusunda Viran, Batısında Bekiş, Güneyinde Zünnûn, Kuzeyinde Elvan Çelebi köyleri.

4- Hacılar Zemini (Arzı)nın tamamı. Sınırları: Doğusunda Ulupınar, Batısında Viranpınarı, Güneyinde Karadekin, Kuzeyinde Sağmakca köyleri.

5- Viranpınarı mezrâsının tamamı. Sınırları: Doğusunda Çoni mezrâsı, Batısında Çemento köyü, Güneyinde Tekur yoluna bitişik, Kuzeyinde Güzlük vadisi.

---

(12) Bkz. E.E. (Eşref Ertekin), "Elvan Çelebi Vakfiyesidir", **Çorumlu,** 39(1942), Vesikalar No: 244, s. 352-355. Vakfiyeyi istinsah eden, "Vakfiyenin baş tarafı çok eskimiş ve yırtılmış olduğundan kadı tasdiki yazısı gaib olduğu yalnız bir silik mühür kalmış ise de okunmuyor... Bu vakfiyenin aslı Çorum'da emirahmet Mahallesinde Damat oğullarından Bay Şükrü ve Rifat yedlerindedir. Baş tarafı gibi ahirinden şahitler olduğu mahalden de noksandır, aynen istinsah edilmiştir." şeklinde not koymuştur (s. 352, 354). Vakfiye içerisinde vakfedilen köy ve mezrâlar ile buraların sınırlarının, açıklama notlarının sonunda "E.E." rumuz görülmektedir; S. Eyice, C.H. Tarım'ın **Tarihte Kırşehri-Gülşehri,** (istanbul 1943, s. 28-29, not. 1) adlı eserinde, Elvan Çelebi'nin H. 855/1451 tarihli vakıfnamesinin bir kopyasını, Çorum Kütüphane memuru Eşref Ertekin eliyle temin ettiğini bildirdiğini söylüyor. Aynı hususta 1968 yılında Çorum İl Kütüphanesi Müdürlüğü'ne mektup yazarak vakfiye konusunda yardımlarını rica ettiğini, cevabî yazıda, vakfiyenin bulunamadığını bildirdiklerini belirtiyor. Bkz. **a.g.m.,** s. 225-226, dip-not. 41. S. Eyice'nin, **Çorumlu** Vesikalar kısmında yayınlanan vakfiye suretini görüp görmediğini makalesinde öğrenemiyoruz; H. Hüsameddin, Elvan Çelebi'nin hayratını idare edecek vakıfların tanziminde Köse Peygamber diye meşhur olmuş, Sultan Eratna Bey'in Veziri Alaeddin Ali Şah-ı Rumî'nin yardımcı olduğunu belirtiyor, bkz. **Amasya Tarihi,** I, s. 395.

6- Kortani mezrâsının tamamı. Alanviran köyüne bağlı olup dört tarafı meşhurdur.

7- Çolı mezrâsının tamamı. Sınırları: Doğusunda Çaltepe, Batısında Viranpınarı, Güneyinde elvan Çelebi, Kuzeyinde Ulupınar.

8- Kürekavağı köyünün tamamı. Sınırları: Doğusunda Çaltepe, Batısında Viranpınarı, Güneyinde elvan Çelebi, Kuzeyinde Ulupınar.

9- Kula Hacı köyünün tamamı, Sınırları: Doğusunda Kürakavağı, Batısında Turgudlu, Güneyinde Kürücek, Kuzeyinde Uluköy. Adı geçen köyler Çorumlu âmalinden Keştim Divanı'na bağlıdır.

10- Çalıca köyünün tamamı. Sınırları: Doğusunda Sorku, Batısında tercümankışlası, Güneyinde Çobandivânı, Kuzeyinde Güğersülek köyleri.

11- Güğersülek köyünün tamamı. Sınırları: Doğusunda Kürücek, Batısında Yoğunpelid, Güneyinde Çalıca, Kuzeyinde Kula Hacı köyleri. âdı geçen köyler Keştim Divanı'na bağlıdır.

12- Karaağaç köyünün tamamı. Sınıralır: Doğusunda Hacılar arzı, Batısında Eorim köyü, Güneyinde Karadekin, Kuzeyinde Bekhev-i Sıklık. Adı geçen yerler Keştim Divânı'na bağlıdır.

13- Su değirmeni.

Şeklinde kaydedilmişlerdir. Bu vakfedilenler, zaviyenin maslahına sarfedilecekler ve tasarruf hakkı Elvan Çelebi'nin evladının evladına sürüp gidecektir. Bundan, elvan Çelebi vakfının "Evladlık Vakıf" statüsüne hâiz olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere, evladlık vakıf statüsüne sahip olan vakıflarda, vakfedilen arazinin gelirinin bir mikdarı zaviye veya başka bir tesise ayrıldıktan sonra, kalan mikdar zaviyeyi idare eden şeyhin aileleri arasında pay edilmekte idi. Zaviye şeyhi öldükten sonra, genellikle tasarruf hakkı ailesine intikal ettiğinden, ailenin en yaşlısı ve en ehliyetlisi olan evlad, şeyhlik makamına geçerek vakfın idaresini ele almakta ve vakfın gelirini aile fertleri arasında paylaştırmakta idi. Bu durum soydan soya devam edip gittiğinden bu tür vakıflara Evladlık Vakıf adı verilmekte idi[13]. Tekrar vakfiyeye dönecek olursak, Elvan Çelebi'nin soyu münkariz olduğunda yani, tükendiğinde ise, tasarruf edilen gelir fukara müslümanlara sarf edilecektir. Vakfiye, vakfın şer'î ve yürürlükte olan usule göre tesbiti, satılmak, kiralanmak vs. gibi mahiyet değişikliğene ruhsat vermeyen yapısı ve klasik beddua bölümüyle birlikte tarihleme ile son bulmaktadır. Bu vakfiyenin yazılışı ve

(13) Bu konuda bkz. Ö.L. Berkan, "Şer'î Miras Hukuku ve Evladlık Vakıflar", **Hukuk Fakültesi Mecmuası**, VI/1(1940), s. 156-181.

şahitlik işi 855 senesinin Zilkâde evâhirinde vuku bulmuştur. Şahidler kısmının baş tarafından bir hayli eksik olduğu anlaşılmaktadır.

Elvan Çelebi vakfiyesinin yanında araştırmamızın ana kaynağını Tapu-Tahrir Defterleri teşkil etmektedir. Vakfiyede isimleri belirtilmiş olan köy ve mezre'aların aynı şekilde XVI. yüzyılda düzenlenmiş olan tahrir defterlerinde de zikr edilmeleri onların itimada değer olduklarını ortaya koyduğu gibi, Anadolu Selçukluları ve Beğlikler döneminde yapılmış olan vakıfların Osmanlı döneminde de yaşadığının, ayakta olduğunun delili sayılır.

Elvan Çelebi Zeviyesi vakfına Çorum Tapu-Tahrir Defteri'nde rastlanılamadığını, S. Ayice C.H. Tarım'a dayanarak belirtmektedir[14]. Biz üzerinde çalıştığımız Rum Eyaleti Vakıf Defteri'nde Amasya Sancağı vakıflarının bulunduğu kısımda ve Amasya Tapu-Tahrir Defteri'nde rastladık[15]. Zaviyenin bulunduğu Elvan Çelebi köyü takip edebildiğimiz tahrir defterlerinin hiç birisinde Çorum'a bağlı olarak görülmemiştir. İdari taksimatta Amasya'ya bağlı bugünkü Doğantepe (Zara=Geldiklan) ve Gediksaray (Varay) da dahil olmak üzere Mecitözü'nün kuzey ve doğu taraflarını içine alacak büyüklükte bir nahiye olan Geldiklân (Geldiklânâbâd)'ın sınırları içerisinde yer almıştır. Çorum Tahrir Defterlerinde kayıtlarına rastlanılamayışının sebebi bu olsa gerektir.

Elvan Çelebi vakfiyesinde zaviyeye vakıf olarak tahsis edilen köy ve mezre'alar aşağı yukarı aynı statüyü haiz olarak Amasya'nın tahririni ihtiva eden tapu defterlerinde de zikredilmektedir. Yalnızm bu durum vakfedilen köyler arasında Çorum'a dahil olanlarında degişiklik göstermekte, bir başka vakfa tahsisi şeklinde de görülebilmektedir[16]. Vakfiyede "tamamı" şeklinde yazılan köy ve mezre'alar, tahrir defterlerinde, malikane hisselerinin tamamı, yarısı, dörtte biri, sekizde biri veya iki başdan tasarruf edildiğinde yani,

(14) "Başvekalet Arşivi'nde Tapu Defterleri arasında eski 944, yeni 444 sayılı bir Çorum Livası ve kurası defteri var ise de burada Elvan Çelebi ile ilgili bir şey bulanamamaktadır." bkz. S. Eyice, **a.g.m.**, s. 225, 41 nolu dipnot.

(15) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (=KK), 583 numarada kayıtlı 984/1576 tarihli **Defter-i Evkaf-ı Rum** adlı defterde, Sivas başta olmak üzere Tokat, Amasya, çorum vs. Rum Eyaleti'ni teşkil eden sancak ve kazaların Dânişmendliler'den itibaren olan vakıfları kaydedilmiştir. Biz, bu kayıtlardan hareketle (s. 82b, 84a, 84b, 85a, 101a, 101b.) aynı arşivde bulunan 984/1576 tarihli, 26 numarada kayıtlı **Amasya** (s. 115a, 118a, 129a-b, 131b, 132a, 133a-b, 138b, 139a.) ve 38 numaralı **Çorum** (s. 32b, 41b, 47a, 50b.) **Tahrir Defterleri**'ni inceleyerek Elvan Çelebi Zaviyesi vakıf kayıtlarını ve vakıflara gelir getiren vakıf köyler ve gelir miktarlarını tesbitini yaptık. Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA.) 387 numarada bulunan ve Karaman-Rum Eyaletleri'nin 926/1520 tarihli tahririnin neticelerini ihtiva eden **Muhasebe İcmal Defteri**'nde bu hususdaki kayıtları da çıkardık (s. 359, 360, 388, 389).

(16) Bkz. Ekler bölümündeki Tapu-Tahrir kayıtları.

toprağın tasarruf şeklinde "Malikane-Divani" sisteminin tatbik edildiği görülmektedir. Bilindiği gibi, toprağın tasarruf şeklinde malikane-divani sisteminin uygulandığı yerlerdeki arazinin mülkiyeti, aslında vakıf veya mülk sahibine ait olmakla birlikte, vakıf veya mülk sahibleri toprağı işleyen ahaliden sadece toprak kirası istemek şeklinde tecelli ediyordu. Bu açıdan toprağın sadece kuru bir mülkiyetine sahip olan vakıf veya mülk sahipleri, toprak kirası olarak "Malikane hissesi" tabir edilen bir kira almaktaydılar. Bu kira genellikle mahsulün yani, hububat, bağ, bahçe, bostan ve kovan öşrü ile değirmenden alınan verginin beşde, yedide, onda biri olarak kabul edilmişti. Ancak, Amasya ve yöresindeki tatbikatında bire bir oranı uygulanmaktadır. "Divani" adı altında doğrudan devlete yani, orada devleti temsil eden sipahi veya âmile ait olan vergi ise taprağı işleyen ahalinin vermeğe mecbur olduğu diğer bütün hak ve vergiler yani, yukarıda sayılanların dışında çift, bennâk, caba, gerdek, tapu, ağnam vergileri gibi şer'î ve örfî bütün vergileri kapsıyordu. İki başdan tasarrufda ise, hem divani ve hem de malikane gelirleri vakfa tahsis ediliyordu[17].

Elvan Çelebi Zaviyesi vakıflarını teşkil eden yerlerin tasarrufunda uygulanan malikane-divani sisteminde, bazan malikane hissesi divani hisse ile beraber yani, iki başdan tasarruf olunmaktadır. Çoğu kez, malikane hisse tek başına veya yarısı, dörtte bir, sekizde bir hisse şeklinde gerçekleşiyordu. Aşağıda bu husus, Vakfiye, 1520 tarihli Tapu Deteri, 1576 tarihli Evkaf Defteri, yine 1576 tarihli Amasya ve Çorum Tahrir Defterleri'nden çıkarılan bilgilerle ortaya konulmuştur.

(17) Malikana-divani sistemi hakkında bkz. Ö.L. Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: I, Malikane-Divani Sistemi", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası,** II(1939), s. 119-184; M. Genç, "osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler / Tartışmalar,** Ankara 1975, s. 231-292; A. Suceska, "Malikane: Osmanlı imparatorluğu'nda Mirî Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı", Çev. M. Özyüksel, **İktisat Fakültesi Mecmuası,** 41/1-4 (1984), s. 261-283.

ELVAN ÇELEBİ ZÂVİYESİ'NİN VAKIFLARI					
Köy-Mezre'e	Vakfiye 1451	1520'deki malikane h.	D.E.R./1576 malikane h.	Amasya/1576 malikane h.	Çorum/1576 malikane h.
Çağana (K)	1	iki başılan	iki haşdan	iki başdan	
Kürdler (K)	1	1	1	1	
Kürücek (K)	(-)	1	1	1	
Hacılar (Z-M)	1	iki başdan	iki başdan		iki başdan
Viranpınarı (M)	1	*	*		*
Kortani (M)	1	*	*		*
Çolı (M)	1	*	*		*
Kürekavağı (K)	1	iki başdan	iki başdan	iki başdan	
Kulahacı (K)	1	*	*		*
Çalıca (K)	1	1/8	1/8		1/8
Güğersülek (K)	1	1/4	1/4		1/4
Karaağaç (K)	1	*	*		*
Bekiş (K)	(-)	iki başdan	iki başdan	iki başdan	
Köycüğez (K)	(-)	1	1	1	
Altıviran (K)	(--)	iki başdan	iki başdan	iki başdan	
Elvan Çelebi (K)	(-)	iki başdan	iki başdan	iki başdan	

(K) köy; (M) Mezre'a; (7-M) Zemin tahrir defterlerinde Mezre'a; (-) Vakfiyede olmayan; * Vakfiyede olduğu halde tahrir defterlerinde Elvan Çelebi Zaviyesi'ne gelir tahsis edilmeyip, başka bir vakfa ait olarak görünen köy veya mezre'ayı gösterir rumuzlardır. 1520 PA.TD.387; .E.R./1576 KK.TD. 583 Evkaf Defteri; Amasya/1576 KK. "D.26; Çorum/1576 KK.TD. 38.

Malikane hissesinin tamamı Elvan Çelebi vakfına ait olan yerler 1/2, dörtte birine ait olan yerler 1/4 ve sekizde birine ait olan yerler 1/8; Hem malikane hem de divani hisselerin vakfediliği yerlerde ise iki başdan şeklinde ifadelerin kullanıldığı tablodan, vakfiyede olmayan bazı vakıf köylerin tahrir defterlerinde vakf kaydedildikleri ortaya çıkıyor. Vakfiyenin tanzimi sırasında vakfedilen yerlerin fazla olmadığı, fakat zamanla bazı ilaveler yapıldığı ;şeklindeki izah tarzı geçerli olabilir. Zaviyenin vakıflarını teşkil eden köy ve mezre'alarda başka, tapu defterlerinde bir çiftlik yerin,[18] bir bağın ve bir değirmenin de Elvan Çelebi Zaviyesi vakfına ait olduğu görülmektedir[19].

(18) Osmanlı vakfiyelerinde çiftlik terimi çoğu kez belli bir toprak bölümü dışında, orada bulunan binalar, hayvanlar, tohumluk tahıl, çift aletleri ve hatta bir takım köle ve cariyeleri içine alan ziraî bir bütünü ifade etmektedir. Bkz. B. Yediyıldız, "Vakıf", **İslam Ansiklopedisi**, XII/2, s. 157.

(19) Bkz. Ekler bölümü; Vakfiye ve tapu defterlerinde geçen köy ve mezre'alardan Çağana, Elmapınar adı ile; Kürücek, Bekişler ve elvan Çelebi, bugün aynı adla Çorum İli

Tabloda yer alan köy ve mezre'aların büyük bir kısmının malikane hissesisinin tamamı Elvan Çelebi vakfına ait olmakla beraber, bir kısım yerlerin malikane hissesinin yarısının, dörtte ve sekizde birinin vakıf tasarrufunda bulunduğu görülmektedir. Bu durumda olan yerlerin malikane hisseleri, mescid, mülk ve evladlık vakıf olarak başkaları tarafından ortaklaşa tasarruf edilmektedir. Bu tür tasarruf bölünmeleri, vakfedilen köy ve mezre'aların Çorum tahrir Defteleri'nde bulduklarımızda karşımıza çıkmaktadır.

Elvan Çelebi vakfiyesinde rakamlara dayalı bir gelir şekli kaydedilmemiş, adı geçen köy ve mezre'anın "tamamı" şeklinde ifadelendirilmiştir. 1520 yılı tahririne göre köy ve mezre'alaradan vakfa tahminle 44336 akça; 1576 yılında ise, yine itibarî bir tahminle 59689 akça gelir sağlandığı görülmektedir[20]. Geç döneme ait olduğunu tahmin ettiğimiz Muhasebe İcmal Vakıf deteri'nde Elvan Çelebi vakfındaki iki hizmetlinin yılda 2520 akça aldıkları kaydedilmiştir[21].

Mecitözü İlçesi'ne bağlıdır. Güğersülek, Kutluca adı ile; Çalıca ve Karaağaç köyleri de aynı isimler altında Çorum Merkez İlçe'ye bağlı görünmektedir. Kürtler, Çayırözü adı ile; Saraycık ise aynı adla Amasya İli Merzifon İlçesi Türnük Bucağı'na; Köyceğiz'de aynı adla Amasya Zara (Geldiklan) Bucağı'na bağlıdır. Kürekavağı, Kula Hacı ve Altıviran köyleri ile Viranpınarı ve Hacılar mezre'alarına köylerimizle ilgili eserlerde rastlanılamamıştır. Bkz. **Köy envanter Edüdleri'ne Göre Amasya, Çorum,** Ankara 1962-1964, s. 132-138, 135-157; **Köylerimiz 1981,** Ankara 1982; **Yer Adları Cedveli (indeks),** Ankara 1946.

(20) Akça, osmanlı Devleti'nde kullanılan bir para birimi idi. 1470 yılına kadar her türlü ödemede kullanılan akça, 1152 gram ağırlığında gümüşden kesilen bir sikke idi. 1565 yıllarında 100 dirhemlik gümüşden 450 akça kesiliyor ve ağırlığı 0681 gram gümüşe tekabül ediyordu. Bkz. H. Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** Özel Sayı (1978), s. 3-38, Tablo: 8. Karş. Ö. Ergeç, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Düşünceler", **ODTÜ Gelişme Dergisi,** Özel Sayı (1979), s. 86.

(21) BA. **Maliyeden Müdevver** Nu: 6223, s. 14; Ayrıca, XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu4da Şeyh Aileleri", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar,** Ankara 1975, s. 197-227.

EKLER

BA.TD.387, KK.TD.26 ve KK.TD.38'DEN SEÇMELER:

Karye-i Çağana (tabi-i Geldiklân) temem malikane Vakf-ı Zaviye-i Elvan Çelebi ve temam divani tabi-i m.
Nefer: 49 Hane: 36 Mücerred: 13
Hasıl-ı divani: 4012
Hasıl-ı Malikane: 3620 (TD.387, s.359)

Karye-i Çağana tabi-i Geldiklân temam malikane Vakf-ı Zaviye-i Elvan Çelebi ve temam divani tabi-i bivakf-ı mezkûr.
Nefer: 124 Çift: 2 Nim: 14 Caba: 27 Mücerred: 81
Hasıl me'a niyabet (ve divani): 7337 (TD.26, s.131b.)

Karye-i Bekiş (tabi-i Geldiklân) temam malikane Vakf-ı Zaviye-i Elvan Çelebi ve temam divani tabi-i vakf-ı m.
Nefer: 10 Hane: 8 Mücerred: 2
Hasıl: 1588
Hasıl-ı malikane: 1160 (TD. 387, s. 359)

Karye-i Bekiş tabi-i Geldiklânabâd malikane-i temam Vakf-ı Zaviye-i Elvan Çelebi ve temam divani vakf-ı mezbur.
Nefer: 27 Çift: 1 Nim: 3 Caba: 11 Mücerred: 12
Hasıl me'a niyahet (ve divani): 2500 (TD.26, s. 118a)

Karye-i Elvan Çelebi (Tabi-i Geldiklân) malikane-i temam Vakf-ı Zaviye-i m. 5elvan Çelebi) ve temam divani tabi-i vakf-ı mezkûr.
Nefer: 111 Hane: 71 Mücerred: 40
Hasıl: 11696
Hasıl-ı malikane: 8415 (TD.387, s. 359).

Kerye-i Elvan Çelebi tabi-i Geldiklânabâd malikane-i temam Vakf-ı Zaviye-i Elvan Çelebi ve temam divani tabi-i vakf-ı mezkûr.
Nefer: 207 Çift: 8 Nim: 27 Bennâk: 1 Caba: 73 mücerred: 10
Çiftlik-i Zaviye: 7 Çift
Taallukât-ı evlad-ı Aşık Paşa Nefer: 10 Müzevvec: 8 Mücerred: 2
Bağ-ı Zaviye der Şehr-i Osmancık
Asiyab: 1
Hasıl: 14340 (TD. 26, s. 132a)

Karye-i Altıviran tabi-i Geldiklân temam malikane Vakf-ı zaviye-i Elvan Çelebi temam divani tabi-i vakf-ı mezbur.
Nefer: 25 Hane: 18 Mücerred: 7
Hasıl: 2414
Hasıl-ı malikane: 1400. (TD.387, s.359)

Karye-i Altıviran tabi-i Geldiklân malikane-i temam Vakf-ı Zaviye-i Elvan Çelebi temam divani vakf-ı mezkûr.
Nefer: 64 Nim: 7 Caba: 31 Mücerred: 26
Mezre'a-i Koz baki malikane mülk-i evlad-ı Hamdullah Çelebi temam divani tabi-i karye-i mezkûre. Hasıl ma'el-rüsûm: 500.
Hasıl: 4000. (TD. 26, s. 133a)

Karye-i Kula Hacı tabi-i Çorumlu temam malikane Vakf-ı evlad-ı Arif Çelebi ve Melek Hatun divani timar.
Nefer: 8 Hane: 6 Mücerred: 2
Hasıl: 2300
Hasıl-ı malikane: 1280 (TD.387, s. 388)

Karye-i Kula Hacı tabi-i Çorumlu temam malikane Vakf-ı evlad-ı Arif Çelebi ve Melek Hatun divani timar.
Nefer: 11 Nim: 4 Caba: 2 Mücerred: 5
Hasıl-ı divani: 3000 (TD. 38, s. 32b.)

Karye-i Karaağaç tabi-i Çorumlu malikane mülk-i Sinan Bağ divani timar.
Nefer: 42 Nim: 7 Caba: 20 Mücerred: 15
hasıl-ı divani: 55000
Niyabat: 470 (TD.38, s. 47a)

Mezre'a-i Viranpınarı tabi-i m. (Güğersülek)
Hasıl: 100 (TD. 38, s. 41b)

Mezre'a-i Hacılar tabi-i Sağmakca nam karyenin reayasından ziraat iderler ve divani me'a nısf melikane Vakf-ı Zaviye-i Elvan Çelebi ve nısf-ı aher malikane mülk-i evlad-ı Elvan Çelebi.
Hasıl: 100 (TD. 38, s. 41b)

ÇORUMLU ÂŞIK DELİ BORAN

HAYRETTİN İVGİN*

Deli Boran'ın yaşadığı yer, doğum-ölüm tarihleri, mensup olduğu aşiret vb. son yıllara kadar bilinmiyordu Âşık Deli Boran'la ilgili ilk yazıyı 1930 yıllarında, Ali Rıza (Yalgın = Yalman) yazmıştır. Âşığı **"Fırat ile Gavur Dağı arasında Türkmen aşiretleri içinde yaşamış çoşkun bir halk şairi"** olarak tanımlamış ve **"XIX. asırda yetişen şairlerden olduğu tahmin edilmektedir"** diye belirtmiştir[1].

Ali Rıza Yalgın, **"Anadolu Tetkikleri"** adıyla yayımladığı **Cenupta Türkmen Oymakları** adlı eserinin 1. cildinde (Burhanettin Matbaası, İstanbul 1931-32) Deli Boran'la ilgili 3 deyiş vermiştir[2].

Deli Boran'ın Çorum'un Sarımbey köyünden olduğunu ilk kez Saadettin Nüzhet Ergun söylemiştir[3]. Saadettin Nüzhet **"Türk Şairleri"** adlı ansiklopedisini 1936 yılında yayımlamaya başlamıştır. Ansiklopedinin **"Boran"** maddesinde **"bundan elli yıl kadar önce yaşamış bir âşıktır"** diyerek Deli Boran'ın 1886 yıllarında sağ olduğunu dolaylı olarak söylemiştir. Saadettin Nüzhet, ayrıca 1776-1785 yılları arasında yazılan bir mecmuada "Deli Boran" adına bir koşmanın kayıtlı olduğunu gördüğü için XVIII. yüzyılda yaşamış başka bir Deli Boran'ın varlığından da haber vermektedir.

Evvel bahar yaz ayları gelende
Akar boz bulanık seli Tuna'nın
Bülbüller ötüşür leyl-i hârında
Gülü burcu burcu kokar Tuna'nın

dörtlüğü ile başlayan koşmanın XVIII. yüzyılda yaşamış Deli Boran'a ait olduğunu söylemektedir[4].

Boran'la ilgili ilk gerçekci bilgiyi Ziya Gürel, 1938 yılında Çorumlu Dergisi'nde vermektedir[5].

(*) Kültür Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Daire Başkanı

(1) Ali Rıza (Yalgın = Yalman), **"Deli Boran"**, Halk Bilgisi Haberleri Dergisi, İstanbul Halkevi, Sayı:3, 1930, Sayfa: 40-42.

(2) Ali Rıza Yalman (= Yalgın), **Cenupta Türkmen Oymakları I,** Haz.: Sabahat Emir, Kültür bakanlığı Yayınları: 256 Kültür Eserleri: 14, Ankara 1977, s. 43, s. 96 ve s. 103.

(3) Saadettin Nüzhet Ergün, **"Türk Şairleri Ansiklopedisi"** sayfa 862-864 (Yazar bu ansiklopediyi 81 fasikül, üç cilt olarak çıkararak 1936-E harfi ortalarına kadar getirebilmiştir.)

(4) **A.g.y.,** s. 862.

(5) Ziya Gürel, **"Deli Boran"** Çorumlu Dergisi, Yıl: 1, Sayfa: 5,15 Ağustos 1938, s. 158-159.

Saadettin Nüzhet Ergun, 1938 yılı içinde yayımladığı **"Halk Edebiyatı Antolojisi"** adlı eserinde[6], belli ki Ziya Gürel'in derlemesini görmeden Deli Boran'ın hayatı ile ilgili bilgi vermeyerek yalnız **"XIX. asrın son nıfsında bilhassa Cenup vilâyetlerimizde büyük şöhret kazanan saz şairlerimizden biri"** diye nitelendirerek beş deyişini vermektedir.

Ali Rıza Yaygın (= Yalman), **"Binboğa ve Nurhak Dağlarında Yörükler Arasında"** adıyla yayımladığı Cenupta Türkmen Oymakları adlı eserinin 2. cildinde (Türksözü Matbaası, Adana 1939) Deli Boran'la ilgili 2 deyişi yayımlamıştır[7]. Ancak, Ali Rıza Yalgın (= Yalman), 1939 yayımladığı bu derlemelerini 1930 yıllardan önce yapmıştır. Ve Ziya Gürel'in yazısından faydalanamayacağı tabiidir.

Prof. M. Fuat Köprülü, birinci baskısında 1950 yılında, ikinci baskısının 1964 yılında yapdığı **"Türk Sazşairleri"** adlı eserinde Deli Boran'la ilgili olarak 4 deyiş yayımlamıştır[8].

Bu tarihten sonra, Murat Uraz'ın **"Halk Edebiyatında Koşmalar"** adlı kitabında 2[9], Pertev Naili Boratav ve Halil Vedat Fırat'ın birlikte yayımladığı **"İzahlı Halk Şiiri Antolojisi"** adlı kitapta 2 [10], Pertev Naili Boratav'ın **"Folklor ve Edebiyat II"** adlı eserinde bazı tamamlayıcı bilgilerle 2 deyişi[11] yayımlanmıştır.

1945 yılında Ali Rıza Yalgın, Ülkü dergisinde **"Deli Boran"** adlı bir makale yayımlıyor[12] Ancak, Deli Boran'ın hayatı ile ilgili burada da bilgi mevcut değil. Deli Boran'ın;

Çaktım yücesine baktım
Baktış Minbıç ilerine

diye başlayan deyişi ve bu deyişin ifade ettiği tarihi bilgileri ve 4 ayrı deyişini

(6) Saadettin Nüzhet Ergun, **Halk Edebiyatı Anotolojisi,** İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 147-150.

(7) Ali Rıza Yalman (= Yalgın), **Cenup Türkmen Oymakları II,** Haz.: Sabahattin Emir, Kültür Bakanlığı Yayınları: 256 Kültür Eserleri: 14, Ankara 1977, s. 334 ve s. 342.

(8) Ord. Prof. Dr. M. Fuat Köprülü, **Türk Sazşairleri,** İkinci Basım, Millî Kültür Yayınları Türk Dili ve Edebiyatı Serisi Nr.: 01-4, Güven Basımevi, Ankara 1964, s. 543 ve 693.

(9) Murat Uraz, **Halk Edebiyatında Koşmalar,** Işık Matbaası, İstanbul 1943, s. 10-11.

(10) Pertev Naili Boratav-Halil Vedat Fıratlı, **İzahlı Halk Şiiri Antolojisi,** Türk Edebiyatı Antolojileri: 4, Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 181-182.

(11) Pertev Naili Boratav, **Folklor ve Edebiyat 2,** Adam Yayıncılık, İstanbul 1983 (Mart), s.19-39 (Ayrıca Bakınız: Folklor ve Edebiyat II, 1945)
Not: Bu yazı, Ankara Üniversitesi Haftası dolayısıyla Hatay'da 1944 yılında verilen konferansın metnidir.

(12) Ali Rıza Yalgın (Yalman), **"Deli Boran",** Ülkü Millî Kültür Dergisi, Yeni Seri, Sayı: 89, 1 Haziran 1945, s. 6-7.

vermektedir. Belli ki Ali Rıza Yalgın, Ziya Gürel'in 1938 yılında Çorumlu Dergisindeki makalaye 7 sene sonra bile görememiştir.

Ne yazık ki; Eflatun Cem Güney **"Halk Şiiri Antolojisi"**nde 2 deyiş[13] Sait Uğur **"İçel Folkloru"**nda 1 adet Plevne Destanı'nı[14], Halit Bayrı, **"Halk Şiiri XIX. Yüzyıl"** adlı kitabında 1 deyiş[15] verebilmişler ve yine hayatı ile ilgili tek kelime söyleyememişlerdir. Ancak Halit Bayrı **"1823 senesinde hayatta olduğu bir manzumesinden anlaşılan Deli Boran, Fırat nehri ile Gâvur dağı arasında yaşayan Türkmen aşiretleri içinde yetişmiştir"** gibi çok kısa bilgi verebilmiştir[16].

1960'lı yıllara varana kadar Deli Boran'la ilgili bazı şeyler bilindiği halde; Ömer Özbaş, **"Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar"** adlı kitabında bilgi veremiyor[17]. Ferruh Arsunar, **"Gaziantep Folkloru"** adlı kitabında;

Uzak yoldan geldim senin adına
Dökülmüş yüzünde nurun kalmış

diye başlayan deyişi Miskin Ali adına,[18]

Rışvan oğlusun ta Urum'dan Şama
Gezdim de âlemi dengin az ola

diye başlayan deyişi Dadaloğlu adına kaydediyor[19] Refik Ahmet Sevengil (1965 yayımladığı **"Yüzyıllar boyunca Halk Şairleri"** adlı kitabında, halâ 1930'lu yılların bilgileriyle dinleyicilere ve okuyuculara sesleniyor. Ve de bilinen deyişlerle...[20]

Ya, Naim Alkan'a ne demeli? 1973 yılında **"Türk Halk Edebiyatı"** adlı kitap yayımlıyor. Deli Boran'dan bilinen 3 deyiş veriyor ve **"Şiirlerine göre, göçebe Türkmen şairlerinden olabilir"** diye herşeyden habersizliğini ortaya koyuyor[21] Ali Püsküllüoğlu da çok şeylerden habersizliği **"Türk Halk Şiiri**

(13) Eflatun Cem Güney, **Halk Şiiri Antolojisi,** Varlık Yayınları Türk Klasikleri: 60, 5. Basılış, İstanbul 1969, s. 103-104 (Birinci Baskı, 1974).

(14) Sait Uğur, **İçel Folkloru,** Cilt III, Ankara 1948, s. 62.

(15) Mehmet Halit Bayrı, **Halk Şiiri XIX. Yüzyıl,** Varlık Yayınları Türk Klasikleri; 47, İstanbul 1956, s. 28.

(16) Halit Bayrı, **A.g.e.,** s. 6.

(17) Ömer Özbaş, **Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar,** Cihan Matbaası , Gaziantep 1958, s. 80-81.

(18) Ferruh Arsunar, **Gaziantep Folkloru,** Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1962, s. 124-125

(19) Ferruh Arsunar, **A.g.e.,** s. 132.

(20) Refik Ahmet Sevengil, **Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri (Radyo Konuşmaları),** Atlas Kitabevi, İstanbul 165, s. 335-340.

(21) Naim Alkan, **Türk Halk Edebiyatı,** Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1973, s. 220-221.

Antolojisi" adlı kitapta gösteriyor[22]. Kitabında bilinen 8 deyiş vererek **"Yaşadığı çağ da ancak şiirlerindeki dilinden çıkarılabiliyor. İncelemeciler, Deli Boran'ın Çukurova yöresindeki bir Türkmen** oymağından olduğunu söylüyorlar. Bir söylentiye göre de Çorum'un Sarıbey köyünden. Ama kullandığı yerel sözcükler onun güneyli bir Türkmen ozanı olduğu kanısını sağlamlaştırıyor" diyerek ahkâm kesiyor. **"Sarımbey"** köyünün adını da **"Sarıbey"** şeklinde kullanıyor[23]. Belli ki Ali Püsküllüoğlu bu bilgileri Vasfi Mahir Kocatürk'ün **"Saz Şiiri Antolojisi"** adlı eserinden almış. Vasfi Mahir Kocatürk de Deli Boran'ın 4 deyişini yayımlayarak **"Bir rivayete göre Çorum'un Sarıbey köyünden doğmuş"** ifadesini kullanarak eksik ve yanlış bilgi vermiştir[24].

Hele, M. Sunullah Arısoy'un yazdığı **"Türk Halk Şiiri Antolojisi"**ndeki bilgiler, kitap 1985 yılında yayımlandığı halde baştan başa yanlış[25]. Zaten bu antolojideki bütün diğer bilgiler de yanlışlıklarla dolu. Bu kitap güvenilir bir kaynak olmaktan çok uzak bulunuyor.

Türk Ansiklopedisi'nde Deli Boran'la ilgili geniş bilgi yok. Ancak Çorumlu Deli Boran ile Güneydoğulu Deli Boran'ın farklı kişiler olabileceğine işaret ediliyor[26]. Sarımbey köyü **"Sarımbay"** şeklinde yazılıyor.

Müjgan Cunbur, **"Başakların Sesi"** adlı kitabında Deli Boran'ın 4 deyişinden örnekler[27], Rıza Zeytun'un **"Halk Şiirinde Gerçekçilik"** adlı kitabında 1 deyiş[28], M. Şakir Ülkütaşir'in bir makalesinde 1 deyiş[29] Tahir Kutsi Makal'ın **"Türk Halk Şiiri"** adlı kitabında 1 deyiş[30] yayımlanmıştır. Tahir Kutsi Makal, Vasfi Mahir Kocatürk'ten daha farklı bir bilgi verememiştir[31]. Oysaki **1969 ve 1973 Çorum İl Yıllığı**'nda bazı gerçekçi bilgiler

(22) Ali Püsküllüoğlu, **Türk Halk Şiiri Antolojisi,** Bilgi Yayınları 224 Antolojisi Dizisi: 2, İstanbul 1975 (Haziran), s. 431.

(23) Ali Püsküllüoğlu, **A.g.e.,** s. 532.

(24) Vasfi Mahir Kocatürk, **Saz Şiiri Antolojisi,** Ayyıldız Matbaası, Ankara 1963, s. 380-382.

(25) M. Sunullah Arısoy, **Türk Halk Şiiri Antolojisi,** 1. Basılış, Bilgi Yayınevi Antolojisi Dizisi: 3, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1985, s. 241-243.

(26) **Türk Ansiklopedisi,** Cilt: XII, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1964, s. 475.

(27) Müjgan Cunbur, **Başakların Sesi,** Poyraz Reklâm Yayınları: 1, Ankara 1968, s. 49-51

(28) Rıza Zelyut, **Halk Şiirlerinde Gerçekcilik,** AYKO Yayınları, Ankara 1982 (Mart), s. 186-187

(29) M. Şakir Ülkütaşır, **"Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Şanlı Savunma Savaşları Üzerine Yıkılmış Türkü, Yapılmış Marş ve Yazılmış Destanları",** Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı 1977, Ankara 1979, s. 326.

(30) Tahir Kutsu (Makal), **Türk Halk Şiiri (Antoloji),** Toker Yayınları, 100 Büyük Edip 100 Büyük Şair: 20, İstanbul 1975, s. 82

(31) **Çorum İl Yıllığı** 1967, Ankara 1968, s. 181-182.

mevcuttur[32], [33].

Osman Atilla'nın **"Mehmet Şiirleri"** adlı kitabında bir[34], Yaşar Nabı Nayır'ın hazırladığı **"Başlangıçtan Bugüne Türk Şiiri"** antolojisinde bir[35], Asım Bezirci'nin **"Dünden Bugüne Türk Şiiri"** antolojisinde dört[36], Muzaffer Reşit'in hazırladığı **"En Güzel Koşmalar"** adlı kitapta bir[37], Ali Rıza Köseoğlu'nunhazırladığı **"Hünkâr Hacı Bektaşi Veli Şiirleri Antolojisi**"nde bir[38], Ahmet Kabaklı'nın **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**'nde iki[39], Rauf Mutluay'ın **"100 Soruda XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı"** adlı kitabında bir[40], Atillâ Özkırımlı'nın **"Alevilik-Bektaşilik ve Edebiyatı"** antolojisinde kısa hayatı ve 2 şiiri[41], Cemil Yener'in **"Türk Hayat Edebiyatı Antolojisi"** adlı kitabında bir[42], Rıza Zelyut'un **"Halk Şiirinde Başkaldırı"** adlı kitabında bir[43] şiiri bulunuyor.

Deli Boran hakkında ilk gerçek bilgileri veren Cahit Öztelli olmuştur. Öztelli, **"Bektaşi Gülleri"** adlı kitabında Kul Boran ve Boran mahlasıyle iki deyiş ile Sefil Ahmed'in **"Deli Boran Ağıtı"**nı yayımlamıştır[44]. Sungurlu'nun Yamadı köyünden Deli Boran'ın yakın arkadaşı olan Âşık Sefil Ahmed deyişinde:

Altmışında ecel şerbetin içti
Âşıklar bâbında fırkate düştü

---

(33) **Cumhuriyetin 50. Yılında Çorum 1973 İl Yıllığı**, Ankara 1973, s. 176.

(34) Osman Atillâ, **Memleket Şiirleri,** Ulus Basımevi, Ankara 1950, s. 201.

(35) Yaşar Nabi Nayır, **Başlangıçtan Bugüne Türk Şiiri (Antoloji),** İstanbul 1968, s. 120.

(36) Asım Bezirci, **Dünden Bugüne Türk Şiiri (Antoloji),** May Yayınları Antoloji Dizisi: 1, İstanbul 1968, s. 185-186.

(37) Muzaffer Reşit, **En Güzel Koşmalar,** Ekim Basımevi, Varlık Yayınları, İstanbul 1962, s. 66.

(38) Ali Rıza Köseoğlu, **Hünkar Hacı Bektaşi Veli Şiirleri Antolojisi, Özdeyişler ve Nefesler,** Ankara 1988, s. 66.

(39) Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi,** Cilt 2. Türkiye Yayınevi, İstanbul 1968, s. 498.

(40) Rauf Mutluay, 100 Soruda XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi: 21, Fone Matbaası, İstanbul 1970, s. 41.

(41) Atillâ Özkırımlı, **alevilik - Bektaşilik ve Edebiyatı (İnceleme / Antoloji)** Cem Yayınları Kültür Dizisi, Kent basımevi, İstanbul 1985, s. 270-272.

(42) Cemil Yener, **Türk Halk Edebiyatı Antolojisi.** Batış Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1973, s. 158-159.

(43) Rıza Zelyut, **Halk Şiirinde Başkaldırı,** Sosyal Yayınlar, Acar Matbaacılık Tesisleri, İstanbul 1989, s. 322.

(44) Cahit Öztelli, **Bektaşi Gülleri,** Milliyet Yayınları Türk Klasikleri Dizisi: 10, İstanbul 1973 (Şubat), s. 77-78, s. 95, s. 227-228, ve 355.

Sene bin üç yüz on altı'da göçtü
Ağla gözler Deli Boran nic' oldu.

diye söylemektedir. Bundan da anlaşılıyor ki Deli Boran 1316 (M. 1898)'da ölüyor. **"Altmışında ecel şerbeti içti"** denmesinden de altmış yaşında öldüğü anlaşılıyor. Buna göre doğum tarihi 1838 oluyor.

Cahit Öztelli bu gerçeği bir kaç yazısında vurguluyor. hatta Deli Boran'ın aşiretinin nasıl iskân edildiği de kısaca veriliyor[45], [46], [47]. Cahit Öztelli, **"Uyan Padişahım"** adlı kitabında Deli Boran'ın bir deyişini de yayımlıyor[48]. Deli Boran'la ilgili doğru bilgilerin bir kısmı Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde mevcuttur[49].

Son yıllarda Deli Boran'la ilgili yaptığımız çalışmaların bir kısmını yayımlamış bulunmaktayım[50], [51], [52] [53]. Deli Boran'ın köyü olan Sarımbey'de Türk Folkloru Dergisi sahibi Sayın İbrahim aslanoğlu ile birlikte 18.6.1982 tarihinde yaptığımız derleme çalışmaları [54], Araştırmacı Önal Kaya'nın Eylül 1982'de yaptığı Maraş derleme çalışmaları [55], Mart 1984'de Ankara'nın Hasandede köyü ve Haydar Sultan köylerinde yaptığımız derleme çalışmaları[56] Deli Boran'la ilgili yaptığım araştırmaya derinlik ve güç

(45) Cahit Öztelli, **"Ondokuzuncu Yüzyıl Ozanı: Deli Boran"**, Türk Dili Dergisi, Sayı: 278, 1974, s. 980-910.

(46) Cahit Öztelli, **"Kolay Sanılan Halk Edebiyatı / Deli Boran İçin Yeni Bilgiler"** Türk Dili Dergisi, Sayı: 279, 1974, s.981-982.

(47) Cahit Öztelli, **"Çorum Sefil Ahmed"**, Sivas Folkloru Dergisi, Sayı: 45, Ekim 1976, s. 8-11.

(48) Cahit Öztelli, **Uyan Padişahım** Milliyet Yayınları Türk Klasikleri Dizisi: 15, İstanbul 1976, s. 400.

(49) **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,** 2. Cilt, Dergah Yayınları, İstanbul 1977 (Eylül), s. 226-227.

(50) Hayrettin İvgin, **"Deli Boran ve Yayımlanmamış Bazı Deyişleri"**, Size Dergisi, Sayı: 105, 10 Ekim 1983, s. 9-10.

(51) Hayrettin İvgin, **"Deli Boran ve Yayımlanmamış Bazı Deyişleri"**, Türk Folkloru Dergisi, Sayı: 52, Kasım 1983, s. 5-6.

(52) Hayrettin İvgin, **"Bilinmeyen Yönleriyle Deli Boran"**, Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler II. Bildiriler. Hazırlayan; Feyzi Halkçı, Ankara 1985, s. 56-64.

(Not: Bu yazı Uluslararası Türk Folklor ve Halk Edebiyatı Kongresine / 26-28 Ekim 1984 sunulan tebliğdir.)

(53) Hayrettin İvgin, **"Âşık Deli Bora Bibliyoğrafyası"** Türk Folkloru Araştırmaları 1988/2. Kültür ve Turizm Bakanlığı MİFAD Yayınları: 96. Öztek Matbaası, Ankara 1988, s. 173-186.

(54) MİFAD Arşivi **B.82.0055** ve **B.82.0056** nolu bandlar.

(55) MİFAD Arşivi **B.820086 - B.82.0095** nolu 10 band.

(56) MİFAD Arşivi **B.84.0014 - B.84.0015** nolu 2 band.

katmıştır. Ayrıca; İbrahim Aslanoğlu, Mehmet Yardımcı, M. Sabri Koz, Doğan Kaya, Delice Cingeyli Köyünden Âşık Bektaş Gazeloğlu, ankara Keskin Haydarsultan Köyünden Ozan Haydarî (Kaya Özlük), Sungurlu'nun Yazır Köyünden Ali Çobanbaş, Haydarsultan Köyünden Yusuf Özlük Dede, Hasandede Kasabasından Halil Demirhan Dede bana çalışmalarımda ve derlemelerimde yardımcı oldular.

Deli Boran'ın hayatı etrafında efsaneler oluşturulmuştur. Kısaca efsane şöyle:

"Deli Boran, Küpeli Hatun adlı bir kıza âşık olur. Dayısı Ruşenoğlu (Irışvanoğlu) ülkenin sayılı zenginlerindendir. Deli Boran, Küpeli ile nişanlanır. Nişanlısının yanına gitmek için dayısından 3 gün izin ister. Giderken dayısının uşaklarından biri, "sana üç gün az ben dayından 7 gün izin aldım, diyerek yalan söyler. Deli Boran 7 gün sonra dönüşte, yolda köylüler geçtiği için dayısının kendisini öldüreceğini söylerler. Deli Boran korkudan dağa çıkar. dayısı aratır ama bulunamaz. Aradan tam 7 sene geçer. Günün birinde bir avcı Gültepe'de avlanırken vücudu baştan başa kıllı bir adam görür. Bunun Deli Boran olduğunu anlar. Onu yakalar ve dayısı Ruşenoğlu'na götürür. Dayısı kendisini affeder. Yalan söyleyen uşağı öldürttürür. Deli Boran ile Küpeli Hatun birleşirler."

Bu efsanelerin yayımlandığı yerler; Mehmet Yanık'ın **"Deli Boran"** derlemesi [57], Fuat Güzel'in **"Kadirli Ağzı"** adlı İ.Ü. Edebiyat Fakültesi mezuniyet tezi içindeki **"Deli Burhan Hikâyesi"** [58], Sabahattin Eyüpoğlu ile Yaşar Kemal'in birlikte hazırladıkları **"Gökyüzü Mavi Kaldı"** adlı antolojideki **"Deli Boran"** başlıklı efsane [59], İbrahim Davutluoğlu (Karalı)'nın **"Deli Boran"ın Hayat Hikâyesi ve Türküleri"** adlı derlemesi [60] bunlardan birkaçıdır. Bu derlemelerden üçü Kadirli'den biri Maraş yöresinden derlenmiştir.

Deli Boranla ilgili bazı kitaplarda parça parça bilgiler de bulunuyor. Bunlardan biri de Yahya Benekay'ın **"Yaşayan Alevilik - Kızılbaşlar Arasında"** adlı kitabıdır. **"Yezid bize kızılbaş demiş / Bahçede açılan gül**

(57) Mehmet Yanık, **"Derlemeler: Deli Boran"**, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Sayı: 144, Temmuz (1961), s. 2452.

(58) Fuat Güzel, **Kadirli Ağzı**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, (Basılmamış), İstanbul 1977, s. 1-5.

(59) Sabahattin Eyüpoğlu - Yaşar Kemal, **Gökyüzü Mavi Kaldı (Halk Edebiyatından Seçmeler)**, Cem Yayınları Kültür Dizisi, İstanbul 1978, s. 387-408.

(60) İbrahim Davutoğlu (Karalı), **"Deli Boran'ın Hikâyesi ve Türkileri"**, Erciyes Dergisi, Aralık 1982, Sayı: 60, s. 20-24.

ve kırmızı" adlı deyişin Deli Boran'a ait olduğu söyleniyor[61]. Mehmet Eröz'ün **"Türkiye'de Alevilik - Bektaşilik"** adlı kitabında Deli Burhan adına kayıtlı şiir Deli Boran'a aittir[62]. Dr. Hasan Köksal'ın **"Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı"** adlı kitabında da Deli Boran'la ilgili bilgiler bulunuyor[63].

Bazı yazılar doğrudan Deli Boran'la ilgili değilse bile aşığımızın hayatı ile ilgili ipuçları vermesi bakımından kayda değerdir. İbrahim Aslanoğlu'nun **"Pir Sultan Abdal için Neler Söylemişler"** adlı yazısı[64], Hayrettin İvgin'in **"Can Dostlar Arasında"** adlı yazısı[65], Doç. Dr. Hilmi Karaboran'ın **"Reyhanlı'da Bazı Folklorik Araştırmalar"** adlı tebliği[66], Cahit Öztelli'nin **"Çorum Sefil Ahmet"** adlı yazısı[67] bu tür yazılardır.

Bu tebliğimizi hazırlarken Çorum Hitit Festivali Komitesi'nin yayını olan Abdullah Ercan'ın **"Çorumlu Şairler"** Adlı kitabı elimize geçti. Kitapta Deli Boran'ın hayatı ve şiirleri verilmektedir[68]. Ayrıca Deli Boran için ağıt söyleyen Sefil Ahmed'den de söz edilmektedir[69]. Hüseyin Özdemir ve Çorum Haber Gazetesinde aşığımız ile ilgili bir yazı yayımlanmıştır[70].

Bütün bu bilgiler, kaynaklar ve yeni yaptığımız derlemelere göre Deli Boran'ın hayatı özet olarak şöyledir:

Deli Boran Çorum'un Sarımbey köyündendir. Doğum tarihi 1838'dir. Sarımbey köyünü Sarıbey adında biri kurmuş. Köy halkı Binboğa

---

(61) Yahya Benekay, **Yaşayan Alevilik - Kızılbaşlar Arasında (Röportaj)**, Varlık Yayınları Faydalı Kitaplar: 77, Ekin Basımevi, İstanbul 1967, s. 43.

(62) Doç. Dr. Mehmet Ersöz, **Türkiye'de Alevlik - Bektaşilik.** Otağ Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul 1977, s. 30.

(63) Dr. Hasan Köksal, **Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı,** Tasvir Matbaası, İstanbul 1985, s. 331-332.

(64) İbrahim Aslanoğlu, **"Pir Sultan Abdal için Neler Söylemişler",** Sivas Folkloru Dergisi, Sayı: 13, Şubat 1974, s. 3-5.

(65) Hayrettin İvgin, **"Can Dostlar Arasında",** Halk kültürü 1984/4. 4. Kitap Eskin Matbaası, İstanbul 1985, s. 73-80.

(66) Doç. Dr. Hilmi Karaboran **"Reyhanlı'da Bazı Folklorik Araştırmalar (Hatay - Maraş Çöküntü Hendeği)"** II. Milletlerarası Türk Folklorik Kongresi Bildirileri. Cilt: 1, Genel Konular. Kültür ve Turizm Bakanlığı MİFAD Yayınları: 77, Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara 1986, s. 161-174.

(67) Cahit Öztelli, **"Çorumlu Sefil Ahmet"** Sivas Folkloru Dergisi, Sayı: 45, Ekim 1976, s. 9.

(68) Abdullah Ercan, 14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler, Çorum Hitit Festivali Komitesi Yayını, Teknografik Matbaacılık A.Ş., İstanbul 1991, s. 184-192.

(69) Abdullah Ercan **A.g.e.,** s. 193-195.

(70) Hüseyin Özdemir, **"Deli Boran",** Çorum Haber Gazetesi, 9 Mart 1991 Cumartesi, 2 sayfa.

taraflarından gelmiş. Bunlar Elbistan yöresinde yaşayan Kuyumcu aşiretindenmiş. O zamanki hükümetin emri ile Çapanoğlu Çapan Bey, Çukurova ve öteki güney illerdeki aşiretleri iskân görevi aldığı zaman Kuyumcu Aşiretini de Çorum yöresine yerleştirmiş. Kuyumcu aşireti Sarımbey civarındaki Çayhatap, Yenerci, Yukarıhamdi, Sorsavuş, Sapa, Seyfe, Abdalbodu, Karabayır ve Saban köylerini kurmuşlardır. Bu aşiret halkı davecilikle ve koyunculukla geçinirmiş. Yazın Eğerci dağına yaymaya çıkarlarmış[71] Sungurlu'nun Yamadı köyünden Sefil ahmet bir deyişinde:

Abdal Bodu bir pinhanda yatıyor
Abdal Ata car diyene yetiyor
Muhammed Ali'den alıp satıyor
Kuyumcu'da Boran'ın malı güzeldir.

diyor[72] Sungurlu'nun Yazır Köyünden Sefil Ali, Yamadılı Sefil Ahmet, deli Boran'ın hem çağdaşı hem de arkadaşlarıdır. Hatta Sungurlu'da mahkeme azalığında bulunan Ermeni Aşuğ Zeki ile karşılaşmalar yaptığı da bilinmektedir[73].

Sık sık akrabalarının bulunduğu Güney illerine ve Maraş yöresine gezmeye gittiği söylenmektedir. O yörelerede çağdaşı aşıklarla tanıştığı, atıştığı ve şöhretinin yayıldığı bir gerçektir. O sebeble, Deli Boran'ı bir güney ya da güneydoğu aşığı olarak kabul edenler pek de haksız değildirler. Deli Boran'ın, Kerbelâ'ya gittiği, Hac ziyareti yaptığı, Irak'ı Suriye'yi dolaştığı anlatılanlardan ve şiirlerinden anlaşılmaktadır.

Deli Boran ve aşireti Bektaşi tarikatına mensuptur. Hasandede'ye gittiği, esas adının Hanefi olduğu söylenmektedir[74]. Hattâ, 3 yıl kadar dili tutulmuş ve Keskin'in Haydarsultan köyünde ikâmet etmiştir. Dili, Hasandede köyünde açılmıştır. Çubuk tarafının güçlü aşığı Seyyid Süleyman'la karşılaşmış ve arkadaşlık yapmıştır.

Âşık Boran son yıllarında mecnun olarak yaşamıştır. Köyün içinde üç peşli entari ile dolaştığı için kendisine deli lâkabı verilmiştir. Deli Boran'ın 3 kızı olmuştur. Bugün kızlarından olan torunları ve torunlarının çocukları Sarımbey'de yaşamaktadır. Bugün torununun çocuğu olan Çorum Âşık Boranî, Sarımbey'de yaşamaktadır. Deli Boranoğlu soyadının nüfus kayıtlarında çok olduğu Neş'et Köseoğlu tarafından ifade edilmektedir[75].

(71) Enver Ertüzün, **"Sarımbey"**, Çorumlu Dergisi, Sayı: 47, 1 Nisan 1944, s. 1417, 1418.
(72) Cahit Öztelli, **"Çorum Sefil Ahmet"** Sivas Folkloru, Sayı: 45, Ekim 1976, s. 9.
(73) Ziya Gürel, **"Deli Boran"**, Çorumlu Dergisi, Sayı: 5, 15 Ağustos 1938, s.158.
(74) Ali Rıza Köseoğlu, **Hasan Dede Şiirleri**, Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası Ankara 1960, s.15.
(75) Neş'et Köseoğlu **"Çorumlu Soy Adları"**, Çorumlu Dergisi, Sayı: 51, 1 Ağustos 1944, s. 1506-1511.

Deli Boran 1898 yılında Sarımbey'de ölmüştür. Mezarı bu köydedir. Ancak mezarının yeri bilinmemektedir. Cönklerde deyişlerine pek az rastlanmaktadır. O öldükten sonra geride bıraktığı defterlerinin yapraklarına köylüler tütün sararak içmişlerdir. **"Kul Boran", "Boran Baba", "Deli Boran", "Boranî", "Âşık Boran",** mahlaslarını kullandığı ya da bu adla çağrıldığı bilinmektedir.

Çorum yöresinde şiirleri bugün bile halk arasında halen söylenmektedir. Deli Boran ateşli bir tarikat mensubudur. Bugün halk arasında bilinen şiirleri de bu tür deyişlerdir.

Bugün yazıya geçirilmiş şiirlerinin sayısı 30 civarındadır. Yeni derlemelerimiz ile bu sayı 70'e yükselmiştir.

KÖMÜR GÖZLÜM(*)

Kırk günlük yoldan da dayandım geldim
Cemalin görmeye eğlendim kaldım
Vebalim boynuna işte ben öldüm
Söyle fiyatını kız kömür gözlüm

Ne bilir ahmaklar güzel sevmeyi
Sevip sevip yüzlerine bakmayı
Fırsat bulup al yanaktan öpmeyi
Söyle fiyatını kız kömür gözlüm

Gene boralandı yüzü havanın
Şahin gezer yücesinden yuvanın
Domurcuk memeli güzel sevenin
Yüreği yaralı kız kömür gözlüm

***Deli Boran** dediceğin bu muydu*
Her daim giydiceğin ak mıydı
Bir çift öpük verdin bahşiş bu muydu
Bu ikramın da az kömür gözlüm.

(*) Cemal Özen'in 1940'larda Harmiye Köy Enstitüsü öğrencilerine yaptırdığı derlemedir. Bu derlemelerin yazılı olduğu defter Folklorcu M. Sabri Koz'da bulunuyor.

BİZİM(*)

"Elif"te ders verip "be"yi okutan
Ali'yül Murtaza hocamız bizim
Fetehna suresi hakkında beyan
Fahr-ı kâinattır hecemiz bizim

Kıldım ikrâr verip bir sadık pîre
Ehl-ibeyt uğruna kıymalı cana
Kerbelâ'da şehit düşen sultana
Çok gözyaşı döktü nicemiz bizim

***Deli Boran** pîre var ahd-ü deman*
Her ne iş tutarsan Hünkâr'a ayân
Zuhur etse Mehdi-yi sahip zaman
Gündüz bayram kadir gecemiz bizim

AKLIMA DÜŞTÜ EFENDİM(**)

Kaşı karam haber salmış gel deyi
Ara yerde engellerim var deyi
Tomurcuk güllerin verdi em diye
Emdiğim aklıma düştü efendim

Karşı karam haber salmış, gelmesin
Ara yerde engellerim, duymasın
Elim ile ak göğsünün düğmesin
Çözdüğüm aklıma düştü efendim

Yiğitleri var da heril abalı
Güzelleri var da altın cabeli
Obamızdan evli büyük obalı
Ağderim aklıma düştü efendim

*Hezini de **Deli Boran** hezini*
Nasıl verem Küpeli'nin methini
Ak bilekli samur kürklü hatunu
Sevdiğim aklıma düştü efendim

(*) Zile'nin Kirampa köyünden "Kirampalı Davulcuoğlu Mehmet" ve onun oğlu "Rıza" tarafından 1907 yıllarında tutulmuş olan eski bir defterden alındı. Defterin bir köşesinde "Padişah fermanı olsa bu defteri kimseye vermem" kaydı vardır. Bu şiiri ve bunun gibi 9 şiiri bana Folklorcu Mehmet Yardımcı getirdi.

(**) Emekli Edebiyat Öğretmeni Ahmet Z. Özdemir; 1985 yılı içinde Sarız'ın Karayurt Köyünden İsmail Kılıç ve Mustafa Bozbıyık'tan derlemiş ve bana vermek lütfunda bulunmuştur.

DÜNYANIN IŞIĞI, EVLİYALARIN DESTEĞİ, KALBİ TEMİZLERİN ZÜBDESİ KOYUN BABA

ZEKİ GÜREL*

Baştan başa tarih olan Anadolumuzun[1] her beldesi gibi, Çorum'un Osmancık ilçesi de tarihî eserleriyle olduğu kadar, yetiştirmiş olduğu tarihî ve dinî şahsiyetleriyle de dikkatleri çekmektedir.

Her karış toprağı için binlerce şehit verilerek vatanlaştırılan bu toprakların, hangi safhalarından sonra, azimli çalışmalarla Türk - İslâm beldesi haline getirildiğini anlamak ve anlatmak istiyorsak, kendimizi yoracak uzun boylu bir çalışmanın içine girmemize lüzum yoktur diye düşünüyoruz. Yeterki bulunduğumuz coğrafyada yaşamış olan tarihî ve dinî şahsiyetleri, anlayan gözlerle bakmasını bilelim.

Anadolu'nun kapılarını, askerî manada Türklere açan Malazgirt Meydan Muharebesi (1071), tâ Orta - Asya coğrafyasındayken verilmiş kararların ve uygulamaya konmuş Türk idealinin gerçekleşeceğine dair işaretlerden biridir.

Türk ülküsünün adı ise Kızıl Elma'dır. Gerçekte, Kızıl Elma eski bir Türk ülküsünün adı olarak bilinir. Ergenekon destanı'nda Kızıl Elma; Ergenekon'dan çıkma ve eski yurdu tekrar alma idealidir. Bu ideal Oğuz Destanında, Türklerin batıya akma, büyük denizlere, büyük sahalara sahip olma ülküsüydü. İslamiyet'in kabulünden sonra, Türk hakimiyetinin ve Türk - İslam idealinin varmak istediği hedef olarak sembolleşmiştir Kızıl Elma, İslamiyetin - Türkler tarafından kabulünden önce ve sonra genellikle papalık merkezi olan Roma'yı temsil etmiştir. Zaman zaman önceleri Bizans'ın, sonraları Mokova'nın da bu kavramın içine girdiğini görüyoruz[2].

---

(1) Anadolu ismi yaygın hale gelmeden önce, bu bölgeye "Küçük Asya", "Memalik-i Rûm" veya "Bilâd-ı Rûm", "Thema Anatolica" gibi adlar verilmiştir. Bugün Türkiye'nin asya topraklarına verilen Anadolu ismi, Orta çağdan itibaren, bazen idari bölge, bazan da bir memleket adı olarak kullanılmış ve bu memleketin sahası zamanla değişerek Şarka doğru genişlediği görülmüştür.

Anadolu, jeopolitik konumu itibariyle ve bu toprakları şu anda elinde tutan Müslüman - Türk milletinin tarihî ve siyhasî fonksiyonları açısından stratejik bir öneme haizdir; Anadolu, dünya çapındaki jeopolitik önemini tarihin hiç bir devresinde kaybetmemiştir.

Anadolu için bkz. : İslâm Ansiklopedisi "Anadolu" maddesi.

(2) Türk - İslâm ülküsü "Kızılelma" için bir bibliyoğrafya denemesi bkz.: Zeki Gürel, Kızılelma Hikâyesi Üzerine, Divan Dergisi, s.9-10.

Ayrıca, Orhan Şaik Gökyay, "Kızılelma I-II", Tarih ve Toplum Dergisi, Ocak - Şubat 1986.

Tarih boyunca Türk'ün zafer gayesi olan "Kızıl Elma, soyut ve utopik bir kavram değil, daima ulaşılmak için çalışılan askerî, dinî, sosyal ve kültürel bir hedeftir.

Osmancık[3]

Türklerin Malazgirt'te kazandığı askerî zaferin kalıcılığı ancak gönüllerin fethi ile mümkündü. Malazgirt'den önce başlatılmış olan bu fetih hareketi, -Ahmet Yesevî diye bilinen- Horasan Erenlerinin aldıkları bir işaret üzere, akın akın Anadolu'ya gelerek; dağılan gönüllerde "birlik od"unu yakmak için stratejik beldelerde yerleşmeleriyle gerçekleşmiştir.

X. ve XI. yüzyıllarda, Türk boyları, Oğuz Kağan'ın Hocası Uluğ Türk'ün rüyasında gördüğü "doğudan batıya uzanan yayı" çizercesine "kuzeye uçan oklar"[4] gibi Diyar-ı Rum'a akınlara başlamış; cihangirlikleri ve gönül ehli olmaları sayesinde de kısa zamanda Anadolu'yu vatanlaştırmışlardır. Osmancık'ın Türklerin eline geçmesi de bu safhada gerçekleşmiştir. Osmancık çevresine yerleşen Türkler, bu toprakları öylesine benimsemişler ki, yer adları bile Oğuz boylarının adlarıyla mühürlenmiştir: Alpagut, Dodurga, Eymir, Kargın (Kargı), Tutuş... bu yer adlarından sadece birkaç örnektir[5].

Anadolu'nun Türkler tarafından fethi sırasında askerî harekât kadar, Orta - Asya'dan kopup gelen göçmenlerin iskânında izlenen tutum ve güdülen millî siyâset de oldukça dikkate değerdir. Sürgünler, parçalayarak iskân siyaseti ve bu arada kolonizasyon faaliyetleri Türkleştirmeye ve islâmlaştırmaya; en önemlisi de milletleşmeye zemin hazırlaması bakımından -günümüz Türkiyesi içinde- üzerinde dikkatle durulmaya değer faaliyetlerdendir.

---

(3) Osmancık, Çorum'un en eski ilçelerindendir. İl merkezine 59 km. uzaklıkta olup, asfalt yolla bağlıdır. Yüz ölçümü 1378 km2, nüfus yoğunluğu 37'dir. Deniz seviyesinden yüksekliği 410 m., nüfusu 52.289'dur. Bunun 21.490'ı ilçe merkezinde, geriya kalan 30.799'u köylerde yaşamaktadır. İlçeye 1 belde, ve 50 köy bağlıdır. Osmanlı Döneminde tarihî ipek yolu üzerinde bulunan Osmancık, bugün de Karadeniz Bölgesi'ni İstanbul'a bağlayan transit yol üzerinde bulunan bir yerleşme yeridir. Bu transit yolun geçişi, ilçenin iktisadi ve içtimaî yapısında da etkili olmaya başlamıştır. Ormanlık alanları bir hayli fazla olan ilçede iktisadhi hayatta hayvancılık ve tarım önde gelir. Kızılırmak havzasında çeltik tarımı yapılmaktadır. Çeltik, un, tuğla ve kiremit fabrikaları başlıca sanayii kuruluşlarıdır.

(4) Uluğ Türk'ün rüyası Oğuz Kağan Destanı'nda şu şekilde yer almıştır:
"Uluğ Türk, günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusundan ta gün batısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş ok da şimâle doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dedi ki: Ey Kağanım senin ömrün hoş olsun. Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uğuruna bağışlasın!"

(5) "Osmancık" adı ve çevresindeki yer adlarıyla ilgili olarak bkz.: Zeki Gürel, "Anadolu'nun Ebedi Yurt Oluşu ve Osmancık", Bizim Ocak Dergisi, Ekim 1983, s.2,s.21.

Âhiyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum ve Bâcıyân-ı Rum ile Alp, gâzi, Derviş-gâzi, Alp-eren adı verilen teşkilat mensupları Anadolu'yu mânevî yapısıyla Türkleştiren unsurlar olarak ortaya çıkmışlardır. Sosyal hayatın içinde halkın kültür hamurunu yoğuran bu mutasavvıf dervişler, Anadolunun İslâmlaşarak Türkleşmesinde askerî teşkilatlardan geri kalmayacak hizmetleri ile savaşlarda ve barışda daima ön saflarda yer almışlardır.

Bu devrede Anadolu'ya gelen Türkler, büyük bir imtihan vererek destan devri yaşayacak yüksekliğe erişmişlerdir. Bu destan devrinin Anadolu'su gerçekten de alpler ve erenler diyarı haline gelmiştir. Öyleki, Anadolu'da gazâ yapan ve fütûhat yapan Türk kahramanları etrafında destanlar teşekkül ettirilmiş, bunların mezar ve türbeleri birer ziyaretgâh haline dönüştürülmüştür. Dikkate değer bir başka husus da, bu kahramanların "baba", "dede", gâzî", "veli" adlarıyla anılarak, kısa zamanda evliyâlaştırılmış olmalarıdır.

İşte bu "kolonizatör Türk Dervişleri"nden (Horason Erenlerinden) birisi de Osmancık toprağında yaşamış olan KOYUNBABA HAZRETLERİDİR.

KOYUN BABA'NIN EFSANEÎ HAYATI

Evliya Çelebi'nin:

"Kudve-i erbab-ı tahkik, zübde-i Âlî Âba

Mahzen-i sırr-ı velâyet Hazret-i Koyun Baba"[6]

Gerçeği arayanların en önde geleni, Âlî Âba'nın özü, evliyalık sırrının mahzeni Koyunbaba Hazretleri beyiti ile açıklamaya çalıştığı Koyunbaba'nın hayatı ve kişiliğiyle ilgili derli toplu bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer Horosan Erenleri gibi Koyunbaba'nın hayatıda efsanelere karışmış ve Koyunbaba efsaneleşen yaşayışıyla günümüz Anadolusunda Müslüman - Türk insanının gönlünde ve inanç dünyasında müstesna bir yere sahip olmuştur.

Koyunbaba adı etrafında oluşan efsanelerden öğrendiğimize göre, Koyunbaba Hazretleri Horosan'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Seyid Âli olup İmam Âli efradından ve sekizinci İmam Rıza'nın (Âli) onikinci oğlu olarak kabul edilmektedir.

1402 yılında Doğu Anadolu'ya geldiği rivayet edilen Otman Bama Velayet Namesinde Koyunbaba'dan şu şekilde bahsolunmaktadır: Otman Baba (Ö.1478), terkos civarında Arık Çoban'ın sırtına binerek denizi geçmiş ve de-

(6) ..... Beyanatnamesi, c.11, s.481.

nizin Arık Çoban'ın topuğuna bile çıkmadığını görmüştür. İşte bu Arık Çoban diye adlandırılan zat-ı muhterem Osmancık'taki Koyunbabadır [7].

İmam-ı Âli keramullahi veçhe hazretlerinin evlatlarından olan Horasanlı Koyunbaba Kabe'yi ziyaret ettikten sonra çeşitli yerleri de gezerek Anadolu'ya gelmiş, Anadoluda bir müddet dolaşmış ve nihayet Kızılırmak vadisinde Osmancık denilen bir geçit noktasında yerleşmeye karar vermiştir. Koyunbaba, Horosan Erenlerinden Hacı Bektaş'ın çağdaşı ve tilmizi olarak gösterilmektedir[8]. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu konuda şunları yazmıştır:

"Dünya'nın ışığı, evliyaların desteği, kalbi temizlerin zübdesi (Şeyh Hazretleri Koyunbaba) bizzat Hazreti Hacı Bektaşî Veli'nin halifesidir"[9]. Fakat burada şu hususu da hatırlatmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Osmanlı tarihinin ilk zamanlarına rastlayan diğer veliler içinde aynı yakıştırmalar yapılmıştır[10].

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında çok önemli rolleri olan Horasan Erenlerinden birisi olarak Koyunbaba Hazretleri de Osmancık ve çevresinde irşat vazifesini yürütmüş, kurmuş olduğu düzen, ölümünden sonrada devam etmiştir. Evliya Çelebi, Koyunbaba dervişlerini anlatırken şunları söylüyor:

"Bütün bektaşiler halk arasında kötülenir. Fakat bu Koyunbaba dervişleri koyun ve kuzu gibi meler, halim, selim, iyi huylu, bekâr, Allah'ı bilir, ehl-i sünnet ve cemaattan namazlarını kılar, dindar kimselerdir"[11].

Koyunbaba Adı ile Anılmalarının Sebebi:

Seyid 'li, "Hacı Bektaşî ile Horasan'dan tâ Anadolu'ya gelinceye kadar, gece ve gündüz yirmidört saatte bir kere melermiş ki, bu hareket her gün aynı saatte olur, hiç değişmezmiş"[12]. Bundan başka daha çeşitli olayları vardır;

---

(7) **Otman Baba Velayet-Nâmesi** (Ankara Maarif Kütüb.1173'te İstinsah edilmiş nüsha); bkz.: İslâm Ansiklopedisi "Koyunbaba" maddesi.

(8) H. Hilmi Işık, **Saadet-i Ebediye** adlı eserinde (s.420), Koyunbabayı bektaşi olarak tanıtırken onu Hacı Bektaş'ın çağdaşı ve tilmizi olarak göstermenin hiç bir ehemmiyeti oytur şeklinde bir ifade kullanıyor.

(9) **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, C.II, s.480.

(10) İslâm Ansiklopedisi "Koyunbaba" maddesi.

(11) **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, C.II, s.481.

(12) **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, C.II, s.480.

"Aslen Horasanlı olan ve Nişabur Şehrinde doğduğu bilinen Hacı Bektaş-ı Veli, şeyhinin dergahında üç yıl hizmet ettikten sonra, şeyhinden emanetleri ve icâzeti alır. Şeyhinin müjde olsun ki, Kutb-u aktablık senindir; kırk yıl hükmün vardır. Şimdiye dek bizimdi, bundan sonra senindir. Biz bu yokluk yurdunda çok eğlenmeyiz, âhirete gideriz. Var, se-

Bir efsaneye göre; Koyunbaba, Osmancık'ta Adatepe eteklerinde koyun güdermiş. Bir gün sürüden bir koyun kaçar. Baba Hazretleri de peşinden koşar. Fakat bir türlü tutamaz. Koyun önde Baba peşinde Adatepe'yi dokuz defa dolaşırlar (adatepe'yi normal yürüyüşle bir defa dolaşma 3-4 saatte sürmektedir). Sonunda ikisinin de takatleri kesilir ve yorgun düşerler. Baba Hazretleri: "Ya mübarek sen yoruldun ama beni de Eyüp (A.S.) sabrına nail ettin" diyerek koyunu kucaklayıp gözlerinden öper.

Seyyid Âli (Koyunbaba), Horasan'dan çıkarak Kerbelâ'yı ziyaret ettikten sonra Hacca gitmiş oradan Anadolu'ya geçerek Bursa'ya uğramıştır. Bursa'da Abdullah isminde bir zenginin çobanı olmuş, ikiz kuzulayan koyunların bir kuzusu ona verilmek şartı ile anlaşma yapmıştır. Kısa bir süre sonra da hissesine düşen kırk koyunu önüne katarak Osmancık'a gelmiştir.

Koyunbaba Etrafında Oluşan Efsaneler

Horasan Erenleri umumî adıyla sembolleşen "alp-eren" veya "tarikat adamları"nın Anadolu'ya gelişleri, yerleşişleri ve bu toprakların İslâmlaşması ile Türkleşmesindeki fonksiyonlarını belirtmeye çalışırken bu "erenler"in etrafında oluşmuş, dilden dile, gönülden gönüle aktarılarak günümüze kadar gelmiş bir takı efsanelerin sihri varlıklarını da görmemezlikten gelemeyiz.

Türklerin Anadolu'ya yerleşme hareketlerinin devam ettiği sıralarda, İslâm âlemindeki tasavvuf cerayânı değişik bir şekil ve biçim almıştı. İslâm memleketlerindeki genel ananenin bir devamı niteliğinde ve bu gelenekler çerçevesinde Anadolu'daki Türk - İslâm merkezlerinde de tekkeler kuruldu. Etraftan gelen ve orada yetişen dervişler, şeyhler bu yeni merkezlerde tasavvufî cereyânlar uyandırmaya muvaffak oldular. Bunlar arasında İran'dan, Suriye, Irak ve Mısır'dan gelmiş bir takım mutasavvıflar olduğu gibi, Horasan ve Mâveraünnehr Türkleri arasından yetişmiş bir çok "alp-eren"ler; derviş -

---

ni Rum'a saldık, Sulucakarahöyük'ü sana yurt verdik, Rûm abdallarına seni baş yaptık' demesiyle, Hacı Bektaş, Anadolu'ya gelmek için yola çıkar.

Hacı Bektaş-ı Velî'nin vefatı da doğumu gibi farklı tarihlerle ele alınan bir konudur. Kaynakların çoğu onun 63 yıl yaşadığını H.606/1209+'da dğup H. 669/1270'de vefat ettiğini kaydetmektedir. 1270'den sonraya verilen tarihlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini hatırlatarak, onun kesin olarak 13. asır sonu ile 14. asır başlarına rastlayan yıllarda vefat ettiğini söyleye biliriz.

Bu hususta bakınız: **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî**, Ank., 1988.

Bu bilgiler ışığında bakıldığında Koyun Baba'nın Hacı Bektaş-ı Velî ile Horasan'dan birlikte gelmedikleri ve onunla çağdaş olmadıkları gerçeği ortaya çıkar. Çünkü Koyun baba 15. asırda yaşamıştır. Hacı Bektaş-ı -Velinin halifesi olduğu ve bektaşi olduğu konuları ise tartışmaya açıktır.

gazi"ler, hatta Orta - Asya'dan gelme Ahmet Yesevî tarikâtı mensubları da vardı[13]. Bir tarikat kurucusu olarak anılan Hacı Bektaşî Velî ve onun halifesi olarak isim yapmış olan Koyun baba da bunlardandır.

Koyunbaba, -efsanelerin beyan edildiğine göre- Osmancık'a Allah'ın emri ve Peygamber'in tavsiyeleri üzerine gelmiş ve -o zamanın şartlarında stratejik bir özelliği olan- bu yerleşim yerinde tekke açmıştır.

Koyunbaba Hazretlerinin otuz (30) kadar kerameti, menkıbelerle günümüze kadar taşınmıştır[14].

Horasan'da doğan Koyunbaba, bütün vaktini namaz kılarak, dua ve niyazla Hakk'a hasretmiştir. Salih ve müslüman evlatlara, insanlara yardım eder, hastaların halini sorar, fukaraya elinden gelen yardımı esirgemezdi. Zühdü takvası kemâl mertebesine ermiştir. Bir gece rüyasında bizzat Fahr-i Kainat Efendimiz'i görmüş ve Peygamberimiz ona şöyle bir hitapta bulunmuştur :

"Ya Hafidim hicret zamanın gelmiştir. Beytüllahı ve beni ziyaret edesin. Sana sayısız nasipler verilmiştir, onları arayıp bulup tahsil eylemek lazımdır."

Baba hazretleri bu hitaptan sonra sabıra mecali kalmayıp yola çıkmış. Evvelâ Kerbela'ya gelerek Hz. İmam-ı Hüseyin'in kabri şerifini ziyaret edip bilahare acılarla Mekke-i mürerremeye gelerek haccı ifa etmiş, Sonra Medine-i Münevvere'ye gelip Ravza-ı mutahara'ya ziyaret eyleyip, türbe-i şerife yüzünü sürerek dua ve münacatta bulunmuştur. Her hacat ve duasını Ravza-ı muhatara'ya gelerek yapmayı adet edinen Koyunbaba Hazretleri'ne bir gün Ravza-yı Şerif'ten bir nidâ geldi: "Allah'ın izniyle Diyar-ı Rûm'a sefer eyleyesin, Haktaala Hazretlerinin hikmetlerini müşahade eylesin."

Koyunbaba Hazretleri de bu nidâdan sonra oradan ayrılarak Şam'a gelmiş Şam erenleri ile bir kaç gün can sohbeti ettikten sonra onlar ile vedalaşıp Bursa'ya gelmiş ve orada Abdullah isminde bir zenginin çobanı olmuştur. Burada geçimini çobanlık yapmak suretiyle temine çalışan Koyunbaba, Ağası Abdullah'la bir anlaşma yapmıştır.

Anlaşmaya göre Koyunbaba hizmetleri için ağasından para talep etmeyecek ancak otlatmış olduğu sürüdeki koyunlardan ikiz doğuran koyunların ikinci ve üçüncü kuzuları Koyunbaba'nın olacaktır. Allah'ın hikmeti bu ya o

(13) F. Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavıflar**, s.171.

(14) Çorum Gazetesi'nin 1964-1965 yıllarında yayınlanmış olan sayılarında Osmancıklı Sırrı Çağlar tarafından kaleme alınan Koyunbaba ile alakalı yazılar kesilerek ciltlenmiştir ve bu gazete kupürleri Osmancık Kütüphanesinde mevcuttur.

sene sürüdeki koyunların kimisi ikiz kimisi de üçüz kuzulamış böylece Koyunbaba da bir sürü sahibi olmuştur.

Bir gün koyun güderken, koyunlar bir baga girerek otlamaya başlamış. Bu arada bağın sahibi de bağını görmeye gelmişmiş. Bir de bakmış ki, bağında bir sürü koyun otlamakta. Derhal şehre gelerek durumu subaşına anlatarak bağından başka geçimini temin edecek bir şeyinin bulunmadığını, çobanın da bağını perişan ettirdiğini bildirir. Ve subaşına da "ya benim zararımı çobandan alırsın ya seni yüksek makamlara şikayet ederim" der. Bunun üzerine subaşı eşraftan bir kaç kişiyi yanına alarak bağ sahibi ile birlikte bağa giderler. Şubaşı :

"- Ey çoban bu koyunları bağa sen mi koydun" deyince o da "evet" der. sebebini sorması üzerine de "nasiplerini almaları için" cevabını verir. Subaşının "zarar ziyan ve bu bağ sahibinin hakkı ne olacak" sorusuna karşılık, "ödemeyi tekeffül ediyorum" der. Bunun üzerine heyet halinde bağa girerek asma asma zarar tesbit etmek isteyenler hayretle görmüşler ki, koyunlar hiç bir surette ottan başka bir şey yememekte ve bağı ottan temizleyerek büyük fayda sağlamaktalar. Bu hal üzerine cümlesi gerçeği anlayarak Koyunbaba'nın ayağına düşerler ve özür dilerler. Sırrının ifşa olduğunu gören Koyunbaba, burada daha fazla kalmayarak Konya'ya doğru hareket etmiştir.

Konya'da da vaktini çobanlıkla geçirmeyi tercih eden Koyunbaba, bir öğle üzeri koyunlarını bir kuyunun başına gölgeliğe getirmiştir. Bu sırada orada bir çobanın melul mahzul oturduğunu görünce:

- Arkadaşım garip misin, dertli misin, aşık mısın bu kadar mahzun olmana sebep nedir? diye sormaktan kendi alamaz. Çoban;

- Behey Baba ne garibim, ne aşıkım ve ne de bir kula borcum var. Yalnız şu sürülere vazife borcum var. Bunları otlatarak buraya sulamak için getirdim. Fakat kuyunun kovası içine düşmüş, bu sıcakta ne ben, ne de bu hayvanlar su içebildik. Bu kuyu oniki kulaçtır. Ne inilir ve ne de bir ağaç yetişir. İşte endişem ve derdim budur. Dedi.

Koyunbaba Hazretleri ellerini kaldırarak : "Yârabbi bana velim dedin kerametle teçhiz ettin, şimdi müşkül durumdayım. Keramet göstersem bu illerden de göç etmek icab eder. Etmesem ben yanacağım, ben yanmazsam şu zavallı hayvanlar sıcaktan yanacaklar ve meslektaşım çoban mahzun kalacak, ne olur sen bize imdat eyle" diyerek ellerini yüzüne sürdü.

Çoban bu hali görünce canı sıkılarak, "bire baba bu iş dua ile olmaz, koyunlar dua ile sulanmaz. Er isen kovayı çıkar kuyudan" deyince, Baba Hazretleri bismillah.... diyerek elini kuyuya uzatır ve su dolu kovayı çıkartarak çobana verir. Çoban sevinerek, kova ile koyunlarını sulamakla meşgulken aklı başına gelip bu nasıl oldu, kova kuyunun içinde idi? Bu pir nasıl oldu da

bunu çıkardı? diye hayret içinde kalarak babaya bakmak istedi, ama biizni Hüda çoban gaflete dalmış, Koyunbaba Hazretleri de bir hayli yol almış bulunuyordu.

Bu hadise üzerine, bir zaman kendini uzlete çeken Koyunbaba Hazretleri yüce bir dağ üzerindeki mağarada zikrullah ile meşgul bulunurken nefsine sukuniyet hasıl olup 40 gün bu mağarada riyazet çekip, gündüzleri saim, geceleri kaim olarak Hakk Taala Hazretleri'ne niyazla meşgul oldu.

Kırk gün tamam olduktan sonra hafiften bir nidâ geldi:

"Aşık Çoban!.. Arif Çoban!.. dile benden ne dilersen?..

Baba Hazretleri, "İlâhi ente maksûdi ve rizâike matlûbî" (Yârabbi maksadım sensin, senin rızanı isterim) deyince bu hâl üç gün devam etti.

Üçüncü gün aynı ses, "mademki sen bizi istedin, biz dahi seni dünyada ve ahirette azizlerden kıldık. Bir kara kayalı yerde keklik öter, kekik kokar bir velayet yurdu vardır, varıp orada mekan tutasın. Sofra yapıp gelen geçen Tanrı misafirlerini ağırlayasın" buyurup, Koyunbaba Hazretleri tarifteki mekana müteveccihen gönderildi.

Koyunbaba Hazretleri bir çok yerde kalarak ve bir çok yeri gezerek -40 koyunuyla birlikte- bir gün her tarafı ormanlarla kaplı bir dağa geldi ki, burası Osmancık toprağıydı. Bu dağa Eynegöl (İnegöl) derlerdi. Buradan etrafı seyretmeye başladı. Gördüğü manzaradan gözleri kamaşmıştı, her yanı sanki su ile kaplı idi. Bulunduğu yer bir ada, etrafı ormanlardan meydana gelmiş yeşillik denizi idi. Tâ uzaklarda bir vadi ortasında, kara bir kaya bütün heybetiyle yükseliyordu. Bir nehir kayanın bulunduğu vadide kıvrıla kıvrıla akmakta, kara kayanın etrafında bağlar bahçeler içinde bir şehir görünmekteydi, bu kara kaya, Kandiber kalesinin üzerine kurulmuş olduğu kaya, şehir de Osmancık'dı. Burnuna mis gibi kekik kokusu, kulağına da keklik sesleri gelir. Koyunbaba, kendisine mekan tutması emredilen yerin bura olduğuna hiç şüphesi kalmaz ve oraya oturur. Oturduğu yerde yarım ton ağırlığında bir beyaz taş görür ve onunla oynamaya başlar. Ayağa kalkarak, velilik kudretiyle bu taşı yerinden oynatıp top gibi oynadıktan sonra :

- Yârabbi, taşın düştüğü yere defne müyesser eyle, diye dua, niyaz edip kudret sapanı ile taşı fırlatır. Taş Osmancık'ın kuzeyindeki küçük bir tepenin üzerine düşer ve Koyunbaba Hazretleri vefatından sonra buraya (Arafet tepe) defnedilir [15].

(15) Belirli bir şeyi fırlatmak suretiyle mezarının yerini tayinetme geleneğine evliya menâkıbnâmelerinde sıkca rastlanmaktadır. Meselâ, Bursa evliyalarından Emir Sultan bunlardan biridir.

KOYUNBABA TEKKESİ VE TÜRBESİ

Koyunbaba Hazretleri batın yurdunda İmam Ali (K.V.) hazretleriyle buluşup arz-ı hâl ve hasb-ı hâl ettikden sonra, İmam Hazretleri O'na:

"Var imdi oğlum, Hakk yolunda birlik için çalış. Bu Sana muttali olduğu gibi kara kayalı, keklik öter, kekik biter, garip - fakir eğlenecek yer olmayan mekanı bulasın. Oraya varıp sofra yayıp misafiri hoş tutasın fisebilillah yedirip içiresin" buyurunca O'da kalkıp diyar diyar dolaşmış ve işaret edilen karakayalı yeri; yanı Osmancık'ı bulmuştur [16].

Koyunbaba menzili olan bu topraklara geldiğinde, Osmancık'ta kırk evliya olup, bunların başı Mantık Baba derler bir pir-i aziz idi. Bunlar her gece bir mahallede toplanır zikr-i sübhan ile meşgul olurlardı. Toplantıya gelen her veli elinde bir mum ile gelir, mumu diker otururdu. Vakta ki, Koyun Baba Osmancık toprağına ayak bastığı gece toplantıda bulunan bütün mumlar söndü. Yakmak için çalışıldı, fakat çare bulunamadı. Hayret içinde kalan evliyalar, Mantık Baba'ya bu ne alâmettir diye sordular. O da:

- Erenler, bu diyara sahib-i tasarruf biri geldi. Bu diyar artık onun himmeti altındadır. Bizim kandillerimizin sönüşü de O'nun gelişine dalâlet eder dedi.

Bu söz üzerine arkadaşları Mantık Dede'ye:

"Emir Sultan hazretlerinin bir oku ve bir yaya bulunur. Bunları sadece savaşlara katıldığı zaman kullanır. O yaya ok koyanlar kırk ok çıktığını ve kırk kişiye isabet ettiğini gördüklerinde;

Kırkların yayı elbette kırk ok olur derler.

Bir gün Emir Sultan hazretleri Şeyh-ül -İslâm'ın da hazır bulunduğu bir yerde okunun ve yayının getirilmesini talebelerine söler.

Talebeler hemen gidip yayı ve oku getirirler. Emir Sultan hazretleri yay ve oku Şeyh-ül-İslâm'a uzatır ve;

'Oku doğuya doğru fırlat. Ok nereye düşerse mezarımız orası olsun' der. Ok atılır ve şimdiki türbenin bulunduğu yere düşer. Okun atıldığı yer ile düştüğü yerin arasındaki uzaklığın çok olmasına karşılık talebeleri; 'Emir Sultan hazretlerinin kerameti' diye yorumlarlar".

Mehmet Soysal; "Bursa Evliyaları", Türkiye, 24.5.1990

(16) bu karakayalı yer Osmancık'tır. Osmancık, bu kayanın etrafında kurulmuş bir yerleşme alanıdır. Bu karakayanın üstünde ise Osmancık kalesi (Kendiber Kalesi) yer almaktadır. Bugün bu kaleden bir kaç yıkılmış sur ayakta kalabilmiştir. Derler ki;

"Koyun Baba, osmancık'a gelden önce burada gavurlar varmış. Bir gece Koyun baba koyunlarının boynuzlarına mumlar koyuyor ve bunları yakıyor. Koyunları kayalara sürüyor. Bunu gören kaledeki kafirler kaldırıya uğradıklarını sanarak kaçarlar, kimisi Kızılırmak'ta boğulur".

- Biz o ereni görüp müşerref olalım. Kendisini karşılayıp safanazar kılalım. Bir murakabe eyle de nerededir öğrenelim dediler.

Arkadaşlarının ricasiyle murakabeye dalan Mantık Baba, saatler sonra murakabeden başını kaldırıp:

- Bu şehrin içinde bir sakızağacı'nın[17] gölgesinde oturuyor deyince cümle erenler hep beraber kalkıp Baba Hazretlerini aramaya koyuldular ve O'nu Mantık Baba'nın dediği gibi bir sakızağacının altında zikrillah ile meşgul iken buldular ve Koyun baba Sultan'ın huzur-u şeriflerine gelip selam verdiler. Koyun baba Sultan, bunların selâmını aldıktan sonra kalkıp hepsi ile teker teker musafaha etti. Oturup bir müddet sohbet ettikden sonra Erenler sözü getirip Koyun Baba'yı tanıma noktasına getirdiler. Ve:

- Sahi, gelişiniz nedendir, mürşidiniz kimdir, nasibiniz kimden verilmiştir? dediler. Bunun üzerine Koyun Baba Hazretleri :

Hüma idik dest-i yakından utuk, bu diyar-ı fenayı misafir düştük, mevlüdüm Horasan'dan aslım İmam-ı Heştümden, Mezhebib Muhammed (A.S.V.)'den ve nasibim canib-i Hakk'dan sunuldu. Buranın himayesi de bize verildi. Siz artık başka yere gidin deyip [18] gelişinin sebebi hikmetini açıklayınca o erenlerin otuz dokuzu Baba Hazretleriyle vedalaşıp gettiler. Buradaki vazifeleri bitmiş ve onlara hicret görünmüştü. Ancak Mantık Dede, çok yaşlı idi. Artık uzun ve yorucu yolculuklara takati yoktu. Baba Sultan'ın huzuruna çıkıp:

- Beni bu yaşlı halimle yanı başından ayırma. adım sanım bilsinler. Hayatımda hizmetkârın olayım. Vefatımda abdalların ile yatayım deyince Koyun Baba Hazretleri O'nun hicretinde ısrar etmemiştir.[19]

---

(17) Bugün "Arafat Tepe" de denilen, Koyun Baba Türbesinin bulunduğu "Hıdırlık" o tarihlerde "sakızlık" adıyla da anılıyormuş. Buna da sebep Osmancık ve çevresinde görülen sakızağaçlarının burada oldukça çok bulunmasındandır. Sakızağacı ise kimilerinin "menengiç" dediği, antepfıstığı ağacının yabanisi (aşısızı)dır. Bugün hali bu bölgede bu ağaçlara rastlanmakta olup bazıları aşılanmıştır.

(18) Bu karşılaşmayı şu şekilde nakledenler var:
"Mantık Baba ve maiyetindekiler bir sakız ağacının gölgesinde Koyun Baba hazretlerinin oturduğunu görünce, yanına varıp kendilerine 'hoş geldin, ya evlad-ı Aliyyül Murtaza' dediler. Koyun Baba'da 'hüş bulduk ya Mantık Bama, sizler böyle bir yere toplanmakla olmaz. Hepiniz bir şehre giderek irşad etseniz gerektir' der".

(19) Mantık Baba (Mantık Dede diyenler de var), çok yaşlı olduğundan, Koyun Baba Sultan hazretleri O'nu yanından ayırmamış vefat ettiğinde de abdallarının yanına defnetmiştir. Koyun Baba Tekkesi4nin arkasındaki camlığın içerisinde Koyun Baba Türbesinin kuzey doğusunda (100 m. ileride) Mantık Baba ve Küştereci Dede gömülüdür. Bugün halâ mezarları ziyaret edilir. Mantık baba ile ilgili menkıbeler de halâ dilden dile dolaşır. Hatta zaman zaman bu menkıbelerin Koyun baba menkıbeleriyle karıştırıldığı bile olmaktadır. Naci Kulkara ile yaptığımız bir görüşmede o bize dedesi Hasan Baba'nın, Mantık Baba

Görülüyor ki, Koyun Baba, İslâmî irşad noktasında pasif kalan alperenleri Anadolu'nun çeşitli merkezlerine göndererek, bu kolonizatör Türk dervişlerinin yardımıyla Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslâmlaşmasına faaliyetine iştirak etmiştir.

Bilahare, Koyun Baba'nın kendi yetiştirdiği talebelerini de aynı vazifelerle uzaklara gönderdiğini görmekteyiz. Tuna Nehri kıyılarına gönderdiği Erişti Derviş Koca Ali bunlardan sadece menâkıbi bilinen biridir [20].

"Derviş Koa Ali'nin Beyanı

Koyun Baba Hazretlerinin zamanında Ali Koca derler bir derviş var idi. Ali Koca ismindeki derviş Baba Hazretlerinin bendesi olduğu zaman Baba Sultan bu dervişe 'erişti oğlan' diye ad vermişti. Evvel gelen dervişler gönüllerinden ittiler: 'Biz bunca zaman hizmet ederiz bize erişti deyu çağırmaz. Bu dün geldi buna erişti deyu çağırır' diye hatırları melül olur. Bu hâl Baba Hazretlerine malum oldu. Bunları tesella-ı hatır etmek için Ali Koca'ya dedi: "Gerçeğim var, ırmaktan bir içim su getir. Sana nasibini vereyim' dedi. Ali Koca bu kelamı işitince elini iki testi alıp Kızıl Irmak'tan su doldurup Baba Hazretlerine getirdi. Baba Sultan, Ali Koca'ya: 'Gönülü gönüle kattın, anı dök de bir daha getir' dedi. Tekrar vardı bir daha getirdi. Yakın gelince Koyun Baba: 'Anı dahi dök, bir dahi getir' dedi. Erin nefsin hak bilip asla bir nesne getirmedi. Hulus-i kalple varıp yine getirdi. Pes üçüncü defa gelen suyu alıp içti.

Erenlerin nazarı kimyadır. Karataşa nazar eylese cevher olur. Heman gözünün perdesini kaldırıp arkasın sığayıp nasibin verdi ve buyurdu ki; 'Rumelinde Tuna Suyu kenarına var makam tut. İş bu mekanı tut, başka ocak yak, fisebilillah yedir içir deyu işaret buyurdu ve o gün Ali Koca Rumiline erenlerin işaret eylediği yere varıp makam tuttu. Ve orada dergah bina edip şan oldu. Hala ziyaret edilir ve anın da menâfii vardır."

Koyun Baba, İslâmiyetin sadece Anadolu'da değil Avrupa içlerinde de tarikatlar yoluyla gönülleri fethederek yayılıp yerleşmesinde aktif bir rol oynamıştır diyebiliriz.

Koyun Baba Hazretleri, "Osmanlı Ulaşım Ağında ırmak kenarı bir yerleşme" merkezi olan Osmancık'da Kızılırmak kıyısında Arafat Tepedeki sa-

---

menkıbelerini bir kitapta okuduğunu ve hatta bunları bir teyiple kasede kaydettiğini anlatmış idi. Biz bugün kayıp olduğunu öğrendiğimiz bu kasetlerden birinin silinmeden günümüze kadar gelebilmiş çok az bir kısmını dinleyebildik.

(20) Bizim burada Koca Ali ile ilgili olarak naklettiğimiz menkıbe, elimizde bulunan ve yazarını bilmediğimiz yazma bir menâkıbnâmeden (s.2-3) alınmıştır.

kız ağaçlarının altında oturup kasaba halkını irşad ederken, kerameti şayî olunca, müridi, muhibbi çoğalmış, her taraftan çıraklar adaklar gelmeye başlamış, zamanın bey ve büyükleri ona karşı sevgi ve saygıda kusur etmemişler. Bursa'daki ağası Abdullah ve çocukları Koyun Baba'ya her sene beyaz yünden yapılmış aba ve elbiseler göndermeye devam etmişlerdir.

Bir gün Koyun Baba'ya dervişlerinden biri demiş ki:

- Siz dâr-ı fenadan dâr-ı bekâya intikal edince mezarınızı nerede ihya edelim [21].

Koyun Baba Sultan bu soru üzerine.

-Gelin sizlere göstereyim. Deyip birkaç dervişini yanına alıp şehrin kuzey tarafına doğru yürümeye başladı. Bugün hâlâ Koyun Baba Türbesi olarak bilinen mevkie gelince "işte burası" deyip asası ile işaret etti.

Bu işaret üzerine vakit gelipde Koyun Baba Hazretleri ahirete irtihal edince mezarını bu işaret edilen yere kazıp Baba Sultan hazretlerini defnettiler.

Koyun Baba hazretlerinin ölüm haberi çevreye tez yayılmıştı. Onu çok seven bir abdal Saltık köyünde kalkmış Osmancık'a geliyordu. Yolda Koyun Baba hazretleri kendisine görülüp "Var git abdallar ağlaşıp duruyorlar, onları teskin et" deyip gözden kayboldu. Bu abdal da Dergâha gelip yolda gördüğünü dervişlere nakledince kalbleri ferahladı. Allah'a tevbe istiğra edip Hakk emrine boyun eğdiler. Vefatının üzerinden bir hayli zaman geçtikten sonra Koyun Baba hazretlerini seven dervişler bir araya toplanıp meşveret kurdular. Koyun Baba hazretlerinin türbesini nasıl inşa edeceklerine bir türlü karar veremediler.

İçlerinde Mahmut dede namı ile bilinen bir derviş vardı. O, türbenin kaggir yapı olmasını istiyordu. Ama O'nun bu fikrine iştirak edenler azdı. Selim Dede adıyla bilinen derviş ise, türbenin yapısının kerpiçten olması fikrindeydi. Şüphesiz ki, kerpiç yapının yapım işi de kolay olacağından bu fikre iştirak edenler çoğunluktaydı.

Meşveret sonunda türbe binasının kerpiçten yapılmasına karar verildi. Mahmut Dede de istemeye istemeye onların bu kararına katıldı. Meseleyi sen - ben davasına dönüştürmedi, ama gönlüde buna bir türlü razı olmuyordu.

Kararlaştırılan zaman gelince dervişler toplanıp Çanakçılar mahallesinde binlerce kalıp kerpiç döktüler. Kurumaya bırakılan kerpiçler tam toplanacak-

(21) **Hz. Koyun Baba'nın Hayatı ve Kerametleri,** s.24-26.

ları zaman Karadeniz tarafından bir yağmur başladı ki, eşi emsali görülmemiş. Bütün kerpiçler çamur halinde sellere kapılıp gitti.

Dervişler kerpiçleri yeniden döktüler, yine bir yağmur ve sonuç birincilerin aynı. Bu her iki yağmur hadisesi kimseyi şüphelendirmedi. Ta ki, üçüncü defa günlerce uğraşıp döktükleri kerpiçlerin tam toplanacakları gün yeniden sağanak halinde yağmur yağmaya başlayınca dervişler bir araya gelip Mahmut Dede'yi aralarına aldılar. Kendilerinin bir yerde hata ettiklerini ve buna bir çare bulmasını rica ettiler.

Mahmut Dede, dervişlere beklemelerini ve Allah'ın her işinde bir hikmetin gizli olduğunu düşünerek teselli bulmalarını söyledi. Dervişler akıl erdiremedikleri bu hikmetin verdiği şaşkınlıkla evlerine dağılınca; Mahmut Dede, dergâhta inzivaya çekildi. Durmadan tevbe istiğfar ediyor ve kendisine bir yol göstermesi için Allah'a dua ediyordu.

Yine böyle bir anda Mahmut Dede uykuya dalmıştı. Seyr Aleminde Koyun Baba ile karşılaştı. Koyun Baba, O'na; biraz sabırlı davranırlarsa yakında binanın yapımı için gerekli taşın kendiliğinden geleceği müjdesini verdi. Mahmut Dede, uyanıp kendisine gelince, kalktı abdest alıp şükür namazı kıldı. Dergâhta bulunan bütün dervişleri toplayıp binanın kaggir olması için işaret aldığını ve malzemenin de yakında tedarik edileceğini duyurdu. Ancak bu sırrı da ifşa etmemeleri gerektiğini hatırlattı.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra yine bir gün aniden bardaktan boşanırcasına bir yağmur bastırdı. Ortalikta sel sele karıştı. Herkes meçhul bir bekleyiş içindeydi.

Bu yağmurun ve sellerin çevrede büyük zararlar meydana getireceğinden korkuluyordu. Ama, sonuç beklendiği gibi olmadı. Yağmur dinip seller çekilince kimsenin zarara uğramadığı, herşeyin yerli yerinde durduğu görüldü. Sadece bir istisnai durum göze çarpıyordu. O da; türbenin yapılacağı mevkide bir binaya yetip artacak kadar taş, moloz ve toprak yığıntıları meydana gelmişti.

Koyun Baba hazretleri defnedileceği yeri "Asa"sı ile dervişlerine işaret ettiği gün, dervişler;

- Kızılırmak buraya pek uzak. Kabrini inşa ederken su taşıma işini nasıl hallederiz. diye acizlenmişlerdi. Koyun Baba Hazretleri onların bu hallerine bakıp,

- Tasalanmayın, lazım olan kendisi gelir diye kısa bir cevap vermişti. Ancak dervişler bu sözden hiçbir anlam çıkaramamışlardı. Fakat Baba Sultan Hazretlerinden de bir açıklama istememişlerdi.

Yağmur kesilip ortalık sakınleşince mezarın çevresinde yeterli taş, toprak ve molozun biriktiğini gören dervişler toplanıp bu mevkie geldiklerinde hemen mezarın yakınında bulunan bir kayanın dibinden bir su sızıntısının akmakta olduğunu gördüler. Bu su ta türbe inşa edilip bitirilinceye kadar hiç kesilmeden aktı. İnşaat bittiği gün bu suyun da kesildiği rivayet edilir.

Koyun baba Türbesinin yeri ve yapılışı ile ilgili olarak anlatılan bu menkibelerden sonra, şimdi de Osmancık'ın kuzey batısında eski Bağdat Yolunun (bugünkü İstanbul - Samsun yolu) kenarında kurulmuş olan Koyun Baba Tekkesi'nin ve bu tekkenin içinde yer alan Koyun Baba Türbesinin tarihi gerçeklerini açıklamaya çalışalım.

"Şeyh ve mürşid bir bölgede irşada başlamak üzere mezun olup karar verdiğinde yapılacak ilk iş zikir ve ibadetlerin, tarikatların ruhi eğitim, öteki disiplin ve terbiye kurallarının uygulanabilmesi için mabet, çilehane, halvet mahalli, hamam, namazgah, aşhane, kiler, fırın, ahır, misafirhane v.b. gibi yerlerden meydana gelen bir tekke ya da dergâh teminidir" [22]. Koyun Baba hazretlerinin etrafında oluşan İslâmi irşad faaliyetleri için ihtiyaç duyulan tekkeyi de II. Bayazid'in yaptırdığını görüyoruz.

Evliya Çelebi, "dünyanın ışığı, evliyaların desteği, kalbi temizlerin zübdesi" dediği Koyun Baba hazretlerinin tekkesi ile ilgili olarak Seyahatnamesinde şunları anlatmaktadır.

"Şeyh Hazretleri Koyun Baba bizzat Hacı Bektaş-ı Veli'nin halifesidir. Vefatında burada toprağa verilmiştir. Sonra Hazreti Sultan Bayazid Veli, mübareği kadir gecesi rüyasında görüp vasiyeti üzerine mezarının üstüne yüksek bir kubbe, bir camii, dervişleri için bir meydan, bir yemek ve ziyafet evi, misafirler için bir kervansaray, sayısız odalarla, mutfak ve kiler yaptırmış, bu hayır ve hasenatı baştan başa kurşun ile örttürmüştür. Çok mâmûr bir bina olup, bir fersahlık[23] yerden kurşunları göm gök deniz gibi dalgalanır. Nurlu kubbesinin aleminin parıltısından insanın gözleri kamaşır, gece ve gündüz mutfağında nimeti eksik değildir" [24].

Bu haliyle, yıllarca devlet-i ebedmüddet için çevresine ve gelip geçenlere hizmet vermiş olan Koyun Baba Tekkesi'nin bahçe kapısı üzerindeki kitabede iki satır halinde şunlar yazılıdır: [25]

(22) Hasan Küçük: **Tarikatler**, İst., 1976, s.135.

آستان حضرت قویون بابا یاپلوب اتدی مشرف جورنك

تا مورخ بو مبارك باب چون سویلدی تاریخ باب ظلال

Âsitâne-i hazreti Koyun Baba yapılup etti mûşerref cevrinin

Tâ müverrih bu mubarek b^b-i çün söyledi târih–i bâb-ı zılâl

Günümüz alfabesiyle bu şekilde verebileceğimiz bu kitabede ikinci mısranın sonundaki "Bâb-ı zılâl" ifadesi Koyun Baba Tekkesi'nin bahçe kapısının yapılış tarihini vermektedir (H. 963/M.1588).

Bu kitabedeki tarih de göstermektedir ki, Koyun Baba Türbesi, Tekke'nin diger binalarından önce yapılmıştır. Çünkü, Koyun Baba Türbesi'nin kitabesinde yapım tarihi olarak (h.874/M.1469) verilmektedir.

Koyun Baba Tekkesi'ne beyaz mermerden inşa edilmiş bir kapıdan girilmektedir. Bu kapıdaki kitabe, tekkenin Koyun Baba'ya ait olduğunu göstermektedir. Etrafı kesme taşlarla örtülü olan bu kapının üstü bir tür tuğla ile işlenmiştir [26]. Yuvarlak bir kemerle geçiş sağlanan kapının kemerinde renkli taş kullanılmış olup kapı kemerinin tam ortasına isabet eden beyaz mermer taşta merkezindeki altı şualı bir yıldız etrafında çapı gittikçe büyüyen üç daire halinde açılmış bir gül motifi yer almaktadır [27]. Koyun Baba Türbesi'ne bu bahçe kapısından geçilmektedir. Türbe, kapıdan girince otuz metre kadar ilerde kapının sağında ve kapıya göre bir hayli yükselmektedir.

Koyun Baba Türbesi, her bir kenarı iki metre uzunluğunda sekizgen bir gövde ve üzeri piramidal bir kubbe ile örtülü bir yapıdır. Kapı ve pencereleri yuvarlak kemerlidir. Duvarlardan kapının karşısına gelen duvara ve bir atlayarak yan duvarlara konmuş olan üç pencere ile kapı kemeri kesme taştan yapılmıştır. Türbenin inşaatında köşelerde az da olsa kesme taş kullanılmış, fakat esas yapı moloz taşlardan oluşmaktadır. Bu taşlar genellikle yumuşak ve aşınmaya müsait bir yapıdaysalar da bazıları sert beyaz taşlardır.

---

(26) Aynı türden tuğlalara Osmancık'taki öteki tarihî yapılarda da rastlamaktayız: Osmancık Kalesi ve İmaret Camii bu yapılardandır.

(27) Aynı türden bir gül motifine iledeki imaret camiinin doğu cephesindeki bir pencere alınlığında da rastlamak mümkün, ancak bu camide bulunan motif bir kabartma olarak işlenmiştir. Bu motifle ilgili olarak bakınız:

F. İlter: "Osmanlı Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık", Türk Tarih Kurumu Belleten, C.III, 1988, Nu. 203, s.550,586.

Türbenin kitabesi bugün Çorum müzesindedir. Eni: 0.68 m., boyu:0.79 m. olan bu beyaz mermer kitabede yazılar 0.30 m. çapındaki bir dairenin etrafına altta ve üstte ikişer satır, yanlarda ise birer satır olarak işlenmiş olup, satır genişliği 0.10 m.'dir.

Bu kitabedeki ([illegible]) mısrası, Koyun Baba'nın 25 Muharrem 873/M.1468 tarihinde vefatettiğini: ([illegible]) mısrası da kubbenin H.874/M.1469'da yapıldığını göstermektedir [28].

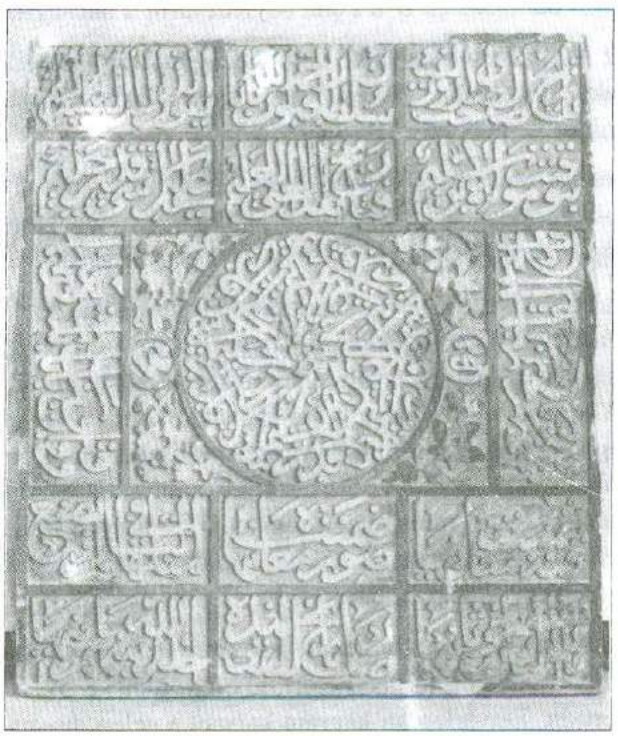

Koyun Baba Türbesi'nin Kitabesi

Koyun Baba Türbesi'nin Çorum Müzesinde sergilenmekte olan çift kanatlı kapısı için [29] Osmanlı Devri dini mimarisinin XV. yüzyıl Türk ahşap oy-

(28) Koyun Baba Türbesi'nin kitabesiyle ilgili olarak bakınız:
N. Köseoğlu: "Osmancık'ta üç Kitabe", Çorumlu, 1938, Nu.5, s.11-12
F. İlter: a.g.m., s.546.

(29) Bugün Çorum müzesinde sergilenen, Koyun Baba Türbesi'nin kitabesi D.40; Koyun Baba Türbesi'nin Eski eser Demirbaş Numarası ise 9-732-68'dir.

macılığının en güzel örneklerinden biridir diyebiliriz. Kapı kanatlır üzerinde rumiler ve bitki motifleri oymacılık tekniğiyle işlenmiştir. Kapı kanatları ve çevresi rumî ve bitki motifleriyle çevrelenmiştir. Kapının her iki kanadının alt ve üst kısımlarında tablolar olup,üst kısımlarındaki tablolarda dualar yazılıdır.

Koyun Baba Tekkesi'nin ve Türbesi'nin Bugünkü Durumu :

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasi ile ilgili olarak 1925 yılında çıkartılan kanundan Koyun Baba Tekkesi de nasibi almış, türbe hariç tekkedeki bütün binalar yıktırılmıştır. Koyun Baba Tekkesindeki yapıların taşları bu yıkımdan sonra Çorum'a görülerek devlet hastanesinin inşaatında kullanılmıştır [30].

Ancak, türbe ve önündeki revaklı yapı bir müddet daha ayakta kalabilmiş, Çorumda ve çevresinde etkili olan büyük depremde türbe ve türbeye bitişik olan bu yapı bir hayli hasar görmüştür. 1950 yılında bir tamir geçiren türbenin duvarları yer yer betonla suvanmış, kubbenin dış cephesi ise betonla kaplanmıştır.

Türbenin önüne sonradan yapıldığı anlaşılan yapının çatısı kiremit kaplı olup, inşaatında kerpiç ve ahşap kullanılmıştır. Bu kısımla ilgili olarak sanat tarihçisi Fügen İlter şunları söylemektedir:

"Bu yapının revak kısmı önde üç yanlarda birer kemerli kuruluştadır. Burada özellikle ahşap direklerin oturduğu kaideler, ilk bakışta ilgili çeken öğelerdir. Ahşap sütunların, yakın zamanlı olmalarına karşın, kaideler eski parçalardır. Bunlar aslında ters çevrilerek altlık olarak kullanılmış sütun başlıklarıdır. Taştan yapılmışlardır. Her biri değişik motiflerle bezenmişlerdir. Kanımızca, eskiden var olduğunu öğrendiğimiz tekke yapılarında kullanılan başlıklar sonradan türbe revağına, destek altlığı olmuşlardır. Revaktan, seğment kemerli, mermerden küçük bir kapıyla girilen 4.70 m. derinliğindeki kapalı bölme, hemen tümüyle yeni olup ahşap düz tavanlıdır"[31]

1962 yılında Osmancık Turizm Derneği tarafından Türbe'ye su getirilmiş [32], bir şadırvan yaptırılmış ve etrafı (Arafat Tepe de dahil) ağaçlandırılmıştır. Sonradan, türbeye bakan şahıs için iki odalı bir bina ve ziyaretçilerin

(30) Özdemir Başaran: **Tarihi ile Osmancık**, s.47.

(31) F. İlter: a.g.m., s.544.

(32) Koyun Baba Tekkesi'nin eski çeşmesinden bugüne kalabilmiş olan, yekpare beyaz taştan oyulmuş bir havuz ve yine beyaz taştan oyulmuş bir oluk, tekkenin bahçe kapısının bulunduğu duvarda, kapıya 4-5 m. uzaklıkta solda toprak ve moloz yığınlarının altında durmaktadır.

ihtiyaçları için de tuvaletler yapılmıştır. Bugün ise bu yapılardan hiç birini görmemiz mümkün değildir.

1985 yılında yapılan restarasyon çalışmasında Türbe'nin önündeki revaklı ahşap yapı tamamen yakılmış[33], türbedar için yapılan ek bina ile tuvaletler kaldırılmış, türbenin önünde ziyaretçilerin hizmetine sunulmuş olan şadırvan kaldırılmış, yerine 1.25 m. çapında bir havuz suyu akmayan bir şadırvan olarak yapılmıştır. Türbe'nin içi harç sıva ile sıvanmış ve beyaz badana edilmiş, kubbenin dış çephesi saçla kaplanmıştır. Türbe'nin çevre düzenlemesi ise orjinalinden tamamen uzak bir şekilde, göze pek de hoş görünmeyen betonlarla kaplanmak suretiyle restorasyon tamamlanmıştır. Ziyaretçilerin kestikleri adakları pişirmeleri için uygunsuz bir yere yapılmış olan beton ocaklar ise hemen dikkat çekiyor.

Özek olarak söylemek gerekirse, Koyun Baba Tekkesi'nden bugüne Tekke'nin bahçe kapısı, Koyun Baba Türbesi ve bir de Tekke'nin faal olduğu zamanlarda "Paşa Odası" olarak kullanıldığını öğrendiğimiz 4x8 m. ebatlarında kesme taştan yapılmış iç içe iki odanın duvarlarıdır[34].

Koyun Baba'nın Ailesi

Seyid olduğunu değişik kaynaklardan öğrendiğimiz Koyun Baba, bir rivayete göre altı (6) kardeşiyle birlikte[35] bir başka rivayete göre de iki (2) kar-

(33) F. İlter'in yazısında işaret ettiği taş başlıklar ise türbenin önünde bir duvarın kenarına rastgele bir vaziyette terk edilmişlerdir.

(34) Vakıflar ve belediyenin işbirliği, vatandaşların da katkılarıyla Koyun Baba Türbesi ve etrafı daha orjinal bir düzenleme ile daha güzel bir şekilde hizmete sunulabilir. Kaldı ki, Osmancıklılar, kendilerine hizmet hususunda her teklifi değerlendirip, olabilecek her işi yapmaya da tanıdığım kadarıyla- hazırdırlar. Cumhuriyetin 60. Yılı münasebetiyle hazırladığımız "Dün Bugün Yarın" Osmancık başlıklı bir araştırmamızda Baltacı Mehmet Paşa çeşmelerinin faal hale getirilmesini, Bozoklu Osman Şakir'in varlığını 18164'de işaret ettiği Kaleden Kızılırmak'a su almak için inilen tünel şeklindeki yolun açılmasını teklif etmiştik. Bugün Osmancık'a gidenler, Baltacı Mehmet Paşa çeşmesinden su içebilir ve kaleye de söz konusu yoldan çıkmayı deneyibilir. Önümüzdeki senelerde, Koyun Baba Türbesi'nin etrafı bir kültür ve turizm merkezi haline dönüştürülür, Tekke'den günümüze kalabilen yapı tamir edilerek Koyun Baba Müzesi ve Koyun Baba Kütüphanesi olarak hizmete sunulursa şaşırmamak lazımdır.

(35) Ölene kadar Koyun Baba Türbesi'nde türbedarlık yapmış olan Saniye Teyze, 1982'de şunları anlatmıştı:

"Onun etkisi Osmancık'ta çok büyük olmuştur. Bunlar üç kardeşmiş. Bunlar üçüde ermiş kimselermiş. İsimleri Burhan Baba, Koyun Baba ve Ahu Baba'dır. Koyun Baba halk üzerinde derin iz bırakmıştır. En azından yeni gelenekler, yeni adetler halk arasına girmiştir. Çok kişi ondan dilek dilemiş, meded ummuştur".

deşiyle birlikte[36] Horasan'dan Anaodoluya gelmiştir.

Anlatılan menkıbeler Koyun Baba'nın iki kardeşinin olduğu fikri etrafında yoğunlaşmaktadır.

"Koyun baba, burdan koyunu sağıyor. Sütü bir torbaya koyarak Merzifon'daki kardeşinin yanını gidiyor. Kardeşi ayakkabıcılık, yani tamircilik yapar imiş. Koyun Baba duvardaki çiviye süt torbasını asmış. Bu arada bir kadın gelmiş; tabi kadın örtülüymüş, ustam bana bir ayakkabı yapacaksın diyor, topuğunu sıyırıyor. Koyun baba hazretleri bi yol bakıyor, duvarda asılı duran süt damlamaya başlıyor. Kadın çıkınca kardeşi dur kardaşım diyor, aklını başına al diyor. Bunu (dervişliği) kim olsa Çal dağın başında yapar, önemli olan burada yapmaktır diyor ve Koyun Baba hazretleri anlıyor tabii"[37].

"Koyun Baba'nın bir kardeşi Merzifon'da imiş, bir tanesi de Hacıköyünde (Gümüşhacıköy) imiş. Hacıköyündekine varıyor. bir gece misafir oluyor. Adam genç imiş; ama ondan küçükmüş. Karısı devamlı har hur ısırıyormuş. Adam karısına diyor ki, ağam gelmiş bir kabak pişir diyor. Neyse karı neredeymiş kabak falan, ne ise bir bakarıyor, ne ise birşey diyemiyor. Sabahınan ordan Koyun baba merkebini önüne katıyor doğru Merzifon'a varıyor. merzifon'daki kardaşına misafir oluyor. Kardaşı karıya diyor ki, ağam gelmiş bir kabak indir de bişir diyor. Peki diyor karı yukarı tavana çıkıyor. Al şu kabağı diyor, onu bırak diyor öteki kabağı ver diyor. Onu veriyor, ötekini getiriyor. Bu yedi kere sürüyor. Ne ise en sonunda onu ver diyor. Ne ise kabağı düşürüyorlar. bir kabağı karı yedi kere tavana koyup alıyor. Öteki kapağı ver diyor karı aynı kabağı oraya koyuyor geri alıyor. Koyun Baba şimdi Hacıköy-

---

Burada bahsi geçen Burban Baba, Burdan Dede ile karıştırılmış olsa gerektir. Çünkü Osmancık'ta, Koyun Baba Köprüsü'nün Gemici Köy tarafındaki ayağının batı yanında köprü başında Burhan Dede ziyareti vardır. Yüzlerce kerameti görülmüş ulu bir pir olduğunu Evliya Çelebi'nin söylediği (Seyahatname, II.C., s.481) bu ermiş kişinin mezarıyla ilgili olarak mahalledeki yaşlılar bugün farklı yerler göstermektedirler.

(36) Koyun baba menkıbelerinde sık sık Sarıalan, Saltuk ve Tekmen adı geçmektedir. Tekmen Köyünden Cafer Küçükkafa'nın anlattıklarına göre: "Koyun Baba buraya bir rivayete göre Horasan'dan geldiği söylenir. Koyun Baba'nın altı kardeşi olduğu, dördünün mezarının bizim köyün Karasa Sivri denen Yüksek, sarp bir tepesinin üzerinde türbelerinin olduğunu biliyorum."

(37) Hasan Çıplak: **Osmancık Avlağı Yöresi Çorum Ağzı,** Elazığ 1986 (Mezuniyet tezi), s. 25.

Bu menkıbenin bir başka varyantı için bakınız:

Zeki Gürel: "Anadolu'nun ebedî Yurt Oluşu ve Osmancık", Bizim Ocak, Ekim 1983, Yıl.1, Nu.2, s.21.

Aynı menkıbe, Hasan Dede ve Geyikli Baba için de anlatılmaktadır. Bu hikâyelerde yakıcı ve akıcı maddeler esastır: Süt, ateş, kar, pamuk... gibi.

deki kardaşımız senden genç amma saçı sakalı ağarmış diyor. Bak bir kabağı indirttiremedi, burada ise bir tane kabak olmasına rağmen yengem yedi kere indirdi çıkardı; fakat bir tane kabak olduğunu ben de biliyordum der."[38]

Koyun Baba'nın evliliğine gelince, o hiç evlenmemiştir. Zaten bekar kalmanın gerekliliği hususunda dervişlerine de telkinde bulunduğunu görüyoruz[39].

Bir gün dervişlerini etrafına toplayan Koyun Baba Hazretleri onlara:

"Benim yanımda ne günah ile gelirseniz gelin. Ancak kanlı gömlekle gelmeyin. Kızılca bağırsağını berk bağlayıp ki, bana minnetiniz olmasın" diye tembihte bulunurdu. Günlerce bu tembihin hikmetini tartışan dervişler bir sonuç çıkaramayınca Baba Sultan'ın huzuruna çıkıp:

"Baba Sultan, evliyaullahtan bazıları şeriat emrine girip evlendiler. Bazıları ise buna hiç meyletmediler. Sebebi nedir acaba?" diye ondan bir açıklama istediler. Bu duruma muttali olan Baba Sultan hazretleri öfkelendi ve onlara:

"İşitmediniz mi ki, Resulullah (S.A.V.) efendimiz: "Benim ümmetimin sekiz yüz yıldan sonra gelenlerinin evlenmemesi evlenmelerinden evlâdır" buyurmuştur. Siz de biliniz ki, tarih sekiz yüz yılı geçti. Bundan sonra dünyaya gelen evlâdın binde biri salih evlâd olur" deyince dervişler teskin oldular ve bir daha da bu konuda hiç ileri geri konuşmadılar[40].

Koyun Baba kendisi de hiç evlenmemiştir. Ancak Koyun Baba'nın başından geçtiği rivayet olunan şu hadiseyi de burada nakletmek istiyoruz.

"Koyun Baba bir çoban olup yüzlerce koyun güdermiş, koyunun sahibi Koyun babaya ağır şartlar uygulamalardan sonra yine karamsarlığa düşmemiş, koyunları gütmeye devam etmiş.

Tabî efendim koyunun sahibi olan ağanın bir kızı varmış. Koyun Baba

---

(38) Hasan Çıplak: a.g.t., s.25-26

(39) Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Koyun Baba dervişlerinden:
"Koyun Baba dervişleri koyun ve kuzu gibi melerler, halim, selim, iyi huylu, **bkâr**, Allah'ı bilir, ehl-i sünnet ve cemaattan namazlarını kılar dindar kimselerdir" diye bahsetmektedir.
Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.II, s.481.

(40) **Hz. Koyun Baba Hayatı ve Kerametleri,** s.21-22.
İslâmiyetin evlilikle ilgili hükümleri için **Kur'an-ı Kerîm ve Meâl-i Âlîsi:** Bakara Suresi, 221, 235. ayetler; Nisa Suresi, 3,6,19,25,34,35,128,129. ayetler; Nûr Suresi, 3,32,33. ayetler, Maide Suresi, 5. ayet ve Ahzab Suresi, 50,52. ayetler ile **Sahîh,i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh tercemesi ve Şerhi**'ne bakınız.

bu kıza aşık olmuş. Kız dahi Koyun Baba'ya aşık olmuş ve ikisi tam bir aşık olmuşlar. Ama ağa bir türlü buna razı olmayıp, Koyun Baba'ya kızı vermemiş. Koyun Baba'ya sen bu koyuna yedi gün yedi gece tuz vereceksin ve ırmaktan su içermeden koyunu geri dönderirsen kızı veririm demiş.

Efendim daha sonra koyun baba koyunları kavalınan suya vuruyor, kaval çalarak suyu içirmeden koyunları çevirmiş. Daha sonra Koyun Baba'nın bu başarıyı yapmasına rağmen, Ağa yine razı olmamış. Sen beni kandırdın, sen cambazsın diyor. Bir daha yapacaksın diyor. Koyun Baba üzülüyor. Koyunu yedi gün yedi gece tuzlayıp suya vuruyor ve kavalınan su içirmeden geri döndermiş. Daha sonra koyun sabihi Ağa, koyunu ırmaktan öte atlatacaksın diyor. koyun Baba'da razı oluyor. Koyunu ırmağa sürüyor. Koyunun önüne kara koyun düşüyor ve ayağını suya vuruyor, ırmak ikiye ayrılıp koyunlar geçiyor. Ama koyunun sahibi kızı vermiyor.

Daha sonra, Koyun Baba, kızı kara koyunu sağarken öpüyor. Bunu gören Ağa, Koyun Baba'yı çobanlıktan ayırıyor"[41].

Bu aşk macerasından sonra hiç evlenmeyen Koyun baba hazretlerinin kardeşleriyle ilgili olarak birtakım menkıbeler daha anlatılmaktadır.

Koyun Baba, Kargı'ya gitmiş. Bir çeşme yanında otururken çok yaşlı bir kadın elinde su güğümü ile gelmiş, su doldururken Koyun Baba 'senin oğlun yok mu da suyu sen taşıyorsun' demiş, kadın; 'vardı, öldü' demiş. Koyun Baba 'bir anda iki çocuğunuz olsa birini bana verir misiniz' demiş. Kadın 'ben yüz yirmi yaşındayım' deyince 'Allah herşeye kadirdir' demiş ve kadına bir elma uzatmış, 'bu elmayı kocanızla beraber yiyiniz, iki çocuğunuz olacak. O çocuklar olunca ad takmayacaksınız, hem de oğlanın biri benim olacak' demiş. Kadın eve giderek kocası ile elmayı pay edip yemişler. Bir süre sonra hamile kalan kadın iki oğlan doğurmuş. Hemen Koyun Baba'ya gitmişler. Koyun Baba birine Mehmed ötekine Ahmed adını koymuş ve Ahmed'i alıp kardeş edinmiş. Bu çocuğa Koyun Baba'nın kardeşi olduğu için Ahî Baba denmiş ölümünde kendi çiftliğinde gömülmüştür"[42].

Koyun Baba Menâkıbnâmeleri

"At"lı, "kurt"lu ve "çadır"lı bir kavit olarak tarih sahnesinde görülmeye

(41) 1982'de Baltacı Mehmed Paşa Köyü'nden Celil Sarı "Koyun Baba için ermiş ve evliyadır. Bir çoban olduğunu söylerler" dedikten sonra bu menkıbeyi anlatmış idi. Buna benzer bir hikâyede Koyun Baba ile Mustafa Faki arasında geçmiştir. Bakınız: Koyun Baba Hayatı ve Kerametleri, s.13-14.

(42) **Çorum İl Yıllığı 1967**, s.107.

başlayan Türk milletinin "konar - göçer" bir hayattan yerleşik hayata geçişleri sürecinde yaşadıkları macera, yayıldıkları geniş coğrafya, karşılaştıkları kültür ve medeniyetler ile dinler; sosyal hayatın bizzat kendisi olma durumunda olan edebiyatımızda zaman zaman değişik tipleri karşımıza çıkarmaktadır.

İdeal insan tipi olarak kabul etmemiz gerekin tipler, sosyal bakımdan oldukça manalıdır. Onlar temsil ettikleri sosyal değerler dolayısıyla, belirli bir devirde, içinden çıktıkları cemiyetin inandığı temel değerleri temsil ederler: Alp tipi, Gazi tipi, Velhi tipi, Ahî tipi, Alp-eren tipi,... gibi[43].

Biz, Koyun Baba'yı bu tipleştirme içerisinde "Velî tipi"ne bir örnek olarak kabul etmek gerektiği kanaatindeyiz. Tarihî seyir içerisinde, öteki velîler gibi Koyun Baba etrafında da birtakım menkıbeler oluşmuş ve bunlar zamanla Koyun baba Menâkıbnâmelerinde toplanmıştır.

Ansiklopedilerin, "çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin iyi taraflarından bahseden hikâye" diye tarif ettiği[44] menâkıbnâmeler, tasavvufî fikirlerin İslâm aleminde geniş bir şekilde yayılmasından ve tarikatların kuvvetle teşkilatlanıp, yerleşmesinden sonra, yani XI. asırdan itibaren, arapça ve sonraları Farsça ve Türkçe büyük bir menâkıb edebiyatının vücut bulmasıyla ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Evliya menkıbelerine dair eserler, bir tarih kaynağı olarak ekseriya şüphe ile karşılanmakta ise de, bunların asıl tarihî kaynaklar ile karşılaştırılmaları neticesinde, bir takım hurafeler ve hârikuladelikler arasında gayet kıymetli bilgiler de verdikleri görülür. Bundan başka bu gibi eserlerde, asıl tarihî kaynaklarda hiç bahsedilmeyen, devrin ictimâî ve iktisadi hayatı ile örf ve adetlerine dair bilgilere de bazen çok miktarda tesadüf olunur. Nihayet edebiyat tarihlerinde yer alan bazı şapsiyetlerin halk nazarında nasıl telâkki edildiğini göstermek bakımından, bu eserlere ayrıca kıymet vermek icap eder. Bir de bu eserler din ve tasavvuf rûhiyâtı bakımından pek kıymetli bilgiler ile doludur. Elhâsıl, ciddî ve esaslı bir tarihî tenkide tâbî tutulmak şartı ile, menâkib'e dair eserlerden, tarih ve edebiyat tarihi kaynağı olarak, çok semereli bir şekilde istifade etmek kabildir[45].

Menâkıbnâmelere, Prof. Mehmet Kaplan'ın da dediği gibi, bir nevi velîlerin destanı gözü ile bakabiliriz[46]. Fakat bu menâkıbnâmelerin destâni özel-

(43) Türk Edebiyatında tipler için bakınız: Mehmet Kaplan: "Gazi Tipi", "Velî Tipi", **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III**, İst., 1985, s.112-143.

.....: "Alp Tipi", **Türk Edebiyatı Üzerinde AraştırmalarI**, İst., 1976, s.11-20.

(44) İbrahim Alaeddin Gövsa: **Resimli Yeni Lugat ve Ansiklopedi**, C.4, Ank., y.t.y., s.1813.

(45) Menâkıbnâmelerle ilgili daha geniş bir bilgi için bakınız: Ahmet Ateş: "Menâkıp", **İslâm Ansiklopedisi, C.7, İst., 1988, s.701-702.**

(46) Mehmet Kaplan: Tıp Tahlilleri, İst., 1988, s.130.

likleri yanı sıra, soyut tefekküre dayanan bir nevi düşünce ve ahlâk sistemi de vardır. Tarikatların ve velîlerin dayandıkları tasavvuf, insanla Allah, insanla kâinat ve insanla insan arasındaki münasebetleri insicamlı bir şekilde tesbit eden bir dinî felsefe sistemidir ve işte velîler bu sistemin temsilcileridir[47].

Koyun baba hazretlerinin dervişlerine ve çevresine telkinlerini ve içinde yaşadığı cemiyete vermek istediği mesajları da onun menâkıbnâmelerinden öğreniyoruz.

Biz, Koyun baba ile ilgili olarak beş değişik menâkıbnâme tesbit edebildik. Bunlardan dördü Arap harfleriyle ve el yazmasıdır. Biri ise Latin harfleriyle ve matbudur.

1- Hz. Koyun Baba Hayatı ve Kerametleri: Tosya Ticaret Lisesi Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni Süleyman Karaca'nın ön sözünü yazdığı bu kitaptaki menkıbeler Hüseyin Büyükkaya tarafından derlenmiştir[48].

2- Haza Vilâyetnâme ve Menâkıb-ı Koyun Baba: Otuz üç (33) varaktan meydana gelen bu eser H. 1280 tarihini taşımaktadır ve Mehmed Recai - Mehmed Bartavi tarafından yazılmıştır.

3- Birinci sahifesinin başında "Koyun baba Sultan Zâviyedarı Şeyh Hasan Bin Mehmet Vakfı" diye şerh verilmiş bulunan başka bir menâkıbnâmenin yazarı ise Nâimî olup, yazılış tarihi 29 Ramazan 1262'dir.

4- Elimizde bulunan bir başka menakıbnâme (?)+(47)+(?) sahife olup, eserde sahifeler numaralandırılmamıştır. Bu menâkıbnâme nazım ve nesir karışık olarak kaleme alınmıştır. Yazarı ise belirtilmemiştir.

5- Enva-ı Menâkıb-ı Koyun baba Küddüs Sırrat'ül Âlâ ..... Nesl-i Murtaza; başlığını taşıyan bu eser, Çorum İl Halk Kütüphanesinde yazmalar bölümünde 1217 Demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Baştan sona nazım olan bu eser 12 Şaban'ül Muazzam H. 1225'de kaleme alınmıştır. Seksen dört (84) sahife (43 yaprak)'dır. Eserin bazı sahifeleri zamanla kaybolmuş olmalı ki, sonradan farklı kalemlerle ve farklı bir yazıyla tamamlanmıştır; bu da eserin bir başka yazma nüshasının daha olduğunu akla getirmektedir. Eserin 74. sahifesinde şu bilgiler verilmektedir:

"Nazımı Osmancık'ın Gazi Ferahşâd mahallesinden Başlıoğlu Abdülkadir bin Ahmed Bin Hüseyindir. Muharriri Osmancık(lı) Es-seyid Mehmed

(47) Kainat, İnsan ve Allah (C.C.) arasındaki münasebeti, İbrahim Hakkı Hazretleri Marifetnâme adlı eserinde geniş bir şekilde ele alıp anlatırken Velî tipinin dayandığı düşünce sistemini de anlaşılır bir biçimde açıklamıştır.

(48) **Hz. Koyun Baba Hayatı ve Kerametleri**, Açıkgöz Matbaası, Tosya, 1984, (4)+23+(5) s.

Tevfik bin Es Seyid Abdülhamid bin Es-Seydü'l Hacc Hâfız Mehmed Emin Ben Es-Seyid Hoca Mahmud Efendi El-Sivâsî'dir."

Bu menakıbnâmede, Koyun Baba'nın Hz. Ali soyundan olduğu, Peygamberimizin işareti üzerine Horasan'dan çıkıp Anadolu'ya gelirken Kerbalâ'ya, Medine'ye ve Necef'e uğraması anlatıldıktan sonra, Osmancık'a yerleşmeden önce Anadolu'yu dolaştığı belirtilmektedir. Koyun Baba'nın Menemen'de bulunduğu bir zamanda onun velîliğini sezen bir zatın Koyun baba için söyledikleri bu menâkıbnâmenin yazarı tarafından şöyle anlatılmaktadır:

"Dedi: Cânım acep insan mısın sen
Gönül kasrında yâ mihman mısın sen

Kudûmunla bizi kıldın müşerref
Velâyet bezmine tâban mısın sen

Bütün bimâr olanlar buldu sıhhat
Acep dertlilere derman mısın sen

Bu koku ten değil candan gelüptür
A cânım sümbül ü reyhan mısın sen

Zirâ alnındaki nûr-ı mücellâ
Efendim Yûsuf-ı Kenan mısın sen

Bu tal'at bu kerâmet sende meşhûd
Bize Hak'tan acep bürhan mısın sen

Çoban şeklinde geldin gerçi cââ
Velî mânâda bir sultan mısın sen"

Koyun baba hazretlerinin hayatında önemli bir yeri olan olaylardan bir tanesi de Koyun baba ile Fatih Sultan Mehmed Han arasındaki görüşmedir. Çünkü, bu karşılaşmadan sonra Koyun Baba hazretlerinin dervişlerine söyledikleri O'nun etrafında yaşayıp biçimi olarak gerçekleştirmek istediği düsturları işaret etmesi bakımından mühimdir.

Fatih; "O Allah erini ziyaret etmek bize de vacip oldu diyerek yol hazırlığı yapılmasını istedi. Yanına birkaç yiğitle ulemadan bir grup alıp Koyun Baba hazretlerini ziyarete geldi.

Geldiğinde Baba Sultan Hazretleri Hakk ile muaşeretle meşgul bulunu-

yordu. Sultanın huzuruna çıkmak istediği Baba hazretlerine malûm olmuştu. Zikir ve duasını bitirip Fatih Sultan Mehmed'e teveccüh edince; O, kendini doyumsuz bir mutluluğun ve sevincin girdabında buldu. Şaşkına dönmüştü. Kendini güç toplayıp 'Senlâmünaleyküm ey Allah Eri' deyince Koyun baba Sultan 'Ve aleykümselâm ey Allah'ın kullarının Emiri' diye cevap verdi. Bu arada Fatih içine girdiği tarife sığmaz manevî hazla Koyun baba'nın karşısına geçip sohbete başladılar.

Fatihle beraber gelen yiğitler ve alimler de huzurda bulunuyor ancak onlar hiçbir söze karışmıyorlardı. Manâ aleminin bu iki 'Eri' arasındaki sohbete şahit oluyorlardı.

Zaman ilerledikçe sohbet koyulaşıyordu. Bir ara Fatih, Koyun Baba hazretlerine;

- Baba Sultan, himmet nazar eyle, birkaç muradımız vardır. Hakk bunları nasib etsin dedi.

Baba hazretleri de ona;

- Muradın Hakkca malum ve muvafıktır. Var Allah yolunda gaza et. Gazan mubarek olsun diye dua etti.

Bu buluşmadan ayrılırken Fatih, Koyun Baba hazretlerine Gündoğusu taraflarında bir köy vakfetmişti. Dervişler o köyün geliri ile geçinip beş vakif bekamız için dua etsinler demişti. Ayrıca Koyun baba'nın yanından ayrılırken de yanındakilere;

- Şimdi bildim ki, Baba hazretleri bu zamının kutbudur. Dilerim bizi dualarından eksik etmez. Erenler nazarı ve himmeti bizimle beraberdir diyerek düşüncelerini açığa vurmuştu.

Fatih'in ziyaretinden sonra Koyun Baba hazretlerine bir köyün vakfedildiği duyurulunca o günlerde yanında bulunan onyedi kadar dervişini toplayıp onlara şu nasihatlarda bulunmuştu:

- Benim kazanıma vakıf etmeği koymayın, dibini deler. Hak Teala dergâhında bulgur bulamacı elverir.

Kimsenin ağacına tamah etmeyin, dirlik odunu yakın.

Yoldan geçeni hoş tutun. Misafiri ağırlamakta cimri davranmayın. Elinizde olanı kaçırıp aç kalmaktan korkmayın. Misafire harcanan gerisin geri yerine gelir.

Şeriat emrini muhkem tutun. Zira şeriat evinden dışarı çıkan dört kapıdan da dışarı çıkmış olur.

Elinizi Allah için duaya, kul için Ata'ya daima açık tutun. Alnınızın teri kurumasın. Fisebilillah alın teri dökmenin hayrından mahrum bırakmayın kendinizi.

Düst kalbin ferah tutun. Düşmanlarınızın da kalbini kazanın.

Devletlü olmak isterseniz; dilsiz, kulaksız olun.

Dervişlik dilerseniz; onun iplerine sımsıkı sarılın. Dervişlik kemâl bulunca gelir size yetişir.

Birbirinize yar olun. Birbirinize yar oldukça bana da yar olursunuz. Bana yar olanların Hakka yar olmaları için dua ederim.

Eğer bu nasihatlerimi dinlemezseniz aranızdan ansızın kaybolup giderim. Dinlerseniz dünyada ve ahirette berhüdâr olun.

Hakkı her yerde koruyun. Ben iyiyi, yavuzu gözetirim, yaramazı, haksızı bana gönderin. Onun hakkından ben gelirim. Tuttuğumu geç tutarım amma muhkem tutarım"[49].

Görülüyor ki, Koyun Baba Menâkıbnâmeleri de nice kerametler ve hikmetlerle dolu. Bu menakıbnâmelerden bazılarının günümüz alfabesiyle yayınlanması arzolunabilir[50].

Koyun Baba Tekkesi Vakıfları

Türk-İslâm insan severliğinin cihânı kuşatmak üzere gerçekleştirdiği vakıflar, İslâm memleketlerinin ictimâî ve iktisadî hayatında XIX. asır sonlarına kadar ehemmiyetli bir rol oynamış olan dinî, hukukî ve sosyal bir müessesenin adıdır[51].

Koyun Baba'nın sağlığında daha bazı şahıslar, beyler, ağalar, hatta padişahlar, Koyun Baba'ya ve onun dervişlerine, Koyun Baba Tekkesine, köy, arazi, bağ, bahçe, orman, kitap v.s. vakfetmişler. Bu hareket Koyun Baba'nın ölümünden sonra da giderek artarak devam etmiştir.

---

(49) a.g.e., s.16-17.

(50) Burada şunu da hemen belirtelim ki, Koyun Baba Menakıbnâmelerini yeni harflere çevirmekteyiz, nasip olursa mu menâkıbnâmeleri karşılaştırıp tenkidli bir basım gerçekleştirmek istiyoruz.

(51) Vakıflarla ilgili geniş bir bilgi için bakınız:
Prof. Bahaeddin Yediyıldız: "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın yeri", Bulgaristan'daki Türk Vakıfları ve Millî Kültür Eserlerimiz Semineri, 30 Nisan 1986.
..... (?): "Vakıf", **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C.12, İst., 1985, s.4546-4573.

Meselâ, Fatih Sultan Mehmed Han, Koyun Baba hazretlerine Gündoğusunda bir köy vakfetmiş, ve dervişler o köyün geliri ile geçinip beş vakit bekamız için dua etsinler demiştir[52]. Fatih Sultan Mehmet bir keresinde de Koyun Baba'ya bir akçe göndermiştir[53].

Sultan Bayazid han ve Sultan Selim Han da Koyun Baba Tekkesi için vakıfta bulunmuşlar, hatta bu zaviyede bulunanların işlediği bağlardan, yetiştirdikleri koyunlardan ve kovanlardan rüsum alınmaması için emirler vermişlerdir.

Ovacıksuyu sınırında Tutluca Pınarı ile Kızılca Irmağı ile Kızıl Kaya ve Ardıç Köyü arasındaki alanın Koyu Baba Zaviyesi'nin koyun kışlağı, Kara Kaya adıyla anılan yerin Koyun Baba dervişlerinin koyun ağılı olduğunu ve yine Karye-i ücarının da Koyun Baba Zaviyesinin koyunlarının kışlağı olmak üzere kullanıldığını görüyoruz[54].

Şarken Mavka Çayı yani iki çay kavşağı, Garben Vakıf Sansar merası ve Büyük Yurt, Şimalen Veyis tarlası Gökbel Deresi (Sarıalan ve Sansar mevkiinde) gürgen ormanı; Şarken Vakıf Sansar merası ve Hanifi köyü arazisi, garben Pamuk Beleni ve Paşa Suyu, Şimalen Hanefi Köyü arazisi, cenuben Ahmetci Damı ve Vakıf Arazi (Sarıalan Pamuk Belinde) çam ormanı; Şarken Pamuk Beleni ve çaş, garben Başkaya ve Benamaz, şimalen Pamuk Beleni, cenuben Badem Kolu (Sarıalan kiraz mevkiinde) çam ormanı; Şarken Seki Bağı ile Ovacık Çayı arasındaki Kızılkaya ve Ovacık Çayı, garben Eski Ardıç köyü Fındıklı Dere ve Çeneler Deresi, şimalen İskilip hududu, cenuben Ardıç Bağları (Ardıç Köyünde) çam ve ardıç ormanı Koyun Baba Tekkesi vakfıdır.

Sarıalan ve Saltuk mevkiinin Koyun Baba hazretlerine vakfedilişi bir menkıbede şöyle anlatılmaktadır:

Koyun Baba, üç köpeğine Sarıkadı, Alakadı ve Karakadı adlarını vermiş.

---

(52) **Hz. Koyun Baba Hayatı ve Kerametleri**, s.16.

(53) a.g.e., s. 18.

(54) Eyalet-i Rum Vakıf Defteri / Kaza-yı Osmancık Liva-i Çorum, Varak 109-B.

Zaviye-i seyidül Koyun Baba tabe serab-ı karye-i ucarı tabi-i divan-ı bayır malikhane tamam vakf-ı türbe-i mevlana Kadı Ferahşad mezbur karye harabe ve hali ani reaya olup Koyun baba Zaviyesi'nin koyunu kışlayıp mezbur zaviyenin varidine küllü masarrıf olup inayet-i şehin şahiye sezavar olduğu rünkü azam Sahip Kılanî hazretlerine arz olundukta mazbur kariyenin divanisi mezbur zaviyenin koyunu kışlaığı olmak üzere tayin buyurdukları ecilden koyun kışlakları olup şöyle ki ihya olup şenlendirilmesine yine kariye-i mezburenin divanisi taraf,ı mezbur zaviyeye mutaallik olmak üzere defter,i cedide kayıt olundu".

Bağdat kadısı Osmancık'tan geçerken bunu öğrenip padişaha şikayet ederek Koyun Babanın cezalandırılmasını istemiş. Padişah Koyun Baba'yı huzuruna çağırarak neden köpeklerine böyle isimler verdiğini sorunca, Koyun Baba: "Kadılar, haram helal bilmezler, benim köpeklerim bilir" demiş.

"Koyun Babayı şikayet ediyola, çağırıyola. Tabi o zaman hökümet istanbul'da bizzat oraya çağırıyola. Burdan çıkıyo doğru İstanbula mahkemiye varıyo, hakimin huzuruna çağırıyola. Bana senin malların, enüğün, köpeğin, bütün malların vatandaşların ziyanında, herkez senden şikayetci diyola. Efendile peki kabul ediyon şindi diyo, emme benim köpeğimin, malamın hiç haram yemiyeceğini şahitlendüreceğin diyo. Kimden şahitlendüreceksin diyola, o da köpeklerime çağırıyın diyo. Bi defa şuraya, haramı, helalı koyun amma karuşuk olsun diyo. Benim köpeklerim helalı haramı ayıramazlarsa ben suçluyum diyo. İki tabak haram yemek koyun, iki tabak da helal yemekden koyun, bu helanınan, haramı benim köpeklerim gelip ayıru. Helalı yer, haramı oyana kakar diyo. Peki nasıl olacak, ben ahâ şindi getürüyon diyo çıkıyo balkona, tabi oradaki hakim hizmetli olanla seyrdiyola. Kolay diyo. Denize doğru yönünü çeğürüyo tabi köpekle Osmancukda burda. Ora İstambul. Şuna bak falan yahu bu adam bizi kanduracak, cazu falan diyola, peki bi bakalım ne olacak, Anadolu köşesine çeğürüyo tabi yüzünü tabi o Sirkesi tarafında, çünkü, adliye, padişahlık hep o tarafta. Balkona çıkıyo, tabi adliyenin balkonuna alağıdı, Sarığadı, Alağadı, Karağadı, diyerek köpeklere bağırıyo, sonra bayağı bunu gözlüyola, bi bakığyola ki, iki tane köpek denizin içinde denizi yara yara yüzerekten geliyola. Böyle yüz yüze geliyo. Harıl harıl köpekle rapbadan adliyeye çıkıyola. Koyun Baba hadi diyo yemeklerinizi yeyin, size yemek hazırladım diyo, istedüğünüzü yeyin, istemedüğünüzü geri kakın diyo. Koyun baba bunları bizzat kendüsü köpeklere söylüyo. Tabi bu arada oradakiler hep beraber seyirci oluyola. Cemat tolanmış canım. Haramı helalı köpekle ayıramazsa belki de Koyun Baba'ya ağır bi ceza verecekle ki, bu kadar vatandaşı her şıhın deyi kandoruyo hem de bi yalan katıyo. Böyle şeyleri bi uydarma gibi zannadiyola. Tabi köpekle geliyo yokardan aşağı ayaklarıyınan o haram olan yemekleri geri kakıyola, helalları ayırıp yeyip, çekip hadi geri gedin diyo. Koyun Baba'yı o zaman serbest ediyola. Saralan, Saltuk arpalığın olsun, Gecek, Gücek citliğin olsun demiş padişah. Mülküyeti senündü. Bu mülküyet Koyun Baba'nında burada Osmancuğun yeylüsünün malı azdu"[55].

---

(55) Çorum'un Osmancık ilçesinde 56 yaşındaki Halil Yedekten derlenen bu menkibeyi; bölge ağzını da gösterebilmek amacıyla özellikle mahalli dille verdik.

Çorum Ağzı için bakınız: Hasan Çıplak: a.g.t., s. 24-25.

Bu menkıbenin de değişik varyantları vardır; Mesela, 29.7.1991 tarihinde Mehmet Ak-

Yukarıda zikrolunan gayr i menkulların Koyun baba Tekkesi abdallarının ve gelen giden misafirlerinin ihtiyaçları için vakfedildiğini ve bu sayılanlardan başka vakıfların da bulunduğunu biliyoruz. Osmancıkta Koyun Baba zaviyesi dervişleri için bu vakıflardan başka, bölge idaresi ve merkezi idare tarafından da bir takım kolaylıkların ve ayrıcalıkların tanındığı da bir gerçektir [56].

Cumhuriyet Töneminde çıkartılan Tekkeler ve Zaviyelerin kapatılmasıyla ilgili kanunun ilanına kadar faaliyetlerine devam eden Koyun baba Tekkesi [57], bu kanunla birlikte faaliyetlerini durdurmuş, Tekkeye bağlı vakıf arazi ise çoğu yerde kapanın elinde kalmış, ya da çok ucuz fiyatlarla şahıslara intikal etmiş olmalıdır. Hatta Koyun baba Tekkesi vakıf arazisiyle vakıf ormanlarıyla ilgili olarak zaman şahıslarla Vakıflar Genel Müdürlüğü arasında, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Orman Genel Müdürlüğü arasındaki anlaşmazlıklar mahkemelere bile intikal etmiştir[58].

---

man'dan bu menkıbeyi dinlediğimizde O, olayın Osmancık kadısı "Kın Alitaş" olduğunu ve şikayetini Amasya Sancağına yaptığını, Koyun Baba'nın Amasya'da yargılandığını, köpeklerinin de Yeşilırmak'dan yüzerek çıktıklarını anlatmıştı.

(56) Osmancıkta Koyun Baba Zaviyesinin dervişleri hakkında Osmancık kadısına hüküm ki, Nu.: 58

Hâlâ Koyun Baba Zaviyesi dervişleri süddei saadetime âlem gönderip Koyun Baba zaviyesinde bargirler olup fukaranın suyun getürdüb istihdam olunurken ol canibden geçüp giden ulaklak bargirlerin ulağa almağla kendülere müzayeke verdüklerin bildürüp saka bargiri ulağa verilmemek içün hükmü şerif talep eylemeğün buyurdum ki vüsul buldukda zaviyei mezbure dervişlerinin saka bargirlerin ulağa aldırmayub meneyleyesin. Memnu olmayanları yazıb bildiresin.

Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Ahmed Çavuşa verildi.

Fi. 19 Rebiyülahir sene 992 Mühimme Defteri 52. s. 363.

(57) Osmancık'ta yaşlı bir teyze Koyun Baba Tekkesinden hatırladıklarını şu şekilde anlatmıştı:

"Tekke o zaman yüksekçe bir yerde kurulmuş şehir içinde şehir gibiydi. Arkada konak denilen yer vardı. Yanında fırını vardı. Aşçısı da vardı, gelen herkese yemek verilirdi. Tekkenin şeyhi vardı. Bahçede büyük bir havuz vardı. Yukarı türbenin yanı çiçeklerle doluydu. Şeyh orayı yönetirdi. Her cuma gecesi zikir çekerlerdi. Dervişlerle toplantı yaparlardı. Yiyecek içecek çoktu. Daha sonra türbenin yapısıyla önü hariç yıkıldı. Şeyh de bunun yüzünden orayı terk etti. Adı galiba Kamil"di.

(58) "Kasabanın Tekmen köyü civarında Sarıalan Saltık ve Sansar mevkiinde ve Ardıç köyünde vaki yukarda hudut ve evsafı sairesi yazılı ormanlar Koyun Baba vakfına ait olup sureti ilişik defteri hakani kayıt sureti ve hudutname mahiyetindeki harita mucebince asırlardan beri vakfiyet üzere Koyun baba Tekkesi zaviyedarı tarafından tasarruf ve idare edilegelmekte iken tekkelerin setti hakkındaki kanuna tevfikan vakıflar idaresine intikal etmiş olmasından bu suretle tasarruf ve idaresine devam olunmakta bulunduğu sırada hazineyi maliyenin vakıflar idaresi aleyhine ikame eylediği dava neticesinde Osmancık Asliye Hukuk Mahkemesinden sadır olan sureti merbut 11.7.1935 ve 9/52 sayılı temyizen tastikli ilamile adı geçen ormanların evkafı sahihadan bulunduğu, rakabe ve mülkiyetinin

Menkıbeleri ve Tarihi Gerçekleriyle Koyun Baba Köprüsü

Osmancık'ta Kızılırmağın üzerinde Kurulmuş olan "Bayazid Velî Köprüsü" ile ilgili olarak bir takım menkıbeler anlatılmaktadır. Bu menkıbelerin kahramanı olan Koyun Baba'dan dolayı bu köprüye "Koyun Baba Köprüsü" dendiği bir gerçektir.

Derler ki, bu köprünün yapılmasına Koyun baba Hazretleri ön ayak ölmuştur. Ve yine anlatırlar ki, bu köprünün inşaatında Koyun Baba bizzat kendisi de çalışmıştır.

Biz burada, söz konusu köprü ile ilgili olarak anlatılan menkıbeleri iki başlık altında topladıktan sonra, Bayazid Velhi köprüsü'nün tarihî kaynaklarını ve özelliklerini de belirtmeye çalışacağız.

A- Köprünün yapılmasına sebep teşkil eden olayları konu alan menkıbeler

Koyun Baba hazretlerinin zaman-ı saadetlerinde Sultan Murat oğlu Mehmet Han Rum padişahı idi. Bir gün Uzun Hasan Acemden çeri cam edip Rum üzerine yürüdü. Evvel Erzuruma geldi. Andan geçip Sivas'a geldi. 01 vilayetleri yaktı yıktı. Andan Tokat üstüne yürüdü. Tokat halkı gafil bulundu. Tokat'ı yağma eyledi. Bu canibden Sultan Mehmed durumu öğrenip de ordu toplayıp Uzun Hasan üzerine giderken Osmancık tarafına gelir. Şehir halkı istikbale çıkıp dua ve senalar eyledikde, Sultan Mehmed Han bunlara, Ey Osmancık halkı hiç diyarınızda evliyaullahdan kimse var mıdır? der. Şehir halkı, Koyun Baba derler kuvvet ve kudret sahibi bir gerçek er vardır derler. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed Han vezirine; Lala, yürü otağa varmazdan önce ol eri ziyaret eyle, gör ne remz eyler der. Vezir yanına birkaç tane bey alarak ikindi vaktine doğru koyun Baba'nın huzuruna varır. Koyun Baba hazretlerinin nurani yüzünü görünce Vezir aklını şaşırdı. Hemen mübarek ellerini öpüp, bize himmet nazar eyle gerçekler gerçeği diye söyledi. Biraz sühbet ettikten sonra hemen dönüp Fatih'in huzuruna geldi ve gördüklerini anlattı. Fatih yerinden kalkarak ol eri ziyaret bize vacip oldu dedi.

Fatih Sultan Mehmed Han bundan sonra maiyetiyle birlikte gidip Koyun babayı ziyaret etmiş. Onun hayır duasını aldıktan sonra da gidip Uzun Hasan'ı perişan etmiştir. Hazreti Fatih Mehmed Han birgün vezirine. Lala Ko-

---

vakfa aidiyeti tahakkuk eylemiş ve katileşen bu ilama istinadende mezkur ormanlar icra marifetile mahallen vakıflar idaresine teslim edilerek gerek hazinenin ve gerekse Orman dairesinin bir güna hak ve alakası kalmamıştır." 11.6.1946

yun Baba Sultan rumuzu sahih bilaşek vela şühpe veliyullahdan idiği mukarerdir. Ben de anın için hanegâh, biraz bina yaptırıp bazı karyelerden vakfeylemek gönlümden geçer. Sen ne dersin. Dedikte vezir: Güzel niyet eylemişsin. Allah kabuy eyleye, hûda muinin ola ama evvel salih bir kimse gönderelim. Varsın o veliyullahı görsün ve andan bir cevap alsın rızası bu vech üzere ise gelip padişaha ilem eylesin Andan sonra müşaberet edelim dedi. Hünkar kapıcılarından erenler muhibbi bir kimse var idi. Padişah buyurdu ol kapıcıya 40.000 akçe verip gönderdi. Kapıcı ulak ile 11 günde Osmancık'a dahil oldu. Gelip Sultan Koyun baba hazretlerine kavuşup elin ayağın bus kıldıktan sonra etti: Erenler şahı hazretlerine Hünkar selam eder. Senin için bir tekke ve biraz bina edip hayır hasenat etmek ister ve buyurursanız dedikte. Koyun Baba Sultan tebessüm etti. Hak verdiği bana yeter. Eyle kim eğer hayır etmek isterse işbu Kızılırmak üstüne bir köprü yaptırsın dedi. Cevap vermedi. Pes kapıcı dönüp Sultan Mehmed'e geldi. Hali ilan eyledi. Devletli hünkarım ol veliyullah ve hanegahâh ve ne de vakfa rıza vermedi, eğer hayır isterse bu Kızılırmak üzerine köprü bina ettire lakin ona müyesser olmadı[59].

Rivayete göre Hz. Fatih'in evlatlarından Bayazid Amasya'da, Cem Sultan ise Konya'da bulunuyorlardı. Hazreti Fatih Mahmed'in vefatı üzerine her iki şehzadeye de tatarlarla haberler gönderildi. Halkın bir kısmı II. Bayazid'i seven taraftarlar Konya'ya giden haberciyi yolda katlettiler. Fakat Amasya'ya giden ulak haberi Bayazid'e eriştirdi. Durumdan haberdar olan Bayazid Amasya'dan kalkarak İstanbul'a gitmek için yola çıktı. Ve Osmancık'a geldi. Osmancık halkı başlarında Koyun Baba olmak üzere istikbale çıktılar. O zaman Kızılırmak üstünde tahta köprü vardı. Bu köprüden geçen şehzade tehli-

---

(59) Fatih'in Koyun baba ile karşılaştıklarını gösteren bu menkıbeden başka her hangi bir tarihi bilgiye sahip değiliz. Fatih Sultan Mehmed'in Uzun Hasan üzerine yürürken, Osmancık'a uğradığı ve bu esnada Koyun Baba hazretleriyle görüşmek üzere onu ziyaret ettiği şeklindeki bilgi tarihî kaynaklarla çelişmektedir. Çünkü, Fatih, Uzun Hasan üzerine giderken Osmancık'dan geçmemiştir. Geçtiğini farz etsek bile bu tarihte Koyun Baba ile görüşmeleri mümkün değildir. Fatih'in uzun Hasan üzerine yürümesi 1472-1473 yıllarındadır. Oysa Koyun Baba 1467'de ölmüştür.

Otluk Beli Savaşı için Bakınız:

İ. Hakkı Uzunçarşılı: **Osmanlı Tarihi, II.C.**, Ank., 1975, s. 53-57.

Fatih'in vezirlerinden birini, bir şeyhin ziyaretine gönderdiğini Şakaik-i Osmaniye'den öğreniyoruz. Bu şahıs, "Umera-yı Osmaniyeden Şerbetçioğlu demekle maruf kimse Atlas Köse'dir" ve ziyaret İskilip'de Akşemseddin hazretlerine yapılmıştır.

Bu tarihî hadise ile Fatih'in Koyun Baba'yı ziyaret etmesi menkıbesi arasındaki benzerlik bize yanlış bir bilgilendirmenin olabileceğini düşündürüyor. Söz konusu ziyaret için bakınız: Mecdi Mehmed Efendi: **Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri**, C.I, Neşre hazırlayan: Doç. Abdülkadir Özcan, İst., 1989, s.246.

keli olduğunu görerek ürperdi. Koyun Baba Şehzadem siz ömrünüzde bir defa geçtiniz, korktunuz, ya biz her gün ne yapıyoruz. Buraya bir köprü lazımdır. Buna merhum babanız da vadetmişti demesi üzerine Bayazid: İnşallah tahta çülus edebilirsem demesi üzerine Koyun baba hazretleri, oğlum şimdiden tebşir edeyim ki tahta sen çülus edeceksin. Bizleri hatırdan çıkarma dedi. Bayazid söz verdi. İstanbul'a gelerek tahta çülus etti. Bu suretle geç haberdar olan Cem Sultan ise asker toplayıp II. Bayazid üzerine yürüdü. Yenildi. birkaç defa tekerrür eden hücumlarında kazanamayıp kendisi yıprandı ve bir adaya kaçtı. Nihayet Avrupa'ya iltica ederek hazin ölüm hikayesi tarihlerde mestur ve muşhurdur[60].

Koyun Baba'nın ölümünden sonra tahta geçen II. Bayazid, verdiği sözü yerine getiremeyince, bir kadir gecesi Koyun Baba hazretlerini rüyasında görür. Koyun Baba "verdiğin sözü yerine getirmedin" der. Bu hâl üç gece devam edince, II. Bayazid verdiği sözü hatırlar ve derhal emir vererek Osmancık'ta Kızılırmak'ın üzerine bir köprünün yapılması için harekete geçilmesini sağlar. Ve nihayet Koyun Baba Köprüsü diye bilinen köprü inşa edilir [61].

B- Koyun Baba Köprüsü'nün inşaa edilmesiyle ilgili olarak anlatılan menkıbeler:

Rivayet olunur ki, şimdiki Koyun Baba Köprüsünün bulunduğu yerde daha önceden bir tahta köprü varmış, bu köprü bir gün bir düğün alayı geçerken göçmüş ve kimse sağ kalmamış.

---

(60) Fatih'in 1481'de vefat ettiğini biliyoruz. O halde tahta oturmak için Amasya'dan yola çıkan II. Bayazid'in bu tarihte Osmancık'ta Koyun Baba ile karşılaşmış olma ihtimali olmaz. Çünkü Koyun Baba bu tarihte hayatta değildir (Ölümü 1467). Koyun Baba ile şehzade Bayazid'in karşılaşmaları 1467 tarihinden önce gerçekleşmiş olibilir. İhtimaldir ki, kendisi de bir velî olan şehzade II. Bayazid, Amasya Sancağında vali iken, o zamanlar İstanbul - Bağdat yolu üzerinde mühim bir geçit ve konaklama yeri olan osmancık'tan bir kaç kere geçmiştir. Hatta, etrafına alim, şair ve sanatkârları toplamayı seven şehzade II. Bayazid, evliyalara karşı duyduğu derin saygıyla olacak Koyun Baba hazretlerini de bizzat ziyaret etmiş olabilir.

(61) Koyun Baba'nın II. Bayazid'i Kızılırmak'dan geçirmesiyle ilgili bu menkıbe değişik şekillerde anlatılmaktadır:

"II. Bayazid, Osmancık'a geldiğinde ırmak kıyısında koyunlarını otlatmakta olan Koyun Baba'yı görüp ona kendisini karşıya geçirmesini söylüyor. (...) Koyun Baba, ırmağın sığ yerlerini bildiği için şehzadeyi sırtına alıp karşıya geçiriyor. Ve ona 'yum gözünü' diyor. Şehzade gözünü açtığında kendini İstanbul'da buluyor ve tahta oturup, padişah oluyor. II. Bayazid, bir gece rüyasında Koyun Baba'yı görüyor. Baba, padişaha 'köprüyü yaptır' diyor. Ertesi gün padişah, bu rüya rahmanimi yoksa şeytanî mi diyor. Ertesi gece rüyasında Koyun Baba'nın 'köprüyü yaptır' demesi üzerine, İstanbul'dan gerekli usta ve kalfaları gönderiyor. **Çorum İl Yıllığı 1967**, s. 108.

Aynı menkıbede Koyun Baba'nın II. Bayazid'i ırmaktan sırtına alarak geçirdiğini ve tam suyun ortasına gelince ondan buraya bir köprü yapmasını ve bunun için de söz aldığını

Bugün halâ halk arasında anlatılan menkıbelere göre, Sultan II. Bayazid'in fermanı üzerine köprüyü yapacak mimarlar ve ustalar, Osmancık'a gelerek yerleşirler. Ta ustaları, başlarında Taşçı Baba üç ay boyunca Osmancık'ı çevreleyen dağlarda adım adım dolaşarak köprü inşaatında kullanabilecekleri taşları çıkaracakları ocağı ararlar ve nihayet -bugün köprünün kuzeybatısına düşen bir dağda- Eymür Köyü yakınlarında aradıkları özellikteki taşı bulurlar. Ve hemen oraya yerleşerek taşları çıkarmaya, işlemeye başlarlar.

Diğer taraftan Kızılırmak'ın yatağı değiştirilir. Kalenin kuzeyinden bir kanal açılarak ırmağın buradan akması sağlanarak[62], ırmak yatağında köprü yapımı için gerekli kazılara başlanır.

Köprü yapımında çalışan işçi sayısı 800 civarındadır. Müslüman işçilerin çokluğu göz önüne alınarak, bugün halâl "Gemici Cami" adıyla anılan yere bir camii yaptırılmıştır[63]. Bugün Taşkesen veya Çaputlu Baba[64] diye anılan

---

değişik bir şekilde anlatanlar da var. Bakınız:Hasan Çıplak: **a.g.t.**, s.26-24

Fatih, vefat edince Amasya valisi şehzade Bayazid cülus için Osmancık üzerinden geçmişti. Bu geçiş sırasında, şehzade ve maiyetindekiler Kızılırmak üzerinde bulunan tahta köprüden zor geçmişler, hatta bazı ağırlıklarını geri çevirme düşüncesi bile hasıl olmuştur. Bakınız: **Hz. Koyun Baba Hayatı ve Kerametleri,** s.18-19

Osmancık'tan Şakir Ayhan'ın anlattığı rivayette ise "II. Bayazid, ağaç köprünün tam ortasına gelince, köprüyü tutan hayatı Koyun Baba sallamaya başlamış. Bayazid, Koyun Baba'ya beni kurtar diye bağırmış. Koyun Baba, Bayazid İstanbul'a varınca buraya bir köprü yaptırırsan seni kurtarırım demiş".

(62) O gün için Kızılırmak'ın köprü yapımı için engel olmaması için açılan ikinci yatak, bugün hala kullanılmaktadır. Şehrin ortasından geçen kanaldan akan su işte bu yataktan gitmektedir.

(63) Sultan II. Mahmud zamanında İran Şahı Fetih Ali Kaçar nezdinde elçilik görev iile vazifelendirilen Yasincizade Abdülvahhab Efendi maiyetindeki katip ve tercüman olarak bulunmuş, (H. 1225/M.1810) ramazan ortalarında İstanbul'dan hareket eden sonra Tahran'a kadar güzergahdaki kasabaların çoğu hakkında notlar derlemiş olan ve minyatürler çizmiş olan Bozoklu Osman Şakir'in Osmancık'ı göstermek için çizdiği bir minyatür resimde bu cami (Gemici Camii) ve bugün köprünün kale tarafındaki ayağında bulunan Kalekapısı Camii gösterilmemiştir. Ancak, Gemici Köy tarafında, köprü inşaatı sırasında bir cami yapılmış ise de bu sonraki yıllarda yıkılmış olabilir ve yerine bugünkü Gemici camii yapılmış olabilir. Şunu da hemen belirtelim ki bu cami, anlatılan o tarihî caminin yerine yapılmış olamaz, Çünkü köprünün ayaklarına çok yakın ve hatta ırmak yatağı içinde kalabilecek bir konumdadır. Zaten caminin yapılış tarzı ve kullanılan malzeme bu caminin yakın zamanların eseri olduğunu göstermekteydi. Ne var ki, bugün bu camide yerine daha büyüğü ve güzelini yapmak gayretiyle hareket eden insanlar tarafından yıkılmıştır, hala cami inşaatı devam etmektedir.

(64) Bu mevkiye, Köprünün taşlarının buradan çıkarılmış olmasından dolayı Taşkesen; Taşçı Baba'nın mezarına ziyaretçiler tarafından çok sayıda çapıt bağlandığı için de Çaputlu Baba dendiğini çevre halkından öğreniyoruz.

yerden -Taşçı Baba nezaretindeki ustaların köprü için hazırladıkları- taşları işçiler inşaata havanlarla taşımışlardır.

İşte, Koyun Baba bu safhada geyikleriyle birlikte işin içine girmektedir.

Derler ki, Gemiçi halkı, Kızılırmak'tan geçmek isteyenleri sallarla karşıya geçirmekte ve geçimlerini bu işten sağlamaktadırlar[65]. İşte bunun için, Kızılırmak'ın üzerine bu noktada bir köprü yapılmasından pek hoşlanmazlar ve bir takım zorluklar çıkartırlar: Hayvanlarını (katır, eşek, at, öküz, kömüş (manda) inşaatta çalıştırılmaları için vermezler. Bunun üzerine Koyun baba çok kızar ve ormandan topladığı geyiklerle bu taşları taşır[66].

Koyun Baba, bu kızgınlıkla: "Segürtsün, yüürtsün, ummasın, karnı ekmeğe doymasın" diye Gemiçi halkına betdua dile etmiştir[67].

Köprünün yapılışıyla ilgili bir menkıbe de Taşçı Baba etrafında oluşmuştur. Rivayete göre, Taşçı Baba'nın önünde yapılacak köprünün bir örneği varmış, taşları önündeki modele göre hazırlattırıp inşaat sahasına gönderilmiş. Taşçı Baba'ya göre köprünün son taşı da yapılmış. Bu taşı götürecek işçiye "evlad bu taşı götür. Şu meteliği de al, taş yerine konduktan sonra bunu sokabilecek bir yer bulabilirsen bana haber et" der. İşçi bu taşı götürür ve taş yerine konur, bu sefer meteliği koyacak meya meteliğin sığacağı bir delik arar bulamaz. Durum Taşçı Baba'ya iletildiğinde "Allah'a hamd olsun ki bu işi alnımızın akı ile bitirdik" diye şükreden Taşçı Baba, köprünün bitiminden kısa bir süre sonra vefat eder ve vasiyeti üzerine taşların yapıldığı yere gömülür[68].

---

(65) Kızılırmak üzerine bu noktada bir köprü yapılmadan önce ırmaktan geçit sağlamakla görevli olarak bir gemiciler örgütünün varlığı düşünlebilir. Büyük ihtimalle bu örgüt Osmanlı ulaşım ağında "derbentçiler"in yaptığı gibi bir tür güvenlik ve hizmet sağlıyordu. Kaldı ki, Kızılırmak'ın Koyun baba Köprüsü'nün güneyinde kalan ayaklarının etrafında kurulu olan mahallee hala Gemici mahallesi, bazen de Gemici Köy denmektedir.

(66) Bu geyiklerin boynuzları bugün hala Osmancık'ta muhtelif yerlerde muhafaza edilmektedir.

(67) Koyun Baba, Gemici halkına çok kızarmış. Koyun Baba'nın onlar için yaptığı bedduayı "kel olun, topal olun, kazandığınızı yiyemeyin" şeklinde nakledenler yanında, Gemici'nin hala gelişemeyip bir köy gibi kalmasını bile Koyun Baba'yı kızdırmış olmanın bir cezası olarak görenler bile var.

(68) Bazı rivayetlerde bu kişi köprü inşaatında çalışan işçilerden biri değil de, o esnada orada koyunlarını otlatmakta olan garip bir çoban olarak anlatılmaktadır.

Taşçı Baba, köprünün taşlarını yaparken taşları numaralandırmış, köprünün inşaatının bittiğini gönderdiği taşların numaralarından anlamış ve işçilere son taşı gönderiyorum, köprünün bitmiş olması lazım, bitti mi diye sormuş. Onlar da köprünün tamam olduğunu söylemişler. Bunun üzerine ellerini açmış ve: "Bana köprüyü göstermek nasip eyleme,

Görülen odur ki, her Osmancıklı ilçenin tarihî geçmişini pek bilmez, fakat Koyun Baba'yı ve Koyun baba Köprüsüyle ilgili pek çok menkıbeyi hiç düşünmeden bir solukta anlatıverir. Koyun babanın manevî emeği ile yapıldığına inanılan "Sultan Bayazid Velî Köprüsü" için Evliya Çelebi şunları yazıyor:

"Osmancık'da Sultan Bayazid hayratından seyre değer ve herkes tarafından beğenilen 19 gözlü[69] büyük bir köprü vardır ki her bir kemeri kavs-i kuzah (gök kuşağı) ve kehkeşân-ı semâdan (saman yolu) nişan verir. Pek coşkun akan bir nehre üstad mimar sırat-ı müstakhim inşa etmiştir. Anadolu diyarında misli yoktur."

Eskiden İstanbul - Bağdat yolu üzerinde önemli geçitlerden biri olan Koyun baba Köprüsünün yapımına, köprü kitabesinden öğrendiğimize göre II. Bayazid'in fermanı ile H. 889/M.1485 yılında başlanmıştır.

Köprünün kuzey ucunda ve Osmancık Kalesinin yalçın kayalıkları eteğinde yerleştirilmiş bulunan, kesme taştan yapılmış tarih köşkü, sivri kemerli bir mihrap şeklindedir. Bu mihrap içindeki beyaz mermere işlenmiş beş satırlık kitabenin metni şöyledir[70]:

---

görürsem belki gururlanırım da sana karşı günahkâr olurum, onun için benim ruhumu burada al Allahım" demiş ve orada vefat etmiş ve mezarı oradadır.

(69) Köprünün halihazırda görülen gözü 15 tanedir, ancak gerek Evliya Çelebi gerekse Nişancı Mehmet Paşa Tarihi, köprüyü 19 gözlü olarak anlatmaktadırlar. Halk bu bilgi yanlışlığı üzerine bile hemen bazı efsaneler üretmiştir. Meselâ, kemerlerin bir taraftan bakıldığında 19, diğer taraftan bakıldığında daha az görülmesinin sebeb-i hikmeti, köprünün yapıldığı tarihlerde bir adam köprünün bir kemerine bir şey koymuş ve bunun bulunmasını istemiyormuş. Onun için köprü kemerleri her iki taraftan bakıldığında farklı sayılarda çıkıyormuş.

Bu anlatılanın, Taşçı Baba'nın köprüye konmak üzere gönderdiği metelik ile bir alakası da olabilir tabi.

Aynı şey, köprünün kitabesiyle ilgili olarak da anlatılmaktadır. Rivayet olunur ki, kayada altın boynuz ve değerli bazı eşyalar gizliymiş bunların yeri de kitabede yazılıymış.

Koyun Baba Türbesinin önündeki taşı da bu türden rivayetlerin yürüttüğünü anlatanların varlığını da burada zikretmek istiyoruz.

(70) Biz köprünün kitabesinin okunmasıyla ilgili kısmı Cevdet Çulpan'ın Hazırlamış olduğu **Orta Çağdaş Osmanlı Devri Sonuna Kadar Türk Taş Köprüleri** isimli eserden aynen aldık. Bakınız: s.114.

1. الحمد لله على التوفيق والصلوة على هادى الطريق محمد وآله الكرام واصحابه هداة الانام وبعده .
فلمّا كانت الدنيا فى نظر اهل الاعتبار قنطرة الخير والعبور
2. ومن الممتنعات لمخلوق دوام البقاء والسّرور فطوبى لمن تذكّر فى المبدأ والمعاد واتخذ السّفر دوراً
ذخيرة ونعمت الذّخير الصدّقة الجاريه – صدر الامرا لعالى الواجب الاتباع لازال نافذة فى جميع
3. الاقطار والبقاع – أمر السلطان الاعظم الاعدل الاعلم والخاقان الافخم الاكرم مالك رقاب الامم
سلطان سلاطين العرب والعجم سيد الغزاة والمجاهدين قاتل الكفرة والمشركين سلطان
4. البرين وخاقان البحرين المؤيد بتأييد الملك المنّان السلطان ابوالفتح بايزيد بن محمد خان – أدام الله
سلطنته ما تعاقب الملوان – ببناء هذه الصدقة الجاريه والقنطرة السّاميه ليحصّل ذخيرة بها يوم النشور
5. ويكون عبرة لاهل حسنة العبور ونفعها لعموم . . . . . ترصيصها وتأسيسها فى شعبان سنة
«جليل خيرها» (چو خير قنطره دارد عمومى) – (جليل خيرها تاريخش آمد)

1- Al-hamdu li-llâhi 'ala 't-tavfik ve 'ş-şalatu 'alâ hâdi 't-tarik Muhammed va âlihi 'l-kirâm va aşhâbihi hudâti 'l-'anâm va ba'dahu fa,lammâ kânati 'd-dunyâ fi nazari ahli 'l-i'tibâr kantarata 'l-hayri va 'l-'ubûr.

2- va mina 'l-mumtani'âti li-mahlûkin davâmi 'l-bakâ'i va's-surûr fa-tubâ li–man tazakkara fi- 'l-mabda'i va 'l-ma'âdi va 'ttahaza 's-safari davran zahiratan va ni'mati 'z-zahir aş-şadakatu 'l-cariya , sadara 'l-'amru 'l-'âli al-vâcibu 'l-ittiba 'lâ zâla nâfizatan fi cami'i

3- 'l-aktar va 'l-bika '-'amara as-Sultan al-a'zam al-a'dal al-a'lam va 'l-Hakânu 'l-aşca'u 'l-akram mâlik rikâba 'l-'umam sultanu salatinu 'l -'Arab va 'l-'acam sayyidu' l-guzât va 'l-mucâhidin katilu 'l-kafarati va 'l-muşrikin sultanu.

4- 'l-barrayn va Hakânu 'l-bahrayn al-mu'ayyad bi- ta'yidi' l-maliki 'l-Mannân as-Sultan Abu 'l-Fath Bayazid b. Muhammed Hân- 'adama 'llâhu saltanatahu mâ ta'âkaba 'l-malavânbi-bina'i hâzihi 'ş-şadakati 'l-cariya va 'l-kantarati 's-sâmiya li-yuhaşşıla zahiratun biha yavma 'n-nuşûr.

5- va yakûnu 'ıbratan li-'ahli hasanati 'l-'ubûr va naf'uha li-'umumi..... tarşışuha va ta'sisuha Fi Şa'bân sanati "Calil un hayruha" (Çu hayr kantara dârad 'umûmi) - (Calil hayruha tarihaş âmad)

Kitabenin Türkçesi:

(Yardımından dolayı Allah'a hamd ve doğru yolun kılavuzu Muhammed ve onun yüce ailesine ve halkı doğru yola sevkeden ashabına salât olsun.

Dünya, ibret sahiplerinin nazarında hayr ve geçit köprüsüdür. Yaratıklar için devamlı hayat ve sevinç de imkansızdır. Ne mutlu o, başlangıç ve sonu dşünen kimseye ki, ahiret yolculuğuna devr için zahîre (sevâb) edine. "sürüp giden sadaka" ise ne güzel zahiredir. -Sâdır olan bu yüce emir bütün memleket ve ülkelerde daima nâfiz olsun.-

Ulu, âdil, bilgin Sultan ve yiğit yüce - Hâkaan, milletlerin idaresini elinde tutan, Arab ve Acem Sultanlarının, Gazi ve Mücahidlerin efendisi, kafir ve müşrikleri kahreden, karalar Sultanı ve denizler Hâkaanı, lütufkâr Allah'ın teyidi ile desteklenen Sultan Abu 'l-Feth Bayazid b. Mehmed Hân-Allah onun saltanatını gece ve gündüzler birbirini takip eyledikçe devam ettirsün-kıyamet gününde bir sevaba ermek, üzerinden geçenlere ibret olmak, umum tarafından, faydalanmak..... amacı ile bir sürekli hayr olan bu değerli köprünün sağlam olarak yapılmasını emreyledi. Köprünün kurulması: "Celilun hayruha" - H. 889 yılının Şa'ban ayındadır. (Köprü hayrı toplum yararına olduğundan) - (Onun inşa tarihi "Celil haryruha" geldi).)

Kızılırmak üzerine böyle bir köprünün kurulmasının kısa bir zamanda gerçekleştirilemeyeceği muhakkaktır. Araştırmacılar, köprünün kitabesindeki bilgilere dayanarak, bu köprünün beş yılda tamamlanmış olduğunu belirtmektedirler[71].

Köprünün mimarı belli değildir. Devrin önemli mimarlarından Hayreddin Kemâl veya son araştırmalarda Bayazid Camii mimarı olduğu ortaya çıkarılan Yakup Şah Bin Sultan Şah'dan biri olabileceği üzerinde durulmaktadır[72].

Koyun baba Köprüsüyle ilgili olarak bugüne kadar pek çok şey söylenmiş ve yazılmıştır[73].

"İki yana eğimli köprüler grubuna oturttuğumuz yapıda, düzgün kesme taş, ana malzeme olarak kullanılmıştır.

Koyun Baba Köprüsü, 250 m. uzunluğundaki kuruluşuyla, biri kale dibinde kayalık ve biraz yüksek, öteki düz iki sahili bağlar. 15 gözlü yapıda en büyük gözün yüksekliği 25 m., genişliği ise 16.40 m.'dir. Nevar ki sahilleri tanımlarken belirttiğimiz gibi, birbirine yakın seviyedeki iki sahil arasındaki bağlantıyı sağladığı için, en büyük göz üzerindeki kırılma, iki yana doğru hafif bir eğimle devam eder. Böylece küprü, iki yana eğimli köprülerin bir çeşitlemesini vermektedir. Profili bir kornişle belirlenen yüksek korkuluğun altındaki bütün gözler, hafif sivri kemerli açıklıklardan oluşmuştur. Taşıyıcı kemer üstünde biraz öne çıkan 'takviye kemeri' ve tempan duvarı ile kademelenerek yükselen profilli kuruluş, köprüyü hareketlendiren ögeler olmaktadır. Göz açıklıkları kale tarafından başlayarak şöyle sıralanır; 9.20-11.10; 12.00-12.80; 14.35-15.00-15.60-16.40-15.60-15.00-14.35-18.50-12.00-11.10; 9.20 m.

(71) Çevdet Çulpan: a.g.e., s.115.

(72) İsmet İlter: "Tarihî Köprülerimiz", Karayolları Bülteni, 1963, Nu.153, s.34.
Koyun Baba Köprüsünün yapımı sırasında çalışanlardan birine Küştereci Dede'dir ve mezarı, Koyun Baba türmesinin arka tarafında, Mantık Baba'nın kabriyle yanyanadır.

(73) Bakınız: Bibliyoğrafya

Ayak kalınlıkları ise 3.40 m. ile 4.15 m. arasında değişmekte, ortaya doğru ayaklar kalınlaşmaktadır. Menbada üçgen prizmal burunlar yer alırken, mensapta alışılmış biçimde topuk yapılmıştır, köşeli dikdörtgen prizmal çıkmalarla ayaklar temele düz olarak inmiştir.

Göz açıklıklarının gösterdiği gibi, iki yana hafif bir eğimle bağlanan köprü, simetrik bir düzenleme göstermektedir. Zamanında köprü deşubesinin, tüm taşkınları geçirebilecek biçimde geniş tutulduğu izlenmektedir. Ne var ki, önceleri suyu ana gözü ortalayarak akışı, zamanla değişmiş, eski yatağı bırakan su, kale tarafında, yeni bir yatağa kaymıştır. Böylece günümüzde ana göz bile kuruda kalmış, kale taraf küçük gözler suyun geçmesini yüklenmiştir. Gemici Köy mahallesi tarafında, köprü yapısının suyla ilişkisinin kalmayışı, evleri ve bahçeleri ile burada yerleşimin ırmak yatağına doğru yaklaşmasına yol açmıştır. Hele yakın zamanlarda, mansap tarafta, köprüye nerdeyse dayanmış bir durumda yapılan bir hamam ve hamama ait döküntüler yapıya zarar vermeye başlamışlardır. Kaldı ki, Türk köprü mimarlığının çok önemli yapılarından olan Koyun Baba Köprüsü, tüm tarihsel yapılar gibi, çevresiyle bir bütündür, çevresiyle korunması ve yaşatılması gerekmektedir.

(...) Köprü yolunun 7.5 m. olduğu yapıda, korkuluk 1.10 m. yüksekliğinde ve 0.45 m. kalınlığındadır. Tempan duvarlarında bir kornişle belirmektedir"[74].

Anlatıldığına göre, köprünün orta kemeri üzerine gelen korkuluklardan batı cephesine gelen birinin üzerindeki oyulmuş boşluğa ayna konuyormuş. Bu ayna, akşam güneşin batışında ırmak üzerinde çok güzel bir manzara oluşmasını sağladığı gibi, kervanlar için de bir işaret olma özelliğini taşıyormuş[75].

1926 tarihli bir rapora göre, o tarihe kadar köprüde hiç bir onarım yapılmamıştır. 1938 yılında onarıma ihtiyaç gösterince, gerekli tedbirler alınmak suretiyle onarıma gidilmiştir. Suyun belli bir yerden akması sağlanarak, diğer kısımlar restore edilmiştir[76].

---

(74) Fügen ilter: a.g.m., s.38-39

(75) Geçmişte ayna konduğu rivayet edilen bir yer köprü korkuluğunda mevcuttur. Dikdörtgen şeklinde 8 cm. derinliğinde oyma bir yerdir.

(76) Bu onarım sırasında, köprünün aşağıdan ve yukarıdan 250 şer metre uzunluğunda bir taş döşeme üzerine bina edildiği görülmüştür. Ayrıca bu taş blokların altından katranlı ardıç kazıkların çıktığı da gözlenmiştir.

"Köprünün temellerinin sağlamlaştırılması hususunda, katranlı ardıç kazıklar ve demir kanatlarla bağlı rayo gibi, uygulanan tekniğin bu köprüde ilk mi, yoksa daha evvelki diğer köprülerde de mevcut olup olmadığı kartışılmaya değer. Nitekim Erzurum: Pasinler'deki 1271 tarihli Çoban köprüsü münasebetiyle, yine karayolları bültenlerinden birinde: Türk mimarisinde, yapı temellerinde sağlam, fakat esnek bir taban sağlayan, bol Horasan harcı içinde ahşap ızgara kullanmak geleneği vardır. Çoban Köprüsü temellerinde de bu

Köprü için yapılan onarımlarda, Taşkesen denilen yerden alınan taşlar kullanılmış olduğundan, köprü orjinal yapısını muhafaza edebilmiştir. Ancak, üzerinde hiç bir bezemenin bulunmadığı bu köprünün 1983'de gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında, daha önceki onarımlarda olduğu gibi, Taşkesen'den orjinal taşlar getirilmemiş, ilçede bol miktarda bulunan tuğla ve kiremit fabrikalarından alınan kiremit tozlarından yapılan bir harçla sıvama yapılmak suretiyle orjinal yapı muhafaza edilmeye çalışılmıştır[77].

Koyun Baba ve Koyun Baba Türbesi Etrafında Oluşan İnanmalar

Türk kültür tarihine bakıldığında millî ve dinî hayat içerisinde tarikatlerin önemli rollerinin varlığını görmemezlikten gelemeyiz.

Türkler arasında hızla yayılmış olan Yesevîlik tarikatinin ve bu tarikatın kurucusu Ahmed Yesevî'nin[78] tesiri ile, "ata" kelimesi ile müteradif olarak "baba" kavramının da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

"Baba" kavramı, kullanıldığı zaman, mekana ve kullanılan çevreye göre çeşitli tanımlarla karşılanmaktadır. baba kavramı, tasavvuf ıstılahı olarak da kullanılmaktadır[79].

Prof. Abdurrahman Güzel ve Şükrü Kaya Seferoğlu, Türk millî kültüründeki baba kavramı üzerinde dururken:

"Babalar uzak ve yakın tarihimizde Türk ve İslâm cemiyetlerinin geçmişi ile geleceği arasındaki râbıtayı sağlayan ve yaşadıkları dönemde muvazene unsuru olan mümtaz kişilerdi"[80] demek suretiyle, onların sosyal hayatta oynadıkları rolü vurguluyorlardı. Biz bu çalışmamızda işte bi "baba"lardan birini; Koyun Baba'yı etraflı bir şekilde araştırmaya çalıştık.

---

usul'ün uygulanmış olduğu söylenmektedir.

Cevdet Çulpan: a.g.e., s.115.

(77) Bütün bu onarım çalışmaları sırasında Kızılırmağın yatağıyla da oynanmış olduğundan, su, köprünün yapıldığı ilk yıllarda bütün gözlerden akmakta iken, bugün orta gözden bile akamamakta, sadece kaleden taraftaki bir kaç gözden hızlı bir şekilde akmaktadır. Bu haâl, üzerinden ağır vasıtaların da hala geçmekte olduğu tarîrî köprü için zamanla tehlikeli bir durum yaratabilir. Son restarosyan çalışması, köprünün Gemici tarafıyla sınırlı kalmıştır. Köprüye bakıldığında, bu restarosyanla orjinalliğin bozulduğu gözlenmektedir.

(78) Ahmed Yesevî ile ilgili olarak bakınız:

(79) "Baba", **İslam Ansiklopadisi,** C.II, İst., 1961, s.165-166.

(80) Prof. Abdurrahman Güzel - Ş.K. Seferoğlu: "Türm Millî Kültüründe Babalar", **Türk Kültürü Erol Güngör Armağanı,** Ank., 1988, s.51.

Baba mezarlarının en eski olanları yüksek dağların tepelerini seçmişlerdir, çok kere bir ağacın altında yatmaktadırlar. Yakınlarında su gözesi veya göl, bu da olmadığı takdirde akarsu vardır. Koyun Baba'nın mezarı da Kızılırmak kıyısında Arafet tepe denilen yerdedir. Aslında bu türbe, Kızılırmak'ın kıyısında Ada Tepe denilen yerde olacakmış[81].

Koyun Baba'nın sağlığında olduğu gibi, onun vefatından sonra da türbesi ve Koyun Baba Tekkesi, uğrak yeri olmuş, insanlar burayı ziyaret etmişler ve halâ da bir ziyaret yeri olarak oldukça meşhurdur. Ziyaretçilerden biri de Evliya Çelebi'dir. Bakınız Evliya Çelebi bu ziyaretini nasıl anlatıyor:

"Hakir, bu şehre girer girmez yüksek bir yerdeki bu türbeye edeple varıp eşiğini öperek 'Esselâmü aleyk' ile mübaârek mezarına girdim. Mübârek ruhu için bir hatmi şerife başladım. Nurlu kubbesi misk ve anber kosusu ile dolu olduğundan bütün ziyaretçilerin dimağını kokulandırır. Her gelen ziyaretçiye fukara ve türbedarları gül suyu serperler. Mübârek naâşları üzerinde

---

(81) Koyun Baba'nın "Bu taş nereye düşerse beni oraya gömün" dediği taşla ilgili olarak anlatılan menkıbelerde, farklı yerler belirtilmektedir. Bazı menkıbelerde taşın İnegöl dağından atıldığı, kimisinde Ada tepeye düştüğü, kimisinde de Ada tepe'den fırlatıldığı ve şimdiki türbenin bulunduğu yere düştüğü belirtilmektedir. Bir başka menkıbede de Koyun Baba'nın bu taşı Çal dağ'dan attığına işaret edilmektedir. Bazı menkıbelerde de Koyun Baba'nın ölmediği anlatılmaktadır:

"Koyun Baba ölmemiş. Çalda4da bulunan bağarasında uyurken bir pire ısırmış. Pireyi kaşımak için uyanan Koyun Baba, bir de bakmış ki düşmanlar geliyor. Kalkıp mağarasının bacasından uçup gitmiş. Allah'a kavuşmuş. Koyun Baba bir evliya kişidir. Osmancık köprüsünü o yapmıştır" Anlatan: Tekmen Y. Saltuk Köyünden Rüstem Soruklu.

Koyun Baba'nın koyunlarıyla birlikte Tekmen'in Çal dağ denilen mevkiine yaylaya çıktığı anlatılmaktadır. Bu yaylada Koyun Baba'nın bir evi iki de makamı bulunmaktadır. Bu yaylada Kavak Çukuru denen yerde taştan oyulmuş 2x3 m. ebadında bir mağara vardır. Bu mağaranın yaklaşık 2 m. genişliğinde, 7-8 m. uzunluğunda bir de bacası mevcuttur. Koyun Baba'nın bir gün uyurken baskına uğradığı ve bu bacadan kaçtağı söylenir. Bacada o zamandan kaldığı sanılan el ve ayak izlerinin Koyun Baba'ya ait olduğuna inanılmaktadır. Bu mağarada Koyun Baba'ya ait olduğu söylenen namazlık ve tesbihten bahsedilmektedir. Mağaranın önündeki taştan oyulmuş yalakların da Koyun Baba'nın köpeklerinin yal içtikleri yerler olduğu, bu mağaranın yukarısındaki Bazar Çalı denen yerdeki izlerin, Koyun Baba'nın kundurasına, atına, asasına ait olduğu ve yine buradaki bir kayada bulunan yılan şeklindeki bir izin de Koyun Baba'nın yılanı kayaya çarpmasıyla meydana geldiği anlatılmaktadır. Bu yayladaki taş yığınlarının (çeğel) Koyun Baba tarafından koyunların otlarlarken taşlar tarafından rahatsız edilmemeleri için meydana getirildiğine inanılmaktadır.

Türbe'nin Arafet Tepe'ye yapılmasına vesile olan, yaklaşık 200 kg. ağırlığındaki bu beyaz silindir vari taş 1983 Nisanına kadar, Türbenin önündeki revaklı yapının girişinde sağda duruyordu. Ancak bu tarihte meçhul kişilerce götürülmüştür. Nereye götürüldüğü, niçin götürüldüğü konusunda pek kimsenin bilgisi yoktur. İçerisinde para olabileceği düşüncesiyle çalınmış olabileceğini düşünenler var.

Bektaşî sikkesi vardır. Tekkede kalan vâiz ve dervişleri hep birlikte o mübârek sikkeyi bu fukara dostu Evliyâ'nın başına giydirip tekbirlerle 'Gözünün kuvveti, vücudunun sıhhati ziyâde ola.... Seyahatin mübârek olup, dünya ve âhirette muazzez ve mükerrem, düşman şerrinden emin olasın' diye bütün tekke âşıkları hayır dua ile gülbang-ı Muhammedî çekip, fâtiha okudular. Sikkeyi Başıma giyince Allah'ın emri ile iki kulaklarımdan bir rüzgâr, iki gözlerimden bir saat kadar irinli yaşlar akıp, sonra gözceğizlerim arap meşalesi gibi aydınlandı. Çünkü bu hakir kulun Karadeniz'de fırtınaya yakalandığım zaman denizde çıplak yüzmekten, kışın şiddetinden gözlerimin nuru azalmış, görme kuvvetim yok olmuştu. Ne zaman ki o saâdet tacını başıma koydum, görme kuvvetim arttı. Sevincimden hatmişerifi Âraf suresini bitirmeden bırakmadım. Sonra tekkeyi gezip görerek, fukaraları ile koşuşup, baba nimetleri yedik. Hâlâ nurlu kubbelerinde o hazretin Hacı Bektaşî Veli'den aldıkları fakirlik nişânelerinden Hırka, seccâde, tabil, alem, kudüm, palhengi, asa ve tac saklıdır. Kubbenin kapı ve duvarlarına nice seyyahlar, âşık canlar birer çeşit yazılar ile çeşit çeşit beyitler ve şiirler yazmışlar. Bu gönlü yaralı dahi küstahca kendi elimizle saadetli başları tarafına sülüs ve celî yazı ile hatıra hemen geliveren bu beyti yazdık:

Kıdve-i erbhab-ı tahkik, zübde-i âl-i aba

Mahzen-i sırrı velâyet, Hazreti Koyun Baba

(...) netice olarak gerçe seyahatımız çok değildir. Fakat Anadolu ve Arabistan'da böyle bir yer yoktur derler"[82].

Koyun Baba Türbesini ziyaret eden sadece Evliya Çelebi değildir. Pir Sultan Abdal da bu ziyaretçilerden biridir. Şair bu ziyaretini şu şiirde dile getiriyor:

"Kardaşlarım bile yola gidelim

Mâtem aylarına yüzler sürelim
Çıkıp yükseklere seyran edelim
Alçakları sazdır Koyun Baba'nın

Gece gündüz yanar kandiller, mumlar
Pîrim Hasan'ın aşık câmın sunarlar
Mest olan haşıklar gülbenk çekerler
Çekiliyor gülbengi Koyun Baba'nın

Gayette yüksektir anın yapısı

(82) **Evliya Çelebi Seyahatnamesi,** C.II, s.480.

On iki yerden açılır kapısı
Allah Allah çağırır canlar hepisi
Üstü de vakıftır Koyun Baba'nın

Türbenin örtüsü yeşil dolama
Üçler de yediler biledir anda
.....
Fukara yoldaşı Koyun Baba'nın

Pir Sultanım Haydar yola bakana
Uyalım Hakk'ın çırağın yakana
Hızır derler gülbengini çekene
Çekilir gülbengi Koyun Baba'nın" (83)

Çorumlu şairlerden âşık Deli Boran (1838-1900), şiirlerinden birinde Çorum ve çevresindeki yatırları tek tek sayarken, Koyun Baba Hazretlerinden de şöyle bahsediyor:

"Kum Baba Sultan'a(84) süreyim yüzüm

Destim ü dâmânım aşk u niyâzım

Koyun Baba Sultan Mûsâ-yı Kâzım

Bağışla günahım mürvet yâ Ali"(85)

Koyun Baba Tekkesi uzun yıllar aktif olarak hizmetine devam etmiştir. Koyun baba Zaviyesinin bu hizmetlerinin yanı sıra, Koyun Baba ve Koyun Baba Türbesi etrafında da bir takım inanmalar meydana gelmiştir. Ve insanlarımız bu gelenekleri hâlâ devam ettirmektedirler. Bunlardan bazılarını burada saymak istiyoruz:

Başı ağrıyanlar, Koyun Baba Türbesini ziyaret edip dualar okuyarak Koyun Baba'nın sandukasının etrafında üç defa dolanırlar. Eğer baş ağrıları çok şiddetli oluyorsa sandukayı kaldırıp içine girmeleri gerekir.

Afyon Karahisar'ın manevi muhafızı sayılan Devranî Baba'nın türmesi-

(83) **Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri,** II., İst., s.104.

(84) Çorum'un Osmancık İlçesinde, Kızılırmak kıyısında kurulmuş bulunan Kum Baba köyünde türbesi bulunan Kum Baba'nın menkabevî hayatı ve kerametleriyle ilgili olarak topladığımız malzemeyi ayrı bir araştırma olarak yayınlamayı düşünüyoruz.

(85) Abdullah Ercan: **Çorumlu Şairler,** İst., 1991, s.187.

nin önündeki -takriben yüz elli okkalık- toparlak taşı döndürmek suretiyle geleceğini öğrenmek isteyen insanlar, Kocaeli'nin Gebze ilçesinde İncirli Dede adlı evliyanın yanındaki oyuktaşı kafasını sokarak başağrısını geçirmeye çalışan insanlar, Koyun Baba Türbesi'nin önündeki -takriben150-200 kilolukbeyaz taştan da romatizmaları için derman arıyorlardı. İnsanlarımız, Koyun Baba türbesine yaptıkları ziyaretlerde bu taşın menkıbesini dinledikten sonra o heyecanla, üzerinde Koyun Baba'nın parmak izleri bulunan bu taşa, dualar okuyarak yaklaşırlar ve ağrıyan yerlerini vururlardı. Parmaklarını da bu taşta bulunan deliklere sokarlardı[86].

Türklerde, mezar taşlarına veya orada bulunan münasip bir duvar taş yapıştırmak yaygın bir şekilde görülmektedir. Eğer taş yapışırsa niyetin, dileğin olacağı, aksi halde olmayacağına dair bir inancın halkımız arasıda mevcut olduğunu biliyoruz. Koyun Baba Türbesi'nin yanında bulunan Mantık Baba'nın mezarı da bu şekilde dilek taşlarının atıldığı bir yer olarak dikkatleri çekmektedir.

Geyik, Türklerde kutlu bir hayvan olarak tanınır. Türk mitolojisinde, masal ve hikâyelerinde, evliya menkıbelerinde, Battalnamelerde geyit motifine çok sık rastlanır[87].

Koyun Baba'nın köprünün yapımı sırasında taşları çektirdiğine inanılan geyiklerin boynuzları da bu inanmaların bir parçasıdır. Bu geyit boynuzları yakın zamana kadar Koyun Baba Türbesinde sanduka üzerinde sergileniyordu[88]. Sadece Koyun Baba da değil, başka evliya türbelerinde de geyik boy-

(86) Türklerde Taşla ilgili inançlar için barınız: Doç. Hikmet Tanyu: **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ank., 1968

(87) Geyik Motifiyle ilgili olarak bakınız:

Prof. Bahaeddin Ögel: **Türk Mitolojisi I.**, Ank., 1971, s.569-573, 578-581.

Dr. Müjgan Cunbur: "Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine", II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ank., 1982, s.71-94.

Dr. Hasan Köksal: **Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı,** Ank., 1984, s.137-140.

(88) Koyun Baba, köprünün yapımı sırasında öküzlerini vermeyen Gemici halkına çok kızar. allah'ın izni ile vilayet kudreti ile öküzleri çağırınca, hayvanlar sahiplerinden habersiz damların kapılarını kırıp Koyun Baba'nın yanına gelirler. Halk, öküzlerinin çalındıklarını düşünmektedir. Akşam üzeri her birinin köprünün taşlarını çekip getirirken görünce, Koyun Baba hazretlerine bu halin haksızlık olduğunu söylerler. Koyun Baba hazretleri ise ben sizin bu hayrattan nasibiniz olmasını istedim fakat arzu etmediniz. Benim sırrımı gördünüz, gözleriniz kör olsun, başınız kel olsun diye betdua ettiği bu sebeple bu mahalle halkının ekserisinin kellik ve körlükle malül bulundukları zikredilmektedir. Bilahare, Koyun Baba, ey cemaat siz öküzlerinizi vermezseniz ben öküzlerimi bulurum deyip ormanlara çıkıp ne kadar geyik varsa emrine alıp köprü taşlarının çok iri olanlarını bu geyiklere taşıttırmış olduğu ve bunu gören mahalle halkının da öküzlerini vermeye razı oldukları ve Koyun Baba hazretlerinin affı ile kellik ve körlük hastalıklarından kurtul-

koyarak savaşırken görürüz. Bunlardan Bursa'nın fethinde bulunan Geyikli Baba'nın, ordunun önünde bir geyiğe binmiş olarak elinde altmış okkalık bir kılıç almış olduğu halde haber ettiği Hammer Tarihi'nde de zikredilmektedir. Kanun Sultan Süleyman onun kılıcının üçte birini kestirip Hazine-i hümayuna koymak suretiyle bir saygı örneği göstermiştir. Aynı savaşta Abdal Musa adlı dervişin dört arşın uzunluğundaki tahta kılıcıyla bir çok kahramanlıklar gösterdiği bilinmektedir.

Anadolu'da anlatılan bir hikaye de, bu velîlerin Kıbrıs savaşına (1974) katılmaları ve orada görülmüş olmalarıdır. Koyun Baba'nın da Kıbrıs savaşına iştirak ettiğine inanılmaktadır[94].

Koyun Baba'nın savaşlarda gönüllü asker topladığı söyleniyor, bu konu da neler biliyorsunuz? diye Osmancıklı bir yaşlıya sorduğumuzda o bize şi cevabı vermişti:

"Onu bilmem de, biz küçükken tekkede kılıçları, kemerleri, atının eğeri vardı. Bir de savaşta çıkardığı söylenen sancağı vardı, çok da büyüktü. Üç kişi zor taşırdı. Biz çocukken yağmur dualarında çakırılırdı. Simli, büyük, yeşil renkli, üzeri yazılı bir sancaktı"

Hakikaten de, Koyun Baba türbesi, yakın zamana kadar, yağmur duası veya şükür duaları için merkezi yer olma özelliğini muhafaza etmiştir. Osmancıklı çeltik üreticilerinin organizesiyle, Koyun baba tekkesinde kurbanlar kesilir, daha önceden çeltik arazisini hatim indirerek çevirmiş olan imamların, hafızların ve vatandaşların da iştirakiyle Koyun Baba türbesi önünde mevlid okunup, hatim duası yapıldıktan sonra, hep birlikte, daha önceden hazırlanmış olan etli pirinç pilava yenilirdi.

Nasıl ki, Arap yarımadasında, hayvancılıkla uğraşan herkes Fizze adlı bir kadın evliyanın adını bilir ve ona saygı gösterirse[95] bizde de Anadolu'nun bir çok bölgelerinde Koyun baba adı bilinir ve ona saygı gösterilir[96]. Halk ara-

---

(94) Edirne'deki Hasan Sezai Baba'nın ve kabri İstanbul'da Dolma Bahçe Sarayı Bahçesinde bulunan; Horasan erenlerinden olduğunu öğrendiğimiz, bir evliyanın da Kıbrıs savaşına katılmış olduklarına dair anlatılanları Edirne ve İstanbul'da dinledik. Hatta her iki yatırın bulunduğu mekanlar, Kıbrıs savaşına bizzat katılmış olan ve savaş alanlarında bu alp-erenleri gördüklerini söyleyen gazi evlatlarımız tarafından restore ettirilmişlerdir.

(95) Fizze, Arap Yarımadasında çobanların piri sayılır. Yarımadanın güneyinde yaşayanlar, koyunlarının Fizze tarafından korunduğuna, ona bağlı olan çobanların sürülerinin hiç bir zaman eksilmeyeceğine, yavrularının sağlıklı bir şekilde dünyaya geleceğine inanırlar. Bakınız: "İslâmda Kadın Evliyalar", Milliyet, Ramazan 86, 17 Mayıs 1986.

(96) Koyunun eski çağlardan beri dinî ve millî bir iyilik sembolü olarak kullanılmasının gelenek haline geldiği görülmektedir. Koyun Baba, bu gelenek içindeki şahsiyetlerden biridir. Anadolu'da, Bursa ve İstanbul'da Koyun baba adıyla anılan ermiş kimselerin

sında bazı evliyaların bazı konuların ve mesleklerin "piri" olduğuna inanılır. Meselâ, pehlivanların, terzilerin, müzisyenlerin, hattatların.... hep bir piri vardır. Koyun Baba da, Anadolu'da çobanların piri sayılır.

Günümüzde bile, koyunları hasta olanlar Koyun Baba Türbesinden toprak götürerek, bu toprağı tuzla karıştırıp koyunlarına yalattıklarında hayvanların iyileştiğine dair inançların yaygındır[97].

Koyun Baba etrafında oluşan menkıbelerde ve inanmalarda Türk sayı kültürü ile ilgili tesbitleri de yapmak mümkündür.

Baba mezarlarının ziyaret edilişleri sırasında suyundan ve toprağından alınmış oluşları, taş yapıştırma, çapıt bağlama,... âdetleri eski Türk dinlerinin izlerini düşündürürken, namaz kılma, kurban kesme, abdestli ziyaret etme,... gibi islâmî karakterli pratikler de mevcuttur.

Sonuç Yerine

Türk millî kültürünün mit'lerinden biri olarak düşünebileceğimiz Babalar, sadece keramet ehli yatırlar olarak ele alınmamalıdır. Kabir ziyaretlerinde dinî adab Türklerin bu topraklara taşıdıkları eski dinlerinin hatıralarını da taşımaktadır. Babaları ziyaret sadece doktor ve hastahane ihtiyacını karşılamakla kalmamış, mistik tedavinin folklorunu da günümüze getirmiştir. Komşu kültürlerden etkilenen Türk türbe mimarisini Baba mezarlarında da görmek mümkündür. Baba'lar, sadece edebiyatımızda, musikimizde, dinimizde,

---

yaşadığına inanılmaktadır. Hatta İstanbul'da Koyun Baba türbesi bile vardır ve bu mahallenin adı Koyun Baba Mahallesidir. Ankara Kalecik'de Koyun Baba Köyü, Gümüşhane'nin Şiran ilçesinde Koyun Baba köyü. Daha başka örnekler de sayılabilir: Akkoyunlu - Karakoyunlu boyları, Bergama'da Koyun Köprüsü, İstanbul, Merdivenköy dergahı haziresinde Koyun Baba mezartaşında koyun, kuzu ve çoban değneği sembolleri, Edirne de Koyun Baba dergahı, Antalya'da Koyun Baba Sultan türbesi bu meyanda zikredilebilir. Göktürk Devletinde, Kül - Tekin'in mezarında bir çift Koç heykelinin nöbet beklediğini de bunlara ekleyecek olursak, bu matifi Orta-Asya'ya, VIII.yy.'a kadar taşımış oluruz.

Bu konuda değişik bazı bilgiler için bakınız: Prof. Abdülhaluk Çay: Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel Mezar Taşları ve Türklerde Koç - Koyun Meselis, Ank., 1983.

Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın Vakıflar Dergisi II. sayısında (s.341) kolonizatör bir Türk Dervişi olarak işaret ettiği ve Niğbolu köylerinden birinde dediği Koyun Baba dervişlerinden Ali Koçi, bizim Koyun Baba, menakıbnâmelerinden tanıdığımız Erişti Derviş Koca Ali olsa gerektir. Çünkü, Koyun Baba, onu Diyar-ı rum'a göndermemiş miydi?

(97) Baltacı Mehmed paşa köyünden Bayram Doğan'ın anlattığı gelenekle ilgili bir benzer pratik de Keskin'de mevcuttur. Keskin'in Efendi köyünde bulunan Efendi Baba'nın da mezarından alınan toprakla ilgili bazı inançlar mevcuttur.

coğrafyamızda, folklorumuzda v.b. değil, kültürümüzün her kesiminde müessir olmuşlardır[98].

Hali toprakların işlenmesi, tenha yerlerin canlandırılması, ıssız ve tehlikeli bölgelerin iskânı suretiyle bir nevi karakol vazifesinin yapılması, stratejik önemi olan yerlerde ve Bizans topraklarında yerleşmek suretiyle hem haberleşme ve hem de İslam yayıcılığı çalışmaları yapmak gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren dervişler ordusunu bu bakımdan "Kolonizatör Türk Dervişleri" diye ad takılmıştır[99].

Her biri bir zaviye veya tekke şeyhine bağlı olarak memleketi ağları içine almış bu binler, belki on binlerce derviş kimlerdi? Gayeleri, istihsal güçleri ve cemiyet içindeki hakiki vazifeleri nelerdi? dersek, evvelha bu üretici zümrenin bağlı bulundukları şeyhlerin birer tüketici olmayıp, sırasında aşiretbeyi, uç beyi, ilim adamı, veya halk arasından yetişip sivrilmiş hüner ve meslek sahibi aktif kimseler bulunduğunu bilmemiz lâzımgelir.

Bu merkezlere bağlı olan alp-erenler ise, müşahhas ve mukaddes bir mihraktan kuvvet alarak, muayyen bir gaye ve mesuliyetin hesabını, yine aynı müşahhas makama vermek suretiyle, faaliyetlerinin şevkli ve canlı kalabilmesi sırrını yakalamış idealist kimselerdi.

Şu da dikkate değer ki, müteâl bir anlayıştan hareketle hareket eden bu insanlara, maceracı, menfaatci denemez ve gözleri dönmüş haris istilacılar denemez. Belki ihtişamlı sadeliklerine muvazî, aksiyoncu fakat tasfiyeli ruhlarıyle, serhatlerde ve stratejik mevkilerde kurdukları zaviyeleriyle mücahede ruhuna hizmet ettikleri kadar, ziraate, san'ata, kültür, imân ve ahlâka da yardım eyler, halkın estetik kaabiliyetini şiirleri, ilâhileri, türküleri, destanlarıyla beslerlerdi. Böylece de iki baştan yakaladıkları cemiyette sosyal hayatın mayasını tutarlardı.

İçtimaî nizamın bir nevi gönüllü bekçisi diyebileceğimiz bu tasfiyeli, terbiyeli, feragatli, üslûplu ve imânlı insanlar, ordularla ve halkla el ele, iç içe yaşarken, töredir diye padişaha, sipahiye ve yeniçeriye bac; Tanrı buyruğudur diye konuğa, hastaya ve muhtaca pay verir; zengini eteklemez, fakiri iteklemez "âyendeye rhavendeye" hizmet etmeyi imânlarının icabı bilirlerdi.

İşte, Diyar-ı Rûm'un ebedi Türk - İslâm beldesi olarak vatanlaştırılışının sırları araştırılırken, imânlı insanın işin içinde ve işin başında bulunduğunu unutmamak lâzımgeldiğini biz söylemesek tarihi susturmak mümkün değildir[100].

---

(98) A. Güzel, - Ş.K. Seferoğlu: a.g.m., s.77.

(99) Ö.L. Barkan: Kolonizatör Türk Dervişleri, Vakıflar Dergisi, C.II.

(100) Semiha Ayverdi: "Alp Erenler", **Millî Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız, İst.**, 1976, 401.

Yahya Kemâl Beyatlı'nın Fuat Köprülü'ye söyledikleri ürpertici ve düşündürücüdür: "AHMED YESEVÎ KİMDİR? ARAŞTIRIRSANIZ GÖRECEKSİNİZ BİZİM MİLLİYETİMİZİ ASIL ORADA BULACAKSINIZ..."

Eşref-i mahlukat olan insana, Allah rızası için hizmet yolunda "Âlemden maksat âdemdir" diyen velî tipinin, müslüman Türk toplumundaki yerini ve rolünü anlamak için, onları besleyen kaynağı, onları yetiştiren sosyal şartları ve içinde bulundukları sosyal çevreyi, tarikat müessesesini, tasavvuf edebiyatını, menâkıbnâmeleri; Ömer Lütfi Barkan ve Ahmet Yaşar Ocak'ın yaptıkları gibi, velî ve dervişlerin tarihî, sosyal, iktisadî, siyasî, dinî ve askerî sahalardaki tesirlerini de incelemek lâzımdır.

Biz, bu çalışmamızda, bu velîler ordusundan bir nefer olan Koyun Baba hazretlerinin kısa bir portresini çizmeye çalıştık.

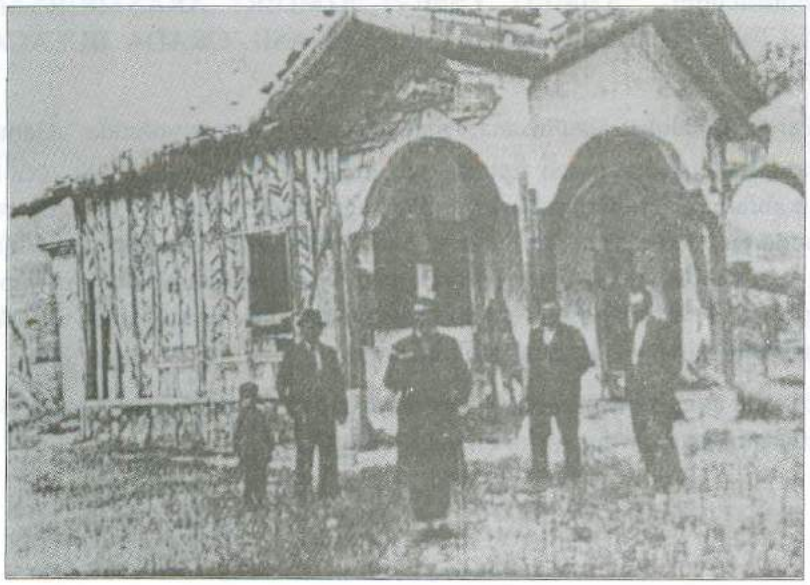

Osmancık Kalesi -Bozoklu Osman Şakir-

Koyun Baba Tekkesinin güney cephesinden görünüş -229-

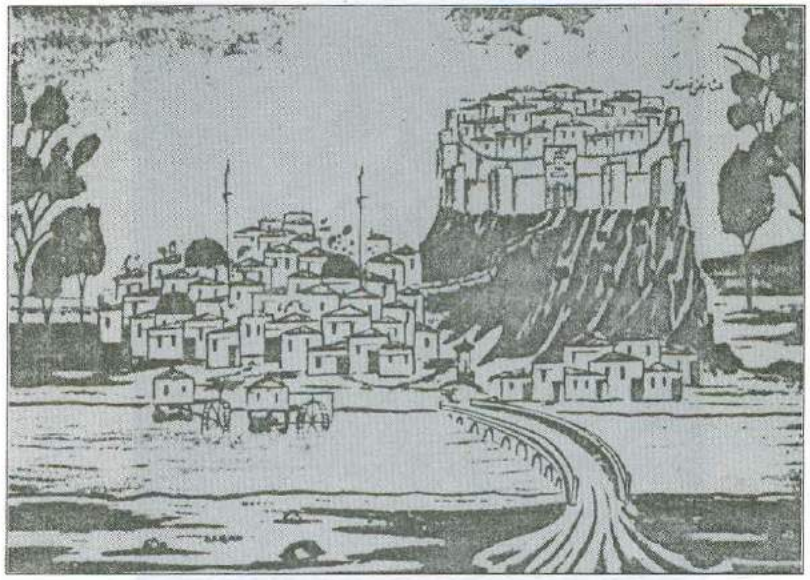

Koyun Baba Tekkesinin yıkıldıktan sonraki hali -28.5.1939-
Sadece Koyun Baba Türbesi ve önündeki revak kalmış

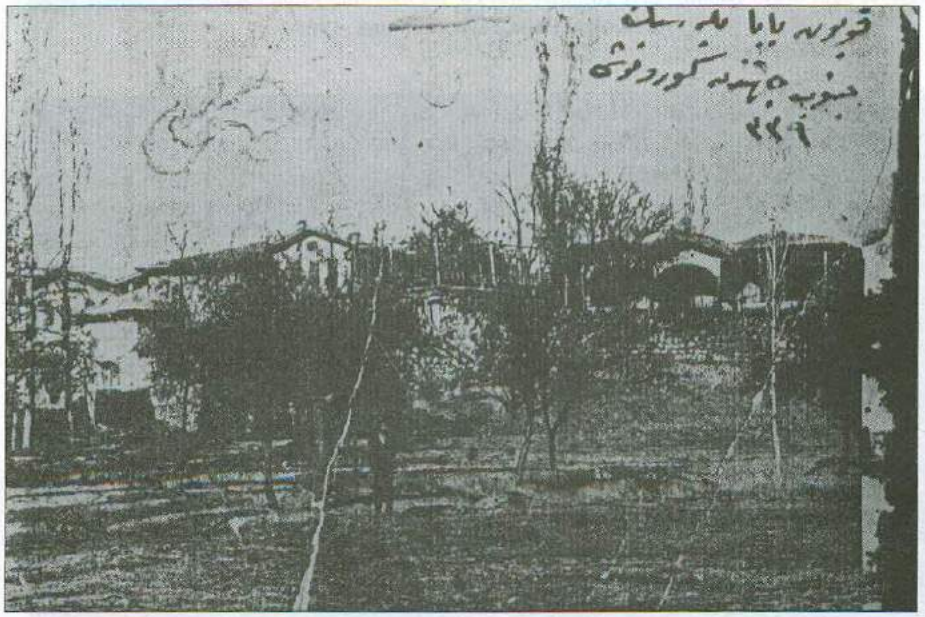

Koyun Baba Türbesinin Güneyden görünüşü -1967-
Önde sonradan yapılmış olan şadırvan

Koyun Baba'dan geriye kalanlar: Geyiklerinin boynuzları ve Koyun Baba'nın "nereye düşerse beni oraya gömün" diye fırlattığı 200 kg. taş üzerinde Koyun Baba'nın parmak izleri var. Koyun Baba Türbesinin önü -1967-

Osmancık'ın Kaleden görünüşü. Beyler Çelebi Camii ve Şeyhin Konağı -1920-

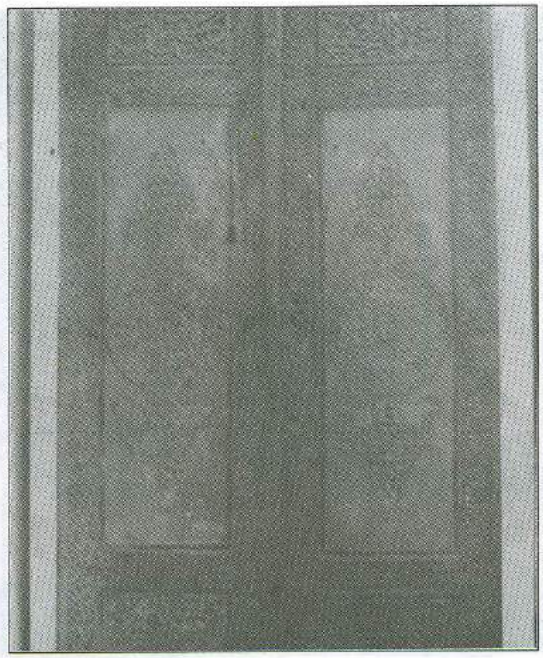

Koyun Baba Türbesinin kapısı -Çorum Müzesi-

Koyun Baba Köprüsü'nün tamiratı -1938-

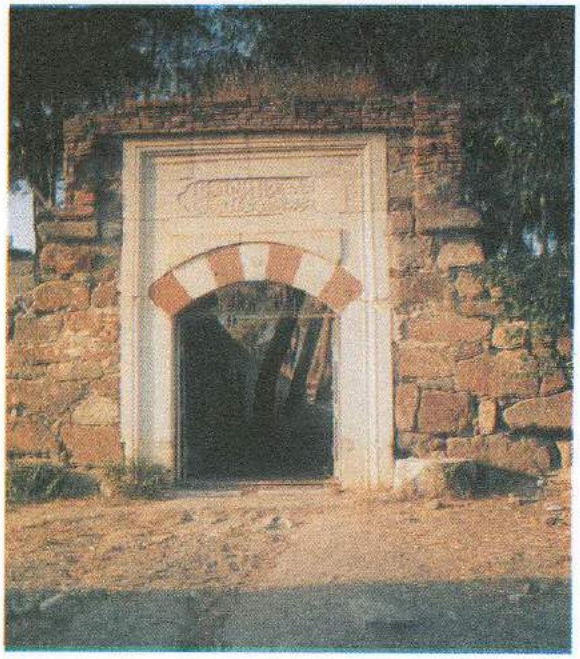

Koyun Baba Tekkesi Bahçe Kapısı -1991-

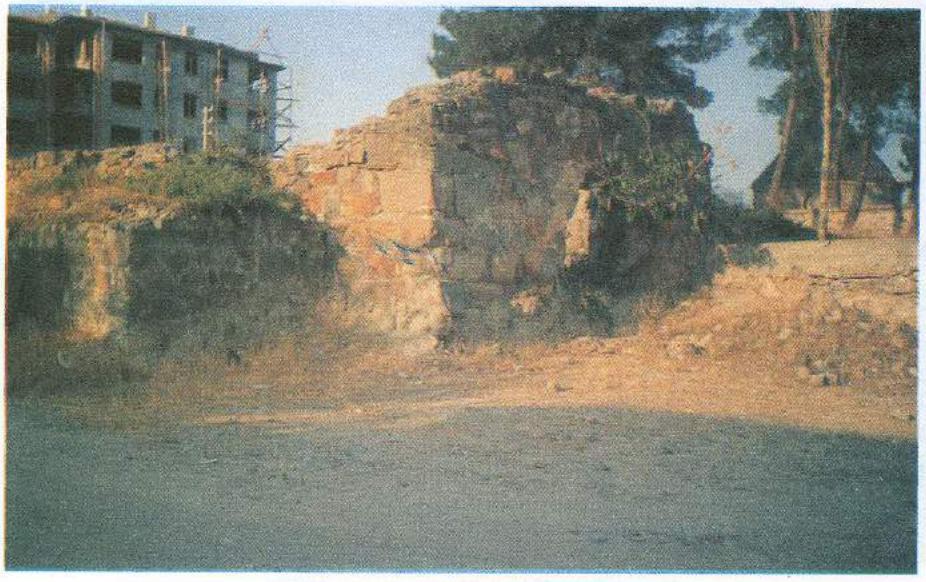

Koyun Baba Tekkesi'nden ayakta kalabilen Paşa Odası'nın duvarları ve Koyun Baba Türbesi -1991-

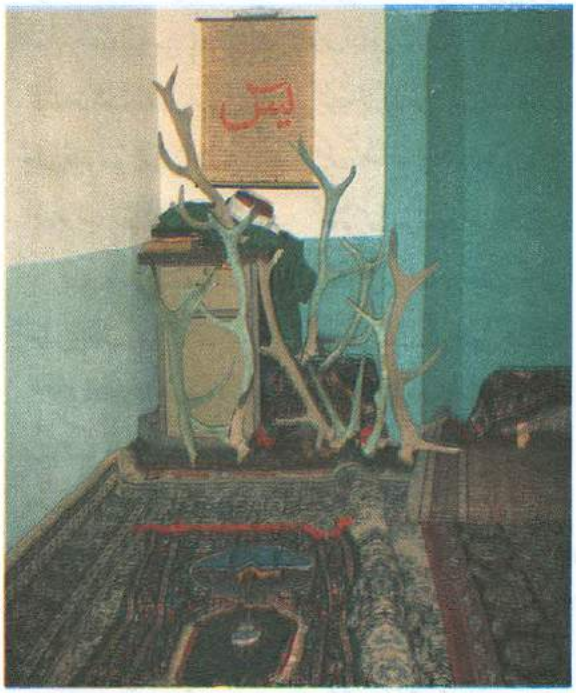

Koyun Baba'nın geyiklerinin boynuzları -1991-
Şehir Mezarlığı (Osmancık) mescidinde

Küştereci Dede ve Mantık Baba'nın mezarları -1991-

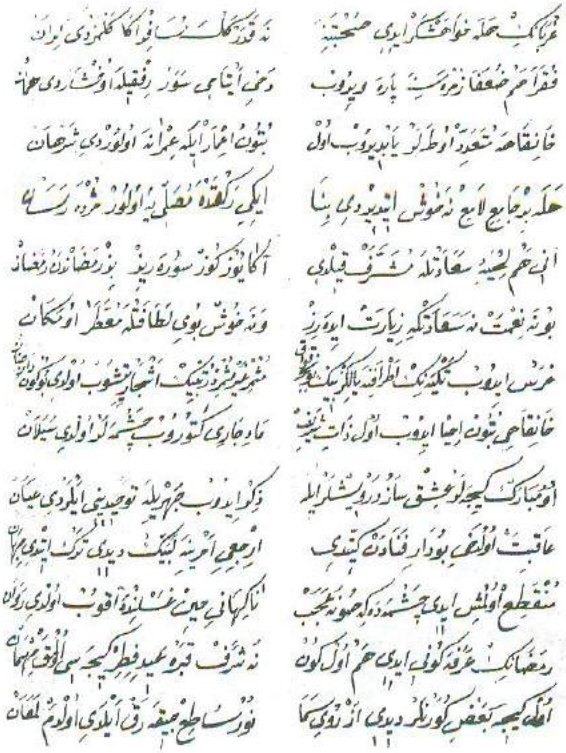

Koyun Baba Menâkıbnâmesi'nden bir sahife -bkz.: Menâkıbnâme: V

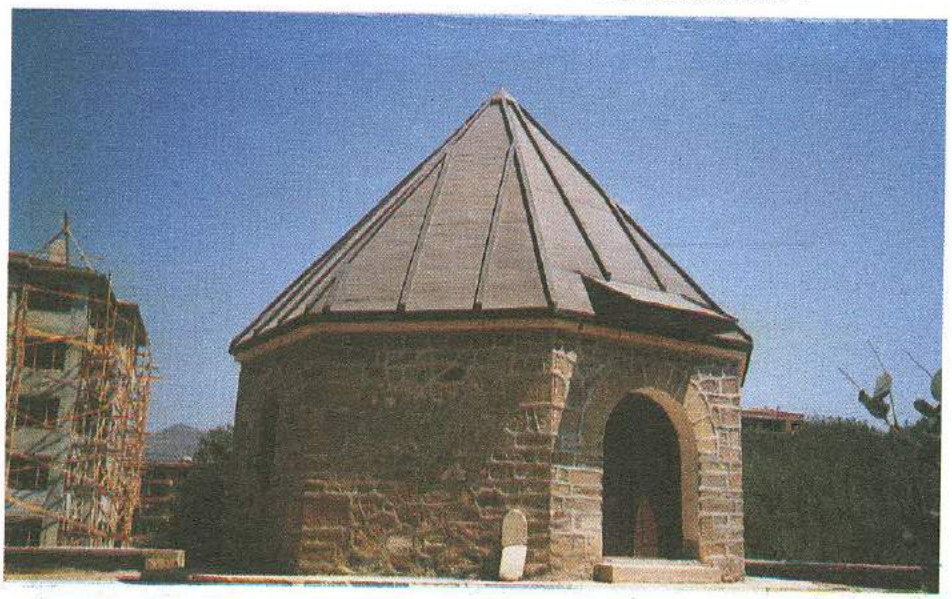

Koyun Baba Türbesi'nin son hali: Kubbe saç kaplanmış, öndeki revaklı yapı ve şadırvan yıkılmış -1991-

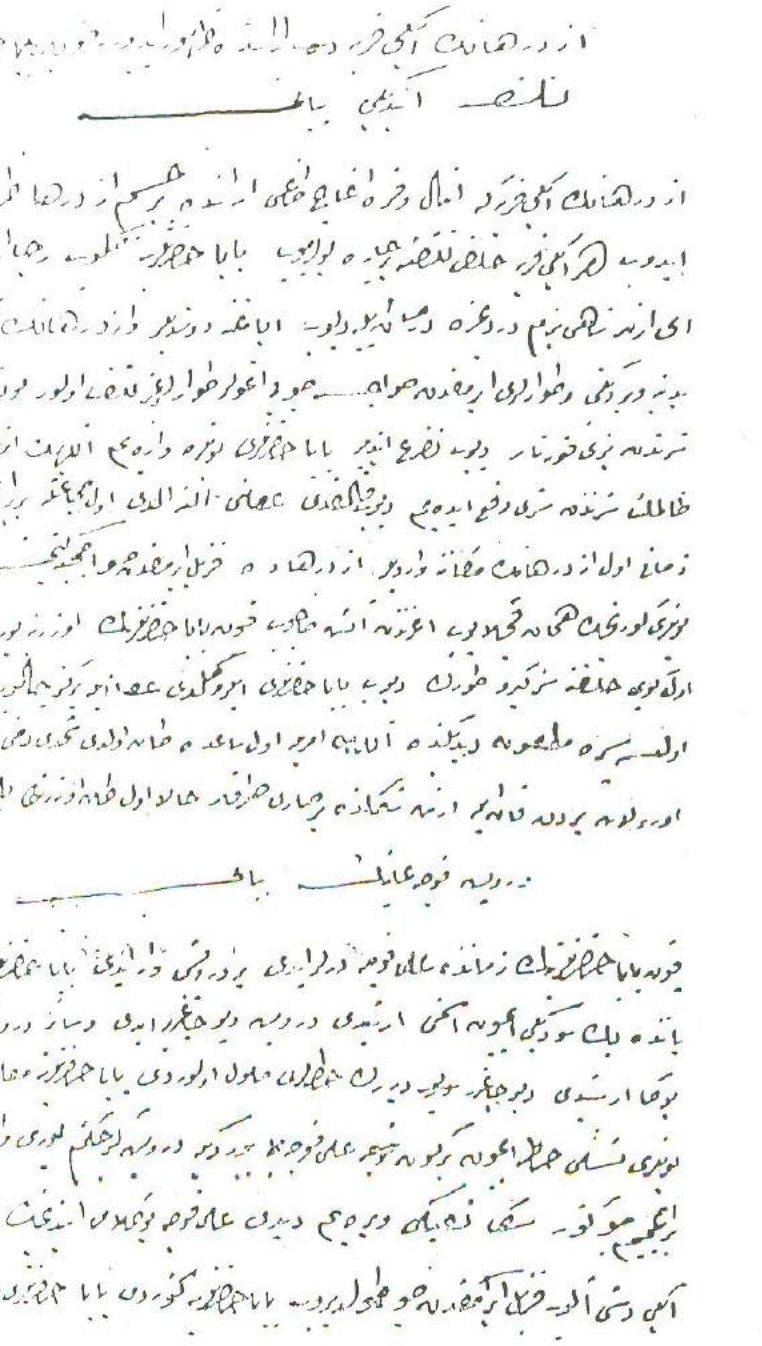

Koyun Baba Menâkıbnâmesi'nden bir sahife -bkz.: Menâkıbnâme: IV, s.2

KAYNAKÇA

1- Ateş, Ahmet: "Menâkıb", **İslâm Ansiklopidesi,** C.7, İst., 1988, s.701-702.

2- Anakök, Tayyar: **Çorum Tarihi,** Çorum 1950, (El yazması)

3- Arat, Prof. R. Rahmeti - Prof. W.Bang: **Oğuz Kağan Destanı,** İ.Ü. Edebiyat akültesi Türk Dili Semineri Neşriyatı, İst., 1951.

4- Arık, Prof. Remzi Oğuz: **Coğrafyadan Vatana,** Ank., 1956.

5- Ayverdi, Semiha: "Alp Erenler", **Millî, Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız,** İst., 1976. Kültür Bakanlığı Yayını.

6- Babınger, Franz: "Koyun Baba", **İslam Ansiklopedisi,** C.6, İst., y.t.y., s.881.

7- Barkan, Prof. Ömer Lütifi: "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, XI, Ekim 1949 - Temmuz 1950, Nu.1,4.

8- : "Kolonitatör Türk Dervişleri", Vakıflar Dergisi, II, İst., 1974., s.279-353.

9- Başaran, Özdemir: **Tarihi İli Osmancık,** Yargıçığlu Matbaası, Ank., 1974.

10- Bozoklu Osman Şakir: **Musavver İran Seferatnâmesi,** (Fatih Millet ktp. Ali Emiri Ef., tarihler, yazma, Nu.822), 1232/1816.

11- Cahen, Claude: **Türklerin Anadolu'ya ilk Gelişleri** (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı) Çev.: Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, Ank., 1988, 59 s. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

12- Cunbur, Dr. Müjgan: Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine", Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Halk Edebiyatı II, Ank., 1982, s.71-94. Kültür Bakanlığı Yayını.

13- Çelik, Hasan: "Anadolu'nun İslâmlaşmasında Osmancık ve Koyun Baba'nın Yeri", Ank, 1985, 30 s. (Daktilo edilmiş metin)

14- Çulpan, Cevdet: **Türk Taş Köprüleri** Orta Çağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank., 1975, 257.

15- Çay, Prof. Abdülhaluk: **Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel Mezar Taşları ve Türklerde Koç - Koyun Meselesi,** Ank., 1983, XII+244 s. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

16- Çıplak, Hasan: **Osmancık Avlağı Yöresi (Çorum) Ağzı,** Elazığ,

1986, 53 s. (Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyeti tezi, Danışman: Tuncer Gülensoy).

17- **Çorum İl Yıllığı 1967,** Dönmez Ofset, Ank., 1968.

18- **Çorum İl Yıllığı 1973,** Ayyıldız A.Ş., Ank., 1973.

19- **Çorum 1990**, Ank., 1991, 180 s.

20- **Çorum 19,** Haz.: Ertuğrul Şahinci, İst., 1989, 136 s.

21- Çorumlu: Çorum Halkevi Dil ve Edebiyat Komitesi Yayını, Vilayet Matbaası, Yıl 1937.

22- Çorum Ekspres Gazetesi: Yıl 1971

23- Çorum Vilayet Gazetesi, Vilayet Matbaası, Nisan 1932.

24- **Çorum Tarihi,** Haz.: 5. Hitit Festivali Komitesi, y.y.y., y.t.y., 284-(40) s.

25- **Çorum Turizm Envanteri,** Çorum 1991, 24 s.

26- Darkot, Prof. Besim: "Malazgirt", **İslâm Ansiklopedisi,** C.7, M.E.B. yayını.

27- Ebulgazi Bahadır Han: **Türklerin Soy Kütüğü** (Secere-i Terakime) Haz.: Muharrem Ergin, Tercuman 1000 Temel Eser, İst., y.t.y.

28- Ercan, Abdullah: XIV. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler, İst., 1991.

29- Erdentuğ, Nermin: **Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel İncelemeler,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ank., 1972.

30- Eröz, Mehmet: **Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik,** İst., 1977.

31- Erzurumlu İbrahim Hakkı: **Marifetnâme,** sadeleştirerek yayına hazırlayan Faruk Meyan, İst., 1981.

32- Esin, Emel: "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", Türk Kültürü Dergisi, 1965, Nu. : 34, s.772.

33- **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,** C.II, Sadeleştirenler: Tevfik Temel Kıran - Necati Aktaş - Mümin Çevik, Üç Dal Neşriyatı.

34- **Evliya Çelebi Seyahatnâmesinden Seçmeler,** Haz.: Atsız, C.I, ist., 1971, Milli Eğitim Bakanlığı 1000 Temel Eser: 60.

35- Gövsa, **İbrahim Alaeddin: Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi,** Ank., y.t.y., İskit Yayınevi.

36- **Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri,** 20.10.1985, İli: Çorum, Ank., 1988, 117 s. Başbakanlık Devlet İstatistik Ensitüsü Yayını.

37- Zeki Gürel: "Kızıl Elma Hikayesi Üzerine", Divan Dergisi, Temmuz - Ağustos, Nu.: 9-10

: "Osmancık'ta Dile gelen Tarih", Türkiye Gazetesi Çorum İlavesi, 14 Nisan 1983.

: Anadolu'nun Ebedî Yurt Oluşu ve Osmancık", Bizim Ocak Dergisi, Yıl:1, Nu.:2, Ekim 1983.

: Yücel Boyacı: "Dün ve Bugün Osmancık", 29.10.1983

Cumhuriyetimizin 60. Yılı için hazırlanmış teksir edilmiş metin.

41- Güzel, Prof. Dr. Abdurrahman - Şükrü Kaya Seferoğlu: "Türk Millî Kültüründe Babalar", **Erol Güngör İçin,** Ank., 1988, s.51-77. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.

42- Hüseyin Hüsamettin: **Amasya Tarihi,** C.I-IV, İst., 1330-1332 (1927-1928), Necm-i İstikbal Basımevi.

43- Hasan Tebrizî: **Otman Baba Velayetnâmesi,** (Bozuk nesih, H.1316, Yazma: 213 (Ankara İl Halk Kütüphanesi: 495)

44- Kaplan, Prof. Mehmet: **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III,** Tıp Tahlilleri, Dergah Yayınları, İst., 1985.

45- : **Edebiyat Üzerinde Araştırmalar I,** İst., 1986.

46- Karakuş abazer: **Osmancık Tarihi ve Tarihî Eserleri,** Bursa, 1988. (Uludağ İlahiyat Fakültesi mezuniyet tezi), 38 s.

47- Köksal, Dr. Hasan: **Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı,** Ank., 1984, 211 s. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

48- Köprülü, Prof. Fuat: **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** II. Ank., 1966, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.

49- : **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ank., 1959, Türk Tarih Kurumu Yayını.

50- : Prof. W. Bartold: **İslâm Medeniyeti Tarihi,** 5. bs., Ank., y.t.y., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.

51- **Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-î Âlîsi,** Haz.: A. Fikri Yavuz, 1. bs., İst., 1974.

52- Küçük, Hasan: **Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri**: Tarikatlar ve Türkler üzerindeki Müsbet Tesirleri, Otağ Matbaacılık Koll. Şti., İst., 1976.

53- **İlimiz 19,** Haz.: Rahmi Bıçakçı-M. Recep Pıcakçı, 2.bs., Ank., 1977.

54- İlter, Fügen: "Osmanlı Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık", Türk Tarih Kurumu Belleten, Ağustos 1988, C.II, Nu.203, s.536-569.

55- İlter, İsmet: Tarihî Köprülerimiz Koyun Baba", Karayolları Bülteni, 1963, Nu. 153, s.33-55.

56- Mecdi Mehmed Efendi: **Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri,** C.I, Neşre Haz.: Doç. Dr. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınevi, İst., 1989.

57- Ocak, Prof. Ahmed Yaşar: **Babalılar İsyanı**.

58- Özgel, Dr. Bahaeddin: **Türk Mitolojisi** (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I.C., Ank. 1971. Selçuk Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları: nu.1.

60- Öğreten, Nurullah: **Çorum İlinde Güreş Eğitimi,** Ank., 1989, 111 s. (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi Spor Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

61- Özseven, Adil: "İstanbul'da Ziyaret Yerleri", Türk Folklor Araştırmaları, Eylül, Ekim, Kasım 1957, C.5.Nu.98,99,100 s. 1565-1567, 1581-1582, 1587-1600.

62- Özergin, M. Kemâl: "İstanbul Yatırlarıma Dair", Türk Folklor Araştırmaları, C. 12, Nu.237, 243, s.5249-5251, 5419-5420.

63- Sabuncuoğlu, M. İhsan: **Çorum Tarihine Ait Derlemelerim** II Kısım, Kardeş Matbaası, Ank., 1973.

64- Savcı, Salim: **Dünden Bugüne Çampınar,** Ank, 1986, 23 s.

65- Soysal, Mehmet: "Bursa Evliyaları", Türkiye Gazetesi, 24 Mayıs 1990, Perşembe.

66- Sümer, Prof. Faruk: **Oğuzlar** (Türkmenler), Ank., 1969.

67- Şapolyo, Enver Behnan: **Mezhepler ve Tarikatlar,** Türkiye Yayınları, İst., 1964.

68- Şeker, Dr. Mehmet: **Fetihlerle Anadolu'nun türkleşmesi ve İslâmlaşması,** Ank., 1985, 183 s. Diyanet İşleri Başkanlığı yayını.

69- **Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri**, II. bs., Haz.: Cahit Öztelli, Sıralar

Matbaası, İst., 1971, LXXXIV+451 s. Milliyet Yayın Ltd. Şti. Yayınları Türk Klasikleri Dezisi:4

70- Tanyu, Doç. Dr. Hikmet: **Türklerde Taşla İlgili İnançlar,** Ank., 1968, 286 s. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: LXXXI.

71- Tahir, Kemal: **Köyün Kamburu,** Dizer Konca Matbaası, İst., 1959, 320 s. Düşün yayınevi, Düşün serisi 5. kitap.

72- Togan, Prof. Zeki Velidî: **Umumî Türk Tarihine Giriş** (Eski Devirlerden 16. Asra kadar), İst., 1946.

73- Turan, Prof. Osman: **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi,** II C., İst., 1969.

74- **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî**, Ank., 1988, 109 s. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Vakfı Yayınları:1

75- Tuncay, Necdet: "Osmancık ve Tarihi", Şirin Osmancık Gazetesi, 20 Kasım 1985, Yıl.1, Nu.12.

76- **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri,** 11-13 Eylül 1984, Ank., 1984, 288 s. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

77- Uzunçarşılı, Ord. Prof. İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi,** II. C., 3. bs., Ank., 1975.

78- Uslu, Mehmed Adem: Osmancık Folkloru, Van 1990, 178+(10) s. (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi).

79- Yıldırım, Prof. Dr. Dursun: "Coğrafyadan Vatana Geçiş ve Vatan İle Göç Ediş Problemi", **Türk Yer Adları Sempozyumu,** Ank., 1984, s.157-168.

80- Yediyıldız, Doç.Dr. Bahaeddin: "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", Bulgaristan'daki Türk Vakıfları ve Millî Kültür Eserlerimiz Semineri 30 Nisan 1986.

81- : "Vakıf", **Yeni Türk Ansiklopedisi,** C.12, Ötüken Neşriyatı, İst., 1985.

82- Zeynü'd,din Ahmed b. Ahmed b.Abdil - Latîfi'z-zebidi **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi,** Mütercimi: Ahmet Naim, 7. bs., Ank, 1983. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.

KARADONLU CAN BABA MENKIBESİ

GÜLİN ÖĞÜT PEKER*

Çorum ili İskilip ilçesine bağlı olan Karaören, 6000'e yakın nüfusu ile Çorum'un en kalabalık köyü idi. Bugün ise, "Oğuzlar" adıyla Çorum'un 13. ilçesi durumundadır.

Araştırma yaptığım zamanki adı Karaören ve statüsü köy olan Oğuzlar ilçesi ile ilgili bilgi verirken, "Karaören Köyü" ismini kullanmak istiyorum.

Köyün kurucularından olduğuna inanılan Karadonlu Can Baba'nın menkıbesine geçmeden önce, Karaören'i ve bölge insanlarını çeşitli yönleriyle tanıtmaya çalışacağım.

Bugün, 6000'e yakın nüfusa ve 1400 haneye sâhip olan Karaören'in, Tekke (Osmancık), Asarçayı (İskilip), Kuyucak (Osmancık), Dikenli (Osmancık), Ağaççamı (İskilip), Şaphâne (İskilip), Çatkara (İskilip), İbük (İskilip) ve Kızılcapelik (İskilip) köyleri ile sınırı bulunmaktadır.

Karadonlu, Çarşı, Birtatlı, Köyçeşme ve Pazar mahallelerinden meydana gelen Karaören Köyündeki târihî yerler, tek gözlü bir insan yüzüne benzeyen kaya ve minâresi Selçuklulardan kalma Taş Minâreli Câmii'dir. Bu câmiye ek olarak Çarşı, Birtatlı, Yeni ve Gölbaşı câmileri de varlıklarını sürdürmektedirler.

Ekonomik hayatın bütünüyle tarım üzerine oturtulduğu köyde, en büyük gelir kaynağını, ceviz, pirinç ve meyve oluşturmaktadır. Bunun yanında, civardaki kömür ve tuğla ocaklarında çalışarak gelir elde edenler de bulunmaktadır. Genellikle, her âilenin bahçesi vardır; mutfak ihtiyaçları bu bahçeden sağlanır. Köyde, turunçgil, zeytin gibi birkaç çeşit ürün dışında, hemen her şey yetiştirilmektedir.

Genel olarak geniş âile tipinin ağırlıkta bulunduğu Karaören'de, gelin - dâmat, kayınvâlide - kayınpeder, çocuklar, bâzen hala, teyze hepsi birarada kalmaktadırlar.

Âilenin yaşadığı eve, küçük bir bahçe içinden, sekiz - on basamaklı bir merdivenle çıkılır. Çoğunlukla ahşap olan binâda, kayınvâlide-kayınpederin, gelin-dâmâdın, çocukların bulunduğu ve misâfirlerin ağırlandığı odayla, küçük bir mutfak, avlu, el yıkama yeri ve tuvalet bulunmaktadır. Bazı evlerde

---

(*) Hâcettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

ise, tuvalet, evin dışında yer almaktadır.

Hemen hemen bütün köy halkının birbiriyle akraba olduğu Karaören'de, okuma veyâ iş bulma gibi sebepler hâricinde köy dışına çıkanların sayısı çok fazla değildir. İlçeye veyâ şehre yerleşenler de, büyükleri ziyâret, bağ bahçeye bakma vb. vesilelerle sık sık köye gelerek bağlantılarını koparmamaktadırlar.

Günlük hayata sabaha karşı üç-dört civârında başlayan halk, mevsimine göre sebze - meyve eker; bağ bahçe sular; çeltik otu biçer; ceviz indirir; çift sürer. Gündüz suyun az, sıranın çok olması yüzünden gece başlayan faaliyetler, güneşin batışı ile sona erer. Eve dönüldüğünde, yazın, tarla işlerinin verdiği yorgunlukla yemekten hemen sonra yatılırken; kışın, komşularla oturularak sohbet edilir, televizyon seyredilir. Televizyonla birlikte, sözlü anlatım öğelerinin fonksiyonunun azaldığı ve bâzı durumlarda tamâmen ortadan kalktığı gözlenmektedir.

Köy halkı, toprağa ve geleneğe bağlı bütün hayat tarzlarında olduğu gibi, fizikî çalışma açısından yoğun ve güç bir yaşayış şekline sâhiptir. Öte yandan köy halkının bir bölümünün büyük şehirlerde oluşu, yarın il ve ilçelerle ilişkilerin sıklığı, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının geniş etkileri sonucu gelenek, görenek, âdet ve inançlarda çeşitli değişiklikler gözlenmektedir. Târihî folklor malzemelirinin hhatıralarda yaşatıldığı Karaören'de, mânevî değerlerin ve sözlü anlatım malzemelerinin kültürle beslenememesi, bu ürünlerin büyük bir kısmının unutulmasına sebep olmuştur. İmece usûlü yapılan işler sırasında söylenen mâni, türkü ve bilmece dışındaki diğer mahsüller, hemen hemen ortadan kalkmış durumdadır.

Karaören, eski ile yeni arasındaki geçiş toplumunun pek çok özelliğini bünyesinde taşıyan bir köydür. Ekonomik, teknolojik ilerlemelerin Karaören'de derin tesirler meydana getirdiği gözlenmektedir. Kültür ve medeniyetin de çoğu kez birbiriyle içiçe oluşu, folklorik özelliklerin otantik niteliğini zayıflatmaktadır. Bununla birlikte, muhafazakâr toplumsal yapı, Anadolu köylerinin tamâmında olduğu gibi, Karaören'de de kendini göstermektedir.

Zengin bir tarihi derinliğe sahip bulunan Türk kültürü, çok geniş bir sahada varlığını korumakta ve yeni yeni biçimlenmelere doğru sentezler meydana getirmektedir. Türk folkloru, ait olduğu bütün çerçevesinde, târihî temellerini, Orta Asya - Anadolu bileşiminin izlerini ve etkilerini günümüze kadar aktarmıştır. İçinde bulunduğumuz modern dönemlerin ve bunun sonucu olan modern yaşama şekillerinin karşı konulamaz etkisiyle, Türk folkloru, yeni gelişmelere doğru yönelmiştir.

Karaören köyünün kuruluşu ve adının nereden geldiği konusunda, halk arasında çeşitli rivâyetler bulunmaktadır:

Bu rivâyete göre, Anadolu, Moğol istilâsı sırasında çok karışık bir durumdayken, hırsızlar, asker kaçakları bu ortamdan yararlanarak köyün içindeki derede saklanmış ve köyü kurmuşlardır.

Kânun kaçaklarının belirli bir yerde kalamayacağını düşünerek bu rivayete karşı çıkanlar ise, köyün asıl kurucularının, bunlardan ve kötü yönetimden kaçan insanlar olduğuna inanmaktadırlar.

Yirmi hâne ile kurulduğu söylenen ve çok yakın köyler dışında hiçbir dış ilişki olmadan kendi içinde çoğalarak bugünkü nüfusuna ulaştığına inanılan Karaören adının etimolojisi hususunda da kesin bir bilgi mevcut değildir.

Söylentiye göre, köy, kırkbeş-elli sene kadar önce büyük bir yangına sahne olur. Yaklaşık otuz hâne, bu yangında ortadan kalkar. Yirmi gün süren yangından kısa bir süre sonra da, çok şiddetli bir deprem meydana gelir. Bütün bu olumsuz hâdiselerden dolayı, köye "Karaviran" denilir; ancak, bâzı kaynak kişiler, köyün adının bu tâlihsizliklerden önce de "karaviran" olduğunu söylerler. Daha sonraları, bu adın, acıyı, felâketi hatırlattığı düşünelerk köün adı "Karaören" olarak değiştirilmiştir. 'Kara' kelimesi yerine, insana huzur vermesi açısından 'yeşil' sözü arzu edilmiş; fakat uygulanamamıştır. "Karaören" adıyla ilgili bu düşüncelerden dolayı, köy, ilçe statüsü getirildiğinde adınını "Oğuzlar" olması münâsip görülmüştür.

Köyün kuruluşu konusunda en çok anlatılan ve inanılan rivâyet, Hacı Bektâşî Velî'nin müritlerinden karadonlu Can Baba menkıbesidir[1].

"Rasat bilgini Şeyh Necmettin-i Kübrâ, uzun çalışmalar sonucunda, rasat bilgisine âit bir kitap yazar. Bu kitabı alarak, Bağdat'ta hüküm süren aklı kıt padişaha sunar. Padişah, Şat Irmağı kıyısında yaptırdığı yüce bir köşkte oturmaktadır; bir yandan ırmağı seyretmekte, bir yenden da eline geçen her şeyi ırmağa atmaktadır. Necmettin-i Kübrâ, eserini pâdişaha verince, pâdişah, bir süre kitaba bakar ve pencereden ırmağa atar. Vezirleri bunun sebebini sorunca: "Suyun sesi hoşuma gitti de ondan!" cevabını verir.

Bu duruma çok incinen ve kızan Necmettin-i Kübrâ, Bağdat pâdişâhına kinlenir ve içinden: "Sana bir iş edeyim ki, âlemde destan olsun, söylensin dursun!" der; Tataristan ülkesine doğru yola çıkar. Tataristan'ın Cengiz Han adında bir pâdişâhı ve bu pâdişâhın da on oğlu vardır. Şeyh Kübrâ, pâdişâın

(1) Musa İbn Ali, Vilâyetnâme–i Kütbül Ârifîn, Diyânet İşleri Kütüphânesi, El Yazmaları Kataloğu, no: 714.

oğuzlarının her birinin tâlihine bakar ve Külü Han (Kül Han /Gül Han)'ın tâlihinin açık olduğuna inanır. Cengiz Han'a, oğlunu Bağdat'a göndermesi hâlinde, orayı fethedebileceğini anlatır. Pâdişah'ın: "Benim atalarım, dedelerim nice asker gönderdiler başa çıkamadılar; ben oğlumu göndermem!" demesi üzerine, Necmettin-i Kübrâ: "Doğru söylüyorum, ayın filân gecesi ay tutacak. Eğer dediğim zamanda ay tutulmazsa bana inanma" diye cevap verir. Pâdişah'da "Söylediklerin doğru ise, ben de oğlumu Bağdat'a gönderirim" der.

Necmettin-i Kübrâ'nın dediği gece ay tutulur. Kübrâ, bunu haber vermek için padişahın sarayına gelir; ancak, nöbetçiler, pâdişâh'ın uyuduğunu, bu yüzden de kendisini rahatsız edemeyeceklerini söylerler.

Saraydan çıkan Şeyh, halka, ayın tutulduğunu; bu tutulmanın geçmesi için, tas, tepsi, leğen ne varsa bunlara vurup ses çıkarmalarını anlatır. Şeyhin gâyesi, pâdişâhı uyandırmak ve sözünün doğruluğunu kanıtlamaktır.

Bu gürültüye uyanan pâdişah, durumu öğrenir ve Şeyh'in sözüne inanır; oğlu Külü Han'ı yüzbin asker ile Bağdat üzerine gönderir. Kendisi gibi halkı da Hristiyan olan Külü Han'ın Bağdat'ı olmasıyla, Necmettin-i Kübrâ'nın dileği de yerine gelmiş olur.

Kül Han, Bağdat'ı alıp Irak ülkesini ele geçirince, Rum diyarına da gelmek ister. Bu sıralarda, Hacı Bektaş-ı Velî, Suluca Karaöyük'de, Kadıncık Evi'nde karar edip oturmuştur. Kerâmetlerini işiten pek çok kişi onu görmeye gelir. Bunlardan biri de, siyah donlar giymiş, kara külâh üzerine siyah merza sarınmıştır. Hünkârın elini öperek kendisine nazar himmet etmesini diler. Hünkâr, "Aslın nedir?" diye sorunca, kendisine Karadonlu Can Baba dendiğini ifâde eder. Hacı Bektaş onun gözlerini, arkasını sıvazlar; safa nazar eyler. "Erenlerin nazarı kimyâ olup, kara toprağa nazar etseler altın olur" misâli, Can Baba'nın gönül gözü açılır ve o saat erlik mertebesine ulaşır. Hacı Bektaş, Can Baba'nın nasibini aldığını, Tatar Hanı Külü Han'a gidip kerâmetten ne isterse göstermesini, mü'min muvahhit olmayınca Rum ülkesine girmeye yol olmadığını söylemesini ister.

Can Baba, Hacı Bektaş-ı Velî'nin emriyle yola düşer. Ezirgân önlerinde Külü Han göçüne uğrar ve göçün önünü alır. Durum Külü Han'a bildirilince, Han göçü kondurur. Can Baba'yı nazarına getirtir. Can Baba, Külü Han'a Rum erenlerinin ser-i çeşmesi Hacı Bektaş-ı Velî'nin sözlerini tekrarlar. Bunun üzerine Külü Han keşişini yanına çağırarak Can Baba'nın sözlerine ne diyeceğini sorar. Keşiş bu sorunun cevâbının hem zor hem de kolay olduğunu söyler. "Kolay olanı, imtihan etmektir; zor olanı, söylediklerinin doğru çıkıp onun dinine girmemizdir". der. Bunu kabul eden külü Han nasıl bir imtihan olacağını sual eder. Keşiş, bir kazanın içini su ile doldurup Can Baba'nın bu

kazana atılmasını ve üç gün kaynatılmasını ister. Can Baba kazının içine girer. Kazanın dörtbir yanı sıvanır ve altına büyük bir ateş yakılır.

Bu sırada Kadıncık Ana'nın evinde oturan Hacı Bektaş-ı Velî, birdenbire, müritlerinden Sarı İsmâil'e tıraş olmak istediğini söyler. Tam tıraşın ortasında, ayağa kalkarak toprağa işâret eder. Kerâmetiyle yerden çıkan su göğe doğru bularlaşır. Hünkâr bu sudan avuçlayarak etrâfa serpmeye başlar ve "Her kim bu sudan gusledersе cehennem oduna yanmaya" der. Ne yaptığını sorün müritlerine de: Külü Han, Can Baba'yı kaynatıyor, ben de onun suyunu ılıştırıyorum" cevâbını verir.

Diğer tarafta ise, Külü Han Can Baba'yı üç gün üç gece kaynatır. Dördüncü gün "Kazandaki adam demir olsa erimiştir, açalım hali nedir görelim" derler ve kazanın kapağını açırlar. Bir de bakarlar ki, Can Baba kazanın içinde burçak burçak terlemiş vaziyette oturuyor. Hanın emriyle Can Baba'yı hemen kazandar çıkarırlar. Han keşişine: "Bu işe ne diyorsun?" diye sorar. Keşiş, bu işin bu kadar kolay olmayacağını, çok daha büyük bir ateş yakılıp Can Baba'nın bu ateşe girmesini ve yine yanmazsa bu sefer onun dinine gireceklerini söyler. Han, Can Baba'ya: "Bu işe ne dersin? diye sorunca, Can Baba" "Pekâla, ateşe gireceğim; ama yanmayıp çıkarsam siz de imâna gelecek misiniz?" der. Han ve yanındakiler "evet" cevâbını verirler.

Çok büyük bir ateş yakılır; sıcaklığından kimse yanına varamaz. Can Baba ateşe girerken keşişe: "Ben Hünkâr Hacı Bektaş'ın izniyle sizi Müslümanlığa dâvete geldim; beni sınadınız; ama hiçbirşey olmadı. Bu keşiş de sizin dininizin ulusu Gelsin benimle beraber ateşe girsin. Hangimizin dini haksa belli olur, kimsenin şüphesi kalmaz" diye söyler. Beylerin yanında olmaz demeye utanan keşiş, Can Baba'nın eline yapışarak ateşe girer. Can Baba'ya: "Ey gerçek er, ben ne olacağını biliyorum, oğlancıklarım sana emânet." der.

Dördüncü gün, han ve beyleri durumu öğrenmek üzere ateşin yanına giderler; Can Baba'nın tek başına ateşten çıktığını görürler. Külü Han'ın yanına gelen Can Baba, avucunu açar ve kişişin parmaklarını yer koyar: "Bize gönlü yerine elini verdi; gönlünü verseydi hiçbirşey olmazdı" diye buyurur.

Bu hâle çok şaşıran han, hemen eve giderek olanları karısına anlatır. Karısı da "O dervişi bana yolla. Benim verdiğim bir şişe zehiri içtiğinde yine bir şey olmazsa şüphemiz kalmaz" der.

Külü Han'ın emriyle Can Baba hâtunun huzûruna getirilir. Hatun: "Üç ün üç gece kazan içinde kaynamışsın; üç gün üç gece ateş içinde kalmışsın birşey olmamış; şimdi de bu zehiri iç, yine birşey olmazsa biz de senin dinine

ASHÂB'I KİRAM'DAN SUHEYB'İ RÛMÎ HAZRETLERİNİN ÇORUM'DA ADINA YAPILAN VAKIFLAR*

KÂMİL ŞAHİ

A- HAYATI

Bütün ömrünü İslâm'a hizmet ve Sevgili peygamberimize bağlılıkla geçirme şerefine kavuşan, Ashâb-ı Kiram'dan birisi de Suheyb-i Rûmî (r.a.) hazretleridir. Bu yüzden O, Peygamberimizin övgüsünü kazanmış ve yüce Peygamberimizin sevgi yağmuruna tutulmuş, Peygamberimizin de O'nun hakkında: "Kim Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa, babanın çocuğunu sevdiği gibi Suheyb-i Rûmî'yi sevsin" buyurmuşlardır[1].

a. Soyu

Suheyb-i Rûmî, Musul civarında ve Dicle Irmağı kenarına yakın bir köyde bulunmaktaydı. Adı Suheya, babası Sinan ve Künyesi de Ebû Yahyâ'dır[2].

b. Anadoluya Gelişi

babası ve amcısı Musul civarındaki Übülle şehrinde Kisra'nın görevli memurları olarak bulunuyorlardı. Rumlar burayı işgal edince, küçük yaşta olan Suheyb-i Rhumî'yi esir alarak Anadolu'ya getirmişlerdir[3].

Uzun seneler Anadolu'da büyüyen Suheyb-i Rûmî (r.a.) akıl ve buluğ çağına gelince, arap kabilesinden ibni Cüd'ân onu köle olarak satın alıp Mekke-i Mükerreme'ye götürdü ve orada kölelikten azat etti[4].

c. İslâm'a Girişi

Mekke-i Mürerreme'de Tevhîd davasını duyanlardan olan Suheyb-i Rûmî (r.a.) yolda rastladığı Ammer b. Yâsir hazretleriyle doğruca Erkam'ın evine gitmişler. Burada Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'nın huzuruna çıkıp ikisi birlikte Müslüman olmuşlardı[5]. Mücâhid hazretleri

---

(*) Bu Tebliğ, 26-27 Temmuz 1991 tarihinde Çorum'da yapılan ve "Türk Kültür Tarihi içerisinde Çorum" konulu Sempozyum için hazırlanmıştır.

(1) İbn Asâkir, Tehzîbü Târîh-ı Dımşkı'l - Kebîr, Beyrut, Dârulihyâ, c. VI, 450

(2) İbn Hacer el - Askalânî, el-İsâbe fî-Temyîzi's-Sahâbe, Beyrut, 1989, c.II, s.195.

(3) İbn Asâkir, Târîhu Dımeşk, c.Vı, 449

(4) İbnü'l-Esîr, üsdü'l-Gâbe fî-Ma'rifeti's-Sahâbe, Beyrut, Ofset, c.II, 418.

(5) İbn Asâkir, Tarihu Dımeşk, c.VI, 450

İslâm'a ilk girip, İslâm olduğunu açıklayan yedi kişiden birisi de Suheyb-i Rûmî'dir (r.a.) buyurmaktadır[6].

d. Çektiği Eziyetler

Suheyb-i Rûmî, Mekke4de nüfuz sahibi kimselerden olmadığı için o şehirde garipti. Müslüman olduğunuaçığa vurunca diğer Müslümanlar gibi koruyucusu olmadığından, müşrikler onu her türlü işkenceye tabi tuttular ve Suheybi İslâm'dan vazgeçirmeye çalıştılar[7].

e. Medîne-i Münevvere'ye Hicreti

Hicret (göç) müsâdesi çıkar çıkmaz hazırlıklara balamıştı. Müşrikler Mekke'den ayrılmak üzere olduğunu öğrendiklerinde onun yolunun üzerine çıkmışlardı. Suheyb-i Rûmî hazretleri nesi varsa Mekke müşriklerine vermek sûretiyle onlardan kurtulmuştu[8]. Ali b. Ebî Tâlip (r.a.) ile birlikte Medine-i Münevvere'ye göç etmişlerdi[9]. Parasız, aç, susuz, binbir zahmet ve çileyle Medîne'ye vardığıda, yerinden kalkamayacak derecede hasta olarak yatağa düşmüştü[10].

Suheyb hazretleri bu hicret hikayesini Hz. Ebû Bekir (r.a.)'in de hazır bulunduğu bir toplantıda Peygamberimize anlatınca, bu hikâyeyi dinleyen Peygamberimiz: "Ey Yahya'nın babası! Sen bu alışverişte kârlı çıktın" buyurmuşlardır[11]. Bunun sonunda Peygamberimiz: "İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını verenler vardır. Allah kullarına karşı şefkatlidir" mehalindeki âyet-i kerime'yi okumuşlardı[12].

Peygamberimiz (s.a.s.) Suheyb-i Rûmî hakkında: "Ben arapların öncüsüyüm, Suheyb Rumların, Bilâli Habeşî Habeşlilerin ve Selmâni Fârisî di İranlıların öncüsüdür" büyürmuşlardır[13]. Suheyb hazretleri Peygamberimizin yanında Bedir, Uhut ve Hendek gibi bütün gazve ve savaşlarda bulunmuştur[14]. Bu yüzden Peygamberimizin (s.a.s.) "İkinci

---

(6) El-Kâtib- Târîhu'l - Ya'khubî, Beyrut, Dâru's-Sadr, (Tarihsiz), c.II,28, İbn Asâkir, Târihu Dımeşk, c.VI,450.

(7) İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, II. Tab. Beyrut 1990, c.VII, 319

(8) A.g.e. c.VII, 319

(9) İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî-Temyîzi's-Saâbe, c.II, 195

(10) İbn Saad, Tabakât, c.III, 163

(11) İbn Asâkir, Tarihu Dımeşk, c.VII, 453-454.

(12) Kur'ân-ı Kerim, el - Bakare, A.207

(13) İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî- Temyîzi's-Sahâbe, c.II, 195; İbn Asâkir, Târihu Dımeşk, c.VI, 450

(14) el-Vâkıdî, Kıtâbü'l-Megâzî, beyrut, Ofset, c.İ, 149; İbnü'l-Esîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, c.VII, 319.

Sancaktarı" diye bilinmektedir[15]. Suheyb-i Rûmî Peygamberimizden otuz tane hadis-i şerif rivâyet etmiştir[16].

f. Hilyesi ve Güzel Ahlâkı

Suheyb-i Rûmî hazretleri, olgun ve fazîlet sâhibi, kırmızı tenli, gür saçlı[17], hazır cevaplı, ortadan biraz daha kısa boydaydı. Temiz ve şirin lâtîfeleriyle sohbetlerinin nezâketini tamamlıyordu.

g. Halhifelik Vekaleti

Hz. Ömer (r.a.) bir mecûsi tarafından sûikasta uğradığında Suheyb-i Rûmî'yi çağırarak O'na Müslümanlara namazı kıldırmasını, dolayısıyla kendilerine vekâlet etmesini istemişti[18]. O da üç gün halîfelik makamına vekâlet etmişti[19]. Hz. Ömer (r.a.) vefat ettiğinde cenaze namazını da o kıldırmıştı[20].

Hz. Ömer (r.a.) O'nu çok severdi. Bir gün kendisine dedi ki: "Ey Suheyb! Sende başkalarında olmayan üç haslet görüyorum; arap olduğunu söylüyorsun fakat dilin arapça diğildir. Çocuğun olmadığı halde sana "Ebû Yahya - Yahya'nın babası" diyorlar. Sonra siz çok cömertsiniz, elinizde ne varsa muhtaçlara dağıtıyorsunuz" deyince, Suheyb-i Rûmî hazretleri: "Ben küçük yaşta Rumlara esir düştüm ve orada büyüdüm. Bana Ebû Yahya, yani Yahya'nın babası diyorlar, çünkü bana bu künyeyi Peygamberimiz vermiştir. Cömertliğine gelince, Ben Peygamberimiz (s.a.s.)'den işittim; buyurdular ki: "Sizin en iyileriniz, yemek yediren ve selâm verenlerinizdir" işte ben bundan dolayıdır ki, fazla yemek ikram ediyorum" dediler[21].

h. Vefâtı

Suheyb-i Rûmhi hazretleri Hicretin 38. yılının Şevval ayında ve Mîlâdî 658 senesinde 73 yaşlarında Hakk'ın rahmetine kavuştu. Medîne-i Münevvere'deki Cennetü'l-Bakı kabristanına defnedildi[22].

---

(15) Çorum şer'iye Mahkeme Sicilleri, Defter XVI, s. 493-494.

(16) İbn Melek, Mebâriku'l,Ezhâr fî-Meşârikı'l-Envâr, İst. 1328, c.I, 227

(17) İbn Asâkir, Târihu Dımeşk, c.Vı, 449

(18) Kandehlevî, Hayâtü's-Sahâbe, Beyrut, Darut Kalem, 1989, c.II,37

(19) İbn Cerîr et-Taberî, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1987, c.V, 225, 227

(20) İbnü'l - Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, Beyrut 1979, c. III, 68.

(21) İbn Hacer el-Askalân~i, el-İsâbe fî-Temyîzi's-Sahhabe, c.II, 195-196

(22) İbnü'l - Esîr, Üsdü'l - Gâbe, c.II, 421

B. ÇORUM'DA ADINA YAPILAN VAKIFLAR

Her ne kadar klasik tarih kaynaklarında, Suheyb-i Rûmî hazretlerinin Çorum'a gelişi ve buradaki ikameti konusunda kesin ifadeler bulamıyorsak da, eldeki bazı veriler O'nun burada yaşadığını bize kuvvetle düşündürmektedir. Nitekim başka bir bölgede değil de Çorum'da ve yine başka bir sahhabe veya İslâm büyüğü için değil de Suheyb-i Rûmî hazretleri için burada Makam, Câmi, Zâviye inşa edilmiş ve adına çeşitli vakıflarda bulunulmuştur.

Bu yapılar peygamberimizin bu asis sahabesinin Çorum'dâ yaşamış olduğunun ve bu yaşantının Çorumluların belleklerinde silinmez, güçlü bir iz bıraktığının açık delilleridir. Ayrıca bizim yaptığımız tesbitlere göre, Anadolu'da Suneyb-i Rûmî (r.a.) adına yapılan vakıflar sadece Çorum'da bulunmaktadır. Bir de Suheyb gibi çok nâdir olan isimleri de yalnızca Çorum'da rastlamaktayız. Buna bir misâsl olarak; 1341/1925 yılında tesis edilen Çorum "Fikret Gazetesi"nin sahibi ve baş muharririnin adı da Suheyb'dir[23].

Şimdi biz tebliğimizin bu bölümünde, Osmanlı tarihinin birinci derecedeki kaynakları olan, Çorum Tapu Tahrir Defterleri, Çorum Şer'iye Mahkeme Sicilleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki bulunan, Vakıf Defterlerine dayanarak Suheyb-i Rûmî hazretleri adına yapılan vakıflardan bahsetmeye çalışacağız.

a. Makamı

Müslüman - Türk milleti Yüce Peygamberimizi ve O'nun ashabını çok sevmektedirler. Bu bakımdan Peygamberimizin ashabının bulunduğu ve büyüdüğü yerlerde, onların güzel hatıralırın yâdetmek maksadıyla, bir çok yerlerde onların adına câmi, tekke, zâviye ve makam yaptırıp çeşitli vakıflarda bulunmuşlardır.

İşte Çorum'a gelip uzun seneler burada büyüyen, Ashab-ı Kiram'dan Suheyb-i Rûmî hazretlerinin güzel hatıralarını yâdetmek maksadıyla, Çorum - Hıdırlık'ta Suheyb-i Rûmî hazretleri adına bir makam yaptırılmıştır. Osmanlı kaynaklarında bu makamın "Türbe" olarak isminin geçmesi[24] bazı müslümanları tereddüde sevketmiştir. Biz yaptığımız araştırmalarda burasının Suheyb-i Rûmhi hazretleri adına yapılmış bir makam olduğunu, çeşitli tarihi kaynaklardan tesbit etmiş bulunmaktayız. Bu makam için de, çeşitli yıllarda buraya bir türbedâr tayin edilmiştir.

---

(23) Devlet Salnamesi, 1926-1927, s.835

(24) Vakıflar Genel Md. Arşivi, 2/1(224), sıra 1132-1134; Çorum Şer'iye mahkeme Sicilleri, D.XVI, s.493-494

Nitekim 21 Muharrem 1326/1908 tarihinde Çorum Sancağı Nakîbüleşrâfı Kaymakamı Mâden - zâde- mâdenoğlu Saîd Efendi'nin ölümüyle yerine, buranın **Türbedârlığına** Şeyh Abbas Efendi'nin tayin edildiğini öğrenmekteyiz[25].

b. Suheyb-i Rûmî Câmii

Çorum - Hıdırlık'ta Suheyb-i Rûmî hazretlerinin içerisinde "Makamı" bulunan bu câmii'nin ismi de **"Suheyb-i Rûmî Câmii'dir"**. Daha sonraları **Hıdırlık Câmii** olarak da geçmektedir[26]. Çok eski devirlerde yapılmış olduğunu bildiğimiz bu câminin birçok tamirat geçirdiği muhakkaktır. Son temirlerinden bir tanesi de 1305/1887 yılında tamamına yakın bir kısmı yeniden yapılmıştır[27].

c. Zâviye

Zâviyeler, İslâm - Türk kültürünü yaymak maksadıyla kurulmuş müesseselerdir. Buralarda dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşayıp ibâdet ettikleri ve gelip geçen yolculara bedhava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan kurumlardır[28].

Bu sebeple Çorum - Hıdırlık'ta Suheyb-i Rûmî Câmii bitişiğinde, O'nun adına bir **"Zâviye"** yaptırılmıştır. Bu zâviyenin varlığını 984/1576 senesinde hacı Fethüddîn oğlu Derviş Mehmed isminde birisinin "Zâviyedâr" olarak tayin edilmesinden öğrenmekteyiz. Gene bu zâviye için zamanın padişahı Sultan II. Selim tarafından Hıdırlık bölgesindeki tarlaların gelirlerinin büyük bir kısmı buraya vakfedilmiştir[29]. Ayrıca Çorum'un Karacaköy, Kavak, Hatip gibi bir çok yerlerinde bu câmi ve zâviye adına vakıflar yapılmıştır[30]. Bu zâviye, Tekke ve Zâviyelerin 13 Aralık 1925 tarih ve 677 sayılı kanunla kapatılmasına kadar vardığını devam ettirmiştir[31]

(25) Çorum Şer'iye Sicilleri, D.XVI, 597-598

(26) Vakıflar Gnl. Md. Arşivi, Tesviye Kutusu 42, nr. 764.

(27) Vakıflar Gnl. Md. Arşivi, D. 2/1 (224), sıra 1132-1134

(28) Prof. Dr. Semâvi Eyice, Çorum'un Mecitözü'nde Âşıkpaşaoğlu Elvan Çelebi Zâviyesi, türkiyat Mecmuası, c.XV, 240; Prof. Dr. Ahmed Yaşar Ocak, İslam Ansiklopedisi, M.E.B. c.XIII, 468.

(29) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter-i Evkâf-ı Rum, 583, vr. 132; Çorum - Mufassal Defter, 38, vr. 20; Vakıflar Arşivi, Anadolu Tafsil, 229, s.18,187

(30) Tapu ve Kadastro Genel Md. Arşivi, 583, vr. 132

(31) Resmî Cerîde, 13 Kânunuevvel 1341, sayı, 243

d. Sonuç

Çorum ilimiz, tarihte Şeyhulislâm Ebussud Efendi (Ö.1574 Şeyhulislâm Sun'unllah Efendi (Ö.1612), Şeyhulislâm Kara Halil Efendi (Ö.1880) gibi şeyhulislamlar yetiştirmiştir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in Hocası Akşemseddin Hazretleri (Ö.1459), Sultan II. Bayezid'ın şeyhi, Şeyh Yavsî (Ö.1514) ve Sultan II. Selim'in hocası İskilipli Anadolu Kazaskeri Cafer Efendi (Ö.1570) gibi padişah hocaları, Âşırpaşazâde gibi tarihçiler yetiştirmiş bir ilim ve kültür beldemizdir.

Bu sebeple, Çorum Şer'iye mahkeme Sicillerinde "Beldei Pâkize-Temiz Şehir" gibi bir çok güzel sıfatlar verilen Çorum İlimizin Hıdırlık mevkiinde, Ashâb-ı Kiram'dan Suheyb-i Rûmî hazretlerinin Câmii, Zâviye ve Makamı bulunmaktadır. Ayrıca burada daha bir çok İslâm - Türk büyüklerinin kabirleri de mevcuttur.

İşte buradaki tarihi eserlerin korunup çevresinin yeniden tanzim edilerek, "Belde-i Pâkize - Temiz Şehir" diye vasıflandırılan Çorum'un ismine uygun bir şekilde, burasının daha da "Temiz" bir duruma getirilmesi en içten dileğimizdir.

OSMANLI İLMİYE GELENEĞİ İÇERİSİNDE EBUSSUÛD EFENDİ

M. HULÛSİ LEKESİZ*

Osmanlı Devleti, Fatihle birlikte, XV. yüzyıl ortalarından itibaren sıkı bir merkileşme sürecine girdi[1]. Başta siyâsî, iktisâdî, sosyal ve kültürel sahalar olmak üzere hemen hemen her sahada imparatorluğun klâsik formlarının oluştuğu bu süreç, XVI. yüzyılın kudretli hükümdârı Kahûnî devrinde zirvesine ulaştı. Osmanlı ilmî zihniyeti ve bunu oluşturan müesseseler de bu süreç içerisinde gelişti, olgunlaştı ve en önemli şahsiyetlerini çıkardı. İşte, asıl adı Mahummed İbn Muhammed İbn Mustafa el - İskilîbî el-İmâdî olan, Kanûnî'nin büyük şeyhülislâmı Ebussuûd Efendi de (1490-1574)[2] tüm tarihi boyunca, Osmanlı ilmiyesinin yetiştirdiği şahsiyetlerin en önde gelenlerindendir.

Burada, Ebusuuûd Efendi'nin yaptığı çalışmaların detaylarına inmekten ziyade, onun temsil ettiği zihniyeti ve bunun tarihi arka planını, aynı zamanda yaşadığı dönemde bu zihniyetin genel muhteva içerisindeki yerini ve problemlerin belirtmeye çalışacağız.

Osmanlı merkeziyetçiliğinin fikri ve felsefi alt yapısını hiç şüphesiz "Rismî-Sünnî İdeoloji" oluşturuyordu. Bu ideolojinin teorik çerçevesi ise, yönetimle ulemâ arasındaku mutabakat sayesinde ve daha ziyâde ulemânın meşrûlaştırıcı etkisiyle çiziliyordu. Devletin kurulduğu tarihten itibaren varolagelen yönetim -i ilmiye (ulemâ) ilişkisi, belli dönemlerde yeni boyutlar kazanmıştır. Bu dönemlerin ilki, imparatorluğun yüzyıllar boyu tüm politikasına hakim olacak "merkeziyetçe devlet" anlayışının tesis edildiği Fatih dönemidir (1451-1481). Fatih'in fetihle birlikte giriştiği, imparatorluğun ilmî faaliyetlerini İstanbul merkezi etrafında toplama gayretleri, onun gerçekleştirmeyi düşündüğü devlet modeli için, burada toplanacak olan ilmî potansiyelden azamhi ölçüde istiafde etmeyi düşündüğünü göstermektedir.

Böylelikle kurduğu imparatorluğu yeni ideolojisini oluştururken, kendisi merkezî otoritenin en tepe noktasındaki mutlak Osmanlı sultanı olarak denetimi tam anlamıyla eline aldı. Aynı anlayışla Samâniye medreselerini tesis

---

(*) Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

(1) Bkz. Halil İnalcık, "Mehmet II", İA, ss.506-535.

(2) Ebussuûd Efendi'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. M. Cavid Baysun, "Ebussu'ûd Efendi", İA, ss.92-99.

vetti ve burasını "imparatorluğun resmî idelolojisinin bilim kurum" haline soktu. Yine "şeyhül-islamlık müessesesini veziriazam kanalıyla kendine bağladı". Bu felişmelerle, Fatih dönemine kadar nisbeten bağımsız bir görüntü veren dinî kurumlar ve ulemha artık "nizâm-ı âlem" ideolojisinin birer parçası haline geldilerb bu da ister istemez bir "din - devlet özdeşleşmesini" doğurdu[3]. Bu durum, daha sonraki dönemleri, özellikle Kanûnî dönemi din devlet ilişkilerini anlamanızda çok önemli bir noktadır. Fatih'in Şer'î hukuk yanında "rf"ün uygulama alınını genişletme çabaları da bu ilişki içerisinde devleti (dolayısıyla sultanlığını) merkezde tutma anlayışının bir başka tezâhürüydü[4]. Böylelikle serbest hareket alanı biraz daha genişletilmiş olmaktaydı.

Osmanlı Devletini merkezîleşmeye iten siyâsî ve idârî gelişmelerin Fatih"e yüklediği misyonun, girişilen faaliyetleri yönlendirici bir etkiye sahip olduğu muhakkaktır. Yüklenilen bu misyonun ve gereklerinin meşrû olduğunu tesbit etmek ve çıkan problemler karşısındaki gerekli desteği sağlamak ise ulemânın göreviydi.

Böylece özdeşleşen "dîn ü devlet" (İslâm - Saltanat), karşısında muhalif herhangi bir düşünceyi rahatlıkla bertaraf edebiliyordu. Merkezi otoriteye yöneltilmiş bir tehdit, hangi düşünceye dayanırsa dayansın, saltanat haklarına tecavüz edecek bir mahiyet arzederse derhal üzerine gidiliyordu. Çünkü bu tecavüz aynı zamanda İslâm'a tecavüz demekti ve "din devlet özdeşliği" böyle bir meşrû müdahale hakkını bu belirttiğimiz sebeple doğuruyordu.

Dinin, ancak devletin koruması ile yaşabileceği anlayışı, giderek devleti daha ön plana çıkardı. Daha doğru bir tabirle devlet bu ilişkinin merkezi konumuna geldi. Dolayısıyla (dini temsil pozisyonundaki) ulemâ ile yönetim ilişkisinin en belirleyici faktörü ortaya çıkıyordu: Devlet-i Ebed Müddet.

Fatih'ten sonra, Yavuz Selim'in İslâm Dünyasındaki faaliyetleri sonucu Osmanlı Devleti, tarihindeki dönüm noktalarından birini daha idrak ediyordu. İslâm dünyasındaki siyâsî hakimiyetin osmanlılar Osmanlılar eline geçmesi sonucu hilâfetin artık Osmanlılak eliyle temsil edilir olması, zihniyet açısından önemli bir değişimi belirledi[5]. Zira girişilen faaliyetler askerî ve siyasî gibi gözükse de aslında bir zihniyet değişikliğini de beraberinde getirmiştir. Halife - Sultan anlayışı, merkezî otoritenin kutsallaşması sürecinin son

---

(3) A. Yaşar Ocak, "XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", **İslâmî Araştırmalar,** IV/3 (Temmuz 1990) ss. 190-194.

(4) Bkz. Ocak, a.g.m., s.193.

(5) İnalcık, "The Ottomans and Caliphate", **Cambridge History of Islam,** I, 320-323, Cambridge.

aşaması oldu[6]. Elde edilen bu yeni keyfiyetin meşruluğunu isbatlamak işi ise yine "ulemânın üzerine düşüyordu. Bu durumu en iyi test eden en önemli gelişme ise Osmanlı - Safevî mücadelesi olmuştur.

Yavuz Selim'i Safevîler üzerine yürümeye mecbur eden sebeplerin başında, hiç şüphesiz politize edilmiş Şiî propagandayla hem içerden hem dışardan tehlikeye düşen Osmanlı siyasî bütünlüğünü koruma endişesi gelir. Osmanlı merkezi yönetimi, bu koruma işini "Rafizîliğe karşı Sünnîliği savunma" gerekçesiyle ulemâ aracılığıyla işletilen bu sistem kanalıyla yaptı. Böylece hem içerde hem İslâm dünyasına karşı meşrûiyet kazandı.

İşte bütün bu gelişmeler yaşanırken, Ebussuûd Efendi'ye kadar, osmanlı ulemâsı, devletin resmî siyâsetinin mükemmel bir vasıtası oldu. merkezî otorite her yönüyle takviye edilmiş, devlet ve toplum bu mekanizmanın sağlıklı işlemesi yönünde organize edilmiştir.

Osmanlı ulemâsı böylece İslâm âlemini, Hristiyan âlemine karşı olduğu kadar Sünnîliğe muhalif ideolojilere karşı da savunma, bunun fikrî ve ilmî temellerini hazırlama görevini yüklenmiş oldu.

Ebussuûd Efendi, ulemâ-yönetim ilişkisinin bu boyutlarda olduğu bir dönemde yetişti. Devlet kademesinde, müderrislikten kazaskerliğe ve nihayet şeyhülislâmlığa kadar çeşitli görevlerde bulundu. Onun şeyhülislâmlığı sırasında devlet her yönüyle en kudretli dönemini yaşadığı gibi, onun temsil ettiği makam da, Osmanlı resmî ideolojisinin en güçlü savunma makamı olmuştur.

Ebussuûd Efendi'ye gelinceye kadar Osmanlı devletindeki ilim ve fikir hayatı başlangıç itibariyle birkaç kaynaktan beslenerek gelişmiştir. Bizzat Osmanlı medreselerinden yetişenlerin müderris olarak işbaşına geçmelerine kadar, bu görevi son devir Selçuklu müderrisleri ve dışarıda yetişip Anadolu'ya dönenler yapmışlardı. Medreselerin kuruluşundan sonra da Anadolu dışına çıkarak, İslâm dünyasının klâsik ilim merkezlerinde yetişen ve tekrar dönen âlimleri biliyoruz. Hatta bu geleneğin XVI. yüzyılda bile devam ettiği bilinmektedir. Böylelikle ilmî zihniyet, diğer İslâm beldelerindeki ilmî cereyanlardan haberdar oluyor ve hatta etkisinde kalıyordu. Bu ilim merkezleri olarak Maveraünnehir, Mısır, Suriye, Irak ve Hicâz bölgelerini sayabiliriz[7]. İkinci etki kanalı ise, medreselerde okutulan kitaplar ve bunların oluşturduğu entellektüel yönelişlerdir. Bu yönelişler

(6) Ocak, aynı yerde.

(7) A.Y. Ocak, "İbn Kemal'in yaşadığı XV. ve XVI. asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", **Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu, Tebliğler ve Tartışmalar,** (26-29 Haziran 1985, Tokat), Ankara 1986, ss.31-38.

sonucu teşekkül eden mekteplerden ilki ve en önemlisi XV. yüzyıldan itibaren kabul gören ve etkisini XVI. yüzyılda resmen devlet hizmetinde bulunmuş, yani devletin idari ve siyasi hayatında önemli vazifeler görmüş ulemâ üzerinde derinden hissettiren "Şeyhü'l-Ulemâ imâm Farüddîn-i Râzî (Öl.1201) mektebiydi[8].

Pratik, aklî ve felsefî bir nitelik arzeden Râzî Mektebi, Osmanlı medreselerinde, Molla Fenârî (Öl.1350) ismiyle muşhur, Şemseddin Mehmed'le kurulmuş, talebelerinden Molla Yegan (Öl.1437) ve onun da talebesi Hızır Bel (Öl.1458) tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra bu mektep silsile halinde Bursalı Hocazâde (Öl.1486), Hatip-zâde) gibi Osmanlı ulemâsı arasında seçkin yerleri bulunan âlimler tarafından devam ettirilmiştir. XV. yüzyılda Molla Lütfi (Öl.1494) ve XVI. yüzyılda talebesi İbn Kemâl bu mektebin en belirgin şahsiyetlerinden olmuştur. İşte Ebussuûd Efendi onun yetiştirmesidir.

Bir diğer mektep ise, XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan, Râzi Mektebi'ne zıt bir karakter sergileyen ve daha çok resmi görev almış ulemâyı etrafında toplayan Birgivî Mektebi'dir. Bu mektepden ve Pirrivî'den ileride bahsedilecektir.

Ebussuûd Efendi'nin gerek ilmî, gerek siyasi faaliyetlerinde zikredilmiş birinci mektebin izleri görülmektedir. Özellikle yazdığı tefsirde Pâzi'nin metodu dikkat çekmektedir. Akıl yürütme ve ayetleri o günün mantığına göre yorumlama şekli, bu metodun göstergelerindendir.

Ebussuûd, tefsirden fıkıh usûlüne kadar pek çok sahada eser vermiş velût bir şahsiyettir. Fakat onu asıl önemli kılan nokta, imparatorluğun tüm tarihi boyunca en kudretli olduğu bir dönemde, Kanûnî gibi bir hükümdarın şeyhülislaâmı olması ve yürüttüğü görevi süresince gösterdiği performanstır. Ebussûd Efendi kanaatimizce devlet adamlığı yönüyle daha dikkat çekicidir. Yukarıda özetlemeye çalıştığımız yönetim - ulemâ ilişkisi, bu dönem için fikrî ve felsefî bir alt yapı hazırlamış, tarafların birbirlerinden beklediklerini çok daha net bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

Ebussuûd Efendi, ilk bakışta dinî bir müessesenin başı imiş gibi gözüksede, gerek bulunduğu makamın tarih içinde gelenekselleştirerek kendisine ulaştırdığı anlayış ve ilişki türü ve gerekse kendisinin bu ilişkiye katkıları, onun içinde bulunduğu devlet çarkının bir parçası gibi görmemize yol açıyor. O halde onun da gayesi, kendisinin de içinde bulunduğu devlet gemisinin yüzdürülmesiydi.

---

(8) Bkz. Ocak, "İbn Kemal'in..."

Nitekim yaptığı çalışmalara bu açıdan bakınca, ilim adamlığı yanında onun birkaç yönünü daha görüyoruz.

Herşeyden önce, Şeyhülislâm olması hasebiyle fetva yetkisine sahipti. Gündelik hayatla ilgili olanları bir tarafa bırakarak, verdiği fetvalara tahlîlî bir gözle bakacak olursak, asıl gayenin merkezi otoritenin gücünü pekiştirmek, çıkan bir problem karşısında merkezi otoritenin yanında yer alarak, ona yönelecek her hangi bir tehdidi, İslâmî bir söylemle bertaraf etmek olduğu görülecektir. Onun bu misyonunu icra süreci boyunca karşısına çıkan en büyük engel İbn Temiyeci mektebin bir ürünü olan, Birgivî Mehmed Efendi (1523-1573) tarafından yönetilen muhalefettir[9].

Birgivî klâsik medreseden yetişmiş olmakla beraber, yukarıda da değinildiği gibi, Osmanlı ilmî zihniyetine hâkım olan Pâzî mektebine mensup değildir. Kendisi bir Hanei olmasına karşılık gördüğü bozukluklar karşısında, Hanbelî mezhebinin hararetli savunucusu olan İbn Teymiye (öl.1328)'nin fikirlerini benimsemiştir[10]. Birgivî, görüşlerini benimsediği İbn Teymiye gibi tasfiyeci bir anlayışa sahiptir. O, toplum hayatında gördüğü bozuklukları düzeltme endişesiyle, pratik hayatla ilgili birtakım görüşler ileri sürmüştür. Bu görüşlerini belli bir yöntem ve sistematik dahilinde savunmak yerine vâiz uslûbuyla etrafındakilere anlatmış, hatta bu bozukluklara göz yumdukları, meşrûlaştırdıkları gerekçesiyle yöneticileri, resmî ulemâyı suçlamıştır ki, Ebussuûd Efendi de şeyhülislâm olarak bunların başında geliyordu.

Yönettiği eleştirilere genel bir bakış atfedildiğinde, bid'atlar, yanlış tasavvuf anlayışı ve o dönemde yaşayan tarikatlar ve devlet idaresinde görülen bozukluklar olduğu anlaşılmaktadır[11]. Bu eleştiriler, sistematik bir beynin ürünleri olmaktan ziyade, iyi niyetli fakat hayatın gerçeklerini hesaba katmayan, dağınık bir kafa yapısının ürünüdür.

Devletin ve onu temsil edenlerin neden bu sapmalara izin verdiğini anlayamamaktadır. O, suçlamalarını yaparken, resmî hiç bir sorumluluğu olmamasının verdiği rahatlıkla hareket etmiştir.

Para ve taşınabilir malların vakfedilmesini şerîata aykırı bularak, Ebussuûd Efendi ile şiddetli bir tartışmaya girmiştir. Yine mîrî arazînin kul-

(9) Bu konuda bkz. Ocak, "XVII. yüzyılda osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızadeliler Hareketi", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XVII-XXI/1-2 (1979-1983), Ankara 1984, ss. 204-225; Falri Unan, "Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünnîliğine Sünnî Muhalefet: Birgivî Mehmed Efendi, **Türk Yurdu**, Sayı 36, 1990, ss.33-43.

(10) Bkz. Ocak, "İbn Kemal'in..."

(11) Bkz. Unan, "Dinde Tasfiyecilik..."

lanımı ile ilgili uygulamalarda da yanlışlıklar bulunduğunu ileri sürmüştür.

Gerektiğinde, Ebussuûd Efendi ise resmî hüviyetinin ve "örf"ün kendisine sağladığı hareket kabiliyetini daha geniş bir alana yayabiliyordu. Fetva müessesesini kullanarak, "Merkezî yönetimin istekleri + Şeriat + Örf"ü rahatlıkla telif edebiliyordu. Elde edilen sonuç ise pratik ve uygulanabilir özellikler taşıyordu.

Böylece Ebussuûd Efendi, Birgivî ve benzeri ulemhaya nisbetle daha avantajlı konumuyla Osmanlı merkezi yönetiminin pratik pek çok meselesine rahat çözümler getiren bir ulemâ zümresi mensubu olarak Osmanlı tarihinde ilmî hüviyetinde çok, resmî hüviyetiyle dikkat çeken bir şahsiyet olarak bizce yakından incelemeye değer bir şahsiyettir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere o, devlete ait işlerle İslâm hukukunu o günün şartlarına göre büyük bir maharetle telif edebilmişti. Arazi ile ilgili konularda devletin yürüttüğü politika ve oluşturulan kanunnâmeler onun çalışmalarıyla gerçekleştirilmiştir. Devletin uygulamaya koyduğu bu politikaların İslâm hukukuyla tezat teşkil etmediğini de yine kendisi müdafa etmiş, bu yolla yapılan itirazları sahip olduğu yetkilerle izâle etmiştir.

Görüldüğü üzere Ebussuûd çok geniş bir leypaze içinde değerlendirmek gerekmektedir. Hayatı boyunca yaptıkları onu tekdüze bir satıhta görmemize engel olmaktadır. O, yaşadığı dönemde olduğu kadar sonraki dönemlerde de insanları etkilemeye devam eden ve üzerinde detaylı çalışmalar yapılması gereken önemli bir şahsiyettir.

XV. VE XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI YÖNETİM KADEMESİ İÇERİSİNDE EBUSSUUD EFENDİ ÂLİSİ

FAHRİ UNAN*

Osmanlı döneminde, bilhassa XV. yüzyılın ikinci yarası ile XVII. yüzyıllar arasında ulemâ sınıfı içerisinde, üst yönetim kademeleri arasında ve saray nezdinde oldukça nüfuzlu ve güçlü ulemâ âileleri teşekkül etmiştir. Ancak Kanûnî dönemine kadar bunlar içerisinde -ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar hususî bir iltimas ve iltifata mazhar tek ulemha ailesi, "Molla Fenârî" adıyla meşhur Şemseddin Mehmed b. Hamza b. Mehmed el-Fenâri (ölm. 834/1431) âilesi olmuştu. Aileye tanınan bu iltimas dolayısıyla Fenârî - zâdelerden birisi bir mevki talep edecek olsa üst kademelerde, meselâ müderris tâyin edilmek istese, başlangıç derecesindeki medreselerde değil, üç dört basamak yukarıdaki medreselerde vazifelendiriliyorlardı[1]. Fakat Kanûnî döneminde, sultanın hocası Hayreddin Efendi (ölm. 950/1453)'nin şahsî gayretleriyle çıkarılan **Hoca-zâdeler Kanûnu**, hususî iltifata mazhar bir çok yeni ulemâ ailesinin ortaya çıkmasında mühem bir âmil olmuştur[2].

Kısa süre içerisinde söz konusu kanûnun muhtevâ ve şümulünün genişletildiği görülmektedir. Böylece, sâdece hükümdar hocalarının çocukları ve torunları değil, benzer imtiyazlardan Şeyhülislâm ve Kazasker oğullarının yanı sıra İstanbul, Edirne ve Bursa gibi büyük kadılıklarda bulunan kişilerin çocukları da faydalandırılmaya başlamıştır[3].

Osmanlı devletinin benimsediği yönetim anlayışının tabiî neticesi olarak ortaya çıkan bu güç ve nüfuzlu âileler, çevrelerinin birer câzibe merkezi hâline gelmekte; ikbâllerini devlet kapısında arayanların başvurduğu, sığındığı ve etrafında toplandığı vazgeçilmez melce'ler oluşturmakta idiler. İşte bu tür güçlü ulemâ âilelerinden birisi de burada tebliğimize konu edineceğimiz meşhur Şeyhülislâm Ebussud Efendi âilesidir.

Osmanlı biyografi yazarları tarafından **sultânu'l-müfessirîn, Ebû**

(*) II. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

(1) nev'î-zâde Atâyî, **Hadîkatü'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik** (Zeyl-i Şakâ'ik; neşr. a. Özcan), İstanbul 1989, I, 32.

(2) C. Baltacı, **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medrereselir,** İstanbul 1976, 26; İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı,** 3. baskı, Ankara 1988, 71.

(3) Uzunçarşılı, 72-73.

celîle-i mütekâsire bir devletde bir sâhib-i devlete müyesser olduğu" görülmüş ve işitilmiş şey değildir demesi, sâdece bir hakikatin dile getirilmesidir[20].

Ebussuud Efendi'nin klâsik dönem Osmanlı ulemâsı arasında mümtaz bir mevki işgal ettiği tartışma götürmez. Ancak kabul etmek gerekir ki, ulaştığı şöhretin mühim bir kısmı da, bizâtihî bulunduğu makamın yüksekliğinden kaynaklanıyordu. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı âlimlerinin büyük çoğunluğunun devletin yönetim çarkı içerisinde geldikleri makamlarla mütenâsip bir şöhret kazandıkları görülecektir. bu görüşü mübalağalı bulmamak gerekir. Çünkü, onların büyük çoğunluğu, yaratıcı birer ilim adamı olmaktan ziyade, kurulu düzeni devam ettirmenin tabiî birer elemanı durumunda idiler. Devletin kendilerinden beklediği şey, ilmî araştırma ve incelemenin kendisi değil, fiilî hizmet idi. Devletin içindeki bu statüleri, ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar, daha önceki yüzyıllarda yaşamış bulunan ebû Hanîfe, Fahrüddîn-i Râzî, Gazzâlî, Seyyid şerîf-i Cürcânî, İbn Sinâ, Fârâbî ve benzerleri çapıda yaratıcı kemseler olmalarını önemli ölçüde engellemiş; diğer bir ifadeyle hemen hepsi geçmiş ulemânın nakilci talebeleri olmaktan ileri gidememişlerdi[21].

Diğer taraftan, merkeîz yönetimin benimsenmiş bulunduğu yönetim anlaşı başka şekilde hareket etmelerini güçleştiriyordu. Çünkü, katı bir merkeziyetçilik olarak şekillenen Osmanlı yönetim anlayışına uygun olarak sultanh, devleti, kendisine sadakat bağı ile bağlı "patrimonyal bir bürokratik sınıf" aracılığıyla yönetmekte; bu zümreye, temelde sivil kökenli olan, fakat gördükleri eğitim ve öğretim neticesinde devletin kullanabileceği faydalı birer eleman durumuna gelen ulemâ da dâhil bulunmaktaydı. Bu bürokratik yapı içerisinde rol alan herkes, belirli prensipleri kabul etmek zorundaydı. Her şeyden önce sultana karşı sorumlu idiler ve onun hükümranlık haklarını bütün güçleriyle korumak durumunda bulunuyorlardı. Çünkü, kendilerinin ikballeri de buna bağlı idi. Sultanın, geleceğinden emin olabilmesi için, devletin kilit noktalarını sadâkatlerinden emin olduğu, yakından tanıdığı ve çevresine topladığı "bende"leri ile sıkı bir kontrol altında tutması gerekiyordu. Kêza, böyle bir yönetim anlayışının, topluma hâkim olabilmek için, kendi başını sırıntıya sokabilecek sosyal kümelenmelere göz yummaması, deyin yerinde ise "ipleri elden kaçırmaması" ve tesis ettiği düzenin devamı için devletin sürekli "nâzım" bir rol oynaması lazımdı[22].

---

(20) A.g.e., I.187.

(21) F. Unan, "Atâyî'nin Gözüyle Bir Osmanlı limi", **Türk Yurdu,** 10/37 (Eylül 1990, Ankara), 50.

(22) Ş. Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I,** İstanbul 1990, 179; ayrıca bkz. F.Unan, "... Patronaj İlişkileri", 34-35.

Bu işte ulemâya da mühim vazifeler düşmekteydi. Çünkü merkezî yönetim, eğitim ve öğretimle ilgili işlerle "kazâ umûrunu" tamamen, mâlî ve diplomatik sâha ile ilgili faaliyetleri kısmen onlara havâle etmişti. Ulemânın, bilhassa Müslüman cemaat arasındaki nüfuzundan faydalanmak suretiyle reâyânın merkezî otoriteye sadâkatini temin etmek, hiç de küçümsenecek bir kazanç değildi. Bütün bu sebeplerle, merkezî otoritenin birer yöretim elemanı olarak kullanacağı unsurları iyi seçmesi, yakından tanıması ve onlardan emin olması önem kazanıyordu. Bu ihtiyaç, söz konusu elemanların temininde son derece karışık ve çeşitlifertlerarası ilişkilerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmış ve Doğu toplumlarında zâten köklü bir geçmişi bulunan tavsiye ve himâye geleneğinin[23] daha da yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştı.

Yukarıda kısaca üzerinde durulan osmanlı yönetim anlayışı ve zikredilen bu gelenek, ünlü kişileri ve tanınmış ulemâ âilelerini önemli birer başvurucu mercii durumuna getirmişti. Çünkü bu insanlar, merkezi yönetim nezdinde sadakatlerini daha önce ispatlamış kişilerdi. Onların tavsiye edeceği veya uygun göreceği kişilerden devlete her hangi bir zararın geleceği düşünülemezdi. Dolayısıyla tavsiye edilen kişinin, tavsiye edenin ailesinden olmasıyla, merkezi yönetimin tanımadığı bir aileden olması arasında, bazı öncelikler dışında pek fazla bir fark bulunmuyordu. Bu yüzden, geleceklirin devlet kapısında arayanlar için, böyle meşhur bir aileye intisap etmek veya saray nezdinde nüfuzlu bir âlimden **mülâzemet** almak son derece önemliydi[24]. Benzer tavırların, etkisinden hiç bir şey kayetmeden bugün de bâriz bir şekilde görülmesi, alışkanlıklarımızın ne kadar zor değişebildiğini ortaya koymaktadır.

Ebussuud Efendi'nin meşhur olmasında bu alışkanlıkların da mühim bir payı vardır. Çünkü o, gerek ailesi ve gerekse çevresi için sığınılması, desteğinin alınması gereken böyle bir şahsiyetti. Ondan okumak, ondan mülâzım olmak, onun hanesine intisap etmek veya onun okuttuğu ve yüksek makamlara gelmelerini sağladığı ulemhanın desteğini ve himâyesini ilde etmek, kısaca şu veya bu şekilde onunla bir irtibat kurmak, imliye teşkilatı içinde ilerlemenin ve üst mevkilere gelmenin önemli işaretleri olarak görülmekte idi. Ebussuud Efendi'nin popüläritesinin, çevresinde bu tür faaliyetlerin yoğun bir şekilde cereyan ettiği bir dönemde, yani Şeyhülislâmlığı zamanında zirveye çıkması, biraz da bu yüzdendi. Ebussuud Efendi, büyük bir âlim oduğu kadar ve belki bundan daha fazla bir teşkilatçı, bir idareci idi. Bu konumundan oğulları ve torunları kadar, yakınları ve çevresine toplananlar da faydalanmışlardı. Fakat, ne yazık ki ilişkilerin tabiatı gereği sık

(23) Ş. Mardin, 184.

(24) F.Unan, "... Patronaj İlişkelir", 36-37.

sık sûistimaller olabiliyordu.

Meselâ, hiç bir önemli başarısı kaydedilmeyen ebussuud Efendi'nin oğlu Mehmed Çelebi (931-970/1524-1562) babasından okuduktan sonra, onun sevki ile Şeyhülislâm'da olan Fenârhi-zâde Muhyiddin Efendi'den mülâzemet almış ve kısa süre içerisinde, hızlı bir terakkî ile **Sahn**'a kadar ulaşmıştı[25]. Diğer bir oğlu Ahmed Efendi (944-970/1537-1562) de önce babasından okumuş, sonra bir süre Taşköprülü - zâde Ahmed Efendi'den ders almış, ardından babasının **muîdi** olmuş ve 19 yaşında müderris tâyin edilerek yine kısa süre içerisinde **Sahn** müderrisliğine yükselmişti[26]. Üçüncü oğlu Mustafa Efendi (965-1008/1557-1599) ise, kardeşleri gibi babasından okuyup yine ondan mülâzım olmuştu. Henüz 17 yaşında iken "ikrâmen li-vâlidihi'l-kirâm", yhani babasına hürmeten doğrudan **Sahn** medresesi müderrisliğine getirilmişti. Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselen Mustafa Efendi'nin bütün başarısı "hüsn-i kitâbetleri olmağın **Dürer ü Gurer** emsâli mutavvelâtı tahrîr ve tahşiye"den ibâret kalmıştı(27). Kezâ, torunu -Mehmed Çelebi'nin oğlu- Abdülkerim Çelebi (ölm. 981/1573)'de tahsilini ve mülâzemetini dedesinden elde ettikten sonra, "şân-ı mevlevîye iclâlen ve def'aten" **Hâric Ellili** bir medreseye müderris tâyin edilmişti[28]. Diğer bir torunu -yine Mehmed Çelebi'nin oğlu- abdülvâsi ise (ölm. 990/1582), aynı şekilde "ikrâmen li-ceddihi'l-kerîm" **Hâric Ellili** bir medreseye getirilmiş, kısa süre içerisinde **Sahn**'a ulaşmış, fakat Süleymâniye medreselerinden birinde müderrisken dedesinin ölümü üzerine (5 Cemâziye'l-Evvel 982/23 Ağustos 1574) bu hızlı yükseliş duraklamış ve burada yedi sene beklemek zorunda kalmıştı[29].

Keza, mühim bir başarı gösteremedikleri halde, sırf Ebussuud Efendi ailesine mensup olmaları dolayısıyla önemli medrekelerde müderris olarak bulunan torunlarından bazılarının sadece isimlerini zikretmekle yetineceğiz: Ebussuudzâde Mehmed b.Mustafa (997-1047/1588-1637)[30], Ebussuud-zâde Mehmed Sâdık b. Mehmed b.Mustafa (1030-1082/1620-1671)[31], Ebussuud-zâde Ahmed b. Mehmed Sâdık (1049-1091/1639-1680)[32], kardeşi Ebussuud-zâde Mes'ûd (1058-1091/1648-1680), onun da kardeşi abdülbâki Efendi (1074-1117/1663-1705)[34].

(25) Atâyî, I,42.
(26) A.g.e., I,32.
(27) A.g.e., II, 428.
(28) A.g.e., I, 183.
(29) A.g.e., I, 266-267.
(30) Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyi'u'l-Fuzalâ** (neşr.A. Özcan), Ustanbul 1989, I,40.
(31) A.g.e., I, 384.
(32) A.g.e., I, 465.
(34) A.g.e., II, 275.

Gerek XVI. yüzyılda ve gerekse XVII. yüzyılda Ebussuud Efendi ailesinin şöhretinden faydalananlar arasında bulunanlardan amcası Abdünnebi'nin oğlulları Lütfullah Efendi (ölm. 976/1568) ile Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselen Ca'fer Çelebi'yi (ölm. 978/1570)[36]; Ebussuud Efendi'nin dâmâdı Şeyhülislâm da olan Ma'lûl-zâde Seyyid Mehmed Efendi âilesini[37]; kezâ annesi Ebussuud - zâde Mustafa Efendi'nin kızı olan Şeyhülislâm Bahâyi Efendi'yi (1010-1064/1601-1653)[38] unutmamak gerekecektir.

Ayrıca burada tek tek saymaya gerek görmediğimiz pek çok ulema, gerek XVI. yüzyılda ve gerekse XVII. yüzyılda ebussuud Efendi ailesine mensup kişilerden okumuşlar, onların desteğini ve himâyesini edinmişlerdir[39].

Netice olarak, XVI. yüzyılın bu ünlü âliminin çevresinde tesis ettiği nüfuzun, kendisinden sonra da uzun yıllar devam ettiğini belirtmekle yetiniyoruz.

(35) Atâyî, I, 121.

(36) A.g.e., I, 136.

(37) A.g.e., II, 660.

(38) Şeyhî, I,214-216.

(39) A.g.e., I: 118, 182, 230, 239, 240, 250, 252, 259, 265, 281, 283, 287, 307, 308, 309, 314, 315, 327; II: 410, 447, 451, 460, 506, 513, 520, 539, 540, 541, 641, 642; Atâyî, I: 9, 227.

ÇORUM'DA BİR TÜRK AŞİRETİ DEDESLİ

ABDULLAH GÜNDOĞDU*

Türkiye tarihi üzerine yapılan araştırmalar içerisinde, Çorum bölgesini esas alan araştırmalarda bir canlanma göze çarpmaktadır. Bu, şüphesiz Çorum bölgesinin kendine özgü tarihi gelişimi ve konumu ile yakından ilgilidir. Çeşitli açılardan yapılacak Türkiye tarihi araştırmalarında Çorum bölgesinin en azından, geniş bir bölge için, kilit bir nokta oluşturduğunu söyleyebiliriz. Tabiki bu bölgede bulunan aşiretler ise bu kilitin şifreleri konumundadırlar. İşte bizim tebliğimizin konusunu, bugünkü Çorum Vilayeti'nin sosyal, etnik ve kültürel dokunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamış olan "Dedesli aşireti' oluşturmaktadır.

Bu Türk aşireti ile ilgili araştırma, Çorum Dergisi'ndeki değerli araştırmalarından tanıdığımız Neşet Köseoğlu'na aittir[1]. Köseoğlu bu araştırmasında, Çorum bölgesinde yerleşik hayata geçen aşiretler içerisinde, en geniş sahaya yerleşen bir aşiret olarak ifade ettiği Dedesli aşiretinin yirmiden fazla köy kurmuş olduğunu da kaydetmektedir.

Çorum kırsal nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Dedesli, kaynaklarda Maraş Türkmenlerinden olan, "Güneşli" oymağına bağlı bir cemaat olarak tanımlanmaktadır. Oğuz an'anesine göre ise, Gündeşli Türkmenlerini 24 Oğuz boyundan 'Eymir' ile ilişkili görmekteyiz. Anadolu'nun çeşitli yerlerine yayılmış olan ve Maraş - Dulkadirli arasında büyük bir oymak teşekkülü olarak karşımıza çıkan Eymir oymağının, 1625 yıllarında 48 obadan meydana geldiği görülmektedir. Gündeşli'nin de aralarında bulunduğu bu obalardan büyük bir kısmının, kışlaklarda hayvancılık yanısıra çiftçilik yaptığı ve hatta bunlardan bazılarının çeltik dahi ektikleri anlaşılıyor. Ayrıca bu maraş Eymirleri'nin bir kolu Bozok sahasında Gündeşliden bir kol ile birlikte 'Kara - Yuvacılı' oymağını meydana getirmekteydi, Yine bir gündeşli boyu, XVI. yüzyılda Haleb Türkmenleri içerisinde bir oymak olarak bulunuyordu[2]. Haleb Türkmenleri ve Yeni II haslarına tabi bulunan oymaklar, yazın Arabgir, Canik, Divriği, Bozok, Çorum, Amasya ve Sivas sancaklarından yaylayıp, kışın Halep ve Şam taraflarında konup göçerek kışlardı[3]. Çukurova bölgesinde ise Gündeşli Oymağı Dulkadirli oymakları

(*) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü

(1) Neşet Köseoğlu, "Çorum'da Dedesli Aşireti", Çorum Dergisi, Sayı 42, III. Cilt, 1943, s.1309-1314.

(2) Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy teşkilatı, destanları, Ankara 1972, s.175-176

(3) Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı, İstanbul-1987, s.16.

içerisinde yer alıyordu. Ayrıca 1691 yılında Orta Anadolu'dan gelmiş olan BOz-Ulus içerisinde üçüncü bir kol olarak Afyon ve Kütahya sancaklarında yaşayan bir başka Gündeşli Oymağına da rastlıyoruz[4].

Kaynaklarda "konar - göçer"[5] Türkman yörgüganı "taifesinden" şeklinde ifade edilen bi Türk aşireti, yine kaynaklarda "dedesi, dedeşlü, dedesli, dede sülü" şekillerinde, Dedesli'nin bağlı olduğu büy ise "2ündeş, gündaşlı, gündeş, gündeşli v.b." şekillerde imla olunmaktadır[6].

Hayat tarzları yönünden aynı karaktere sahip olan konar - göçer topluluklar, yapı itibariyle bir takım farklılıklar göstermektedir. Aşiretler üzerine en kapsamlı çalışmalardan birini yapan Cengiz Orhunlu[7] bu toplulukları şu şekilde tasnif etmektedir. 1- Bir boydan ibaret olup, müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar, 2- Bir boydan ayrılmış ve zamanla çoğalarak sayıları dörtten daha fazla olan oymaklar topluluğudur. Daha yaygın olarak gördüğümüz bu tür teşekküller genellikle reislerinin ismiyle adlandırılırlar. Dedesli aşireti de bu gruba dahil olup reisleri olan 'dede Sülü'ye izafeten bu şekilde adlandırılmışlardır. Hacı Abdudrahman, Hüseyin Hacılu, Hacı Hamzalu gibi aşiret ve cemaatlar de bu gruba örnek olarak verilebilir. 3- Federasyon şekli gösteren teşekküller; bunlar ana kuruluşlardan ayrılmış olan çeşitli oymakların bir araya gelmesinden meydana gelmişlerdir.

Güçlü ve merkezi bir devlet yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'nde iktisadi hayat büyük ölçüde tarıma dayanması sebebiyle konar - göçer grubların toprağa bağlanıp düzenli tahrir sistemiyle vergilendirilmesi, her zaman devletin gözettiği bir politika olmuştur. Osmanlı devleti, kuruluş genişleme, duraklama ve gerileme dönemlerinde, siyasi, ekonomik ve toplumsal şartlarında değişimine bağlı olarak, iskan siyasetinde de bir takım değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. Devlet, kuruluş devrinde, konar göçer Türk aşiretlerini yeni fethedilen yerlerin Türkleşmesinde, yerleşik ahaliye nazaran dinamik toplumsal yapıları sebebiyle, onları tercih eden bir

(4) Faruk Sümer, age., s.191

(5) Konar - göçerlik Türk topluluklarına özgü bir toplum yapısı olup çoğu kez göçebelik ile karıştırılmıştır. Türk Topluluklarının ekonomik hayatı bilinen göçebe karakterinden büyük ölçüde farklı bir yapıya sahipti. Konar - göçerlik, köylü - yaylacı bir hayat süren hayvancı Türklerin hayat tarzıdır. Büyük hayvan sürülerine sahip olan Türkleri konar - göçer (göçererevli) yaşamaya zorlayan sebep, havancılığa dayalı hayat tarzının mecburiyetleriydi. Modern ekonomi uzmanları da hayvancılık derince, hiç olmazsa, bir yarı göçebe hayat tarzının şart olduğuna inanmaktadırlar. (Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, I. Cilt, s.38-39)

(6) Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul 1979, s.27, 214

(7) Cengiz Orhonlu, age., s.15-16

iskan siyaseti takip etmiştir. Bu dışa dönük iskan siyasetinin yerini, devletin gücünü kaybetmesi, yayılmanın durması ve ardından toprak kayıplarının başlaması üzerine içe dönek bir iskan politikası almıştır. İşte Dedesli aşireti, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda karşımıza çıkan bu içe dönük iskan siyesitinin bir neticesi olarak Çorum bölgesinde yerleşmiştir. Bu dönemde Anadolu ve Rumeli'nde bedesli olarak pek çok aşiret ve cemaat yerleşik hayata geçmişlerdir.

Uzun savaş yıllarının ve bunun sonucunda meydana gelen iktisadi darlığın getirdiği baskı üzerine toplumsal dengeler bozulmuş ve bu sebeple topraklarını terk etmiş başıboş insanlarla, kanunen kendilerine ayrılmış olan yaylak ve kışlak bölgelirinin yetersizliği yüzünden yerini terk etmiş oymaklar, Anadolu ve Kuzey Suriye'de binlerce meskun yerin harap olmasına sebep olmuşlardı. Tarımsal ve ekonomik yapıya sahip olan osmanlı devleti için, tabi olarak iskan politikası, boş ve harap yerlerin şenlendirilmesi ve tarıma açılması şeklinde olacaktır. Bunun yanı sıra XVIII. yüzyılın sonlarına doğru kambedilen topraklardan kaçan ahalinin iskanı meselesi de ayrı bir gaile olarak devleti meşgul etmiştir. Yerleşik ahaliyi korumak maksadiyle konar - göçer grublar üzerindeki devlet baskısı da konar - göçerlerin kendiliğinden yerleşmelerini sağlamıştır. Ayrıca yerleşik ahali üzerinde büyük bir baskı unsuru olan konar - göçerlerin şekavetlerinin ortadan kaldırılması için sürgün şeklinde iskan yoluna da gidilmekteydi. Şekavet hareketlerine karşı yolların emniyetini sağlamak amacı ile derbend tesisleri yeniden imar edilerek çevreliri bir iskan mahalli olarak kullanılmıştır[8].

Devletin konar - göçerlerin iskanı için gayret göstermesi yanında konar - göçerlerin kendiliğinden yerleştiklerinde de bahsetmiştik. Ancak bu kendiliğinden yerleşme aşiretlerin kendi anlayışlarına göre anlaşılıp uygulanmakta idi. Dedesli oymağının bu şekilde gerçekleşen bir iskanında, Demir - hisarı kazasına tabi bazı köylerde 1688 kış zamanı zorla halkı evlerinden çıkarıp kendileri yerleşmişlerdir. O bölgede Dedesli oymağından mutazarrır olan köylülerin şikayeti üzerine verilen hüküm ise 16 Mayıs 1692 tarihini taşımakta idi[9]. Yine aralarında Dede Sülü cemaatinin de bulunduğu Cihanbeylü, Şeyh Hasanlı cemaatleri eskiden oturmakta oldukları yerleri terk ederek, Çemişgezek, Pertek ve Sağman kazalarına tabi köylere girmişler, ahalisini sürüp kendileri yerleşmişlerdir. Bunun üzerine Çemizgezek kadısı Mevlana Mehmed tarafından bir arzla İstanbul'a şikayet edilmişler ve bu sebeple 1705 yılında, Erzurum ve Sivas valileri ile Palu, Kığı, Çemişgezek

(8) Cengiz Orhonlu, age., s.98. Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin İskanı, Ankara 1988, s.2-9.

(9) Orholu, age., s.37

beylerine gönderilen bir fermanla, Cihanbeyli aşeritinin Rakka'ya iskanına, Dede Sülü ve Şeyh Hasanlu cemaatlerinin ise, eskiden sakin oldukları mahallere yerleştirilmeleri emredilmiştir[10].

1714 yılında, içlerinden çıkan eşkiyanın hakkından gelinmediği, iskandan kaçanların korundukları gerekçesiyle Bozok'da sakin Selmanlu cemaatinin cemaat vergisine 2.500 kuruş Dedesli cemaatine ise 1.000 kuruş zam yapılmıştı. Yine aynı sancakta bulunan Mamalu, Geyikli, Çokşurutlu, ve Ayu-Basanlu cemaatleriyle birlikte, içlerinde olan eşkaya ve iskan kaçkınlarının aralarından ihraç edilerek, kendilerinin Yeni - il hassı kalemine kayd ilhak olunmaları emredilmiştir. Bu huhusta Adana Beylerbeyi bulunan Anadolu müfettişi El-hac Ahmed Paşa'ya 1714'de bir emr-i şerif gönderilmiştir. Yine aynı tarihlerde Tokad Vovodalığı'na bağlı Bozok sancağında sakin adı geçen cemaatlerin Anadolu'da boş ve harap yerlerde uygun mahallere yerleştirilmeleri hususunda harekete geçilmiş ve 1714 tarihinde gönderilen bir emirde iskanların yapılması için gerekli iznin verildiği bildirilmiştir[11]. Ancak buna rağmen adı geçen cemaatlerin yerleştirilmeleri, kademeli olarak uzun bir süre içerisinde gerçekleştirilebilmiştir.

Konar - göçerlerin iskanı esnasında görevlilerin bir takım uygunsuz davranışları da vuku bulmaktaydı. Bu hususta Anadolu Valisine yazılan bir hükümde, Yeni - il Voyvodalığı'na bağlı Gündeşli cemaatinin rüsumatlarını ödemede bir muhalefetleri yok iken, karyelerine birer bayrak gönderilerek taş evler bina ediniz veyahut bize şu kadar akçe veriniz aksi takdirde sizi Rakka'ya süreriz diye tehdit edildiklerinin şikayetlerinden bahsedilerek bunun önlenmesi istenmiştir. Bu hüküm 1720 tarihini taşımaktaydı[12].

Ayrıca 1716'da Maraş'ta sakin Dedeşlü ve Selmanlı cemaatleri mukataasının yıllık 1855,5 kuruş ve cemaat kethüdasının El-Hac Hasan Ağa olduğunu biliyoruz. Adı geçen cemaatlerle birlikte Kabaklar, Kıllalar ve eshab-ı Kehf reayaları ve sair parekende cemaatlerin konup göçtükleri yerlerde fakir halka zarar verdikleri bildirilmekte bunun önlenmesi için Haleb taraflarında evler inşa ettirilerek yerleştirilmelerine ilişkin Haleb, Ayintab Valilerine ve Maraş mütesellimine ve Rişvan Voyvodasına bir hüküm gönderilmiştir[13].

Sivas Eyaleti'nde Kangal ile Hasan Çelebi arasında yol üzerinde olup, tüccar ve ahalinin emniyetinin sağlanmasında çok önemli bir mevkide bulu-

(10) Halaçoğlu, age., s.49-50

(11) Halaçoğlu, age., s.53.

(12) Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200), İstanbul 1989, s.162

(13) Ahmet Refik, age., s.168, Halaçoğlu, age., s.65

dan beş gün mukaddem vefat iden Mehmed bin Halil bin abdullah'ın..." terekesi kaydedilmiştir. Sıradan bir aşiret mensubunun sahip olduğu bütün mal varlığını gösteren bu tere kaydı, aşiretin günlük yaşantısı, hayat tarzı ve iktisadi durumu üzerine önemli bilgiler vermektedir. ekte sunduğumuz bu belgeden aşiret mensuplarının hayvancılık ve tarım üzerine kurulu bir iktisadi yaşantıları olduğunu anlıyoruz. Aşiretin deve, camus, kara sığır, merkeb v.b. büyük baş hayvanlar yanı sıra koyun, keçi gibi küçük baş hayvanlar da yetiştirmiş olduklarını görmekteyiz. Üç oğlu üç kızı olan bu tereke sahibi buğday ve arpa ekmekte ve ayrıca artık yerleşik hayatın kökleşmesini gösteren bağcılıkla da uğraşmaktadır. buna rağmen terekesi içerisinde 150 kuruş değerinde bir çadırın varlığı da konar - göçer izlerin hala canlı olduğunu göstermektedir. Toplam mal varlığı 10.450 kuruş olan tereke sahibinin bu mal varlığıyla, Çorum bölgesi üzerine bu dönem için yaptığımız araştırmaya göre hayli varlıklı görülmektedir[19]. Bu dönemde şehirde yaşayan bir tereke sahibinin ortalama mal varlığını 8.041 köyde ise 5.149 civarında hesapladığımızı kaydedersek durum daha iyi anlaşılacaktır.

Yine aynı defterde hicri 1272 senesine mahsuben icra olunacak, kurayla askere alma usulüne göre yapılacak taksimata ilişikin kaydedilmiş bir belgeye göre Dedesli aşiretiyle birlikte, Cihanbeyli, Kuyumcu, lek aşiretleri hissesine 26 nefer asker isabet etmiştir. Aynı dönemde Çorum Kazası'na 112, İskilip Kazası hissesine 100, Osmancık Kazası hissesine ise 48 nefer düşmüş olduğunu görüyoruz[20].

Konar - göçerlerin iskanı, herne kadar, merkezi bir devlet için üretimin artması, dzenli vergi gelirleri, ziraatın canlanması, güvenliğin sağlanması v.b. gibi olumlu neticeler ifade etse de aşiretler ise bu, hürriyetlerine müdahale, obalarının yıkılması ve geleneklerinin zaafa uğraması olarak algılamakta ve bu yüzden iskan hareketlerine karşı muhafazakarca tepkiler göstermişlerdir. Bu tepkiler Halk Edebiyatımızda bir türün doğmasına sebep olmuştur. "İskan" veya "Aşiret şairi" denilen sanatkarlar hep bu aşiretler arasında yetişmişlerdir. İşte iskanlarda adı sıkça geen Dedesli aşiretinin bağlı olduğu Gündeşli boyundan ve bizzat o isimle anılan "Gündeşlioğlu" isimli halk şairi, Dadaloğlu, El-Beğlioğlu gibi bir aşiret şairidir[21]. İskanların yoğun olarak gerçekleştiği XVIII. yüzyılın başında yaşamış olan Gündeşlioğlu'nun

(19) Abdullah Gündoğdu, Çorum'un 2 Numaralı Şer'iye Sicili, Transkripsiyon ve Değerlendirme, A.Ü. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans Tezi, Ank.1980, s.380; "1852-1863 Yılları Arasında Çorum'da Sosyo - Ekonomik Yapı", Ege Üni. Tarih Araştırmaları Der., Sayı VI, İzmir 1991 (basalıyor).

(20) ÇŞS. 2/89

(21) Şükrü Elçin, Halk Edebiyatı Araştırmaları, Ankara 1977, s.151-153; Sümer, age., s.143

tebliğimizin sonuna aldığımız bir şiiri bize iskanın konar - göçerlerce nasıl algılandığını göstermesi açısından ilginçtir. İskanın kendilerine ne ifade etmek olduğunu lirik bir şekilde anlatan bu şiir ayrıca konumuz olan Dedesli aşiretinin de konuştuğu Türkçe hakkında bir fikir vermektedir.

Şiir şöyledir:

Sürü sürü sürülerim varıdı

Sürünün vardığı çaylar kururdu
Katerde mayalarım yörürdü
Şimdi at gölüğüm eşek oluktur.

Sürü sürü sürülere katardım
Top top eder yozların satardım
Otuzaltı direk çadır dutardım
Şimdi kölgeliğim kaşak oluktur.

Erbuşum halıya yaslanmaz iken
Kuş tüyü döşeğe döşenmez iken
Trabulus kuşağı kuşanmaz iken
Kıl ip bellerime kuşak oluktur.

Tepe tep harmanlarım savrulur
Namlı namlı buğdaylarım devrilir
Adım Gündeşlioğlu deyi çağrılır
Şimdi topladığım başak oluktur.
Maya: deve, Gölük: hayvan, Kaşak: kuru kütük[22].

Sonuç olarak, Dedesli Aşireti Oğuz ananesine göre 24 Oğuz boyundan Eymir boyu ile ilişkisini tesbit ettiğimiz Maraş Türkmenleri'nden Gündeşli boyuna mensup olup, Osmanlı'nın içe dönük iskan siyaseti neticesinde, daha önceden yaylak olarak bildikleri Çorum bölgesinde, Kızılırmak boyunca kendiliklerinden yerleşmiş bir Türk aşiretidir. Bölgedeki aşiretler içerisinde en kalabalık olan ve en çok köy kurmuş olan Dedesli aşireti, bölgenin Türkleşmesine son şeklini vermiş bir aşiret olarak bilinmelidir.

(22) Elçin, agm., s.153.

EK-1 ÇORUM ŞER'İYE SİÇİLİ 2/225

B.225 S.115

Bin İki Yüz Yetmiş Senesi Muharremü'l-harâm evâ'ilinde Çorum Kazâsına tâbi Dedesli aşîreti ahâlileri bâyeserhum meclis–i şer'-i şerîfde hâzurûn oldukları halda aşîret-i merkûmenin ser - mehtârı Osmân Bey'den Altmış Dokuz Senesi nihâyetine değin beş senelik muhâsebemiz vardur ve muhâsebemizi rü'yet idüğü deyü iltimâslarına mîr-i merkûm Osmân Bey meclis-i şer'-i şerîfe ihzâr olunarak yegân-ı muhâsebeleri rü'yet olundukda sene–yi merkumelerde haylüce zimmet-i mîriyyesi zuhûr itmiş olduğundan merkûmun azl ve tebdîliyle min–ba'd muhtârlık nâmının dahî lağviyle aşîret–i merkûmenin aslı-ı virgü-yi mukarrereleri olan otuz bin iki yüz seksen gurûş hâne ve nüfûs i'tibâriyle mebâliğ-i mezbûre minyânelerinde bi't-tevzî zîrde muharrer dokûz muhtârların hisselerine â'id olan mebâliğ ve karyelerin defteridir ki, ber, vech-i âtî zikr ve beyân olunur.

		Hâne
1- Karakeçili	( )	6
2- Güvânlı	( )	4
3-Akdâm	( )	13
4- Çirkatli	( )	5
5- Kızılkır	( )	7
	Yekûn :	35

Virgü-yi mukarresi : 3758 gurûş

		Hâne
1- Sûretli	( )	17
2- Çeltek	( )	7
3- Akviran	( )	2
4- Ferhâdlı	( )	13
Yekûn :		39

Virgü-yi mukarresesi: 5572,5 gurûş

		Hâne
1- Kutpınâr Karyesi,18		
2- Boztepe,		8
	Yekûn :	26

Bu dahî: 1850 gurûş

	Hâne
1- Hâcıbey Karyesi 21	
2- Hasandeğin Karyesi ( )	26

Yekûn	47
Bu dahî: 4358 gurûş	

	Hâne
1- İnâlözü Turânlı	18
2- Aşılıarmud,	17
Yekûn:	35
Bu dahî: 3283 gurûş	

	Hane
1- Kızılağılı Karyesi	19
2- Turânlı Karyesi	6
3- Hâcı Ahmed Karyesi	6
Yekûn	31
Bu dahî : 3057 gurûş	

		Hâne
1- Dere Karyesi		12
2- Sülüklü	(سلوكلو)	4
3- Hızırlı	(حضرلى)	7
4- Kılınçdere,		13
Yekûn		36
Bu dahî : 3681,5 gurûş		

	Hâne
1- Kertme Karyesi	2
Bu dahî: 1833 gurûş	

	Hâne
1- İğdeli,	14
2- Eskivirân,	11
3- Yeniviran	12
Yekûn :	37
Bu dahî : 2931 gurûş	

Yekûnü'l - hâne : 308 yalınız hâne,

Yekünü'l - (Virgü) : 30324 yalınız virgülleri otuz bin üç yüz yiğirmi dört gurûşdur.

Kadı - zâde es-Seyyid Mehmed Sa'id el-mevle'l - hilâfe bi–medine–i Çorum bi-müftî el-fakîr - Allahü 'azze şânihu-.

EK: 2 ÇORUM ŞER'İYE SİCİLİ 2/134

B. 134 S. 68

Bâdî-yi tescîl (-i şer'î) oldur ki:

bâdî-yi defter-i kassâm oldur ki:

Çorum Kazâsı'na müzâfe Dedesli (دده‌سلی) aşiretinden Kertme (کرتمه) Karyesi sâkinlerinden iken bundan beş gün mukaddem vefât iden Mehmed bin Halîl bin abdullah'an verâseti zevce-i menkûhe-yi metrûkesi Hasene bint–i Süleyman nâm hâtûn ile sulbî kebîr oğlu Hüseyîn ve sulbî sagîr oğulları diğer Hüseyin ve Halil ve sulbiyye kebîre kızları Zelîha ve Senem ve sülbibye sagîre kızı Fatma'ya münhâsıra olduğu 'inde'ş-şer' zâhir ve münâyân olduktan sonra verese–i mezhûrelerinin taleb ve ma'rifetleriyle ve ma'rifet–i şer'le tahrîr ve bil'l - müzâyede bey' ve esmân-ı hâsılası beyne'l - verese bi'l-farîzatü'ş-şer'iyeyye tevzî ve taksîm olunan muhalefât-ı mütevaffâ-yı mezbûrdur ki, bervech-i âtHi zikr olunur. Fî'l-yevmi'l-hâmis ve'l-'İşrîn minşehr-i Cemâziye'l-âhir sene Semân ve Seb'în ve Mi'eteyn ve Elf.

	Kıymez (gurûş)
1- Karye-yi mezbûede kâ'in dâm mülk-i menzîl :	200
2- Evânî-yi nühâs kıyye 30	450
3- Yatak, kat 5	250
4- Müsta'mel kilim, 4,	350
5) Mozlâk Çul, 2,	80
6- Deve çuvâlı, çift 4,	80
7- Diğer çuvâl, aded 2,	30
8- Bel, 1, balta, 1,	20
9- Orak, 1,	10
10- Çifd demiri, 2,	20
11- Dükkân tahtası, 2,	20
12- 'Araba ma'a takım, 2,	100
13- Bağ der-mevzî'-yi Dut (طوت) Karyesi	600
14- Çhadır, 1,	150
15- Hınta, kile,q 15, fî 80,	1200
16- Şa'îr, kile 10,	330
17- Koşu câmûsu, çift 1,	800
18- Kara sığır öküzü, çift 1,	400
19- Câmûs ineği ma'a balak, re's I,	300
20- Karasığır ineği re's 8,	800
21- Dana, re's 4,	80
22- Koyun, re's 20,	600
23- Kara Keçi, re's 8,	140

24- Toklu, re's 10,	150
25- Oğlâk, re's 5,	50
26- Merkeb, re's 2,	200
27- deve, orta ve yük, re's 4,	3000
28- Hurdevât-ı menzîl,	50
yekûnü'l - eşyâ:	10450

Minâ el - ihrâcat:	
Techîz-i tekfîn :	100
Mehr-i mü'eccel li-zevceti'l - mezbûre:	100
Resm-i kısmet :	256
Dellâliyye :	105
Kaydiyye :	15
Yekûnü'l - ihrâcât :	576
Sahnü'l - bâkî :	9874

Hisse-i li-zevceti'z-zevceti'l -mezbûre :	1234
Hissetü'l-ibni'l-mezbûr Hüseyin :	1920
Hissetü'l-ibni'l-mezbûr diğer Hüseyin :	1920
Hissetü'l-ibni'l-mezbûr Halîl :	1920
Hissetü'l-binti'l-mezbûre Zelihâ:	960
Hissetü'l-binti'l-mezbûre Senem :	960
Hissetü'l-binti'l-mezbûre Fatma:	960

MİLLÎ MÜCADELEDE ÇORUM

BAYRAM SAKALLI*

I. Dünya Savaşı'nın sonunda yenilen taraf olarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imza eden Osmanlı Devleti, herşeyiyle kendisini İtilâf Devletlerine teslim etmişti. Daha savaş yıllarında Türk topraklarını kendi aralarında paylaşan galip devletüler, bin yıllık Türk Yurdunda Türk'e yaşama hakkı tanımıyordu. Yıllardır devam eden savaşlarla hiçbir gücü kalmamış olarak görülen Türk Milleti, yeniden şahlanacak ve düşmana Türk'ün ölmediğini, İstiklâl Harbini şanla zaferle taçlandırarak bir daha göstermiş olacaktır.

Biz bu tebliğimizde, Millî Mücadele -başka bir deyişle- İstiklâl Harbinin geniş bir inceleme ve tahlilini yapacak değiliz. Çorum'daki millî faaliyetleri, belge ve kaynaklara dayanarak kısaca anlatmaya çalışacağız. Ancak bu arada, Millî Mücadele dönemi ile ilgili bazı eksik yada yanlış kanaatlerin telafisi hususuna kısaca temas edeceğiz.

Millî Mücadele yıllarındaki Çorum'u incelerken, bugünkü gibi, müstakil bir vilayet olarak ele alıp değerlendirmek yanlış olmasa bile eksik ve yetersiz kalır. Zira o yıllardaki idari taksimat bugünkünden biraz farklılık arz ediyordu. Şöyleki: Bugünkü idari bölümlerden farklı olarak, il ile ilçe arasında yani, vilayetten küçük kazadan büyük ama vilayete bağlı olan, mutasarrıflar tarafından idare edilen sancaklar (ki Millî Mücadele yıllarında bunlar için liva ismi daha çok kullanılmıştır) mevcuttur. Çorum'da, geçen yüzyılın sonlarından itibaren, 1924 yılına kadar, Ankara Vilayetinin livası (sancağı)'dır(1). Bu sebepten dolayı, Çorum sancağındaki millî faaliyetleri, Ankara Vilayetindeki çalışmalarla yakından ilgili görmek ve buna göre değerlendirmek lazımdır.

Yaklaşık dört yıl devam eden Millî Mücadele döneminin belli bir zaman dilimindeki olaylarına ve gelişmelerine bakarak bir bölge için hüküm vermek o muhitin, bütün istiklâl harbi yıllarındaki genel tutumu hakkında fikir yürütmek için yeterli değildir. Çorum'daki millhi faaliyetleri de yerli yerine koyabilmek ve iyi bir değerlendirme yapabilmek için konuya bu açıdan ve objek-

---

(*) Hacettepe Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi

(1) Geniş bilgi için bakınız: Bayram Sakallı, Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler, ankara 1988, s.5-13, Kültür ve Turizm Bak. Yayını No: 863

tif olarak bakmak gerekir.

Mustafa Kemal Paşa, meşhur eseri Nutuk'ta : "... Malatya teşebbüsü ihanetkâranesi, Çorum tertibi hainanesi, Konya teşebbüsü mezbuhanesi safahatı hakikiyesiyle vâsıl ittılanız olmuş değilse, zatıalilelirinizi de mebdei hall olmak üzere tasavvur buyurduğunuz noktada isabetsizlikten dolayı mazur görünüz..." diyerek, İstanbul'daki arkadaşı Abdülkerim Paşa'ya 27/28 Eylül 1919 gecesi düşüncesini söylemiştir. Görüldüğü üzere; Çorum'da hainane bir tertibin olduğundan bahsedilerek, bütün Çorumluluranı ihanet içinde bulunduğu gibi çok yanlış bir kanaatin ortaya çıkmasına sebebiyet verilebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir söz sarfetmesi, zamanın Ankara Valisi Muhittin Paşa[2] ile Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi (tarihçi Turhan Tan)'nin, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'dan çok, İstanbul'daki hükümetle irtibatta olmaları ve Millî Mücadele aleyhinde ki hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu sözün söylendii tarihden 8 gün önce zaten Ankara Valisi Muhittin Paşa safdışı edilmiş ve Çorum'dan, Sivas'taki Mustafa Kemal Paşa ve kongre kararlarına bağlılık telgrafı çekilmişti. Öyleki, Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül 1919 tarihinde, Erzurum'daki arkadaşı Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafın bir yerinde "... bütün Çorumlularda bütün milletle yekvücut oldu..." demektedir[3]. Bu cümle bile, "Çorum tertibi hainanesi süzünün yanlış kullanıldığını göstermeye yeter. Birde, kazalardan kongre kararlarına ve Sivas'a bağlılık telgrafları, Çorum merkezinden daha önce çekilmiştir.

Ancak Çorum Merkezi Millî Mücadeleye civar vilayetler, livalar ve kazaların çoğundan daha sonra katılmıştır. Bu gecikmede de şu noktanın önemli bir tesiri olduğunu kabul etmek lazımdır. II. Meşrutiyetin ilanı olan 24 Temmuz 1908 tarihinden itibaren 30 Ekim 1918 tarihine kadar, memleket idaresinde etkili olan İttihat ve Terakki Partisi, muhalifi olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın önde gelenlerini şiddetli baskı altında tutmuşlardır. I. Dünya Savaşı başlarında, bu muhalif partinin ileri gelenlerinden Alemdâr gazetesi başyazarı ve Muhittin Paşa'nın oğlu Refi Cevat (Ulunay)'ın da arasında bulunduğu elli kişiye yakın bir grup savaş sonuna kadar Çorum'da kalmışlardır[4]. Bunların Çorum'da kaldıkları sürece, İttihat ve Terakki Fırkasına ve taraftarlarına karşı antipati duyan kimseler haline getirdiklerini

(2) Meşhur gazeteci Refi Cevat Ulunay'ın babasıdır. Geniş bilgi için bakınız Kâmil Erdaha, Millî Mücadele Vilayetler ve Valiler, İst., 1975, s.233-46.

(3) Bkz. Sakallı, a.g.e., s.17

(4) M. İhsan Sabuncu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerin, Kısım 3, 1973, s.10
Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, 3. baskı, Ank., 1984, s.99

iddia etmek mümkündür. Savaşın sona ermesiyle bu grup İstanbul'a dönmüşlerdir.

Memleket genelinde, baştan beri Millî Mücadeleye karşı çıkanlar ve Kuvayı Milliye'nin aleyhinde bulunanların çoğu bu Hürriyet ve İtilâf Partisi mensubu kimselerdir. Mondros Mütarekesi'nden sonra da bunların çoğu "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti" adıyla yeniden teşkilatlanmışlardır. Damat Ferit Paşa'nın kurduğu hükümetlerde görev yapanların çoğuda bu cemiyetin üyesiydiler. Ve bunlar, Anadolu'daki milliyetçi hareketin aleyhinde bulunarak, bu hareketi, padişah ve halifeye isyan haraketi olarak empoze etmeye çalışmışlardır. Halbuki, Millî Mücadele ve Kuvayı Milliye hareketi; memleketi düşman işgalinden kurtarmak kadar, istanbul'da düşman elinde adeta esir muamelesi gören padişah ve halifeyide kurtarmayı gaye edindiğini sık sık vurgulamıştır.

Osmanlı Sulh ve Selamet Fırkası'nın bir şubeside Çorum'da açılır. Bu cemiyet üyelerinin çoğu rumdu, pek azı Türk ve Müslümandı. Başkanlığına da Lazaraki adında bir rum getirilmişti. Türk ve Müslümanların çoğu tarafından tasvip edilmeyen bu cemiyetin Rum - Pontus Cemiyetiyle ilişkisi vardı.

Bu cemiyetinde Çorum'daki millî faaliyetlerin geç başlamasında ve belli bir süre Kuvayı Milliye'nin de pek canlı olmamasında tesirli olduğu söylenebilir[5]. Buna karşı, Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında, Milliyetperver yedek subaylar, "Çorum İhtiyat Zabitler Cemiyeti"ni kurmuşlardır. ancak bu cemiyet pek etkili faaliyetleri olmadığı gibi, Millî Mücadele başlarında da çalışmaları çok sönük kalmış, gayri millî ve zararlı cemiyetler karşısında herhangi bir varlık gösterememişlerdir[6].

En önemli sebep ise; Çorum mutasarrıfı Samih Fethi ile Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın millî hareket aleyhindeki baskılı çalışmaları, Çorum'un Millî Mücadeleye tamamen katılmasını geciktiriyordu. Bu durum, (Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat desteklenerek Sivas'ta çıkartılmaya başlanan) İradei Milliye Gazetesinde -Muhiddin Paşa kasdedilerek- "... Vali Paşa Çorum'a gelerek orada bazı tertibât ve telkiât icra etmektedir." diyerek vurgulanıyordu[7].

Çorum'daki genel durumu, karargahı Ankara'da bulunan XX. Kolordu kumandanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı Ali Fuat (Cebesoy)

(5) Çorum İl Yıllığı, 1967, s.94-95; Yurt Ans. C.3, s.2038, Çorum Maddesi

(6) Aynı yerler; ayrıca bakınız, Sabuncuoğlu, a.g.e., s.11

(7) İrade-i Milliye Gazetesi, 28 Eylül 1335 (1919), Numara 4

Paşa hatıralarında şöyle özetliyordu: "... Çorum ve Kastamonu haddizatında milli davaya muhalif merkezler değildi. İstanbul hükümeti buralarda kendisine sadık kalmış vali, mutasarrıf ve bir alay kumandanı ile hakim olmaya çalışıyordu"[8].

Ali Fuat Paşa, yanında hamidiye kahramanı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'le birlikte amasya'ya, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye giderken Çorum'a uğramış ve burada bir gece kalarak şehrin eşrafıyla, ileri gelen bazı kimselerle görüşmüştü. Millî Mücadele'nin ve Kuvayı Milliye'nin gayesini anlatarak, vali Muhiddin Paşa ile mutasarrıf Samih Fethi'nin tutumlarını beğemmediğini söylemiş ve Çorumluluranı Millî Mücadele taraftarı olmalarını teşvik edici konuşmuştu. Bundan sonra ise Çorumda millî faaliyetler ve teşkilatlanma çalışmalarında bir hızlanma göze çarpar. Öyleki, Sivas Kongresi'ne delege olarak gönderilen mütfü Mehmet Tevfik Efendi ile öğretmen Dursun Bey'in durdurulması için çalışan Çorum mutasarrıfının çalışmaları sonuçsuz kalır[9].

Ankara Valisi Muhittin Paşa nihayet, 19 Eylül 1919 günü, Keskin - ankara arasında 'Kılıçlar Belinde', Keskinli Rıza Bey[10] komutasındaki Keskin Millî Müfrezesi tarafından yakalanarak, Sivas'taki Hey'eti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilir, oradan da, İstanbul'a gitmesine müsaade edilir[11]. Bu olaydan sonra, Çorum'da millî davaya tamamen katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu durumu, Erzurum'daki XV. Kolordu kumandanı ve arkadaşı Kâzım Karabekir Paşa'ya 20 Eylül 1919 günü şöyle bildirmişti: "Çorum livası bir taraftan Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı)'nın mütemadiyen teşvikat ve tehditâtı, diğer taraftan Ankara valisi Muhiddin Paşa'nın iğfalâtıyla (aldatmalarıyla) son zamana kadar cereyanı milliyeden mahrum bir halde bulunmakta idi. Fakat vatanın her köşesinde olduğu gibi burada da erbâb-ı vatan ve namus-u istiklhal ve mevcudiyet-i Milliye (milli varlığımız) üzerinde çalışmaktan hâli (geri) kalmış ve ahiret (sonradan) hükümet-i merkeziyenin bütün hıyanet-i vataniyesi meydan-ı aliyle (açıkca ortaya)'ye çıkınca mutasarrıf-ı liva başta olmak üzere bütün çorumlularda, bütün milletle yek vücut olduğunu sureti âtide münderiç (aşağıya çıkırılmış) telgrafname ile âtebe–i Seniyye ye (Osmanlı Padişah

(8) Ali Fuat Cebesoy, milli Mücadele Hatıraları, İt., 1953, s.192

(9) Çorum İl Yıllığı, s.96; Yurt Ans., C.3, s.2038

(10) Keskinli Rıza Bey, 1877 yılında doğmuş, Cerit boyunun bey sülalesindendir. İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisinde ve ilk TBMM'de Kırşehir milletvekili olarak görev yapmış, batı cephesinde, Kırşehir Millî Süvari alayı kumandanı olarak bizzat cephede savaşmış ve İstiklâl Madalyası almıştır. 11 Ocak 1926'da Ankara'da İstiklâl Mahkemesi kararıyla idam edilmiştir.

(11) Geniş bilgi için bkz. Sakallı, a.g.e., s.62-63

sarayına) arz olunmuştur"[12]. Mutasarrıf Samih Fethi belirtilen telgrafı, memurları, eşraf ve ayanın birlikte kaleme aldığını belirtmiştir. Ayrıca, kongre kararlarının Çorumlular tarafından kabul edildiği, İstanbul'daki hükümete itimat edemedikleri ve Osmanlı hanedanına bağlı oldukları gibi hususlarda vurgulanmıştır[13].

Çorum merkezi henüz millî harekete mesafeli ve kayıtsız kalırken, Çorumun kazalarında millî faaliyetler başlamış ve canlı bir şekilde devam ediyordu. 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde yapılan Sivas Kongresine telgraflar çekildiğini 28 Eylül 1919 tarih ve 4 numaralı irade-i Milliye gazetesinde görmek mümkündür. Osmancık'tan Kaymakam vekili Hulusi imzasıyla "... mücadeleye karar verildiği...", İskilip'ten ise "... memurin ve ahalinin dahi kongre mukarreratı (kararları)'nı bit't-tasvib (kabul) ettiği... 3belirtilmektedir. Ayrıca Alaca'dan da, Belediye Başkanıyla birlikte ulemadan, eşraftan ve tüccardan birer temsilcinin imzaladıkları telgrafla, kongre heyetine bağlılık bildirilmiştir [14].

Çorum'da, 20 Eylül 1919 tarihinden itibaren, milli faaliyetler ve teşkilatlanma hızlanmıştır. Bağlı olduğu Ankara Vilayeti, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin karar defterindeki 18/19 Kasım 1919 tarih ve 24 numaralı kararda; Çorum müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şu kişilerden teşkil edildiği belirtilmiştir: İsmet (Eker) Bey Başkan, Mehmet Tevkif, Şücaaddinzâde Salim. Arapzâde Ahmet, Tüzüncüzâde Mehmet, Kavukcuzâde Abdullah, istanbulluzâde Sadık, Kürkçüzâde Mehmet Galip, Belediye tabibi Kalelizâde Pertev, Dr. Tevfik ve Tünekzâde Nuri Efendilerdir[15]. Çorum il yıllığında ve Yurt Ansiklopedisinde bu cemiyetin Velipaşaoğlu Şevket Bey başkanlığında kurulduğu yazılmıştır. Halbuki adı geçen karar defterindeki isimlerde, Şevket Bey'in, değil başkanlığı, idare heyetinde bile ismi geçmemektedir.

Çorum merkezinde, 1920 Nisan'ında Millhi Mücadele'nin zararına ve Kuvayı Milliye aleyhine bir ayaklanma yapmaya çalışmışlardır[16]. Hatta, İstanbul'da yayınlanan, Kuvayı Milliye hareketini söndürmek amacıyla Anadolu'nun her tarafına yayılan bu fetvalarda[17] Çorum'da da okunmuş halk isyana teşvik edilmişti. Elebaşlığını Dr. Atıf ve Abbas adında şahısların

(12) Gn. Kur. ATEŞE Bşk. T.İ.H. Arşivi, Dosya 3, Klasör 322, Fihrist 45

(13) Sakallı, a.g.e., s.17-18

(14) Telgraflar için bkz., Sakallı, a.g.e., s. 18-19.

(15) Naşit Hakkı Uluğ, Hemşehrimiz Atatürk, İstanbul, 1973, s.273.

(16) Cemal Bardakcı, Anadolu İsyanları, İstanbul 1940, s.11-12

(17) Fetvalar hakkında geniş bilgi için bakınız: Bayram Bakallı, "Ankara'da Yayınlanan Fetvanın birlik ve beraberlik açısından önemi". Türk Kültürü Dergisi, özel sayı, Şerif Baştar'a Armağan, Ankara 1988.

yaptığı bozguncular muvaffak olamamışlar daha sonra İstanbul'a kaçmışlardı.

Birde, bölgedeki Rumların bölücü ve yıkıcı faaliyetleri Çorum için tehlikeli olmaya başlamıştı. Merkezi Samsun olmak üzere, İnebolu'dan Batum'a kadar Karadeniz kıyısı ile Kastamonu, Çorum, Çankarı, Sivas, Tokat, Yozgat, Gümüşhane, Amasya ve Erzincan vilayetinde içine alan büyük bir "Rum - Pontus Cumhuriyeti" kurmak istiyorlardı. Rum-Pontus cetelerinin çalışmaları, Çorum yakınlarına kadar gelerek şehri tehdit eder hale gelmişti. Çorumlular, birlik beraberlik içerisinde gösterdikleri azimli, kararlı tutumları ve Rumlara karşı verdikleri mücadelelerle tehlikeler atlatılmış ve üzerlerine düşen vazifeleri gereği gibi yapmışlardı[18].

Millî Mücadele yıllarında Çorumluların bir diğer fedakârlığıda; Ankara Hükümeti'ne karşı isyon edenlere katılmamış olmalarıdır. Bölgede 1920 yılında baş gösteren Çapanoğulları ile Aynacıoğulları isyanları Çorumlular tarafından tasvip edilmediği gibi, şehirlerini korumak için, aralarında millî birlikler bile teşkil edilmişlerdi[19]. Zamanın meşhur gazetecisi Yunus Nadi Bey bu konuda şöyle demektedir: "Çorum, o zamanki mutasarrıfı Cemal (Bardakçı) Bey'in, hamiyetli eşraf ve ahali ile elele vermesi neticesi olarak demir gibi yerinde durmuş ve hatta kendi eczasından dalâlete sapanları doğru yola getirmek için maddi ve manevi tedbirlere müracaat etmiştir"[20].

Türk milletine ve memleketine karşı vazitfelerinin, sadece kendi bölgelerini asilere karşı korumakla bitmediğinin idraki içerisinde olan Çorumlular, bizzat kendi güç ve imkanlarıyla millî kuvvetler teşekkül etrirerk cephelere göndermişlerdi. Genel kurmaş Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nın Türk İstiklâl Savaşı arşivindeki iki vesika bu hususu gayet açık olarak ortaya koymaktadır:

Çorum mutasarrıfı Cemal imzasıyla, Ankara'daki Dahiliye Vekêletine (İçişleri Bakanlığına) gönderilen 12 Temmuz 1920 tarih ve 472 sayılı yazıda, 300'ü sürvari olmak üzere Alaca'da teşkil edilen 500 mevcutlu Millî Mücahit Alayının Sungurlu yoluyla Ankara'ya hareket ettiği bildirilmiştir. ayrıca, Çorum'dan iaşeleriyle birlikte "100 at tedarik edilerek Refet (Bele) Bey kıtaatına verildiği ve Sungurlu'dan 100 at ve 75 gönüllü ita kılındığı" arz edilmiştir[21].

---

(18) Çorum İl Yıllığı, s.100

(19) Bayram Sakallı, a.g.e., s.20-21

(20) Y. Nadi (Abalıoğlu), B.M.M. Açılışı ve İsyanlar, İstanbul, 1955, s.76

(21) Gn. Kur. ATESE Bşk., Dosya 8, Klasör 556, Fihrist 7

Birde, Millî Müdafaa Vekili'nin, Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine (Genel Kurmay Başkanlığına) 28.7.1336 (1920) tarihinde gönüllü ve milli kuvvetlerle ilgili sunduğu raporun ekindeki çizelgede; Çorum'da Dede Farukzâde Hüseyin Gazi ve Azizâde Veli Beylerin önderliğinde, gönüllü bir millî birlik teşkil edilerek vatan ve millete hizmet için hazır hale getirildiği bildirilmiştir[22].

Burada yeri gelmişken bir noktayı özellikle vurgulamak istiyorum: Bugün tarihçiler ve halk arasında da yaygın olan kanaate göre, Millî Mücadele yada İstiklâl Harbi yıllarında; düşman işgali görmüş yerlerde, millî faaliyetler çok daha canlı, düşmana karşı mücadele sadece o bölge halkı tarafından verilmiş de, işgal görmemiş, iç bölgelerde yaşayan insanların, düşmanın yurdumuzu işgali sırasında bigane kalarak sanki hiçbirşey yapmamış gibi, eski yetersiz hatta, yanlış bilgiler mevcuttur.

Halbuki, Ankara, Kastamonu, Sivas, Yozgat ve Çorum gibi iç bölgelerde de Millî Mücadele'ye maddi ve manevi büyük yardımların yapıldığı; Türk Milleti İstiklâl Harbini top yekûn, doğulusu - batılısı, kuzeylisi-güneylisi, Orta Anadolusu hep birlikte yek vücut olarak yaptığı ve böylece büyük zafere ulaştığı inkâr edilemez bir hakikattır.

İstiklâl Savaşı yıllarında, Askerlik şubelerindeki resmi kayıtlara göre şehit olanların sayısına bakıldığı ve mukayese yapıldığı zaman, en fazla şehidin Orta Anadolu şehirlerinin verdiği görülecektir. Değişik bölgelerdeki vilayet merkezleri ve bunlara bağlı bazı kazalardaki şehit sayısını -gerçekci bir karşılaştırma yapabilmek bakımından- vererek hakikatı daha görelim:

Edirne 24 kişi, Babaski 7, İzmir 68, Ödemiş 25, Adana - Bahçe 26, Osmaniye 38, Gaziantep 40, Urfa 75, Viranşehir 3, Maraş 144, Elbistan 52, Diyarbakır 80, Erzurum 117, Kars 147, Sarıkamış 2, Trabzon 322, Sürmene 127 kişidir. Şimdide Orta Anadolu şehirlerinden bazılarına bakalım: Konya 459, Akşehir 231, Ankara 211, Keskin 222, Ayaş 279, Çorum ise, merkez 226, Alaca 102, İskilip 269, Mecitözü 347, Osmancık 329 ve Sungurlu 243 kişidir[23]

Görüldüğü gibi, bugünkü idari taksimata göre bile, Çorum'un sadece kazalarından birinin verdiği şehit sayısı, pek çok vilayetin verdiği şehit sayısının toplamından daha fazladır. Birde o zamanki idari bölünmeye göre düşünülürse; Ankara vilayetinin livaları olan Çorum, Kırşehir ve Yozgat'la beraber en fazla şehit veren vilayet olarak, birinci sırada olduğu açıkca görülür.

(22) Gn. Kur. ATESE Bşk., Dosya 8, Klasör 556, Fihrist 43

(23) Geniş bilgi için bakınız; Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, İst., 1981, s.111-113.

Dört yıla yakın bir süre devam etmiş olan Millî Mücadele'de - Askerlik şube kayıtlarına göre- toplam er olarak 36239 kişi şehit verilmiştir. Bunun yaklaşık 4500 kişisini liva ve kazalarıyla birlikte Ankara vilayeti vermiştir. Ki Çorum'daki şehit sayısı, kaza ve söyleriyle beraber, 1516 kişi'dir. Görüleceği üzere, Ankara vilayetinin toplam verdiği şehit sayısı, Türkiye toplamının 1/8'ini bulan bir oranla en öndedir. Çorum'unda bu oran içinde önemli bir yeri vardır. Şimdi bu bilgilerden sonra: "Millî mücadele yıllarında veya istiklâl Savaşı'nda, Orta Anadolu'da fazla bir millî faaliyet görülmemiştir"; Buralarada Kuvayı Milliye yoktu'; yahut, 'İstiklâl Harbinin esas çilesini ve sıkıntısını çeken.er, işgal edilen yerlerede yaşayanlar olmuştur4 gibi söz ve düşüncelerin ne kadar zayıf olduğu inkar edilmez bir hakikat olarak ortaya çıkmıştır.

Son olarak, Çorumluların şu maddi yardımlarını da belirterek mevzuumuzu nihayetlendirmek istiyorum: "Ankara Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nin Makbuzaât ve Masarifâtını mübeyyin Defteri"nin (gelir - gider defterini) 8.6.36(1920) tarihli gelir kısmında şöyle bir kayıt vardır: "Meclisi Fevkalhade (Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan ilk meclis) binasının inşaat masarifi olarak İskilip Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden varit olup Hatip Hacı Ahmet EFendi yediyle (eliyle) 24067 kuruş 20 para" gönderilmiştir[24]. O günün para değeri olarak oldukça büyük bir meblağ tutan bu miktarın, meclisin açılabilmesi için Ankara'ya gönderilmesi, İskiliplilerin fedakârlığının büyüklüğünü göstermeye yeter.

Hülasa olarak diyebiliriz ki: Millî Mücadele yıllarında Çorumlular üzerine düşen vazifeleri lâyıkıyla yerine getirmişlerdir. Nutuk'taki "Çorum Tertibi hainanesi" sözüne dayanarak Çorumluları suçlamamalıdırlar. Millî mücadele dönemi Çorum'unda, zaman zaman ortaya çıkan gayri millî faaliyetlere fazla bir önem atfedilmemeli, bunlar memleketin bazı yerlerinde görülen fevri hareketlerden olduğu şekilde değerlendirilmelidir. Memleketimizin değişik yerlerinin işgal edilmesine karşı Çorumlular karşı çıkmışlar, kendilerine verilen millî vazifeleri lâyıkı veçhile ifa etmişlerdir. Şimdi siz Çorumlular, o ataların evlat ve torunları olarak, milliyetperver, vatanperver ve kahraman ecdadınızla ne kadar övünseniz yeridir.

Beni sabırla dinleme lütfunda bulunduğunuzdan dolayı, hepinize saygı ve selâmlarımı sunuyorum.

(24) Uluğ, a.g.e., s.302.

Dizgi & Baskı
VARAN MATBAACILIK SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
418 70 30 - 425 17 18 - 417 18 05 • ANKARA